

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

**AKDENİZ'DE KORSANLAR VE ESİRLER BAĞLAMINDA
JOSEPH PITTS VE ESÂRETNÂMESİ**

Serkan DEMİR

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2020

AKDENİZ'DE KORSANLAR VE ESİRLER BAĞLAMINDA JOSEPH PITTS VE
ESÂRETNÂMESİ

Serkan DEMİR

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2020

Yokluğunu her zaman hissettiğim merhum babam Veli Demir'e,

Sevgili annem Nefike Demir'e,

Değerli eşim Elif'e,

Geçen sene dünyaya gelen sevgili yeğenlerim Asel Zehra

ve Halil İbrahim'e

TEŞEKKÜR

Zorlu ve keyifli olan tez yazma sürecinde çok sayıda kişinin yardımını gördüm. Başta tez danışmanım Prof. Dr. Mehmet Öz'ün yardımları olmasaydı bu tez yarım kalırdı. Minnetarlığım teşekkürün ötesindedir.

Kırıkkale Üniversitesi Tarih bölümünde lisans öğrencisi iken maddi manevi yardımını gördüğüm değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Demir'e çok teşekkür ederim.

Hacettepe Üniversitesi Tarih bölümü hocalarından Doç. Dr. Resul Ay'a her ne zaman kapısını çalsam bana vakit ayırdığı için teşekkür ederim.

İtalyanca öğrenirken zorlandığımda bu süreci kolaylaştıran ve bu konuda yardımlarını esirgemeyen ilk İtalyanca dersi öğretmenim Moira Bernardoni'ye çok teşekkür ederim.

Tezi yazarken çoğunlukla akşamları yazmak zorunda kaldım. Kahvesiyle beni ayakta tutan Kurukahveci Mehmet Efendi'ye; şarkılarıyla beni dinlendiren Andrea Bocelli'ye teşekkür ederim.

Papağanlarımı da burada zikretmeliyim. Hayatı keyifli hale getirdikleri için Barbaros, Pırpır, Çilek, Limon, Tarçın, Laplap ve Kiraz'a ve bu süreçte kaybettiğim Yasemin'e...

Bu süreçte annem Nefike Demir'in, Emrah ve eşi Sinem, Saniye, Songül, Tuğba ve Halit'in ve eniştem Yaşar'ın ve kayın pederim Ali Osman Akgün, kayın validem Güllü Akgün ve kayın biraderim Süleyman Akgün'ün maddi- manevi desteklerini gördüm. Hepsine çok teşekkür ederim. İyi varlar.

Benim için her zaman fedakârlıkta bulunan, çalışma odamda kitaplar ve bilgisayarla meşgul olduğumda bundan serzenişte bulunsa da tezi yazmamdaki teşvikleri, bana ilham kaynağı olduğu ve hayatımda olduğu için kendimi şanslı hissettiğim sevgili eşim Elif Demir'e çok teşekkür ederim.

Son olarak yokluğunu her zaman hissettiğim rahmetli babam Veli Demir'i anmalıyım. Onunla en güzel anılarımı denizde geçirdim. Sanırım bundan dolayı içimdeki deniz tutkusu her zaman var olagelmıştır. Bu tezi okumasını dilerdim.

ÖZET

DEMİR, Serkan, *Akdeniz’de Korsanlar ve Esirler Bağlamında Joseph Pitts ve Esâretnâmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2020.

Bir çatışma ve buluşma alanı olan Akdeniz, özellikle XVI. ve XVII. yüzyıllarda korsanlar tarafından ele geçirilen çok sayıda esirin seyrüseferine şahit olmuştur. Bu esirlerden bazıları ülkelerine döndükleri vakit birçok sebepten dolayı esâret anılarını kaleme almış ya da başkalarına dikte ettirmişlerdir. Avrupa’nın “ötekisi” olan Müslümanlar arasında yaşayan bu esirlerin anlattıkları, toplum tarafından yoğun bir ilgiyle karşılanmış ve defalarca basılmıştır. Bu tez de ele alınan Joseph Pitts’in esâret anlatısı, erken modern dönemde bir esâret anlatısında üç niteliği bir araya getiren nadir örneklerden birisidir. Bu üç özellik ise esâret anlatısı, seyahat anlatısı ve son olarak İslamiyet’in kutsal mekânlarının tasviridir.

Cezayir’in bir sınır toplumu olması ve korsanlık nedeniyle dünyanın pek çok ülkesinden esirin bulunması, Cezayir’i Akdeniz tarihinde çok önemli bir yere yerleştirmiştir. Pitts’in anlatısı bu bakımdan bu kozmopolitliği yansıtmaktadır. Bir denizci, esir, seyyah ve hacı olarak Pitts, anlatısında bu çeşitliliği yansıtmıştır. Ayrıca Pitts’in anlatısı İngiltere’de oldukça fazla rağbet görmüş ve İngiltere’deki erken modern dönemin İslam algısını hem yansıtmış hem de “içerden birisi olarak” mevcut bilgiye katkı da bulunmuştur.

ANAHTAR SÖZCÜKLER

Korsanlar, Esirler, Akdeniz, Joseph Pitts, Cezayir, Esâretnâme, Antonio de Sosa

ABSTRACT

DEMİR, Serkan, *Joseph Pitts and the Account of His Captivity within the Context of Corsairs, Pirates and Captives in the Mediterranean*, Master's Thesis, Ankara, 2020.

The Mediterranean, a conflict and meeting place, witnessed navigation a great number of captives captured by corsairs particularly XVI. and XVII. centuries. Some of these captives, when they returned to their country, penned memories of captivity due to several reasons or dictated to others. These captives' narratives, living among Muslims as "others" of Europe, met great interest by the society and were published many times. Joseph Pitts' narrative of captivity, studied in this thesis, is one of the rare examples that combines three qualities in a narrative of captivity in the early modern age. These three features are narrative of captivity, travel narrative and lastly depiction of the sacred places of Islam.

Because Algeria is a border society and corsairs, the presence of captives from many countries in the world, Algeria has located in a very important place in history of the Mediterranean. In this regard, Pitts' narrative reflects this cosmopolitanism. As a sailor, captive, traveler and pilgrim Pitts, has mirrored this varieties his narrative of captivity. Also, Pitts' narrative was very popular and in early modern age England it projected perception of Islam and contributed "as a insider" available information.

KEY WORDS

Corsairs, Captives, Mediterranean, Joseph Pitts, Algeria, Account of Captivity, Antonio de Sosa

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	ii
ETİK BEYAN	iii
ADAMA SAYFASI	iv
TEŞEKKÜR	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR DİZİNİ	x
TABLolar DİZİNİ	xi
GİRİŞ	1
1.BÖLÜM : COĞRAFYA, MEDENİYET, KİMLİK VE İMAJ	4
1.1. Hareketsiz Bir Tarih: Akdeniz Coğrafyası.....	4
1.2. Akdeniz’de Müslümanlar ve Hıristiyanlar: Medeniyetler Çatışması mı?.....	12
1.3. Akdeniz’de Kimlik.....	21
1.4. Akdeniz’de “Öteki” ve “Öteki”nin İmajı.....	28
2. BÖLÜM: CEZAYİR: BİR KORSAN CUMHURİYETİ	42
2.1 Cezayir ve Osmanlı İmparatorluğu.....	42
2.2. Cezayir’in Siyasal ve Sosyal Yapısı.....	59
2.3 Cezayir’de Korsanlık ve Kölelik.....	68
3. BÖLÜM: İNGİLİZ ESÂRETNÂMELERİ VE JOSEPH PITTS	81
3.1 Esâretnâme Yazımı ve İngiliz Esâretnâmeleri.....	81
3.1.1 Esâretnâme Yazımı ve Özellikleri.....	79
3.1.2 Erken Modern Dönemde İngiliz Esâretnâmeleri.....	89
3.2. Joseph Pitts ve Eseri.....	113
3.2.1. Joseph Pitts’in Hayatı.....	113

3.2.2. Eserin Özellikleri, Önemi ve Eser Üzerinde Yapılan Çalışmalar.....	116
---	-----

4. BÖLÜM: JOSEPH PITTS'İN “MUHAMMEDÎLERİN İNANCININ VE ÂDETLERİNİN DOĞRU BİR ANLATISI” İSİMLİ ESERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	121
4.1. Joseph Pitts'in Esir Edilişi, Kölelerin İsyanı, Cezayir'de Kölelerin Satışı, Cezayir'in Tasviri.....	121
4.2. Cezayirlilerin Denizdeki Tutumları ve Batıl İnançları.....	124
4.3. Yeme Alışkanlıkları, Yemekleri ve Sodomîlik.....	126
4.4. Cezayir Karargâhları ve Dağlarda İkamet Eden Kabileler.....	128
4.5. Evlilik, Aile ve Çocuk Eğitimi	131
4.6. İslâm İnanç ve İbadetleri	133
4.7. Cezayir'den Mekke'ye Hac Yolculuğu	139
4.8. Hacdən Dönüş ve Hacıların Karşılanması	146
4.9. Pitts'in Müslüman Olması ve Efendisinin Dayılık için Planları	149
4.10. Pitts'in Kaçışı ve Exeter'a Dönüşü	155
SONUÇ.....	158
KAYNAKÇA.....	160
EKLER.....	181
EK 1. 16. VE 17. YÜZYILLARDAKİ İNGİLİZ ESÂRET ANLATILARININ LİSTESİ	181
EK 2. RESİMLER.....	184
EK 3. ORİJİNALLİK RAPORU.....	191
EK 4. ETİK KURUL/ KOMİSYON İZİNİ YA DA MUAFİYET FORMU	192
ÖZGEÇMİŞ.....	193

KISALTMALAR DİZİNİ

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
IJMES	: International Journal of Middle East Studies
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfalar
TDAY	: Türk Dili Araştırmaları Yıllığı
TDVİA	:Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
T.T.K.	: Türk Tarih Kurumu
T.V.Y.	: Tarih Vakfı Yurt
Üni.	: Üniversitesi
vb.	: ve benzerleri
vd.	:ve diğerleri
vs.	: vesaire
Yay.	: Yayınları
Yay. Haz.	: Yayına Hazırlayan

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo I: Akdeniz'in Yerel Rüzgârları.....	6
---	---

GİRİŞ

“Akdeniz’de Korsanlar ve Esirler Bağlamında Joseph Pitts ve Esâretnâmesi” isimli yüksek lisans tez çalışmasında Akdeniz ve Akdeniz dünyasında her iki medeniyet arasındaki alışverişleri ve bu süreçte rol oynayan en önemli araçlardan olan esirler ve onların kaleme aldıkları ve/veya başkalarına dikte ettirdikleri esâret anlatıları üzerine odaklanılmıştır. Emilio Sola’nın da ifade ettiği üzere XVI. yüzyıl üç karakter ve tanım üzerinden iyi bir şekilde anlaşılabilir. Bunlar korsanlar, esirler ve dönmelerdir.¹ Bu tespiti XVII. yüzyıl için de genişletmek mümkündür. Akdeniz’de İnebahtı (1571) deniz savaşından sonra büyük donanmaların Batı Akdeniz’de eskisi gibi faal olmamasıyla birlikte korsanlar bu alanı doldurmuş ve Akdeniz’de korsanlığın altın çağını başlatmışlardır. Korsanlığın aktivitesi 1660’lara kadar yoğunluğundan bir şey kaybetmezken Cezayir’in 1830’da Fransızlar tarafından işgaline dek Akdeniz’de Cezayir korsanlığı devam etmiştir. Bu süreçte en çok etkilenenlerin başında şüphesiz denizde süyrüsefer edenler ile Akdeniz’in kıyı kesimlerinde yaşayan halk olmuştur. Bu tez çalışmasında İspanya açıklarında Cezayirli korsanlar tarafından 1678 senesinde ele geçirilen ve İslamiyetin kutsal topraklarına -Mekke ve Medine- girdiği bilinen ilk İngiliz olan Joseph Pitts tezin ana konusudur. Pitts’in anlatısı, 17. yüzyıl sonlarındaki Akdeniz’deki hareketli dünyayı anlamaya katkı sağlayacaktır. Tez dört bölüme ayrılmıştır.

Tezin ilk bölümünde Akdeniz’deki hayatı belirleyen hatta ona yön veren ana etmenlerden Akdeniz’deki coğrafi şartlara değinilmiştir. Deniz’deki seyrüseferi etkileyen özellikle rüzgâr ve iklim koşulları üzerinde durulmuştur. Ardından Akdeniz’deki Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasında yüzyıllarca süren “Medeniyetler Çatışması” tartışmalarına değinilmiş ve özellikle bu konuda Bernard Lewis’in çalışmalarına ve diğer yazarlara değinilirken aslında Akdeniz’de bir çatışmadan ziyâde “birliktelik ve bir arada varoluş”un olduğu ve bu husus da Akdeniz’deki “kültür taşıyıcıları”nın faal olduğu ve coğrafyanın da bu etkileşime fırsat ve hatta zorunluluğa yol açtığı üzerinde durulmuş, bu konuda önde gelen tarihçilere yer verilmiştir. Bu tezin

¹ Emilio Sola, *Un Mediterraneo de pirates: Corsarios, renegados y cautivos*, Editorial Tecnos, Madrid, 1988, s. 17.

ana fikirlerinden birisi de Akdeniz her ne kadar iki köklü medeniyetin çarpışma ve buluşma alanı olsa da özellikle kültür taşıyıcıları olan korsanlar, esirler, casuslar, seyyahlar, dönmeler, elçiler ve hacılar gibi karakterler üzerinden yoğun bir etkileşimin olduğudur. Akdeniz’de kimlik konusunda ise özellikle Eric R. Dursteler’in *İstanbul’daki Venedikliler: Yeniçağ Başlarında Akdeniz’de Millet, Kimlik ve Bir Arada Varoluş*² isimli önemli çalışmasında vurgulan kimlik olgusu üzerinde durulmuş ve kimliğin “akışkan tabiâtı” üzerinden Akdeniz’de kimliğin ne anlama geldiği sorgulanmaya çalışılmıştır. İlk bölümün son kısmında ise kıta Avrupa’sındaki ve özellikle İngiltere’deki Müslüman ve Türk imgesine değinilmiş ve tarihi süreç boyunca özellikle erken modern dönemde Müslüman ve Türk’ün ne anlam ifade ettiği ve algısının nasıl oluştuğu ve nasıl görünür hale geldiği ortaya konulmaya çalışılmıştır.

İkinci bölümde, nominal olarak Osmanlı Devletine bağlı olmasına karşın, Paul Ricaut gibi dönemin pek çok gözlemcisi ve yazarı Cezayir’i bir cumhuriyet olarak görmüştür. Barbaros kardeşlerin çabasıyla Osmanlı devletine bağlanan Cezayir’in Osmanlıya ilhâkı üzerinde durulmuştur. Akabinde Cezayir’in siyasal ve sosyal organizasyonu betimlenmiş ve 16. yüzyıl sonlarında Cezayir’de bulunan Antonio de Sosa’nın gözlemlerine göre Cezayir’deki sosyal hayat yansıtılmıştır. Son olarak korsanlık ve özellikle esirlere değinilmiştir. Bu konuda özellikle Emrah Safa Gürkan’ın eseri oldukça bilgilendirici olmuştur.³ Özellikle de kaynak çeşitliliği bakımından Akdeniz’deki korsanlığın dünyasını yansıtmıştır.

Üçüncü bölümde, Akdeniz’deki esâret yazımının ve bir esirin esâretnâmesini ne amaçla yazdığı üzerinde durulmuştur. Bu bölümde erken modern dönemdeki İngiliz esâret anlatılarının genel bir çerçevesi çizilmeye çalışılmış ve kronik olarak betimlenmiştir. Bu konuda öncü isim olan Nabil Matar’dır. Onun pek çok çalışması içerisinde özellikle *Turks, Moors and Englishmen in the Age of Discovery*⁴ isimli eseri Akdeniz’deki özellikle askerler, tutsaklar, korsanlar ve tüccarlar üzerinden ve ayrıca Amerika kıtasıyla karşılaştırmalı okuması bu konuda aydınlatıcıdır. Ayrıca bu konuda Gerald Maclean,

² Eric R. Dursteler, *İstanbul’daki Venedikliler: Yeniçağ Başlarında Akdeniz’de Millet, Kimlik ve Bir Arada Varoluş*, Çev. Taciser Ulaş Belge, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2012.

³ Emrah Safa Gürkan, *Sultanın Korsanları*, Kronik Yay., İstanbul, 2018.

⁴ Nabil Matar, *Turks, Moors and Englishmen in the Age of Discovery*, Columbia University Press, New York, 1999.

Daniel Vitkus, Joe Snader'in çalışmaları esâret anlatılarının öneminin kavranmasında yardımcı olmuşlardır. Bu bölümün son kısmında ise Yeniçağ'da üç türün birleşimi olan yani esâret anlatısı, seyahat anlatısı ve kutsal yerlerin tasvirini tek bir anlatıda birleştiren yegâne çalışma olan Joseph Pitts'in anlatısına odaklanır. Avrupa'da ve Türkiye'de eser üzerinde yapılan çalışmalara da değinilmiştir.

Son bölümde Joseph Pitts'in hayli ilginç anekdotlar barındıran 1731 yılında basılan *A Faithful Account of the Religion and Manners of the Mahometans* isimli anlatısının on altı bölümde değerlendirmesi yapılmıştır. Bu bölümde Pitts'in anlatısının tespit edebildiğimiz en iyi baskısı olan Paul Aucterlonie'nin 2012 senesinde yayınladığı baskı esas alınmıştır.⁵ Joseph Pitts üzerinden Akdeniz'in ve Akdeniz dünyasının bir okumasını yapmak mümkündür. Pitts, esâreti boyunca Müslüman olmuş, kutsal mekânları ziyaret etmiş, daha sonra yeniçeri olmuş, Oran'daki İspanyol garnizonuna düzenlenen sefere katılmış ve daha sonra Fas'a yönelik sefere katılmakla birlikte detaylı bir tasvir sunmuştur. Gerald Maclean ve Nabil Matar'ın ifadesiyle erken modern dönemdeki en önemli İngiliz esâret anlatısıdır.⁶

Ülkemizde son zamanlarda denizcilik tarihi üzerine pek çok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalara baktığımızda özellikle "kurumların tarihi" ön plandadır. Ancak Akdeniz aktörlerinden sadece birkaçı olan korsanlar ve esirler üzerine yapılan çalışmalar özellikle de Mağrip ülkeleri bağlamında bir artış olduğu görülmekle birlikte esirlerin dünyası üzerine bilhassa esâret anlatıları üzerine çok az çalışma vardır. Hâlbuki ben anlatıları (ego document), esirlerin gözünden iki medeniyet arasındaki sınırı daha net görebilmemize ışık tutmaktadır. Avrupa'da esâret anlatıları üzerine çok sayıda çalışma varken Türkiye'de bu alanda büyük boşluklar vardır. Bu alandaki açık, çeviri eserlerle kapatılmaya çalışılmaktadır. Örneğin bu çevirilerden bir tanesi olan Brettenli Michael Heberer'in anılarıdır.⁷

⁵ Paul Aucterlonie, *Encountering Islam: Joseph Pitts: An English Slave in 17th- century Algiers and Mecca*, Arabian Publishing, London,2012, ss. 99-266.

⁶ Gerald Maclean- Nabil Matar, *Britain and the Islamic World, 1558-1713*, Oxford University Press, New York, 2011, s.150.

⁷ Michael Heberer, *Osmanlı'da Bir Köle: Brettenli Michael Heberer'in Anıları, 1585-1588*, Çev. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2016.

1. BÖLÜM: COĞRAFYA, MEDENİYET, KİMLİK VE İMAJ

1.1. HAREKETSİZ BİR TARİH: AKDENİZ COĞRAFYASI

Akdeniz, tarihe bir “başka” yaklaşım tarzı sunmak için güzel bir fırsattır.

Fernand Braudel

Akdeniz nedir? Akdeniz fiziksel olarak belirtirsek 30° ve 46° kuzey paralelleri ile 5°50' Batı ve 36° Doğu meridyenleri arasında olup, Batı'da Atlantik Okyanusu ile Doğu'da Asya'ya kadar uzanan, Avrupa'yı Afrika'dan ayıran “kıtalararası” bir denizdir.⁸ Ama Akdeniz bundan çok daha fazlasını ifade eder. Akdeniz tarihi çalışmalarının öncü ismi Fernand Braudel'e göre “Akdeniz, bin bir şeyin hepsi birden. Bir manzara değil, sayısız manzaralar. Bir deniz değil, birbirini izleyen birçok deniz. Bir uygarlık değil, birbiri üzerine yığılmış birçok uygarlık.”⁹ Akdeniz, Braudel için, en azından iki boyutlu bir gerçekliktir. Her şeyden önce, geniş düzlüklerden uzakta, yoğun ve dağlık bir dizi yarımadadan meydana gelmiştir: İtalya, Balkan yarımadası, Anadolu, Kuzey Afrika, İber yarımadası. İkinci olarak, deniz bu minyatür kıtaların arasına karmaşık, parçalı ve geniş alanlar halinde yerleşmektedir. Çünkü Akdeniz tek bir deniz kitlesi olmak yerine, bir “denizler bütünlüğü”dür.¹⁰ Braudel'in ifade ettiği gibi Akdeniz, tek bir denizden değil birçok denizi kapsar: Tiren Denizi, Ligurya denizi, İyon Denizi, Adalar denizi (Ege denizi), Marmara denizi, Karadeniz gibi. Hatta başka “Akdeniz”ler de mevcuttur. Örneğin, Ortaçağ Akdeniz'inin seçkin tarihçilerinden Roberto Lopez, Baltık ve Kuzey denizlerinden “Kuzey Akdeniz” diye söz eder.¹¹ Ayrıca, tarihçi David Abulafia yazmış olduğu ilginç bir makalede, coğrafi açıdan Akdeniz düşüncesinin

⁸ <https://www.britannica.com/place/Mediterranean-Sea#accordion-article-history> Erişim Tarihi: 09/12/2019.

⁹ Fernand Braudel, “Akdeniz”, *Akdeniz: Mekân, Tarih, İnsanlar ve Miras*, (ed.) Fernand Braudel, Çev. Necati Erkurt, Metis Yay., İstanbul, 2018, s. 9. ; Akdeniz birbirini izleyen denizlerden ve ufukları sınırlı ayrı bölümlerden oluşan bir denizler bütünüdür. Bkz. s. 41

¹⁰ Fernand Braudel, *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Cilt:I, Doğu Batı Yay., Ankara, 2017, s. 48.; John R. McNeill'e göre Akdeniz, dağların arasındaki denizdir. Bkz. J.R. McNeill, *The Mountains of the Mediterranean World*, Cambridge University Press, s. 12

¹¹ David Abulafia, “Akdeniz nedir?”, *Tarih Boyunca Akdeniz Uygarlıkları*, Haz. David Abulafia, Çev. Nurettin Elhüseyni, Oğlak Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 18. Ayrıca “Japon Akdeniz”i için bkz. s. 17.

nerelere kadar uzatılabileceği sorusunu sormakta ve “ ‘Akdeniz’ sadece bir alışveriş ve bağlanabilirlik bölgesiyse, bir Sahra Akdeniz’i, Karayipler Akdeniz’i ve Japon Akdeniz’inin varlığından bahsetmek neden mümkün olmasın?” diye sormaktadır.¹² Aslında, makro açıdan baktığımızda “Akdeniz”den ziyade “Akdenizler bütünlüğü”nden söz etmek mümkündür.

Akdeniz’i bu kadar farklı kılan coğrafi nitelikler nelerdir? Özellikle iklim, rüzgâr, akıntı ve dalga, seyir rotaları, kuzey ile güney Akdeniz’in kıyı şeritlerinin durumu vb. niteliklerin, Akdeniz’in insanlık tarihine ne gibi etkileri olmuştur? Tarihi sürece baktığımızda deniz, gemi tiplerinden tarımsal etkinliklere kadar pek çok alanda belirleyici olmuş, âdeta Akdeniz halklarının kaderini çizmiştir. Hatta bu denizin fiziksel coğrafyasının belirli yönlerinin, çok uzun bir süre, İslam ile Hristiyanlık arasındaki çatışma ve rekabet süreci üzerinde çok büyük etkileri olmuştur.¹³ Akdeniz, fiziksel coğrafyasının kıyılarında ve bu şeridin epey içlerinde gelişen uygarlıklara birçok yönden şekil vermiştir. Akdeniz’in iklimi, rüzgâr yönleri, adaları, limanları, besin kaynakları Akdeniz halklarının yaşamında başat rol oynamıştır.

Akdeniz iklimine baktığımızda hemen şu yanıt aklımıza gelmektedir: Yazları sıcak ve kurak, kışları ise ılıman ve yağışlı. Doğrusu, Akdeniz insanların yaşamsal faaliyetleri için elverişli bir iklime tam olarak sahip değildir. Avrupa’nın geç Roma döneminden yaklaşık 1200’lere kadar ısındığı ve kuraklaştığı sonra 1450’lere kadar soğuduğu ve nemliliğinin arttığını biliyoruz. Bunu yaklaşık 1525’e kadar süren bir ısınma süreci izlemiş, sonra da Avrupa kendi Küçük Buzul çağına girmiştir. Soğuma dönemlerinde, kışın, Kuzey Atlantik alçak basınç ve Moğolistan yüksek basınç sisteminin etkisinin güneye kayması, kış koşullarının uzamasına neden olmuştur. Isınma dönemlerinde ise tersi söz konusu olmuştur. Yazın, tropikal Azor yüksek basınç ve Hint- İran alçak basınç sisteminin etkisinin kuzeye kayması, yaz koşullarını uzatmıştır. Ancak önemli olan nokta şudur: Gerek kutup gerekse tropik basınç sistemleri Akdeniz’de kuzeybatı’dan kuzeydoğu’ya doğru değişen hâkim rüzgârlar oluşturduğundan, zaman içinde bu basınç sistemlerinin meydana getirdiği değişiklikler hâkim rüzgâr yönleri

¹² Monique O’connel- Eric R. Dursteler, *Akdeniz Medeniyetleri*, Çev. Bozkurt leblebicioğlu, Say Yay., İstanbul, 2019, s. 30-31.

¹³ John H. Pryor, *Akdeniz’de Coğrafya, Teknoloji ve Savaş*, Çev. Füsün Tayanç- Tunç Tayanç, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 11.

üzerinde önemli bir farklılığa yol açmamıştır. Fırtına, bulut ve yağışta değişimlere neden olsa da hâkim rüzgârların yönü değişmemiştir. Akdeniz’de, kıyılardan uzakta açık denizde, denizin enlemesine ve boylamasına dört bir yanında hâkim rüzgârların yönü kuzeybatı ve kuzeydoğu arasındadır. Akıntıların saat yönünün tersine olması ve güney kıyıların topografyasının elverişsiz ve tehlikeli olması- çok sayıda resif yapı var-, özellikle doğudan batıya doğru olan yolculukların kuzey kıyılarından daha güvenli ve çabuk yapılabilmesi anlamına gelmektedir. Bunun birçok sebebi vardır. Örneğin, Adaların önemli bir miktarı kuzey kısımdadır ayrıca güney kıyılarının rüzgaraltında¹⁴ kalması ve resif yapıların fazla olması kuzeyden yolculuğu teşvik etmektedir.

Tablo 1: Akdeniz’in yerel rüzgârları:¹⁵

Konum	Rüzgâr	Özellikleri
Fransa	Mistral	Soğuk, kuru, kuzey ya da kuzeybatı katabatik ¹⁶ akımlı, Montpellier ve Toulon arasında çok yaygın olup Cenova’ya kadar güney kıyı boyunca eser.
Fransa	Bize	Soğuk, kuru, kuzey, kuzeydoğu ya da kuzeybatı yönlü kış rüzgârı olup fırtınalı bulutlarla birlikte Languedoc’ta güney Fransa’nın dağlık bölgelerinde eser.
İspanya	Levante	Batı Akdeniz sahası üzerinde genellikle doğudan esen nemli rüzgâr. Güneydoğu İspanya, Blear adaları, Cebelitarık ve kuzey Cezayir’i etkiler.
İspanya	Leveche	Kuru, Sıcak ve Güney-doğu boyunca eser
İspanya	Solano	Sıcak, nemli ve güneydoğu ve doğu yönlü yaz rüzgârıdır. İspanyanın doğu kıyısında ve Cebelitarık boğazında meydana gelir
İspanya	Tramontana	Soğuk, kuru, kuzey, yönlü, Boranın bir şeklidir. Kuzey Katalan kıyısı ve İtalya kuzey kısımları boyunca

¹⁴ Rüzgârın estiği cihetin mukabiline denir. Rüzgarüstü ise; rüzgârın estiği cihete denir. Bkz. Lütfi Gürçay, *Gemici Dili*, Deniz Basımevi,, İstanbul, 1962, s. 333.

¹⁵ A. E. Harding, J. Palutikof, T. Holt, *The Climate System, The Physical Geography of the Mediterranean*, Ed. J. C. Woodward, Oxford University Press, Oxford, s. 78.; İbrahim Atalay, *Doğa Bilimleri Sözlüğü*, Meta Basım, İzmir, 2004.

¹⁶ Katabatik Rüzgâr: Dağ yamaçlarından aşağı doğru sürüklenen hava parselinin yaratmış olduğu rüzgâr. Aşağı doğru inen hava ısındığı zaman 'fön' rüzgârı veya yöresel olarak 'chinook' veya 'Santa Ana' adı verilir. Hareket halindeki hava soğuk ise o zaman, 'drenaj' rüzgârı veya yöresel olarak, dağ meltemi, yamaç rüzgârı gibi isimler verilir. Anabatik rüzgârın zıt anlamıdır. Katabatik rüzgârların oluşum nedenleri şöyledir: Zayıf basınç gradyanı ve açık gecelerde görülen radyasyon kaybı, yer ve yere yakın seviyelerde soğuk bir hava ve buna bağlı olarak sıcaklık enverziyonunun oluşmasına neden olur. Yeryüzü de eğimli ise, soğuyan ve daha aşağıdaki hava parselinden daha yoğun olan hava parseli yamaç boyunca aşağı kayar ve katabatik rüzgârı oluşturur. Buzullarda oluşan rüzgârın mantığı da katabatik rüzgârın oluşum mantığıyla aynıdır. Bkz. <https://www.mgm.gov.tr/genel/meteorolojisozlugu.aspx?m=K&k=aa101> Erişim Tarihi : 09/12/2019

		eser.
İspanya	Galerna	Soğuk, kuru ve kuzeybatı yönlü, özellikle kış mevsiminde olmakla birlikte tüm yıl boyunca eser. Atlantikten Kuzey İspanya kıyısı üzerinde eser.
İspanya	Cierzo	Soğuk, kuru ve kuzeybatı yönlü, Ebro vadisi boyunca eser
İtalya	Maestro	Kuzeybatı yaz rüzgârı, Balkanlar üzerinde basınç düşük olduğunda Adriyatik'te eser.
İtalya	Gregale	Soğuk ve kuzeydoğu rüzgarıdır. İyonya denizinde, 2-3 gün boyunca eser Çoğu zaman yağışla birlikte şiddetli rüzgâr halindedir.
Balkanlar	Etesian	Azor antisiklonu ve Asya alçak basıncıyla birlikte, Kuzey yönlü olup yaz mevsiminde ege boyunca eser.
Balkanlar	Bora	Soğuk ve kurudur.Trieste körfezi içine Dalmaçya kıyısı üzerinde eser. Balkanlar ve Rusya'dan gelen soğuk havanın üzerinde zorlanan doğuya doğru hareket eden bir döngüyle ilişkilidir.
Balkanlar	Varadarac	Bora'ya benzer Selânik körfezi içine doğru Vardar vadisi boyunca eser.
Afrika	Hamsin	Sıcak, kuru ve tozlidir., Güney Mısır rüzgarıdır.
Afrika	Scirocco ¹⁷	Sıcak ve çok kuru güney rüzgârıdır.
Afrika	Ghibli	Özellikle Cezayir, İtalya ve Levant bölgesinde Akdeniz kıyılarının çoğunda eser. Scirocco'ya çok benzer ama Libya üzerinde meydana gelir

Akdeniz'de kış erken başlamakta ve geç bitmektedir; gelmesinden endişe duyulmakta ve bittiğine asla inanılmamaktadır. Sürekli yağmurlar, tipiler, fırtınalar, deniz fırtınaları ve herkes için acımasız olan soğuklar fazlasıyla hissedilmektedir.¹⁸ Kışın iklime, Kuzey Atlas okyanusu alçak basınç sistemi ile Moğol yüksek basınç sistemi egemendir. Atlas okyanusu astropikal yüksek basınç sistemi zayıftır ve yılın bu zamanlarında etkisiz bir konum olan güneyde ve batıdadır. Aslında kışın yaklaşık 20° kuzey enleminde yeryüzünün etrafında hareket eden sürekli yüksek basınç kuşağının parçasıdır ve Akdeniz üzerinde yapabileceği etki, Atlas dağlarının güneyinde yüksek sahra basınç merkezi tarafından hissettirilir. Hint-İran alçak basınç sistemi gerçekte kışın hiç görülmez. Akdeniz'in batı havzasında kışın etkili olan, Kuzey Atlas Okyanusu alçak basınç sistemidir. Güneye kayarak doğuya doğru alçak basınç alanı yaratır ve bir dizi

¹⁷ Ayrıca şu çalışmaya da bkz. Pryor, *a.g.e.*, s. 37-38

¹⁸ Braudel, *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, s. 392.

yerel alçak basınç alanı oluşturur. Kutup denizsel hava kütlesi, Carcassone ve Rhone geçitlerinden geçerek Akdeniz'e girer. Denizin doğu havzasında, kış havasını belirleyen Moğol yüksek basınç sistemidir. Güneye kayarak doğu havzasına girer. Avrasya arktik hava kütleleri, Trieste geçidi, Vardar ve Struma vadileri ile İstanbul ve Çanakkale boğazlarından Akdeniz'e girer. Kuzey yarım kürede rüzgârlar alçak basınç sisteminin merkezine doğru saatin ters yönüne hareket ederek girdikleri ve yüksek basınç sistemlerinin merkezlerinden de saat yönünde hareket ederek uzaklaştıkları için, bu iki kıtalararası sistemin etkileri, bütün Akdeniz boyunca kuzeybatı- kuzeydoğu aralığında değişen rüzgârlar oluştururlar.¹⁹

Kışın hâkim kuzey rüzgârları, batı havzasına yağmur getirirken, doğu havzası kuru ve soğuktur. Languedoc ve Provence'ın ünlü *mistral* ve Liguria'nın *maestrale* rüzgârları, Lion Körfezi ya da Cenova Körfezindeki alçak basınç alanlarının, Rhone geçidinden geçerek Massif Central ya da Alpler'den gelerek Rhone geçidinden geçen soğuk hava kütleleriyle çarpıştıkları zaman ortaya çıkar. Korsika ve Sardinya'dan geçerek Tiren denizine giren ve daha batı'dan, hatta güneybatı'dan esen rüzgâr, *libeccio* olarak bilinir. Benzer koşullar Adriyatik girişinde bora rüzgârını ortaya çıkarır; İtalya yarımadasını geçerek Tiren denizinin güneyine indiğinde ise bu kuzey rüzgârları *tramontana* adını alır. Kuzeydoğu rüzgârı olarak Sicilya ve Malta'nın üzerine geldiğinde adı *gregale* olur. Egenin kuzeyinde, deniz üzerindeki alçak basınç ile Tuna'nın yüksek basıncı arasındaki aşırı derece farkları, Vardar ve Struma nehirlerinden aşağı doğru esen *vardarac* rüzgârını oluşturur; antikçağda bu rüzgâr *Strymon Boreas*'ı olarak bilinirdi. Deniz boyunca doğuya ilerleyen alçak basınç, Doğu Akdeniz sularına batı rüzgârını gönderir.²⁰

Kuzeye doğru gidildikçe kışlar daha soğuk, yazlar ise daha az kurak hale gelir.²¹ Akdeniz'de ani sel baskınları yaygındır. Akdeniz iklimi güvenilir olmaktan çok uzaktır. Bir mevsimdeki yağış miktarı kolaylıkla ortalamanın iki katını aşabileceği gibi, yarısının altına kadar da inebilir. Akdeniz'de fırtına ve kasırgalar denizcileri ve donanmaları bazen zor duruma sokmuştur. Örneğin; 1540 yılında Şariken, Cezayir önüne gelir ve denizdeki çalkantı gemileri birbiriyle tokuşturmaktadır, felakete

¹⁹ Pryor, *a.g.e.*, s. 33-35

²⁰ Pryor, *a.g.e.*, s.36

²¹ Oliver Rackham, "Fiziksel ortam", *Tarih Boyunca Akdeniz Uygarlıkları*, Ed. David Abulafia, Çev. Nurettin Elhüseyni, Oğlak yayıncılık, İstanbul, 2005, ss. 33-66.

uğramaktansa seferden vazgeçer. Denizciler arasında fırtına ve kasırgaları yumuşatmak için birçok Akdeniz limanında sihirli sözler söylenmiş, adaklar adanmışlardır. Böyle durumlarda denizciler, mallarını, ruhlarını ve bedenlerini Meryem Ana'ya, "Maris Stella"ya, Deniz yıldızı'na emanet ederlerdi.²² Ayrıca, deniz kurdu Andrea Doria, Akdeniz'de üç emin liman vardır: Kartaca, Haziran ve Temmuz demekle kış mevsiminin seyrüsefer için güvenilir olmadığını yinelemiştir.²³

Kış aylarında yerel meteorolojik olaylardan kaynaklanan fırtınalar ve tehlikeli koşullar, bu mevsimde hâkim olan güçlü kuzey rüzgârları, kapalı gökyüzü ve sisten ötürü görüş mesafesinin azalmasının hem kıyıda yapılan hem de göksel seyri riskli hale getirmesi, ticaret gemilerinin kışları denize açılmaktan mümkün olduğunca kaçınmalarına sebep olmuştur.²⁴ Akdeniz'de kışlamak önemli bir kuraldır. Deniz üzerindeki seyrüsefer de bu mevsimde durma noktasına gelir. Roma döneminde teknelere ekimden nisana kadar kış uykusuna yatma emri verilirdi. Venedik, 1569'da deniz yolculuklarını 15 Kasım ile 20 Ocak arasında yasaklamıştır.²⁵ Akdeniz'de genel olarak seyrüsefer, Mart- Ekim ayları içerisinde olmaktadır. Deniz savaşları, korsanlık faaliyetleri, ticari aktiviteler doğal olarak ertelenmiştir. Fakat denize açılmanın kış mevsiminde ertelenmesi hiçbir zaman mutlak bir durum olmamıştır. 13.yüzyıl sonlarıyla 14. ve 15. yüzyıllarda, deniz pusulasının yaygınlaşması ve "kog" ile "karak"ın gelişmesi, kışın denize açılmamayı mutlak bir durum olmaktan çıkarmıştır. Ceneviz gemileri kışında Akdeniz'de ve Karadeniz'de seyredebilir duruma gelmişlerdir. 15.yüzyıl'da Floransa'nın büyük kadirgaları düzenli olarak kışın denize çıkmaya cesaret etmişlerdir. Bununla birlikte, Ortaçağ sonlarında ve 16. yüzyıl'da kışın denize açılmama durumu artık söz konusu değilse de, yaz aylarıyla karşılaştırıldığında yine de önemli bir fark vardır.²⁶

Yolculukları kış aylarında da süren hacıların anlattıkları, kışın denizde seyretmenin ne denli tehlikeli olduğunu açıkça göstermektedir. 16.yüzyıl'da bile, seyrüsefer tekniklerinin ve gemi tasarımının iyileşmesi tehlikeye yol açan etmenleri ortadan kaldırmamış, risk almayı gerektirecek ölçüde önemli bir neden olmadıkça deniz ulaşımı

²² Fernand Braudel, "Deniz", *Akdeniz: Mekân, Tarih, İnsanlar ve Miras*, ed. Fernand Braudel, Çev. Necati Erkurt, Metis Yay., İstanbul, 2018, s. 41

²³ Braudel, "Deniz", s. 43

²⁴ Pryor, *a.g.e.*, s. 96

²⁵ Braudel, *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, s. 396.

²⁶ Pryor, *a.g.e.*, s. 97

kışın durma noktasına gelmiştir. Gözü pek kaptanlar, daha çok kâr edeceklerini düşündüklerinde kış seferleri yapmaya cesaret edebiliyorlardı. Önemli askeri ve diplomatik görevleri olan tek tük gemilerde kışın denize açılabilirlerdi. Büyük savaş filoları kışın denize açılmamakla birlikte, stratejik hedefler risk almayı gerektirdiğinde denize açılmış, bu durum da zaman zaman felaketle sonuçlanmıştır. Yine de kış yolculukları hep bir istisna olmuş, ister ticaret, ister savaş gemileri olsun, çok büyük bölümü, yaz mevsimine özgü hava koşullarının hâkim olduğu, ilkbahardan güne kadar süren dönemde denize açılmışlardır.²⁷

Batı Akdeniz’de iklim bakımından kışın başlıca etki, Kuzey Atlas Okyanusu hava durumu sistemiyle, yazın Azor adalarının üzerine yerleşen Atlas okyanusu astropikal yüksek basıncıdır. Kış aylarındaki hava durumunu Provence vadilerine soğuk hava akımları taşıyan karayel belirler ama bunun İtalya ve eski Yugoslavya’ya özgü Bora ya da Tramontana gibi birçok yakın kuzeni vardır. Hiç kimsenin Akdeniz’de bir kış fırtınası yaşamamanın tatsızlığını küçümsememesi gerekir. Her halükârda, ara sıra Sahra üzerinde oluşan alçak basınç sistemleri Scirocco (İtalya), Xaloc (Katalonya) ya da hamsin (İsrail, Mısır) olarak bilinen rüzgâr şeklinde kuzeye sürüklenir, böylece büyük miktarlara varan kırmızı sahra tozu Akdeniz’i çevreleyen topraklara dökülürdü.²⁸ Atlas okyanusunda seyrüseferi oldukça tehlikeli kılan dev dalgalar Akdeniz’de görülmez. Ayrıca, Kuzey denizinde seyrüsefer üzerinde etkili olan, hatta gemi tasarımının gelişmesini bile etkileyen gelgit olayına, bazı boğazlar dışında Akdeniz’de neredeyse hiç rastlanmaz.²⁹

Yazın, Kuzey Atlas Okyanusu alçak basınç sistemi kutba doğru kuzeye çekilir ve zayıflar. Yerini Atlas okyanusu astropikal yüksek basınç sistemi alır ve Azor adaları üzerine, kuzeye ve doğuya hareket eder; oradan Akdeniz’in batı havzasını güçlü biçimde etkiler. Atlas okyanusundan gelen denizsel hava kütlesi, Akdeniz’e Cebelitarık boğazından, İber platosundan ve Carcassone geçidinden girer. Akdeniz’in doğu havzasında ise yaz havasını Hint- İran alçak basınç alanı belirler. Moğol yüksek basınç sistemi, Kuzey Atlas Okyanusu alçak basınç sistemi gibi kuzeye, kuzey kutbuna doğru çekilerek Sibiry’a’nın doğusuna gider, Akdeniz üzerindeki etkisi ortadan kalkar. Yerini

²⁷ Pryor, *a.g.e.*, s. 97-98

²⁸ Rackham, *a.g.m.*, ss. 33-66.

²⁹ Pryor, *a.g.e.*, s. 29

nisan ve mayıs aylarında Hint- İnan muson alçak basınç sistemi alır. Temmuzda Pakistan üzerinde yoğunluğunun zirvesine ulaşır ve batıya, biri Anadolu'ya öteki de Arabistan yarımadası boyunca Sahra Afrika'sına olmak üzere iki akım halinde gider. Bu akımlar iki ayrı siklonik alçak basınçta yoğunlaşırlar. Bu sistem ile birleşen hava kütleleri, Vardar/Struma ve İstanbul boğazı/ Çanakkale boğazı geçitlerinden geçerek Kuzey Ege üzerinden, kimi zamanda İskenderun körfezinden Akdeniz'e girerler. Batı havzasında, Azor yüksek basınç sisteminin oluşturduğu yüksek basınç ve cephe sistemleri, kuzeybatı- kuzeydoğudan esen hâkim rüzgârlar getirirler; doğu havzasında ise rüzgârlar Hint-İnan alçak basınç sisteminin çevresinde saat yönünün tersine hareket ederek sistemin merkezine ilerler ve hâkim kuzey rüzgârlarını oluştururlar.³⁰ Ege Denizi'nde her yıl mayıstan ekime kadar olan rüzgârlar, düzenli bir şekilde kuzeyden güneye doğru esmektedir; bu kuzey rüzgârları erken sonbahar fırtınalarına kadar devam etmektedirler.³¹

Yaz mevsiminde deniz seyrüseferi bu sakin yazlar süresince, hasatların mübadeleyi teşvik etmesiyle birlikte artmaktadır. Kuzey tekneleri tuz, zeytinyağı ve deniz-aşırı mallar kadar, Endülüs şaraplarını da almaya gelmektedirler.³² Yaz mevsimi aynı zamanda bol balık mevsimidir.³³ Akdeniz'de balık çeşidi olarak bol olmasına karşın, balık miktarı azdır. Akdeniz'de ne Kuzey denizindeki Dogger Bank'ın zenginlikleri ne de Newfoundland'ın, Kuzey Japonya'daki Yeso'sunun ya da Moritanya'nın Atlas okyanusu kıyılarının zengin balık yatakları vardır. Gerçekte Akdeniz bir biyolojik yetersizliğin tutsağıdır. Kıyı suları çok derindir; deniz canlılarının gelişip hızla çoğalmaları için gerekli sığ alanlardan yoksundur. Sonra çok eski bir deniz olduğu için, uzun ömrü boyunca içindeki yaşamsal ana maddeler açısından fakirleşmiştir; plankton denen mikroskobik hayvancık ve bitkiler Akdeniz'in sularında azalmış olduğundan, türler bu temel besini bulmakta zorluk çekerler ve üstelik Cebelitarık boğazı Akdeniz'in Okyanus'la karışıp sularını tazelemesi için yeterli değildir. Kısacası, Akdeniz sularının fauna bakımından yoksul olduğu açıktır.³⁴ Bu durumda bizi kısır bir döngüye götürmektedir. Örneğin, Akdeniz kıyılarında neden denizcilerin az olduğunu bize

³⁰ Pryor, *a.g.e.*, s. 35

³¹ Braudel, *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, s. 412-3.

³² Braudel, *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, s. 413.

³³ Braudel, *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, s. 414

³⁴ Braudel, "Deniz", s. 35-6.

açıklamaktadır. Balık bol olmayınca denizci olmuyor, denizci sayısı az olunca Akdeniz donanmalarının kronik bir eksikliği olan denizci sayısının az olmasına neden olmaktadır.³⁵

1.2. AKDENİZ'DE MÜSLÜMANLAR VE HİRİSTİYANLAR: MEDENİYETLER ÇATIŞMASI MI?

Akdeniz tarih yazıcılığı, iki düşünce okulu arasındaki bir tartışmaya ve bu iki okulun Akdeniz'in farklı temsilleri hakkında bir tartışmaya tanık olmuştur. Akdeniz tarihini ele alan çalışmalar Eric R. Dursteler'in ifade ettiği üzere, "Geçen asırdan beri, Akdeniz çalışmaları alanı başlıca iki paradigma tarafından tartışmalara konu oldu: *Savaş meydanlarının bölünmüş Akdeniz'i ile rastlaşmalar ve değiş tokuşların bağlantılı Akdeniz'i.*"³⁶

Savaş meydanlarının bölünmüş Akdeniz'i tezini savunan ilk düşünce ekolü, Akdeniz'i İslam ve Hıristiyanlığın ikiliği içinde bölen iki medeniyet arasındaki bir "çatışma" olduğunu vurgulayanların taraftar olduğu ekoldür.³⁷ Bu tartışmaların çıkış noktası ünlü tarihçi Henri Pirenne³⁸'in Hz. Muhammed ve Charlemagne³⁹ isimli kitabında ortaya attığı bir tezden kaynaklanmaktadır. Bu teze göre, Roma'nın uygarlığının uyum ve bütünlüğünü sağlayan Akdeniz kıyılarına, İslamiyet'le birlikte yeni bir dünya girmiş ve günümüze kadar sürecek olan kopukluk meydana gelmiştir. Artık "Mare Nostrum" kıyılarında iki karşıt uygarlık yayılmaktadır. O zamana kadar Hıristiyanlığın merkezi

³⁵ Osmanlı'da balıkçılık ve balık avcılığı konusunda Bkz. Şenay Özdemir Gümüş, *Osmanlı Sularında Balık Avcılığı*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2019.

³⁶ Eric R. Dursteler, "On Bazaars and Battlefields: Recent Scholarship on Mediterranean Cultural Contacts", *Journal of Early Modern History* 15(2011), s. 413 vd.

³⁷ Emrah Safa Gürkan, *Espionage in the 16th Century Mediterranean: Secret Diplomacy, Mediterranean Go- Betweens and the Ottoman Habsburg Rivalry*, Georgetown University, Doktora Tezi, Washington, DC. 2012, s. 5-11.

³⁸ Kısa ve öz bir biyografisi için Bkz. Walter Prevenier, "Henri Pirenne (1862-1935), *French Historians 1900-2000: New Historical Writing in Twentieth – Century France*, Ed. Philip Daileader- Philip Whalen, Blackwell Publishing, 2010, ss. 486-500. Henri Pirenne, "18 Mart 1916 tarihinde önce Crefeld'e daha sonra Holzminden (Almanya) kampına sürüldü. Bu uzun esareti Kasım 1918 tarihine kadar sürdürdü ve ailesinden tamamen ayrılmıştı. Ayrıca Bu esaret, onun tarihe profesyonel yaklaşımını ve hayat üzerine bakışını çok derin etkilemişti." s. 493. Makalenin sonunda Pirenne'in çalışmalarının bir listesi mevcut.

³⁹ Walter Prevenier, 1889 da Pirenne'in derslerini alan bir öğrencinin not defterlerinde, kitabın ana fikirlerini bulunabilceğini ve kitabın uzun bir fikir aşamasından geçtiğini ifade etmektedir. Bkz. Walter Prevenier, *agm.* s. 495.

olan deniz, artık onun sınıridir. Akdeniz birliği kırılmıştır.⁴⁰ Ayrıca, Antik gelenekten kopmanın nedeni, İslamiyet'in beklenmeyen ve hızlı ilerlemesi olmuştur. Bu yayılmanın sonucunda Doğu Batı kesin olarak birbirlerinden ayrılmışlar, Akdeniz Birliği de sona ermiştir. Eskiden Batı cemaatinin parçası olan İspanya ve Afrika gibi ülkeler artık Bağdat'ın yörüngesinde dirler. Burada meydana çıkan tamamen başka bir türden başka bir din, başka bir kültürdür. İslam gölü haline gelen Batı Akdeniz, artık o zamana kadar aralıksız sürdürdüğü mal ve düşüncelerin gidip geldiği yol olma işlevini kaybetmiştir.⁴¹

Pirenne'in bu tezi lehte ve aleyhte çok sayıda tartışmaya sebep olmuştur. Örneğin, Pirenne'in bu tezi Richard Hodges ve David Whitehouse tarafından arkeolojik kanıtlarla ve yazılı belgeleri iyi bir şekilde kullanarak birçok bakımdan eleştirildi ve Pirenne'in tezini ayarlama ve düzeltme yoluna gittiler. Arkeolojik kanıtlar, Pirenne'in teziyle ilgili üç noktaya dikkat çekmektedir: İlk Akdeniz, Pirenne'in öne sürdüğü gibi, bir Roma gölünden bir Müslüman gölüne çevrilmemiştir. Aksine Akdeniz, daha İslamiyet'in doğuşundan önce büyük ölçüde Roma ve Konstantinopolis'te temerküz eden başlıca iki bölgeye bölünmüştür. Roma karanlık çağa girdiğinde, Bizans Doğu'da ticarete devam etmiştir. İkinci olarak, Pirenne kadar onu eleştirenlerin de bahis konusu ettikleri Güney Fransa'daki geç altıncı yüzyılla yedinci yüzyılın Yahudi ve Suriyeli tacirleri, bir miktar ülkelerarası ticaretin ta Herakleios'un saltanat devrine kadar sürdürdüğü görüşüyle uyumludur. Ancak arkeolojik kanıtlar bu ticarete büyük çapta diyen görüşlerin kesinlikle aleyhindedir. Üçüncü olarak, İslamiyet'in yedinci yüzyılda çoktan çürüyen bir uygarlığı fethettiği su götürmez bir gerçektir. Bir kuşak önceki Sasani saldırıları gibi, İslamiyet'in yayılışı da Roma dünyasının köklü sosyal ve ekonomik çöküşünün nedeni değil, belirtisidir.⁴²

İslam ve Hıristiyanlık arasında kaçınılmaz bir çatışma teorisine dayalı olarak geliştirilen ve Akdeniz dünyasının parçalanmasının sebepleri hakkındaki, Pirenne'in bu kuramsal

⁴⁰ Henri Pirenne, *Hız. Muhammed ve Charlemagne*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, 2. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2006, s. 175-176.

⁴¹ Pirenne, *a.g.e.*, s. 329-330; John Pryor, "Parçalanana Akdeniz", *Tarih Boyunca Akdeniz Uygarlıkları*, Haz. David Abulafia, Çev. Nurettin Elhüseyni, Oğlak Yayıncılık, İstanbul, 2005, ss. 155-181. Ayrıca Pirenne ile ünlü Akdeniz tarihçisi Mikhail Rostovtzeff'in fikirlerinin karşılaştırılması için Bkz. Peregrine Horden and Nicholas Purcell, *The Corrupting Sea: A Study of Mediterranean History*, Blackwell Publishers, Oxford, 2000, s. 33.

⁴² Richard Hodges – David Whitehouse, *Muhammed, Şarلمان ve Avrupa'nın Kökenleri: Arkeoloji ve Pirenne Tezi*, Çev. Ahmet Aybars Çağlayan, Ayrıntı Yay., İstanbul, 2018, s. 88-89. ;

tezini sonraki tarihçiler geliştirdiler. Örneğin, Bernard Lewis, Akdeniz boyunca Hıristiyan ve Müslümanlar arasındaki karşılaşmalar hakkında geniş çapta yazılar kaleme almıştır. Özellikle 11 Eylül 2001 olayından sonra Lewis'in yazdığı kitapların başlıkları da oldukça ilginçtir: *What went wrong?*⁴³; *Crisis of Islam: Holy War and Unholy Terror*⁴⁴; *The Roots of Muslim Rage*⁴⁵ vb.

Bernard Lewis, bu konudaki görüşlerini üç önemli çalışmada ortaya koymuş ve çatışma tezini desteklemiştir. *Müslümanların Avrupa'yı Keşfi* isimli çalışmasında Lewis, İslam'ın ve Hıristiyanlığın Tanrı'nın nihai gerçeğinin taşıyıcısı olduklarına ve Müslümanların ve Hıristiyanların her ne olursa olsun bu dinleri bütün insanlığa yaymakla görevlendirildiklerine olan inançlarıyla, tarihsel olarak birbirini izleyen dinsel açıdan benzerlikler taşıyan ve coğrafi olarak aynı topraklardan geçen bu dinler arasında bir mücadelenin kaçınılmazlığını vurgulamıştır.⁴⁶ Lewis, burada her iki dinin “evrensellik” iddialarını öne çıkartmakta ve Akdeniz temelinde bir coğrafyada çatışmanın er ya da geç olacağını ifade etmektedir. Kitabın birçok yerinde Lewis, İslam kültürüne karşı ön yargıda bulunmakta ve İslam medeniyetinin Avrupa için “ortada büyük bir tehdit vardı: Güçlü ve yayılmacı bir düşman, yeni bir din.”⁴⁷ ifadesi ile ortaya koymaktadır. Kitabın genelinde hâkim olan tema, Müslümanların Avrupa'da ilgilerini çekecek bir şey görememeleri⁴⁸ gerçek dine ve üstün güce sahip olma duygusuyla dünyanın geri kalanına tepeden bakmaları⁴⁹, İslam yasasının mantığının İslam devleti dışında hiçbir devletin sürekli varlığını kabul etmeyeceği anlayışıydı. “İslam'ın bakış

⁴³ Bernard Lewis, *What went wrong? Western Impact and Middle Eastern Response*, Oxford University Press, New York, 2002.

⁴⁴ Bernard Lewis, *Crisis of Islam: Holy War and Unholy Terror*, Modern Library, New York, 2003.

⁴⁵ Bernard Lewis, “The Roots of Muslim Rage”, *The Atlantic Monthly* (Eylül 1990). <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/1990/09/the-roots-of-muslim-rage/304643/> Erişim Tarihi : 01/01/2020.

⁴⁶ Bernard Lewis, *Müslümanların Avrupa'yı Keşfi*, Çev. Belin Çınar, Akılçelen Kitaplar, Ankara, 2019, s. 6

⁴⁷ Bernard Lewis, *Müslümanların Avrupa'yı Keşfi*, s. 8

⁴⁸ Bernard Lewis, *Müslümanların Avrupa'yı Keşfi*, s. 9

⁴⁹ Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasında Ortaçağ'da “demir perde”nin varlığından ve her iki medeniyet arasındaki “kültürel değiş tokuşların minimum seviyede” olduğundan bahseder. Bernard Lewis, “The Muslim Discovery of Europe”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London, Vol. 20, No. 1/3, Studies in Honour of Sir Ralph Turner, Director of the School of Oriental and African Studies, 1937-57 (1957), s. 411.

açısına göre bütün insanlık İslam'ı ya kabul edecek veya İslam'ın yasalarına boyun eğecektir”⁵⁰ gibi ifadeler çatışma tezini desteklemektedir.

Lewis, *Çatışan Kültürler: Keşifler Çağında Hıristiyanlar, Müslümanlar, Yahudiler* isimli çalışmasında 1492 yılını temel alarak öncesi ve sonrası üzerine çatışma tezini destekleyen ifadeler kullanmaktadır. Örneğin, Avrupalı kâşifler, dünyanın dört bir yanına yol alırken birçok medeniyetle karşılaşmış ve bunlar arasında önemli bir ayrıma varmıştır. Kâşiflerin karşılaştıkları arasında yer alan “Çin ve Hindistan bir yer ve İslam ise bir dindir.”⁵¹ Yine aynı çalışmada her iki dinin “evrensellik” iddialarına yer vermekte ve İslam dininin “gaza” ve “kutsal savaş” anlayışı vurgulanmaktadır.⁵²

Bernard Lewis, ‘çatışma’ tezine dair en net görüşlerini ise *The Roots of Muslim Rage* (Müslüman Öfkesinin Kökenleri) isimli yazısında açığa vurmuştur. Makalenin daha başında çarpıcı bir cümle yer almaktadır: “Why so Muslims deeply resent the West and Why their bitterness will not easily be mollified? (Müslümanlar Batı’ya karşı neden bu kadar derinden kızgınlar ve niçin onların öfkesi kolaylıkla dindirilemez?)”⁵³

Medeniyetler Çatışması tezini ele alan ve bunu geliştiren bir diğer isim ünlü siyaset bilimci Samuel P. Huntington, çok ses getiren bir makalesinde, “Bu yeni dünyada mücadelenin esas kaynağı öncelikle ideolojik ve ekonomik olmayacak. Beşeriyet arasındaki büyük bölünmeler ve hâkim mücadele kaynağı kültürel olacak. Milli devletler dünyadaki hadiselerin yine en güçlü aktörleri olacak fakat global politikanın asıl mücadeleleri farklı medeniyetlere mensup grup ve milletler arasında meydana gelecek. Medeniyetler arasındaki fay hatları geleceğin muhabere hatlarını teşkil edecek.”⁵⁴ demekle medeniyetler çatışması tezini genişletmiştir. Ayrıca, medeniyet kimliğinin gelecekte daha önemli bir hale geleceğini ve dünyanın büyük ölçüde, belli başlı yedi ve sekiz medeniyet arasındaki etkileşimle şekilleneceğini ifade etmekte ve bu medeniyetlerinde, Batı, Konfüçyüs, Japon, İslam, Hint, Slav-Ortodoks, Latin Amerika

⁵⁰ Bernard Lewis, Müslümanların Avrupa’yı Keşfi, s. 81

⁵¹ Çatışan Kültürler: Keşifler Çağında Hıristiyanlar, Müslümanlar, Yahudiler, Çev. Nurettin Elhüseyni, T.V.Y. Yay., İstanbul, 2014, s. 4.

⁵² “Ve doğal olarak iki rakip evrensel din ve uygarlık arasındaki bu sınırlar coğrafi bakımdan sabit değildi; - her iki tarafın ortak kanısına göre- doğru inancın kesin zaferine varılmasına değin, kavganın gelişim seyrine göre sınırlarda oynama olacaktı.” Bernard Lewis, *Çatışan Kültürler: Keşifler Çağında Hıristiyanlar, Müslümanlar, Yahudiler*, s. 48.

⁵³ Lewis, “The Roots of Muslim Rage”.

⁵⁴ Samuel P. Huntington, “Medeniyetler Çatışması mı?”, Çev. Mustafa Çalık, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Yıl:10, sayı:41, Mayıs-Haziran-Temmuz 2007, s. 83.

ve muhtemelen Afrika medeniyetlerinin olacağından bahseder. Geleceğin mücadelelerini, medeniyetlerin birini diğerinden ayıran kültürel fay kırıkları boyunca meydana geleceğini vurgulamıştır.⁵⁵

Medeniyetler çatışmasının neden olacağını birkaç maddede özetlemiştir: Birincisi, Medeniyetler arasındaki farklılıklar sadece hakiki değil esaslıdır. İkincisi, Dünya gittikçe daha küçük bir yer haline geliyor. Üçüncüsü, Dünya çapındaki sosyal değişme ve ekonomik Modernleşme süreçleri, insanları çok eski mahallî kimliklerden koparıyor. Dördüncüsü, Medeniyet şuurunun gelişmesi Batı'nın iki yönlü rolü tarafından güçlendiriliyor.(Batı bir yandan kudretin zirvesindeyken, Batılı olmayan medeniyetlerdeki elitlerin yerleşmesi ve ecdat fenomenine dönüş ortaya çıkıyor. Batı'dan uzaklaşma vukua gelirken, Batılı alışkanlıklarda halk kitleleri arasında daha popüler hale geliyor. Beşincisi, Siyasi ve ekonomik olaylara nispetle daha az değişme istidadı gösteren kültürel hususiyet ve farklılıkların, uyuşma ve ayrışmaları da bu yüzden, onlara göre daha kolaydır. Son olarak, ekonomik bölgeciliğin arttığından bahsetmektedir. ⁵⁶ Huntington'un tezine baktığımızda aslında Bernard Lewis'in düşüncelerinden beslendiğini görmekteyiz.⁵⁷

Huntington'un tezine karşı en sert eleştirilerden biri, Edward W. Said tarafından yapılmıştır. "Cehaletin Çatışması" isimli makalesinde Said, "Batı" ve "İslam" gibi son derece büyük içeriğe sahip oluşumların cisimlendirilmesini "pervasızca" yapılmış nitelendirmeler olarak değerlendirmektedir. Ayrıca, Ne Huntington'un ne de Lewis'in her uygarlığın kendi "iç dinamiklerini ve çeşitliliğini" ve "bir din ya da uygarlığın bütünü adına konuşmaya kalkışmanın demagoji ve cehalet olabileceğini" akıllarına getirmemekle eleştirmektedir. Huntington'ı, "uygarlıkları" ve "kimlikleri" olmadıkları içeriklere dönüştürmek isteyen bir ideolog olduğunu ifade etmiş ve daha çarpıcı bir ifadeyle Huntington'ı "İnsanlık tarihine hayat veren ve yüzyıllar boyunca bu tarihin yalnızca din savaşları ve imparatorluk fetihlerini içermesini değil, aynı zamanda bir değiş tokuş, çapraz döllenme ve paylaşım olmasını sağlayan çok sayıda akıntı ve ters

⁵⁵ Huntington, *a.g.m.*, s. 85-6.

⁵⁶ Huntington, *a.g.m.* s. 86-88.

⁵⁷ Huntington, makalesini 1993 yılında yayınlamışken, Lewis, 1990 yılında yayınlamıştı.

akıntıdan arındırarak kendi içine kapanmış, dış dünyayla ilişiği kesilmiş oluşumlara dönüştürmek isteyen biridir.”⁵⁸ demek suretiyle keskin bir eleştiri de bulunmuştur.

Said, makalesinde son olarak ve önemli bir noktaya değinerek şu çarpıcı ifadeyi söylemiştir : “Ancak, hepimiz, Müslümanlar ve diğerleri, bu sulara yüzmekteyiz. Bu sular tarih okyanusunun bir parçası olduğuna göre, bunları bariyerlerle yarmak ya da ayırmaya çalışmak anlamsızdır.”⁵⁹

Said’in bu ifadesiyle Akdeniz çalışmalarında hâkim olan ikinci düşünce ekolüne geçebiliriz. Bu ikinci düşünce ekolüne göre Akdeniz “ *karşılaşmalar ve değiş tokuşların olduğu bir mekân*”dı. Bu ekole mensup olanların içinde 20.yüzyılın en etkili tarihçilerinden biri olan ve *opus magnum*’unda yani *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası* isimli kitabında, İç Deniz’in birliğini savunmuş ve oldukça farklı bir manzara sunmuştur. Fernand Braudel, Akdeniz’inde bu iç denizi her yönden incelemiş (fiziksel, sosyal, ekonomik ve siyasal) ve bir inanç ya da medeniyet sınırı ile bölünmediğini ifade etmiştir. “Bu gerçek ya da gayri-maddi insan ve mal dolaşımı Akdeniz’in etrafında birbirlerini izleyen sınırlar ve hareler çizmektedirler. Aynı anda yüz tane sınırdan söz etmek gerekir: Bazıları siyasi boyuttadır, bazılarıysa ekonomi veya uygarlıkla ilgilidir.”⁶⁰ ve Akdeniz’deki medeniyetler aynı genel eğilimlerden ve çevre, ekoloji ve sosyo-ekonomik ilişkilerin sonucuyla oluşan yapısal faktörlerin dayatmasıyla paylaşılmış “ortak kaderler” den etkilenmiştir. Özet bir ifadeyle Braudel’in bu anıtsal çalışması, birleşmiş bir Akdeniz ortamıyla toplumların “ortak bir kaderi” paylaşmalarına yol açaan ekonomik yapıları tartışmaktadır.⁶¹

Braudel, Akdeniz’inde analizini üç katmana ayırır, her katman erken modern dönemdeki Akdeniz’e farklı bir açıdan yaklaşarak bir önceki bölümün üzerine inşa edilir. *La longue durée* (uzun vade) ya da *structure* (yapı) ile coğrafya ve iklimin hemen hemen hiç değişmeyen güçleriyle işe başlar. Bunu *moyenne durée* (orta vade) ya da

⁵⁸ Edward W. Said, “Cehaletin Çatışması”, Çev. Nurgün Oktik- Gaye Gökalp, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Yıl:10, sayı:41, Mayıs-Haziran-Temmuz 2007, s. 110.

⁵⁹ Said, *a.g.m.*, s. 110.

⁶⁰ Braudel, *II. Felipe döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, s. 276.

⁶¹ O’connel- Dursteler, *age*, s. 19.; Eric R. Dursteler’e göre, Kitab’ın kahramanı, Akdeniz’in kendisidir yani İnsanın çevreyle olan ilişkisinin hikâyesidir ve kitabın en önemli katkılarından biri Akdeniz’i sunî (artificial) bölünmeler olarak algılamaktan ziyade Akdeniz’i bir bütün olarak görmekteki ısrarıdır. Bkz. Eric R. Dursteler, “Fernand Braudel (1902-1985)”, *French Historians 1900-2000: New Historical Writing in Twentieth- Century France*, Ed. Philip Daileader and Philip Whalen, Blackwell Publishing, 2010, s. 65-66.

conjuncture (konjonktür) takip eder, bu kapsamda zaman içinde ancak çok yavaş bir şekilde değişen toplumsal ve ekonomik yapılarla güçler ele alınır. En son bölümde *la courte durée* (kısa vade) ya da *événement* (yaşanan olaylar) ele alınmaktadır.⁶² Braudel'in en önemli katkılarından biri, Akdeniz'in suni bölünmeler olarak adlandırdığı küçük parçalara bölünmüş olarak değil, bir bütün olarak değerlendirmekteki ısrarcı tutumudur.⁶³

Fernand Braudel, 1972'de kitabının İngilizce baskısı için yazdığı önsözde Akdeniz için şunları söylemektedir: “...söyleyebilirim ki iki önemli gerçek tartışmasız geriye kaldı. Birincisi Akdeniz bölgesinin bütünlüğü ve uyumu. Türk Akdeniz'i, Hıristiyanlar da olduğu gibi aynı ritimlerle yaşadı ve nefes aldı. Bütün deniz - aynı sonuçları değilse de, aynı problemleri ve genel eğilimleri,-“ortak kader”i paylaştı”. İkincisi Akdeniz'in büyüklüğüdür ki Columbus ve Vasco da Gama çağından sonra on yedinci yüzyılın şafağına kadar hatta daha sonrasına kadar devam etti.”⁶⁴

Colin Heywood, Braudel'in Akdeniz'inde Pirenne'ye çok az doğrudan referans olduğunu ve Pirenne'in ünlü tezine hiç atıfta bulunmadığını ama “gizli bir etki” olarak arka planda saklandığını söylemektedir. Ayrıca Braudel'in kesinlikle Pirenne'yi okuduğunu, ona karşı bir “tepki”ye sahip olduğunu ve Pirenne'in tezini kabul etmediğini yazmaktadır.⁶⁵

Peregrine Horden ve Nicholas Purcell ikilisi *The Corrupting Sea*⁶⁶ (Ayartıcı Deniz) - son zamanlarda Akdeniz üzerine yazılmış en iyi ve ses getiren çalışmalardan birisi- isimli eserindeki “*Four Men in a Boat* (Bir gemide dört adam)” bölümünde ele aldığı tarihçilerden biri olan Fernand Braudel'in Akdeniz'i için iki önemli soru sormaktadır: Bunlardan birincisi “eserin nasıl meydana geldiği ?” ve diğeri ise “niçin eserin ünü ve

⁶² O'Connell- Dursteler, *a.g.e.*, s. 21-22. ; Braudel, *a.g.e.*, s. 21-30. Braudel, ikinci başyapıtı olan *Uygurluk ve Kapitalizm (Civilization and Capitalism)*'i de üç katmanlı olarak inşa eder. Bu konu da Bkz. Dursteler, *a.g.m.* , s.71-72.

⁶³ O'Connell- Dursteler, *a.g.e.*, s. 22. Ayrıca Braudel, kendi zamanında hâkim olan, tarihin “duvarlarla çevrilmiş bahçeleri” olarak adlandırdığı geleneksel milliyetçi tarih anlayışının sınırlarını da yıkmaya çalışmıştır. Bkz. s. 24.

⁶⁴ Fernand Braudel, *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, Çev. Sian Reynolds, Cilt:1, Harper&Row, New York, 1972, s. 14.

⁶⁵ Colin Heywood, “Fernand Braudel and the Ottomans: the emergence of an involvement (1928-50), *Mediterranean Historical Review*, Vol. 23, No. 2,December 2008, s. 167. Heywood'un bu çalışması, Braudel'in 1949 öncesi Osmanlı tarihine yaklaşımının entelektüel gelişimine odaklanır.

⁶⁶ Horden-Purcell, *The Corrupting Sea: A Study of Mediterranean History*, Blackwell Publishers, Oxford, 2000.

etkisi Akdeniz çalışmalarında bir başlangıçtan ziyade bir son koymuş görünüyor?” sorularıdır. Bu sorulardan ikincisi Akdeniz çalışmalarında etkisini göstermektedir. Monique O’Connel- Eric R. Dursteler bu durumun nedenini, Braudel’in Akdeniz’i geniş bir şekilde kavramsallaştırması bir süre için diğer tarihsel seslerin dışlanmasına yol açtığına dair tespitiyle anlaşılabilir.⁶⁷

Braudel’in tezini çürütmeye çalışan ve çatışma tezini ön plana çıkaran bir diğer tarihçi Andrew Hess’tir. Hess, Braudel’in “Türk Akdeniz’inin Hıristiyanlarla aynı ritimde yaşadığı ve soluk aldığı” kanaatini sistematik bir şekilde çürütmeye çalışmakta ve Batı Akdeniz bölgesindeki keskin ayrım olarak algıladığı İberya ile Kuzey Afrika arasındaki ayrım üzerinde odaklaşarak içine düşülen dini ve kültürel ayrımların iyice belirginleştiğine dikkat çekmektedir.⁶⁸

Hess, tezini desteklemek için mimari eserlerden faydalanmaktadır. Ona göre, 16. yy. İspanyol- Müslüman sınır hattında yer alan mimari eserler, birbirinden kopmakta olan iki medeniyet arasındaki kültürel çatışmaya dair görsel ipuçları vermekte ve erken modern çağda, Akdeniz uygarlıkları arasında yaşanan bölünmenin had safhaya ulaştığını gözler önüne sermektedir.⁶⁹ Hess, kitabında öne sürdüğü tezini en net haliyle şu şekilde özetlemektedir: “Akdeniz dünyasının 16.yüzyılda, birbirinden kopuk ve içine kapalı iki rakip kültür sahasına dönüştüğü kanaatindeyim.”⁷⁰

Braudel’in Akdeniz birliği vizyonuna karşı bir eleştiri de onun yapısalcı yaklaşımını sorgulayan kişilerden gelmiştir, eleştirmenler onun “insansız bir tarih” yaratmaya çalıştığını, bununda bireylerin rol ve tercihlerini sınırladığını ileri sürmüşlerdir. Eleştirmenler Braudel’in Akdeniz insanların tavrı, korku ve inançlarını göz önünde bulundurmadığına dine herhangi bir açıklayıcı güç ya da rol vermediğine dikkat çekmişlerdir. Son zamanlarda yayımlanan bazı kitaplar bu açığı gidermeye çalışmışlardır. Örneğin, Predrag Matvejevic’in *Mediterranean: A Cultural Landscape* isimli eserinde, Akdeniz tarihini belirleyen etmenler arasında din, dil, mutfak ve entelektüel ortamın önemli bir yeri olduğuna dikkat çekilmekte ve Braudel’in kullandığı

⁶⁷ O’connel- Dursteler, *a.g.e.*, s.24.

⁶⁸ O’connel- Dursteler, *a.g.e.*, s.26.

⁶⁹ Andrew Hess, *Unutulmuş Sınırlar: 16.yy. Akdeniz’inde Osmanlı- İspanya Mücadelesi*, Çev. Özgür Kolçak, Küre Yayınları, 1. Basım, İstanbul, 2010, s.3.

⁷⁰ Hess, *a.g.e.*, s.3

geniş açılı objektifi bir kenara bırakarak bunun yerine, denizin etrafındaki halklar tarafından paylaşılan görüntüler, sesler ve kokular, seyahatlerle ve deniz yolculuklarıyla ilgili literatür ve bölgenin dil bilim açısından zenginliği gibi detaylar üzerinde odaklanır.⁷¹ Bu açığı gidermeye çalışan bir diğer çalışma da David Abulafia'nın *Büyük Deniz: Akdeniz'de İnsanlık Tarihi* isimli çalışmasıdır. Bu çalışmada bireysel faaliyet ve zaman içindeki değişim vurgulanmakta, Akdeniz insanların kendi kaderlerini tayin ettikleri, bir insani etkileşim sahnesi olarak ele almaktadır.⁷²

Özet olarak, Braudel'e yöneltilen eleştiriler üç grupta özetlemek mümkündür: Birincisi, Bütünsel tarih anlayışına rağmen, tutumlar, değer yargıları ya da kolektif zihniyetler konularını ihmal etmesine yöneliktir. İkincisi, Marc Bloch ve Febvre'in sorun odaklı tarihe yönelik tüm ilgilerine rağmen, Braudel'in çalışmalarının belirli bir odak noktasından yoksun olduğuna dairdir. Son olarak, Lucien Febvre'deki iradeciliğin tam karşısı olan, Braudel'in çalışmalarındaki determinizm'e ilişkindir.⁷³

Akdeniz'in bir çatışma alanı olmayıp "değiş-tokuşların ve karşılaşmaların" alanı olduğunu söyleyen pek çok çalışma vardır. Bunların bir kaçına bakarsak Akdeniz'in gerçek bir görüntüsü ortaya çıkacaktır. Eric R.Dursteler, *İstanbul'daki Venedikliler: Yeniçağ Başlarında Akdeniz'de Millet, Kimlik ve Biraarda Varoluş* isimli kitabında, Akdeniz kimlik, kültürler, barış ve çatışma dönemlerinde bireyler ile gruplar arasında ne tür bir etkileşim yaşandığına ilişkin soruları ortaya atmak bakımından mükemmel bir laboratuvar ortamını temsil ettiğini yazmış ve Venedik ve Osmanlı İmparatorluklarının ilişkileri, paylaştıkları uzun ve benzersiz tarih, Yeniçağın ilk dönemlerini kapsayan arşiv kaynaklarının zenginliği ve modern tarihyazımı gelenekleri nedeniyle, Akdeniz'de kültürel temasların doğasını incelemek için ideal bir vaka çalışması örneği sunduğu söylemekte ve çalışmasını bunun üzerine inşa etmektedir.⁷⁴ Venedik- Osmanlı ilişkilerinin belirleyici özelliğinin çatışma değil "bir arada yaşama" olduğuna dikkat çekmiş ve 1500 yılından başlayarak Venedik Cumhuriyetinin 1797'de yıkılışına değin, arada talan ve korsanlık eylemleri yüzünden ara verilen görece kısa birkaç düşmanlık

⁷¹ O'Connell- Dursteler, *a.g.e.*, s. 26-27.

⁷² O'Connell- R. Dursteler, *a.g.e.*,s. 27.

⁷³ Erdem Sönmez, *Annales Okulu ve Türkiye'de Tarihyazımı- Annales Okulu'nun Türkiye'deki Tarihyazımına Etkisi: Başlangıçtan 1980'*, Tan Kitabevi Yay., Ankara, 2010, s. 89-90.

⁷⁴ Dursteler, *a.g.e.*, ,s.3.

dönemi hariç, barış içinde yaşadıklarını ifade etmiştir.⁷⁵ Maria Fusaro da aynı şekilde, Akdenizin tarihi ve Akdeniz'in içindeki tarih (*History of and history in the Mediterranean*) ifadesiyle, bu ikisinin doğaları gereği bir medeniyetler çatışmasından çok daha fazla geçirgen hudutlarla kesişmiş bir manzarayla bağlantılı olduğunu ve Akdeniz'in karakteristik özelliğinin, Akdeniz'in kıyılarında farklı kültürlerin ve medeniyetlerin bir arada varoluşu olduğunu vurgulamıştır.⁷⁶

Cemal Kafadar'ın çalışmalarında da “kültürler arası etkileşim”i görmek mümkündür. Venedik'te ölen bir Osmanlı tüccarının terekesini ele aldığı “*Venedik'te Bir Ölüm (1575): Serenissima'da Ticaret Yapan Müslüman Tüccarlar*” isimli makalesinde birçok önemli konuya değinmiş, yakın zamana kadar, İmparatorluğun Müslüman-Türk tebaasının uzak ülkelerde değişik kültürlerin insanlarıyla ticaret yapma konusunda becerikli ya da istekli olmadıkları, tümüyle Avrupalılar'ın ve onların gayrimüslim Osmanlı aracılarının elinde olan uluslararası ticarete sadece pasif bir rol oynadıkları varsayımının yanlışlığını gösteren birçok kanıt öne sürmüştü ve bu düşüncenin yanlışlığını ispatlamıştır. Ayrıca Kafadar, “Dâr-ül-harb'i Dâr-ül-İslâm'dan ayıran duvarda” büyük gedikler açılmamış olsa bile, mutlaka çentikler ve çatlaklar olduğunu; bunların, Osmanlı Türklerinin değişen ticari sözlükçe ve pratikleri (mesela, poliçe kelimesinin kullanımı), tarımsal, faaliyetleri (salçanın dört bir yanda boy göstermesi), süsleme konseptleri (üç boyutlu duvar resimleri), boş vakit geçirme alışanlıkları (iskambil oyunları) ya da kişisel kullanım eşyalarında (cep ve duvar saatleri, gözlükler) görülebileceğini yazar.⁷⁷

1.3. AKDENİZ'DE KİMLİK

“Kimlik” kavramı, günümüzün en çok tartışılan, yazılan, sosyal bilimler, kültür ve siyaset dünyasını meşgul eden sosyal bilimler kavramlarından biridir. Kimlik (identity) terimi, aynılığı ve sürekliliği içeren Latince “idem” kökünden türetilmiş ve Türkçe'de

⁷⁵ Dursteler, *a.g.e.*, s.8-9.

⁷⁶ Maria Fusaro, “After Braudel: Reassessment of Mediterranean History between the Northern Invasion and the Caravane Maritime”, *Trade and Cultural Exchange in the Early Modern Mediterranean: Braudel's Maritime Legacy*, Ed. MariaFuaro et al. I.B. Tauris, 2010, s. 7.

⁷⁷ Cemal Kafadar, “Venedik'te Bir Ölüm: Serenissima'da Ticaret Yapan Anadolu Müslüman Tüccarlar”, *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken*, Metis Yay. Altıncı Basım, İstanbul, 2017, ss. 73-122.

ise kimlik, “kim” soru kökünden türetilmiş olup aynı şekilde zorunlu bir mensubiyeti (aidiyet), aynı olmayı, tek olmayı, hangi kişi olmayı ifade eder.⁷⁸ Erken modern dönem Akdeniz kültürü üzerine ortaya çıkan yeni söylemin⁷⁹ odaklandığı ana konulardan biri kimliktir.⁸⁰ Akdeniz, barındırdığı dinî ve etnik çeşitlilik, Hıristiyan ve Müslüman kültürlerinin buluştuğu ara bölge konumunda olması ve bölgedeki coğrafi hareketlilik nedeniyle, kültürlerin kesişmesi ve kimlik tartışmaları açısından çok gözde bir odak noktası olmuştur.⁸¹ Yeniçağ başlarında kimlik, “özel ve ilksel bir niteliğe” sahip değildi, tıpkı bunun gibi toplumsal veya kültürel niteliklerin çekirdeksel bir oluşturucusu tarafından da tanımlanmıyordu. Kimlik bir nesne değil daha çok bir süreçti, sürekli değişen bir etkileşimler demetiydi, bir bölünmez sürekliliğin parçasıydı ve aynı zamanda arızîydi ve ilişkilere bağlıydı. Kişinin ve topluluğun inşasında din, kültür ve siyasi statünün hepsinin birden, bütünü ayrılmaz parçaları niteliğinde unsurlar olabileceğini, kimliği, bu unsurlardan yalnızca birine indirgeme eğiliminden sakınmamız gerekiyor. Yeniçağın başlarında kimlik, çok katmanlı, değer ve anlam dünyası bakımından çok çeşitli ve karma bir yapıya sahipti. Kavranabilir bir nesne ve yapı elemanlarının parçalarının toplamı değil, dinamik bir süreçti. Akdeniz dünyasında yaşayan Yahudiler, mühtediler, tacirler, korsanlar, esirler, bu dinamik süreci göstermektedir. Yeniçağ başlarında kimlik, kategorileri bütüncülleştirme için kurulmuş “kültürel bir tuzak” değil, daha ziyade, durmadan süregelen bir şekillendirme ve yeniden şekillendirme süreciydi. Modern öncesi toplumların tanımlayıcı özellikleri katı, değişmez veya ihlal edilemez kimlik kalıpları ve çağrışımları değil, genellikle “su geçirmez ve aşılmaz” kabul edilen engeller, hayal edilenden çok daha geçirgen ve nüfûz edilebilir nitelikteydi.⁸²

Yeniçağ başlarında kimlik üzerine din, millet, dil, sosyal statü, meslek veya cinsiyet, ailenin yeri vb. unsurlar etkiliydi. Akdeniz dünyasında yolculuk eden seyyahlar, yolculukları esnasında karşılaştığı büyük çeşitlilik gösteren dünyayı başlıca iki kategori

⁷⁸ Ramazan Saim Dalbay, “Kimlik” ve “Toplumsal Kimlik” Kavramı, *Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl:2018/2, Sayı:31, s. 162. ; Yücel Öztürk, “Tarih ve Kimlik”, *Akademik İncelemeler*, Cilt:2, Sayı:1, Yıl: 2007, s. 4. Kimlik (identity) ve Birey (self) kavramlarının tarihi gelişimi için Öztürk’ün makalesine bakılabilir.

⁷⁹ Burada yeni söylemden kastedilen, hem kültürlerarası etkileşim hem de yapısalcı- özcü (structuralist-essentialist) görüşten giderek daha fazla uzaklaşmakta olan ve bunun yerine, benliğin akışkanlığı ve toplumsal olarak kurgulanma özelliğini vurgulanmasıdır.

⁸⁰ Dursteler, *İstanbul’daki Venedikliler*, s.14.

⁸¹ Dursteler, *İstanbul’daki Venedikliler*, s.15

⁸² Dursteler, *İstanbul’daki Venedikliler*, s.30

üzerinden sınıflandırmışlardır: Din ve millet. Yeniçağla birlikte modern insanlar, millet ve din kategorilerini hem içinde yaşadıkları dünyayı düzenlemek hem de kendilerini tanımlamak için kullandıkları gibi, kimliğin değişken ve bileşik yapısını da bu kategoriler içinde tanırlardı. Yeniçağın başlarında yaşayan gözlemciler, bir yandan kendileri çok geniş düzenleyici kategoriler kullanırken, birey ve grup kimliklerinin, din ve milletten daha çok katlı tabakalardan oluşma ihtimalini kabul etmişlerdir. Örneğin, Busbecq “İtalyan bir Rum”la karşılaştığını, İngiliz org yapımcısı Thomas Dallam, “Türk olan ama Cornwall doğumlu” bir adamla karşılaştığını vb. yazmıştır.⁸³

Kimliği kendi özüne hatta onu oluşturan parçalara indirgenmesine yönelik çabalara girildiğinde, gerçekte, kavranabilir bir nesneden çok akışkan ve değişken bir süreç olmuş olan bir şeyi sabitleştirme ve somutlaştırma tehlikesine düşeriz; yeniçağın başlarında kimlik bir “değişen etkileşimler demetiydi” ve “devam eden ve kesintisiz bir bütün içinde” (continuum) bir adımdı. Yeniçağ başlarında kimlikler belirli bir “öz” veya “başlangıçtan beri var olan bir nitelikle” tanımlanmazdı. Siyasi sınırlarla zorunlu bir bağı yoktu, dilsel, dinî veya kültürel etkenlere bağlı değildi, ancak çoğu zaman bunların tümünün bir rolü olurdu. Yeniçağ başlarında kimlik daha çok cemaatlerin düşünülmesinin bir tanımlanması ve yeniden tanımlanması, onun tasavvur edilmesi, sınırların algılanması veya yaratılması ve aynı zamanda da bu sınırların zorlanmasıydı. Kimlik bugün olduğu gibi o zaman da, “koşullar ve ilişkilere bağlıydı.”⁸⁴

Akdeniz, erken modern dönemde “birbirine bağlı mikro bölgeler”den oluşan bir bölgedir. Göç üzerine çalışan araştırmacılar, erken modern çağı “hayli hareketli” olarak tasvir etmişlerdir. Her ne kadar eski araştırmalar Akdeniz’i hareketliliğin önünde bir engel olarak görse de, yakın zamanda yapılan çalışmalar Akdeniz’i esasen hareketliliğe olanak sağlayan “birleştirici bir deniz” olarak betimlemişlerdir. Akdeniz’in adalardan, nehirlerden, lagünlerden, kıyı şeritlerinden ve “sahil kesimindeki birbirine kenetli düzlükler”den oluşan “akışkan tabiâtı” “insanların yerinden edilmesi”nin istisna olmadığı, “halkların davranışlarına ve dimağlarına” derin kök salmış bir mekân

⁸³ Dursteler, *İstanbul’daki Venedikliler*, s.26.

⁸⁴ Dursteler, *İstanbul’daki Venedikliler*, s.153-156.

yaratıyordu.⁸⁵ Akdeniz'in mikro bölgesel ve akışkan dinamiği kimliklerin değişken yapısının ortaya çıkmasına hem zemin hazırlıyor hem de teşvik ediyordu.

Akdeniz'in çeşitli kültürel ve siyasi kutupları arasında hareket eden gruplar düşünüldüğünde belki en yakından bildiğimiz örnek Yahudilerdir. Yakın zamanlarda yapılan araştırmalar, Yahudilerin büyük cemaati içindeki çeşitlilik hatta zıtlıkları vurgulamaktadır. Örneğin bir Osmanlı kenti olan Selanik, Yahudi nüfusunun yoğunluğu nedeniyle "Balkanların Kudüsü" olarak tanınırdı, ama yine de homojen veya birlik içinde bir cemaat değildi. Selanik Yahudileri daha ziyade, "çoğu zaman birbirleriyle çekişen, farklı ve bağımsız grupların bir araya gelmesinden doğmuş bir kitleydi."⁸⁶ Yeniçağ başlarında en çok merak uyandıran Yahudi cemaatlerinden biri aynı zamanda kimlik bakımından da en bulanık olanı, dönmeler ya da din değiştirenlerdi. Hıristiyanlığa geçen İspanya Yahudisi dönmeler ya da Avrupa'da halk arasında anıldığı deyişle, Marranolar. Hıristiyanlar, Marranoları sınıflandırmakta büyük zorluk çekmiş ve bir gözlemci bu durumdan şöyle yakınmıştır: " Bu Marranolar Yahudilerden daha beter, çünkü Hıristiyan değiller, Yahudi de değiller." Ayrıca "Marrano" sözcüğü Venedik'te, dini ne olursa olsun tüm İspanyol ve Portekizliler için kullanılmaktaydı ve Osmanlı İmparatorluğunda 20.yy. kadar "İspanyol" sözcüğünün genellikle Yahudi anlamına gelmekteydi.⁸⁷

Bu hususta Osmanlının çok kimlikli yapısından birisi olan "Rûmi" kimlik konusuna değinmek faydalı olabilir. Salih Özbaran'ın detaylı incelemesine konu olan bu "Rûmi" ve "Rûmlu" adlandırması Osmanlıları ifade eden bir kimlik söylemi olmakla birlikte⁸⁸ bu ifadeyi sadece "Türk" olarak nitelemek bu kelimenin yani "Rûmi"nin taşıdığı anlam katmanlarını kısıtlamaktadır.⁸⁹ Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa ve Akdeniz'e yayılmasıyla birlikte Anadolu'nun Türk, İslâm ve Hıristiyan coğrafyasında "Rûmi" kimliğini yaratmıştır.⁹⁰ Bu kimliğin coğrafyasını Anadolu ve Rumeli'ni dahil etmek mümkün olmasına karşın bir yer olarak "Rum" her açıdan ve her dönemde aynı yer

⁸⁵ Dursteler, *Dönme Kadınlar: Toplumsal Cinsiyet, Kimlik ve Sınırlar*, s. 97.

⁸⁶ Dursteler *İstanbul'daki Venedikliler*, s.156.

⁸⁷ Dursteler, *İstanbul'daki Venedikliler*, s.157.

⁸⁸ Salih Özbaran, "Ottomans as 'Rumes' in Portuguese Sources in the Sixteenth Century", *Portuguese Studies*, C.17, 2001, s. 64.

⁸⁹ Salih Özbaran, *Bir Osmanlı Kimliği: 14.-17. Yüzyıllarda Rûm/Rûmi Aidiyet ve İmgeleri*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2017, s.78.

⁹⁰ Özbaran, *Bir Osmanlı Kimliği*, s. 120.

değildir.⁹¹ Aslında on üçüncü ve on dördüncü yüzyıllarda “Rûmi” kelimesi, o coğrafyada yaşayan Müslümanlar tarafından bir “kimlik” olarak benimsenmiştir.⁹² Bu kimliğin görünümünü çeşitli alanlarda bulmak mümkündür. Örneğin “Rûmi” dirhem (ağırlık ölçüsü), “Rûmi” Osmanlı parası, “Rûmi” denilen Osmanlı takviminde hatta Osmanlı padişahlarının unvanlarından biri olan Kayser-i Rûm⁹³’da görmek mümkündür.

Zaman içerisinde “Rumî” ile “Rum”un anlamları arasında bir farklılık ortaya çıkmıştır; “Rum”, ülkeden ziyade kişi ya da topluluklara uyarlandığında, eskiden Bizans şimdi Osmanlı topraklarında yaşayan “Yunanları” daha geniş anlamda ise Grek Ortodoks Kilisesi’ne işaret etmekteydi.⁹⁴ Yunan devriminin etkili isimlerinden biri olan Rigas Velestinlis (1757-98) “Rum” kelimesini Yunan ulusu (*nation*) için kullanmıştır. 1832’de Yunan Krallığı kurulduktan sonra Osmanlı Devleti Büyük Yunan Krallığı’nın yurttaşları için “Rum” ifadesini kullanmaya başlamış ve Yunan kökenli Osmanlı tebaasını “Rum” olarak adlandırmaya devam etmiştir.⁹⁵

Akdeniz dünyasında “kimlik” kavramının doğasını ve çeşitliliğini gösteren bir grupta “Mühtediler”di ve 1500-1650 yılları arasında Akdeniz bir nevi “Dönmelerin Çağını” yaşamıştır. Bu dönemde Hıristiyanlıktan Müslümanlığa geçenlerin sayısı o kadar yüksekti ki, bu bir “insan kanaması” ve bir “dini göçerlik” olarak nitelendirilmiştir.⁹⁶ Akdeniz’de Müslüman olmak anlamına gelen “Türk olmak” (Örneğin, İngilizce’de “to Turn a Turk”, İtalyanca’da “Farsi Turco”) deyimini çok sık kullanılmaktaydı. Antonio de Sosa’nın *Cezayir’in Topografyası* isimli eserine bakarsak, Cezayir’de iki türlü “Türkler” vardı: “Doğuştan Türk (*Turks by nature*)” ve “Meslekten Türk (*Turks by profession*)”.⁹⁷ “Meslekten Türk” olanların tamamı Hıristiyan kanından

⁹¹ Cemal Kafadar, *Kendine Ait Bir Roma: Diyar-ı Rum’da Kültürel Coğrafya ve Kimlik Üzerine*, Metis Yay. İstanbul, 2017, s. 46 ve 50.

⁹² Kafadar, *Kendine Ait Bir Roma*, s.79

⁹³ Fatih Sultan Mehmed’in kendisini Kayser-i Rûm olarak görmesi konusunda Bkz. Hasan Çolak, “Tekfur, fasiliyus and kayser: Disdain, Negligence and Appropriation of Byzantine Imperial Titulature in the Ottoman World”, *Frontiers of the Ottoman Imagination: Studies in Honour of Rhoads Murphey*, ed. Marios Hadjianastasis, Brill, Leiden, 2014, s.20.; Kafadar, *Kendine Ait Bir Roma*, s. 39 (29 nolu dipnot)

⁹⁴ Kafadar, *Kendine Ait Bir Roma*, s.90-91.

⁹⁵ F. Aslı Ergül, “The Ottoman Identity: Turkish, Muslim or Rum?”, *Middle Eastern Studies*, C.48, No.4, 2012, s. 638.

⁹⁶ Dursteler *İstanbul’daki Venedikliler*, s.166-167.

⁹⁷ Antonio de Sosa, *An Early Modern Dialogue with Islam: Antonio de Sosa’s Topography of Algiers (1612)*, Ed. Maria Antonio Garces, Çev. Diana De Armas Wilson, University of Notre Dame Press, Notre Dame, Indiana, 201, s. 124.

ve kendi özgür iradeleriyle Türk'e dönen soydan gelen dönmelerdi. Bu dönmeler ve onların çocukları Cezayir'deki komşuları olan Müslüman, Türk ve Yahudilerden sayıca üstündü. Bu şehirde her Hıristiyan milletten “dönmeler” mevcuttu. Avrupa'nın uzak bölgelerinden başlayarak, Cezayir'de listelenen dönmeler bulunabilir: Moskovalılar, Ruslar, Ukraynalılar, Bulgarlar, Macarlar, Almanlar, Danimarka ve Norveçliler, İskoçlar, İngilizler, İrlandalılar, Felemenkler, Fransızlar, Basklar, Kastilyalılar, Valensiyalılar, Galiçyalılar, Portekizliler, Katalonlar, Mayorkalılar, Sardinyalılar, Korsikalılar...⁹⁸ Mühtediler, Avrupa'nın bütün kentlerinden kaçıp gelirlerdi; bununla birlikte Akdeniz sınırlarında bulunan bölgelerden gelenler çoğunluğu oluşturmaktaydı. Güney İtalya'da özellikle (Çizme'nin ucundaki) Calabria'da, “Erkeklerin sürekli Osmanlı İmparatorluğu'na kaçması, toplumsal bir ayaklanma niteliğine” bürünmüştü. Eric Dursteler'in söylediği gibi, Modern öncesi dünyada din, kimliği oluşturan en önemli parçalardan biri iken, bu sınırları aşan bu kadar çok sayıda insan olması, kimliğin bu yönünün bile ne kadar biçim değiştirmeye yatkın olduğunu düşündürmektedir.⁹⁹

Kimlik bağlamında “Akdeniz dünyası” bir mühtedilerin karşılaşmasına sahne olmuştur. Özlem Kumrular'ın çalışmalarında gösterdiği üzere bu renkli ve canlı mekânda çok sayıda ihtida örnekleri mevcuttur. Sarhoşken İslâm'ı seçen Moralı Dimitri'den kumar borcundan dolayı Kadı'nın kendisine daha insafli davranacağı düşüncesiyle din değiştiren Venedikli Niccolò Algarotti'ye kadar ilginç bir örnekler vardır.¹⁰⁰

Din değiştirmenin arkasında birçok neden vardır. Dini göçerliğin arkasında yatan güçlü dürtüler, yoksulluk, cahillik, baskı ve daha iyi sosyo-ekonomik koşullara kavuşma umuduydu. Birçok dinden dönme vakası, Akdeniz'de özellikle İnebahtı savaşından (1571) sonra büyük donanmaların yerini alan ve 17. yy'ın ortalarına değin “altın çağını” yaşayan korsanların (corsair/privateer) ve deniz haydutlarının (pirate/haramî levend) süreklilik kazanmış eylemlerinden kaynaklanırdı. İçinde buldukları durumun çaresizliğinden kurtulmak için arayışlara giren köleler çoğu zaman din değiştirme

⁹⁸ de Sosa, *a.g.e.*, s. 125-127.

⁹⁹Dursteler, *İstanbul'daki Venedikliler*, s.167.

¹⁰⁰Özlem Kumrular, *İslam Korkusu: Kökenleri ve Türklerin Rolü*, Doğan Kitap, İstanbul, 2012, s. 288. İstihbarat dünyasında “dönme”lerin yeri için Bkz. Özlem Kumrular, *Türk Korkusu*, Doğan Kitap, İstanbul, 2008, s. 350. Ayrıca şu çalışmaya da bu bağlamda bakılabilir. Emrah Sefa Gürkan, *Sultanın Korsanları: 16. Yüzyılda İstihbarat, Sabaotaj ve Rüşvet Ağları*, Kronik Kitap, İstanbul, 2017.

zorunluluğunu hissederlerdi. Kimileri de, Hıristiyan dünyasındaki karmaşık sorunlardan yakayı kurtarmak için din değiştirdi.¹⁰¹

Ayrıca kadınların dinî kimliğini değiştirmesinde başat rol oynayan faktörlerden birisi de, gelenekleri normalde boşanmalarına izin vermeyen gayrimüslim kadınlar için İslam'ı benimsemek, istenmedikleri eşten kurtulmanın kolay ve yaygın bir yoluydu.¹⁰² Bu konudaki en bilinen örnek meşhur harem ağası Gazanfer Ağa ve kız kardeşi Fatma Hatun ya da eski adıyla Beatrice Michiel. 1559 yılında Maria Franceschina Zorzi Michiel ve dört çocuğu, Adriyatik'i geçerlerken gemileri korsanlar tarafından ele geçirilmiş ve Anne Franceschina, kendisi ve iki kızını fidyeye vererek kurtarmasına rağmen iki oğlunu kurtaramamış ve on-on bir yaşlarında olan büyük oğlan Gazanfer adını almış, küçüğü ise Cafer adını alarak o zamanlar Kütahya valiliği yapmakta olan veliaht Selim'in hanesine dahil olmuşlardı. Sultan Selim, tahta geçince iki kardeşi iğdiş olmaları şartıyla iç saraya almayı teklif etmiş bunun üzerine Gazanfer ve Cafer iğdiş edilip iç saraya alındılar. Harem ağaları başkentin saray kültüründe önemli bir yer tuttuğundan, Gazanfer kariyer basamaklarını hızlı tırmanmaya başlamış, Selim'in hasekisi olan Venedikli Nurbanu Sultan ile dostluk kurdu ve sultanın yakın çevresinde hızla yol kat etti. Cafer'in ölümü üzerine Gazanfer, Enderun'da son derece önemli iki sorumluluk üstlendi ve hem has odabaşı hem de ak hadımların başına geçerek Kapı Ağası oldu.¹⁰³ Gençliğinde İslam'a dönen Gazanfer, yetişkinlik hayatı ve meslek yaşamı Osmanlı hanedanıyla yakın ilişki içinde geçmesine rağmen kendini, en azından kısmen, "Venedikli" olarak görmeye devam etmiştir.¹⁰⁴

¹⁰¹ Dursteler *İstanbul'daki Venedikliler*, s.168.; Dursteler, *Dönme Kadınlar*, s. 26-27. Engizisyon kayıtlarında İslam'ın her iki dünyada da vaat ettiği çok sayıda kadının Hıristiyan ruhları baştan çıkardığına dair sayısız belge mevcuttur. Martin Luther'in görüşleri için; Bkz. Özlem Kumrular, *İslam Korkusu: Kökenleri ve Türklerin Rolü*, Doğan Kitap, İstanbul, 2012, s. 314.

¹⁰² Dursteler, *Dönme Kadınlar*, s.27-28.

¹⁰³ Dursteler, *Dönme Kadınlar*, s.15.; Cornell Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âli: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, Çev. Ayla Ortaç, T.V.Y. Yay., İstanbul, 2013, s. 73-74. Fleischer, Cafer'in ameliyattan sonra yaşamadığını yazarken (s.73); Dursteler, has oda başlığına getirildiğini ve 1582'de öldüğünü yazmaktadır. (s. 17)

¹⁰⁴ Dursteler, *Dönme Kadınlar*, s.20; Dursteler, "Bunun sonucunda yirmi yıllık ayrılığın üzerine, 1582'de ailesiyle iletişime geçip annesinin onu İstanbul'da ziyaret etmesi için izin istemiştir" derken; Levent Kaya Ocakaçan, Gazanfer Ağa'nın Venedik'te bulunan akrabalarını İstanbul'a çağırarak, onlar üzerinden hem kendi pozisyonunu korumak hem de devletin belirli kademelerini kontrol etmek istediğini belirtir. Bkz Levent Kaya Ocakaçan, *Geç 16. Ve Erken 17.yy'da Osmanlı Devletindeki Patronaj İlişkilerinin Gazanfer Ağa Örneği Üzerinden Venedik Belgelerine Göre İncelenmesi*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2016, s. 72.

1591'in sonlarında Beatrice Michiel, kocasıyla çocuklarını Venedik'te bırakarak otuz yılı aşkın bir süredir görmediği erkek kardeşi ve bir yıl önce buraya göçen annesiyle buluşmak üzere İstanbul'a gitti. Beatrice, gelişinden bir gün önce annesini vefat ettiğini öğrendi ve ağabeyi'nin yoğun teşviki üzerine, Beatrice, gelişinden birkaç gün sonra dinini değiştirerek İslam dinine girdi. Adını dönme kadınlarca en çok tercih edilen Fatma olarak değiştirdi ve son olarak dönüşümün harici alameti olarak -yani *Müslüman kimliğinin*- Hıristiyan kıyafetlerini Müslüman kadın kıyafetleriyle değiştirdi.¹⁰⁵ Fatma'nın İslam dinine girmesi aslında erken modern dönemde yaygın olan iki temel saik'i göstermiştir: Birincisi, parasal (mali) güdü, ikincisi ise gelenekleri normalde boşanmalarına izin vermeyen gayrimüslim kadınlar için İslam'ı benimsemek, istenmedikleri eşten kurtulmanın kolay ve yaygın bir yoluydu.

1.4. AKDENİZ'DE “ÖTEKİ” VE “ÖTEKİ”NİN İMAJI

Avrupa'da İslam/Türk imajına baktığımızda, bu imajın kökleri ve gelişimi uzun bir tarihi süreci kapsar. Batı söyleminde Türklerin negatif temsilleri, Selçuklu Türkleri tarafından Batı Hıristiyanlığı üzerine saldırıların ilk Haçlı seferlerini teşvik ettiği 11. yüzyıla dek uzanır. Avrupalı Hıristiyanlar Türkleri zalim (*cruel*) ve şeytani/kötü (*wicked*) olarak algılamış ayrıca Osmanlı imparatorluğunun zirve dönemleri (özellikle 15. ve 16.yy) boyunca Avrupalılar söylev ve yazılarında Türkleri pek çok yönden karakterize etmişlerdir.¹⁰⁶

11. yüzyıldan bu yana Türkler, Müslüman hükümdarlarının ve askerlerinin çoğunluğunu teşkil ettiler ve Batı Hıristiyanlığına karşı İslamî askeri yayılmanın liderleri olarak görüldüler.¹⁰⁷ Selçuklu Türkleri Malazgirt savaşında (1071) Bizans kuvvetlerini yenmiş ve İstanbul'dan çok da uzak olmayan Anadolu'nun savunmasız İznik (Nicea) gibi yerleri fethettiler. Bununla beraber, Hıristiyanlık Türk istilâları ile sallanmış ve Bizans'ın zenginlik kaynağı olan Anadolu, Türklerin eline geçmeye başlamıştır.

¹⁰⁵ Dursteler, *Dönme Kadınlar*, s.24. Dursteler, Fatma'nın İslam'ı benimsemesini hayatını kolaylaştırmak amaçlı olduğunu ve ruhani olmaktan ziyade *araçsal* olduğunu ifade eder. s. 31.

¹⁰⁶ Nevsal Olcen Tiryakioğlu, *The Western Image of Turks From The Middle Ages To The 21st Century: The Myth Of 'Terrible Turk' and 'Lustful Turk'*, Nottingham Trent University, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2015, s. 45.

¹⁰⁷ Paul Coles, *Avrupa'da Osmanlı Tesirleri*, çev. Vecdi Bürün, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1975,s.12-13.

Türklere karşı yürütülen Haçlı seferleri retoriğinde, Papa II. Urban'ın vermiş olduğu söylevin, hem Haçlı seferlerinin başlamasına hem de Türk/İslam imajının oluşmasında başat bir rolü vardır. Papa II. Urban'ın 1095'te yaptığı meşhur vaazında şunları söylemiştir: “Kudüs ve Konstantinopolis sınırlarından korkunç bir dedikodu yayılmış ve çok süratle kulağımıza gelmiştir. Yani, İran krallığından bir ırk, lanet bir ırk, Tanrı'dan tamamen uzaklaşmış bir ırk, gerçekten kalbini Tanrı'ya yöneltmemiş ve ruhunu Tanrı'ya emanet etmemiş bir soy Hıristiyanların topraklarını işgal etti ve kılıçla, yağmayla ve ateşle nüfusu kırdı. Esirlerin bir kısmını kendi ülkelerine alıp götürdüler, bir kısmını insafsız işkencelerle yok ettiler. Tanrı'nın kiliselerini ya tamamen tahrip ettiler ya da kendi dinsel ibadetlerine uygun hale getirdiler.” Papa, II. Urban'ın yaptığı vaaz, bağırsakları dışarı çıkarma, hadım etme ve tecavüz dâhil bazı özel çirkinlikleri betimleyerek devam eder.¹⁰⁸

Papa II. Urban'ın konuşması Haçlıları, savunmasız Hıristiyanlara işkence yapmaktan ve öldürmekten ve onların kutsal mekânlarına tecavüz etmekten zevk alan, kana susamış, Tanrısız canavarları bulma ümidiyle doldurmuştu, İslam, şiddet ve zapt edilemez şehvet üzerine kurulmuş sahte bir din olarak sunulmuştu.¹⁰⁹ Haçlı Seferleri boyunca, ünlü Hıristiyan liderlerince yapılan vaaz ve söylevlerin amacı, Müslümanları “Hıristiyanların düşmanı” olarak lanse etmek ve bu nihai düşmana karşı Hıristiyanları savaşımaya motive etmektir. Haçlı retoriğinde Türklerin “şeytanlaştırılması”, Müslümanları lekelemek için stratejinin bir parçası olarak görünmektedir. Sadece Türkler değil, diğer Müslüman gruplarda devamlı kötülenmektedir. Doğu ile Batı arasındaki ilişkiyi ele alan literatür, göstermiştir ki Batı, Müslümanları “öteki” olarak inşa ediyor ve İslam'ı Batı medeniyeti için bir tehdit olarak görüyordu.¹¹⁰

Ortaçağlar boyunca Hıristiyan Avrupa, kültürel ve inanç birliğini Müslümanları kötü/şeytani “diğeri” olarak inşa ederek Haçlı seferleri aracılığıyla başarmış ve aynı amaç için Türkler, paganlar, kâfirler, katiller, ırz düşmanı ve oğlancılıkla tasvir etmişler

¹⁰⁸ Nancy Bisaha, *Doğu ile Batı'nın Yarattığı: Rönesans Hümanistleri ve Osmanlı Türkleri*, Çev. Melek Dosay Gökdoğan, Dost Kitabevi Yay., Ankara, 2012, s. 38-39.

¹⁰⁹ Bisaha, *a.g.e.*, s. 39. Bizans imparatoru Alexius'un Flanders Kontu'na yazdığı mektup için Bkz. Tiryakioğlu, *agt.*, s. 49.

¹¹⁰ Tiryakioğlu, *a.g.t.*, s. 50.

ve Sarazenlerle¹¹¹ birlikte “düşman” olarak inşa etmişlerdir.¹¹²Ortaçağ Hıristiyanlığında İslam’ın varlığı en geniş kapsamlı sorunlardan biriydi. İlk Haçlı seferinden önce Batılı yazarlar bir inanç olarak İslam hakkında neredeyse hiçbir şey bilmiyorlar ve Hıristiyanlığı her yönden tehdit eden düşmanlar olarak Müslümanları görüyorlardı.¹¹³ Bilinmeyi açıklamak için erken ortaçağların yegâne entelektüel aracı olan İncil’e bakmışlar ve Hıristiyanlar, İslam’ı İncil’in filtresi aracılığıyla görmüşlerdir. Hıristiyanlar, Müslümanları zaten var olan kategoriler içinde tanımlamışlardır.¹¹⁴ İslamiyet’in doğuşundan önce Hıristiyanların diğer inançlar için kategoriler geliştirmişlerdir. Bunlar; Yahudi, Pagan ve Heretik’tir. Hıristiyanlar, Müslümanlarla karşılaştıklarında, onlar bu kategoriler içerisine yerleştirmeye çalışmışlardır. Ortaçağ Hıristiyanları, İslam’a baktıklarında, Onlar İncil’in ve Eusebius, Jerome, Augustine, and Isidore gibi yazarların filtresi aracılığıyla bakmışlardır.¹¹⁵

Hıristiyanlar, Müslümanlarla ilk karşılaştıklarında, Müslümanların askeri başarılarını ve inançlarını daha önce aşına oldukları terimlerle (yani Yahudi, Pagan ve Heretik) anlamaya çalışmışlar ve onları ilahî olarak gönderilmiş ceza, puta tapan pagan, Hıristiyan heretik, Şeytanın takipçileri, İsa’nın düşmanları olarak tasvir etmişlerdir. İslam’ı anlamaya çalışan Hıristiyan yazarlar, nadiren Müslümanların kendilerine bakmışlar, normalde nesillerdir saygı duyulan otoritelere (*time-honored authorities*), İncil’e ve Kilise Babalarını tercih etmişlerdir. Ortaçağ Hıristiyanları, birkaç istisna ile birlikte Müslüman ya da İslam kelimelerini kullanmadılar, onun yerine “Arab”, “Seracen”, “İsmâîlî” gibi etnik terimleri kullandılar.¹¹⁶ Hıristiyanların karşısındaki Müslümanlara düşman olma anlayışı, Haçlı hareketinde sadece bir faktördü. Avrupalı Hıristiyanların kendi hedefleri de vardı: Kutsal topraklara- zaten kendilerinin hakkı olduğunu düşündükleri bir bölge- sahip olmak ve inançlarını, etkilerini, topraklarını ve

¹¹¹ Ortaçağlarda İslam inancına sahip Arap, Türk ya da başka bir ırktan olan herhangi birisi için kullanılan bir ifadedir. Seracenler üzerine detaylı bir çalışma için Bkz. John V. Tolan, *Saracens: Islam in the Medieval European Imagination*, Columbia University Press, New York, 2002.

¹¹² Tiryakioğlu, *a.g.t.*, s. 50

¹¹³ Ortaçağ Avrupa’sında İslam’ı anlamak için çok az samimi çabalar vardı. Bunlardan biri 12. yüzyılda Toledo’da başlayan Arabî çalışmalardır ki burada Saygıdeğer Peter (Peter the Venerable), Robert Ketton’nun 1143’te Kur’an çevirisine sponsor olmuştu. Bu 17. Yüzyılın ortasına kadar ulaşılabilen tek çeviriydi. Bkz. Brandon H. Beck, *The English Image of the Ottoman Empire, 1580-1710*, Doktora Tezi, The University of Rochester, Rochester, New York, 1976, s. 38.

¹¹⁴ Tiryakioğlu, *a.g.t.*, s. 50.

¹¹⁵ Tolan, *a.g.e.*, s. 3-4.

¹¹⁶ Tolan, *a.g.e.*, s.4.

refahı genişletmek. İslamı, bu arzularına bir engel olarak görüyorlardı. Ayrıca Haçlılar, Erken Ortaçağ'da Batı'da büyümeye başlayan kültürel ve dinsel birlik duygusunun belirtileriydi ve Haçlı vaazları, genel olarak Latinler, ama özel olarak Franklar arasında gelişen dinsel ve etnik gururlanma duygularına hitap etmişti. Batılılar, Müslümanları karşı tarafa koyarak ve Edward Said'in "konumsal üstünlük" modelini anımsatarak, büyük ölçüde yanlış terimlerle kendilerini birçok biçimde tanımlamışlardır.¹¹⁷ Avrupa Hıristiyanları, Müslümanları "öteki" olarak betimlerken, bir üstün toplum olarak kendi "Ben (self)"'ini inşa etmek için genellikle ikili zıtlıkları kullanmışlardır. Örneğin, Hıristiyanlık, aşk, hakiki ve erdemliğin bir inancı iken İslam, şiddet, hile ve şehvetle temellendiriliyordu.¹¹⁸

13.yy. sonlarında kuzey-batı Anadolu'da (Bitinya bölgesi) kurulan Osmanlı beyliği, disiplinli ve etkili yönetim anlayışı ile kısa zaman içerisinde genişlemeye ve hâkimiyet alanını 1360 yılı itibarıyla Batı Trakya'dan Ankara'ya dek genişletmişti. Sultan I. Murad'ın liderliği altında Osmanlı Türkleri Bulgaristan'ın ve Sırbistan Makedonya'nın çoğunu ele geçirdiler. Sultan I. Murad'ın suikasta uğradığı¹¹⁹ Kosova savaşı (1389) ile Osmanlılar, Balkanları hâkimiyeti altına almayı başardılar.¹²⁰ Kosova savaşı, bir Osmanlı zaferi olmasına rağmen savaşın hemen sonrasında Sırp ve Bosnalılar, Sultan Murad'ı öldürdükleri için Osmanlı gücünü kırdıklarına inanmışlardır.¹²¹ Floransa kâtabi Salutati, hükümetinin Kosova'ya resmi tepkisini, 1389'u bir ümitlenme anı şeklinde tarif etmiş ve Tvrtko'yu, "kibirli çılgın ve çılgınca kibirli, [Hz.] Muhammed'e inanan, Frigyalıların imparatorluğunu zorla ele geçirmiş ve Hıristiyanlığı ve sevgili kurtarıcımızın ([Hz.] İsa'nın) adını yeryüzünden silmeyi ve eğer yapabilirse onu yaşam kitabından kaldırmayı planlamış olan Murad'a" karşı kazandığı parlak zaferi için kutlar.¹²² Osmanlıların pragmatik yönetimine rağmen, Hıristiyanların Sultan I. Murad'ı ve Türkleri yanlış betimlemeleri, Avrupalı Hıristiyanların Osmanlı Türkleri hakkında öğrenme bilgilerinin eksikliğini göstermiştir. Bunun yerine onlar, Türkleri hali hazırda

¹¹⁷ Bisaha, *a.g.e.*, s. 39-40; Edward Said'in, hegemonya ve konumsal üstünlük modeli için bkz. Edward W. Said, *Şarkiyatçılık: Batı'nın Şark Anlayışları*, Çev. Berna Yıldırım, Metis Yay., İstanbul, 2017, s. 16-18.

¹¹⁸ Tiryakioğlu *a.g.t.*, s. 53-54.

¹¹⁹ Feridun M. Emecen, "I. Kosova Savaşı, 1389", *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, Timaş Yay. İstanbul, 2010, s.119-125.

¹²⁰ I. Murad dönemi gelişmeleri hakkında kısa bir okuma için Bkz. Halil İnalçık, *Devlet-i 'Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu üzerine Araştırmalar- I*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2010, s.63-65.

¹²¹ Tiryakioğlu, *a.g.t.*, s. 55.

¹²² Bisaha, *a.g.e.*, s.51.

olan Haçlı seferlerinde kullanılan terimlerle tasvir etmişlerdir. Basitçe söylemek gerekirse, kötü/şeytani “öteki” olarak Türkleri tanımlamışlar ve Haçlı seferleri propaganda retoriğini kullanmaya devam etmişlerdir.¹²³

1396 yılında Macaristan Kralı Sigismund, Hıristiyan savaşçılardan coşkulu bir ordu toplamış ve Niğbolu’ya yürümüştür. Sultan Bayezid, Haçlı ordusunu yenmiş ve binlerce şövalye ve onların liderlerini öldürmüştür. Osmanlı Türklerinin bu çarpıcı zaferi, Batı Avrupa için yıkıcı ve kahredici olmuştur. İlk kez Avrupalılar ciddi olarak Türk işgalinin altında hayatın nasıl olduğunu ve Türkler tarafından fethedilen Avrupa’nın tamamında dolaşan kehanetleri düşünmeye başladılar. Batı Avrupalılar için, Niğbolu Haçlı seferinin başarısızlığı Haçlı ideali için çok büyük bir darbeyi temsil etmiştir.¹²⁴ Osmanlı askeri ve sosyal organizasyonu üstün nitelikli olarak algılandığı için, Hümanistlerden gelen tepkiler önceki Haçlı seferi polemiginden oldukça farklıydı. Örneğin, Önceki söyleminin aksine, Salutati, Türkleri inanılmaz yetenekli, güçlü ve sabırlı ve oldukça eğitilmiş savaşçılar olarak bu kez övmüştür: “Liderlerin, adamlarını savaş sanatında nasıl yetiştirdikleri şaşırtıcıdır; on veya on iki yaşlarında oğlan çocukları askerlik hizmetine alınırlar. Avcılıkla ve zorluklarla onları kuvvetlendirir ve dayanıklı olmaya alıştırlar ve koşarak, atlayarak ve bu günlük eğitim ve deneyimle bu çocuklar kuvvetli olurlar. Pişirilmemiş yiyecek ve içine pek çok hububat çeşidi karıştırılmış kaba, kara ekmek yerler; her ne zaman leziz yiyecekler yerlerse, bu yiyecek avcılık teriyle kazanılmıştır. O kadar iyi eğitilmişlerdir ki sadece bir hırka ve ekmekle memnuniyetle yaşarlar. Soğuğa ve sığağa olağanüstü dayanıklılıkla, şikâyet etmeden yağmura ve kara tahammül ederler.”¹²⁵ Türklerin güçlü ve yalın inançları ve bu inanç uğruna ölmeye gönüllü oluşları da Salutati’nin hayranlığını uyandırır: “Gerçekten onlar, Tanrı’nın varlığına veya gelecek yaşama ve mükâfata inanmama derecesinde Barbar değillerdir; fakat Tanrı veya onun ebedi yasası için savaşanların mükâfat kazanacaklarını kesin görürler. Daha sağlam inandıkları ölçüde daha yalın ve daha bilgece yaşarlar.”¹²⁶ Ne yazık ki, Salutati’nin Osmanlı Türklerini methiyesi, 15.yy. başlarının hümanistleriyle çok da yankı yapmadı. Batı Avrupalılar, gelişmiş tarım, askeri ve siyasal organizasyonlarından

¹²³ Tiryakioğlu, *a.g.t.*, s.56.

¹²⁴ Yazarlar, bu başarısızlığı ihanet ve ikiyüzlülüğün sonucu olarak açıklamışlardır. Bkz. Beck, *a.g.t.*, s. 41.

¹²⁵ Bisaha, *a.g.e.*, s.102.

¹²⁶ Bisaha, *a.g.e.*, s.103.

dolayı, Osmanlı Türklerini oldukça gelişmiş bir medeniyet olarak kabul etmelerine rağmen, Onlar hâlâ Türklerin algılanmış “vahşet”i ile karşı çıktı. Böylece, Onlar Türklerin vahşetini, Roma’yı yağmalayan antik Gotların “barbarlığıyla” kıyasladığında, Türklerin hümanist algıları sert olmaya eğilimliydi.¹²⁷

Varna Haçlı seferinden sonra (1444), Hümanistler, Türklerden bahsettiklerinde “barbar” terimini kullanmaya başladılar. Örneğin, Poggio, 1444’te kötü sonuçlanan Varna Haçlı seferinde bu terimi Osmanlılar için kullandı. Venedikli devlet adamı ve hümanist olan Bernardo Giustiniani, Kutsal Roma İmparatoru III. Friedrich’i 1450’de taç giyme töreninde, “Barbarlara” karşı Hıristiyanları Haçlı seferine çıkarmaya teşvik etmiştir.¹²⁸ Ancak, “Barbar” teriminin bu erken kullanımları henüz Türkler üzerine bir “tez” oluşturma düzeyine ulaşmamıştı. Daha güçlü ve daha birleşik bir retorik ve birtakım tasavvurlar, felaket bir olayın sonrasında gelmiştir: İstanbul’un fethi. İstanbul’un fethi ile Avrupalıların Türkleri karakterize etmesi daha bireysel bir imaja dönüştü ve ilk önce “Barbarlar” olarak betimlediklerini daha sonra “Korkunç Türk” olarak tanımlaya başladılar.¹²⁹ Konstantinopolis’in 29 Mayıs 1453’te, Sultan II. Mehmed döneminde Osmanlılarca fethi bir imparatorluğun sonunu, bir başkasının ise başlangıcını tayin ediyordu. Sezarlar kentinin düşme haberi 1453 yazında bütün Hıristiyan dünyasına yayılıyor, “Büyük Türk” tüm cihanı fethetmeyi Büyük İskender ve Sezar’dan daha çok arzulayan cesur ve hırslı biri olarak tasvir ediliyordu. Konstantinopolis’in fethi Batı Avrupa’da, Batı Hıristiyanlığının artık, o tarihte “Frenkler”in büyük harfle yazdıkları “Kültür”le eş tuttıkları antik Yunan kültürünün emanetçisi haline gelmesi şeklinde anlaşılıyordu.¹³⁰

Hıristiyanlık Osmanlı saldırısının baskısı altında siyasi olarak parçalanırken, “Avrupa” teriminin kullanıma sokulması ve politik önem kazanması da bu dönemde gerçekleşti. Bu, Papa II. Pius’un gözde terimlerindendi ve bunu bir kitap isminde ilk kez kullanan da oydu. Pius’un Papa olarak önceliği,- Büyük Hizipleşme sırasında apaçık bir şekilde

¹²⁷ Tiryakioğlu, *a.g.t.*, s.58.

¹²⁸ Bisaha, *a.g.e.*, s.108.

¹²⁹Tiryakioğlu, *a.g.t.*, s.59.

¹³⁰ Bozidar Jezernik, “‘Türk’ İmgesi”, *Hayallerdeki ‘Türk’*, Ed. Bozidar Jezernik, Çev. Ali Özdamar, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2012,s. 10-11.; Agostino Pertusi üç ciltlik çalışmasının ikinci cildinde fethin yankılarını çeşitli kaynaklardan göstermiştir. Bkz. Agostino Pertusi, *İstanbul’un Fethi: Dünyadaki Yankısı*, Çev. Mahmut H. Şakiroğlu, İstanbul Fetih Cemiyeti Yay., İstanbul, 2006. Feridun M. Emecen, *Fetih ve Kıyamet 1453*, Timaş Yay. İstanbul, 2018, ss.341-350.

bölünmenin referansı olarak kullanılmış olan- Hıristiyanlığın Haçlı ateşini, “Bizim Avrupamız, Bizim Hıristiyan Avrupamız”a çağrıda bulunmak suretiyle yeniden alevlendirmektir.¹³¹ Avrupa, birlik çağrısı için Hıristiyanlıktan daha kolay bir kavramdı ve bu birlik, “Türk” denilen o Müslüman askeri karşıtı hedef alıyordu. Rönesans yazarları “Türk tehlikesi”ni, Müslümanlığın Hıristiyanlığa karşı yüzyıllardır süren saldırısının son evresi olarak görüyor ve ortaçağların Haçlı edebiyatından epeyce malzeme alıyorlardı. Kendi kent devletleri sistemini dinamik değişiklik alanı olarak gören ve Doğu’daki “Barbarlar”ın durağan bir dünyada yaşadıklarını düşünen antik Yunanlılara da başvuruyorlardı. Papalık, Fatih’in ilerlemesine karşı koymayı amaçlayan girişimlerin merkezi haline gelmişti. Papa II. Pius, 1461’de Sultan II. Mehmed’e bir mektup göndererek Hıristiyanlığı kabul etmesi ve böylelikle Hıristiyan hükümdarların en büyüğü olması için onu ikna etmeye çalışıyor ve ona “bütün Yunanistan’ın, bütün İtalya’nın ve bütün Avrupa’nın hayranlığını vaat ediyordu.”¹³²

Rönesans hümanistleri Türklere karşı bir Haçlı seferi tertiplemek için sadece Ortaçağ zamanlarından kalma retoriği değil daha ziyade klasik literatürü kullanmaya başladılar. Hümanistler, Türkleri ortaçağ basmakalıp (*stereotype*) ifadeleri olan zalim, sapık, hilekâr, iğrenç ve şeytanın araçları olarak tasvir ederlerken, ayrıca klasik türleri kullanarak yeni küçük düşürücü ifadeler kullanmaya başladılar. Hümanistler, kilise bakış açısından yazılan haçlı vaazlarından ziyade, klasik Latin ve antik Roma türlerini geliştirmeyi ve kullanmayı tercih ettiler. Bizans’ın kaybı, Hümanistler için farklı anlamlara gelmiş ve erdemli ve büyük bir imparatorluğun sonunu temsil etmiştir ve ayrıca Hıristiyanlık dünyasına büyük bir darbe, sanat, mimari ve ilmin zengin mirasının kaybını da temsil etmiştir.¹³³ Avrupa zihniyetinde önemli bir kırılma noktasına sahip olan bir diğer olay Kanuni Sultan Süleyman’ın, siyasi ve sembolik önemi İstanbul

¹³¹ Papa II. Pius, Hıristiyanlık âleminin içinde bulunduğu durumdan en çok yakınanlardan birisiydi ve şöyle yakınıyordu: “İnsanlar ne papanın hakkını papaya, ne de imparatorun hakkını imparatora veriyorlar. Hiçbir yerde itaat ve saygı kalmadı.” Artık her devletin kendi hükümdarı, her hükümdarın da kendi çıkarları olduğunu söylüyor ve bu kadar uyumsuz ve birbirine düşman güçlerin bir bayrak altında toplanmasının güçlüğünden dem vuruyordu. Bkz. Özlem Kumrular, *a.g.e.*, s.22. III. Calixtus, II. Mehmed’in insanlığın günahlarına ceza olmak üzere fethettiğini, onun şeytanın oğlu olduğunu (*figlio del diavolo*) söylüyor ve Doğu’dan bu şeytani dini (*diabolica setta*) söküp atacağına söz veriyordu. (s.23)

¹³² Jezernik, *a.g.m.*, s. 11. Bu mektup, XVI.yüzyılda sayısız örneğini gördüğümüz, gönderilmek için değil kitleler tarafından okunması için yazılan manifestolardan biri olmalıdır. Bkz. Kumrular, *age.*, s. 24.; Franz Babinger, “... bir mektuptan çok bir denemeydi.” demektedir. Bkz. Franz Babinger, *Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı*, Çev. Dost Körpe, Oğlak Yayıncılık, İstanbul, 2002, s. 182.

¹³³ Tiryakioğlu, *a.g.t.*, s.64. Türklerin yeni seküler söylemiyle, Avrupalılar Türkleri, sadece “İnancın düşmanları” olarak değil aynı zamanda yeni “barbarlar” olarak da tanımlamaya başladılar. Bkz. s. 65-69.

kadar olan, Viyana kuşatması (1529)'dır. Türklerin Avrupa'nın kalbine askeri ilerlemesi vahim bir endişeye ve korkuya yol açmıştır.¹³⁴

16. yüzyılın ikinci yarısında Kutsal Liga ile Osmanlı devleti arasında meydana gelen İnebahtı savaşı (1571) Avrupa'da "Yenilmez Türk", "Korkunç Türk", "Büyük Türk" imajının darbe aldığı bir olay olmuştur. Aslında bu savaşta Türkler yenilmiş olsa da ertesini yıla donanma yeniden oluşturulmuş ve Türk donanmasının sefer için hazır olduğu gösterilmiştir. İnebahtı savaşından sonra Tunus seferi (1574) yapılmış ve Tunus alınmış ve hatta öncesinde Kıbrıs fethedilmişti. Aslında İnebahtı savaşının sonucu askeri olmaktan ziyade psikolojiktir.¹³⁵

Osmanlı İmparatorluğunun askeri güç, organizasyon ve zenginlik bakımından zirve de olduğu 16. yüzyıl boyunca, Avrupa'nın içlerine Türk ilerlemesi son derece yıldırııcıydı. Devam etmekte olan askeri zaferler, Batılı yazarları ciddi, sakin ve meraklı bir tavırla "Türk"ü araştırmaya teşvik etmiştir. Batılı Hümanistler, âlimler ve yazarlar sıklıkla deneme, tarih kitapları, politik kitapçıklar, resmi evraklar gibi çeşitli metinsel formlarda Osmanlı askeri başarısı hakkında yazmışlardır. Dahası, Popüler oyun yazarları, dramatikler, şairler ve romancılar ayrıca Osmanlı tehlikesinden ilham almış ve yazılarında Türkleri dâhil etmişlerdir.¹³⁶ 16. yüzyılın en önemli figürlerinden biri olan Martin Luther'in İslam/Türk üzerine düşünceleri ve yazıları dönemin tablosunu özetlemektedir. Türkler, Luther'e göre dünya politika sahnesinde oldukça tehlikeli bir güç olarak ortaya çıktıklarından onlar hakkında mutlak bilgi edinilmeliydi. Özellikle İstanbul'un fethinden sonra, Batı dünyası için tehlikenin asıl boyutu, 1529 yılında Türklerin Viyana kapılarına dayanmasıyla doruğa çıkmıştır. Batı dünyasının sarsıldığı

¹³⁴ Bu korku dönemin halk ezgilerinde, dualarda ve vaazlarda yer almıştır. Dualar konusunda nitelikli bir araştırma için Bkz. Leyla Coşan, *16.yüzyılda Almanların Türklere Korunmak için Yazdığı Dualar: Tanrım Bizi Türklere Korum, Yeditepe Yay., 2. Baskı, İstanbul, 2012. ; 16. Ve 17.yy.'da Türklere İlgili El İlanları ve bunlar üzerinden Türklere ilişkin mucizeler ve işaretlere dair* Bkz. Leyla Coşan, *Kıyamet Alâmeti Türkler*, Yeditepe Yay., 1. Baskı, İstanbul, 2012. Görselliğin ön planda olduğu resimli el ilanlarında Türklerle ilgili haberler söz konusu olduğunda, çoğunlukla bilgi aktarmaktan çok, propaganda amaçlı yayınlanan el ilanları sayesinde, bir yandan "düşman Türk" imajı pekiştirilmiş, diğer yandan da dikkatin tamamı ortak düşman olan "Türk"e yönlendirilerek, Alman toplumunun içerisinde var olan huzursuzluklar kamufle edilmeye çalışılmıştır. (s. 11-12)

¹³⁵ 1683'teki Viyana kapılarındaki yenilgi de Türklerin yenilmez olmadığını gözler önüne serdi ve Osmanlı imparatorluğunun kesin olarak sona erdiğini bildiren astrolojik kehanetler ve yıldız falları yayımlandı. Bkz. Giovanni Ricci, "Türkler ve Deniz: İtalya'dan Bir Bakış 15.-18. Yüzyıllar", *Türkler ve Deniz*, Çev. Zuhâl Bilgin, Ed. Özlem Kumrular, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 170-171.

¹³⁶ Tiryakioğlu, *a.g.t.*, s.76-77; Charlamagne'nin hayali doğu seferi üzerine oluşan yazılar için Bkz. Bisaha, *a.g.e.*, s.35-80.

bu dönemlerde Martin Luther ortaya çıkararak Türklere karşı daha önce görülmemiş bir savaş başlattı. Bu savaş stratejik anlamda, siyasi ve manevi bir savaş niteliğindedir. Luther'e göre Türklerle savaşabilmenin tek bir yolu vardır, o da düşmanı ve onun dinini tanımadır. Luther'e göre birçok çağdaşının aksine Kur'an'ın yayınlanmasında sakınca görmez, çünkü ona göre düşmanla mücadele etmenin en etkin yolu Kur'an'ın geniş halk kitlelerine tanıtılmasıdır. Hıristiyanlık inancının ancak bu şekilde güç kazanacağına inanır ve bu hedef doğrultusunda, Kur'an'ın Alman diline çevrilmesini zorunlu olacağını düşünür. Ricoldo de Monte Croce'nin (1243-1320) *Confutatio Alcorani* (Kur'an'ın Çürütülmesi) ve Kardinal Nikolaus von Kues (Nikolaus Cusanus) (1401-1464) *Cribratio Alcorani*'si (Kur'an'ın Gözden Geçirilmesi), bu iki metin Luther'in o dönemde Kur'an hakkında bildiklerinin temelini teşkil etmiştir. Söz konusu iki kaynağı olumsuz değerlendirmiş ve ona göre her iki kaynağın amacı, sıradan Hıristiyanları korkutarak İslam'dan uzak tutmaktır. Ancak iki kaynağın eksikliği ve Luther'in eleştirisinin asıl sebebi, İslam'ın yanlışlığını kanıtlamaktan uzak oluşlarıdır. Buna rağmen Luther 1542 yılına kadar ağırlıklı olarak bu iki metni kaynakça olarak kullanmış, bu bilgilerden hareketle iki dini birbirleriyle karşılaştırmış ve Müslümanlıkla ilgili eleştirilerini birçok yazısında dile getirmiştir.¹³⁷

Kıta Avrupa'sı ve İngiltere'de İslam/Türk imajının oluşumunda İstanbul'daki Venedik elçilerinin (Bailo) Senato'da okudukları elçilik raporları, sefaretnameler, geniş bir yayımla hem Avrupa'daki fikirlerin oluşmasını sağlıyor hem de Venedikli yönetici sınıfın ortak düşüncelerini sergiliyordu. Carl Göllner'in de dediği gibi, yeniçağda Avrupa'ya Türkler hakkındaki malumat sağlayan bir "basın bürosu" olmuştur.¹³⁸ Elçilik raporları Venedik siyasal söylemine en belirgin kimliğini vermiştir. Venedik yurttaşlık düzeni ve Venedik'in dünya düzeni vizyonu, en ileri biçimde kendini elçilik raporunun söz sanatı düzeninde göstermiştir.¹³⁹ Zaman içerisinde elçilik raporları, belirlenmiş

¹³⁷ Türklere karşı savaşılması gerektiğini savunan Martin Luther, bu düşüncesini yaymak amacıyla üç önemli yazı yayımlar: 1- Vom Kriege wider die Türken (Türklere Karşı Savaşa İlişkin) (1528) 2- Eine Heerpredigt wider die Türken (Türklere Karşı Ordu Vaazı) (1529) 3- Vermahnung zum Gebet wider den Türken (Türklere Karşı Duaya Çağrı) (1541) Bkz. Leyla Coşan, *16.yüzyılda Almanların Türklere Karşı Korunmak İçin Yazdığı Dualar: Tanrım Bizi Türklere Karşı Korumu*, s. 46.

¹³⁸ Mustafa Soykut, *Papalık ve Venedik Belgelerinde Avrupa'nın Birliği ve Osmanlı Devleti (1453-1683)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s. ix. Bu çalışma genel olarak İtalya'daki Türk imgesi üzerine çok önemli bilgiler vermektedir. Ayrıca Bkz. Beck, *a.g.t.*, s. 44.; Türkler hakkında bilgi kaynaklarından bir tanesi de "Avviso"lardı.

¹³⁹ Lucette Valensi, *Venedik ve Bâb-ı Âli: Despot'un Doğuşu*, Çev. A. Turgut Arnas, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1994, s. 30.

bölümleri, standart boyutları ile bir edebiyat türü olmaya başlamış hatta elçilik görevi bulunmayan, dolayısıyla Senato’da rapor verme yükümlülüğü olmayan yurttaşlar bile rapor yazmışlardır. Örneğin Alberi’nin bulduğu üç İstanbul raporu “kâtip takımı” diye adlandırdığı kişilerin elinden çıkmıştır.¹⁴⁰

Lucette Valensi çalışmasında şu soruyu sormaktadır: “Avrupa’nın aydın kesimi acaba neden Venedik’te söylenip yazılanı bilmeyi çok istiyordu?” Bunun sebebini Venedik elçilerinin yazma becerisinin dışında, devirlerinin siyasal gerçeklerini okumak için yepyeni bir gözlem yapısı kurmuş olup kodlanmış bir düzen sınırları içinde her devletin yeterliliklerini, insan, madde ve para kaynaklarını, kara ve deniz güçlerini anlatır ve ölçüye vururlardı. O yerin hükümetini değerlendirir, katıldığı ittifakların, içinde bulunduğu çatışma durumlarının hesabını çıkarırlar ve Venedik’in durumdan nasıl yararlanabileceğini gösterirlerdi. Tehlikeli durum, “olay durum”lara yer vermeyip (bu tür durumlar elçilerin görevdeyken gönderdiği haberlerde yer alır) yaptıkları, dikkatle analiz etmektir.¹⁴¹

İngiltere’de Venedik elçilerinin raporlarından başka dönemin İtalyan yazarlarının eserlerinin çevirisi yapılmaktaydı. Örneğin, dönemin en yaygın okunan İtalyan anlatılarından biri olan Paolo Giovio’nun, *Commentario de le cose d’Turchi* (1531) 1546 yılında İngilizce çevirisi yapılmıştı. Nocera piskoposu olan Giovio, anlatısını Türklerle yaşayan eski esirlere, tüccarlara, diplomatlara, generallere, amirallerle mülakatlarına dayandırmıştır. Eserin İngilizce çevirisi üç bölüme ayrılmış, ilk bölüm Türk imparatorluğunun kökenlerine dair, ikincisi Türk imparatorlarının yaşayışlarını ve son olarak Türk ordularının karakterlerini ve organizasyonunu ele almıştır. Giovio, çalışmasını tamamen klasik stilde yazarken, ticaret erbabına faydalı bir çalışma yapmayı ummuş, çalışması bir taraftan kahramanlığı (heroism) diğer taraftan Türk’ün gaddarlığını ve zalimliğini betimlemiştir.¹⁴²

İngiliz seyyahların Osmanlı topraklarına yaptığı yolculukların anlatıları konumuz bakımından önemlidir. Seyahatnameleri değerlendirirken -Shaw’ın da dikkat çektiği üzere- gözlemci iki engel tarafından kısıtlanmıştır. Birincisi, gözlemcinin kişiliği, kültürel ve linguistik geçmişinin dayattığı kısıtlamaları ve nitelikleri ikincisi ise,

¹⁴⁰ Valensi, *a.g.e.*, s. 28.

¹⁴¹ Valensi, *a.g.e.*, s. 29.

¹⁴² Beck, *a.g.t.*, s. 45-47.

Osmanlı toplumunun karmaşık yapısı.¹⁴³ 17. yüzyılın önemli seyyahlarından olan Henry Blount'un seyahatnamesi, Osmanlı hâkimiyetindeki Balkanlar'ı İstanbul, Rodos, İskenderiye ve Kahire'yi kapsıyordu. Blount, İskenderiye'den Kudüs'e ve çevresine gitmek istediye de bunu gerçekleştiremedi ve İtalya üzerinden ülkesine döndü. 1634 yılında yaptığı seyahati yayınlaması onu hem bir seyyah hem de bir yazar olarak üne kavuşturdu. 1671 yılı itibarıyla seyahatname, sekiz İngilizce edisyonu ve bir Almanca edisyonu yapılmıştı ve Felemenkçe versiyonu 1707'de görülmüştü.¹⁴⁴ Blount seyahatnamesinin ilk sayfalarında seyahatten beklediği amaçlarını ifade etmiş ve ilk amacı dikkate değerdir. Blount, amacını şu şekilde belirtmiştir: "Mükemmel bir şekilde olmasa da (bu, orada yaşayan birinin görevi olmalıydı, bir yolcunun değil), Türklerin dinini, toplumsal davranışlarını ve politikalarını, olabildiğince tereddütleri giderecek kadar incelemek ve tarafsız bir düşünceyle Türklerin bize söylendiği gibi gerçekten barbar mı, yoksa bizimkinden farklı, yine de aynı derece de yapmacık olsa da, başka bir türde nezakete mi sahip olduklarını belirlemek..."¹⁴⁵

Blount, Osmanlı devleti üzerine yaptığı analizde, dört önemli kurum bulunduğunu ve bunların ordu, din, adalet ve ahlaki değerler olduğunu belirtmiştir. O, Osmanlı ordusu ile Hıristiyan devletlerin ordularını karşılaştırmış ve şunları yazmıştır: "... Hıristiyan dünyasında krallar, insanların eline silah verirken ruhu ya da askeri eğitimi dikkate almıyor, en önemli görevlere ailelerin konumu servet ya da dostlara göre atama yapıyordu ve bu nedenle atanan kişilerin nitelikleri atandıkları görevlere pek uygun olmuyordu. Zira Hıristiyan dünyasındaki yöntem, Türkiye'deki asker seçimlerinde geçerli olan kişisel niteliklere dayanmıyordu."¹⁴⁶ Blount, Osmanlı askeri yapısından ve özellikle denizcilerin kibar ve yetenekli olduklarından bahsederken aynı hassasiyeti Türklerin inanç konusunda göstermemiştir. Örneğin, "... dinlerinde dört çeşit mezhep vardır ve bunların hepsi de Hıristiyanlığa karşı çok kötü niyetler beslemektedirler."¹⁴⁷ Adalet konusundaki gözlemlerine baktığımızda, Türk adaletinin

¹⁴³ Ezel Kural Shaw-C.J. Heywood, *English and Continental Views of the Ottoman Empire 1500-1800*, William Andrews Clark Memorial Library, University of California, Los Angeles, 1972, s. 3. Heywood'un değerlendirmesi Sir Paul Rycout üzerinedir.

¹⁴⁴ Beck, Blount'un seyahatnamesini insaf ve tarafsızlığından dolayı İngiliz seyahat edebiyatında yeni bir standartı yerleştiren dikkate şayan bir çalışma olarak değerlendirir. Beck, *agt.*, s. 112.

¹⁴⁵ Henry Blount, *Doğu Akdeniz'e Yolculuk*, Çev. Dilek Berilgen Cenkçiler, Odtü Yayıncılık, Ankara, 2010, s.2.

¹⁴⁶ Blount, *a.gçe.*, s.57.

¹⁴⁷ Blount, *a.g.e.*, s.69.

diğer ülkelerden farklılık gösterdiği üç temel nokta olduğunu belirtmiş ve bunların da “daha katı, hızlı ve keyfi” olduklarını ayrıca Türk adaletinin yabancılara karşı çok onurlu olduğunu ifade etmiştir.¹⁴⁸ Türk ahlakını anlatırken hem olumlu hem de olumsuz nitelikleri belirtmiş ve Türklerin isimlerini lekeleyen en önemli düzensizlik olarak doymak bilmez açgözlülüklerini yazmıştır.¹⁴⁹

İngiltere’de İslam/Türk imajının oluşmasında edebi eserler kadar Londra tiyatro sahnelerinde sergilenen oyunlar önemli bir yer tutar. Bunun birçok sebebi olmakla birlikte Nabil Matar bu durumu şu şekilde açıklamaktadır: “İngiltere’de Rönesans döneminde Müslüman topluluklar, dilleri ve maddi varlıkları ile gerçek olan İngiliz sınırları içinde doğrudan iletişim kurulan ve Hıristiyan olmayan en geniş insan topluluğunu oluşturmaktaydı, hatta Müslümanlar, İngiliz Rönesans tarihinde Yahudilerden ve Amerikan yerlilerinden daha fazla tanınan başlıca “öteki” topluluktu.”¹⁵⁰ Konusu Osmanlı tarihinden alınmış ya da Türkler ile ilgili oyunlar, 16.yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin resmî düzeyde başlamasından sonra yazılmaya başlamıştır.¹⁵¹ Elizabeth çağında yazılmış oyunlar gözden geçirildiğinde, bu dönemin tiyatrosunda Osmanlı- Türk tarihine ve Türklere yönelik bir ilgi olduğu görülmektedir. Bu ilgi o dönem tiyatrosunun belki ilk bakışta fark edilebilen özelliklerindedir. Elizabeth çağı tiyatrosu, her şeyden önce, seyircisiyle güçlü bir bağ kuran bir sanat anlayışının ürünlerini yansıtır. Bu yüzden hemen her kesimden seyircinin beklentilerini karşılama çabasından kaynaklanan zengin bir çeşitlilik, bir bütünlük görülür.”¹⁵²

Erken modern dönem İngiliz tiyatrosunun¹⁵³ “Türkleri” ele alan oyunlara baktığımızda gerçek hayattaki yansımalar değil, daha ziyade “korku, endişe ve aşağılama”nın yansıdığını görülmektedir. Ayrıca eski “anti-İslam” söyleminin devam ettiği ve “kötü

¹⁴⁸ Blount, *a.g.e.*, s.78-81.

¹⁴⁹ Blount, *a.g.e.*, s.83.

¹⁵⁰ Nabil Matar, *Keşifler Çağında Türkler, Mağripliler ve İngilizler*, Çev. Hasan Baktır, Kopernik Kitap, İstanbul, 2018, s.15.

¹⁵¹ Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin resmi düzeyde başlangıcı için Bkz. Akdes Nimet Kurat, *Türk- İngiliz İlişkilerinin Başlangıcı ve Gelişmesi (1553-1610)*, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1953.

¹⁵² Nazan Aksoy, *Rönesans İngiltere’sinde Türkler*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, s.1.

¹⁵³ Samuel C. Chew hacimli çalışmasında Timurlenk’ten Muhteşem Süleyman’a değin Londra sahnelerinde oynanan oyunları incelemiştir. Bkz. Samuel C. Chew, *The Crescent and The Rose: Islam and England during the Renaissance*, Oxford University Press, New York, 1937, s.469-540.

Müslüman” klişesinin var olduğu gözükmemektedir.¹⁵⁴ Nabil Matar’a göre, Elizabeth, I. James ve Caroline dönemlerinde tiyatro yazarları, seyyahlar, din adamları ve tartışmacılar, Erken Modern Britanyası’na uygun olabilecek bir Müslüman imajı oluşturmuşlar ve bu yazarlar, geniş halk kesimince okunan eserlerinde basmakalıp bir Müslüman imajı kurgulamışlardır. Bu imaj o kadar çok tiyatro eserinde ve gösterisinde temsil edilmiştir ki bir Yahudi ve Kızılderili imajından çok daha fazla rağbet görmüş ve kalıcı olmuştur. Bu tiplmelerde “Türkler” zalim, gaddar, yoldan çıkmış ve aldatıcıdır ve Müslüman olmak bir İngiliz veya Hıristiyan’ın asla olamayacağı bir durumdur: Müslüman ancak kendisi ile kutsal savaş yapılabilecek bir “öteki” idi.¹⁵⁵

İngiltere Rönesans dönemi tiyatro oyunlarından biri olan Christopher Marlowe’ın *Büyük Timurlenk* (Tamburlaine the Great) ve *Maltalı Yahudi* (The Jew of Malta) isimli oyunlarına daha yakından bakarsak, tiyatro oyunlarında sergilenen İslam/Türk imajına bir örnek olacaktır. İngiliz edebiyatında en önemli oyun yazarlarından biri olan Christopher Marlowe, geç XVI. yüzyıl İngiltere’inde Türklerin edebi imajının anlaşılması için üç önemli oyun yazmış ve Büyük Timurlenk I-II ve Malta Yahudisi olan bu oyunlarında, Türkler düşman (*antagonist*) olarak tasvir edilmiştir. Büyük Timurlenk oyununda, “Barbar olarak Türkler” ve Hıristiyan ülkelerinde “muazzam fatihler olarak Türkler” şeklinde Türkleri iki çapraşık imajla tasvir etmiş, Malta Yahudi’si oyununda ise, iki imajın temsil ettiği Türk karakterlerini ayırarak metodunu değiştirmiştir.¹⁵⁶Rami Jaradat’a göre, Büyük Timurlenk oyununun, Avrupa’da özellikle İngiltere’de ciddi inanç ve siyasal değişimlerin olduğu bir zamanda yazıldığını ve Osmanlı İmparatorluğunun artan gücü ile dayatılan yeni gerçek, pek çok reformisti siyasal ve inançsal tercih ve arzularını ifade etmenin yollarını yeniden düşünmeye zorlamıştır. Protestan İngiltere ile Müslüman Türkler arasındaki ilişkinin siyasal ve teolojik yönleri yanında Kraliçe I.Elizabeth devrinde İngiltere’nin yeniden icat edilmesine karşılık vermiştir. Rami Jaradat, Marlowe’ın bir İngiliz Protestan olarak Timurlenk’i takdim ettiğini ve ayrıca bir reformasyon lideri olan Kral VIII. Henry ile

¹⁵⁴ Tiryakioğlu, *a.g.t.*, s.87.

¹⁵⁵ Matar, *a.g.e.*, s.29.

¹⁵⁶ Sancar Sallanti, *The Image of The Turks in Early Modern British Drama*, Yüksek Lisans Tezi, The University of Houston Clear Lake, 2003,s. 4.

Timurlenk arasında benzeşim çağrıştırdığını ve bir azınlığın lideri olarak onu temsilen Elizabeth dönemi gündemine bir kahraman getirdiğini ifade etmektedir.¹⁵⁷

¹⁵⁷ Rami Jaradat, *Contrary Perspective: The Image of the Turk in the English Renaissance*, Doktora Tezi, Purdue University, 2002, s.68.

2. BÖLÜM: CEZAYİR: BİR KORSAN CUMHURİYETİ

2.1. CEZAYİR VE OSMANLI İMPARATORLUĞU

Onbeşinci yüzyıl'da meydana gelen iki önemli olay hem Akdeniz'in tarihini hem de üç yüz yıldan fazla sürecek bir olgu olan Berberi korsanlığının kaderini değiştirmiştir. İlk olay, Doğu Akdeniz'de Osmanlı Türklerinin hem Doğu Avrupa'daki Hıristiyan devletleri hem de Mısır, Suriye ve Arabistan'daki Memlûk devleti gibi eski Müslüman devletleri tehdit eden yeni bir muharip İslamî kuvvet olarak yükselmesiydi. Osmanlılar esasen bir kara gücüydü ama daha sonra İstanbul'un fethi ile kendilerini deniz kuvvetlerini geliştirme gereksinimi duydular. Osmanlı'nın ilk rakibi Doğu Akdeniz'de pek çok sayıda kolonileri bulunan Venedik Cumhuriyetiydi. İkinci olay ise Müslümanlardan İber yarımadasının kontrolünü yeniden kazanmak isteyen Hıristiyanlar tarafından yedi yüz yıllık mücadelenin sonuydu. Reconquista (Yeniden Fetih) olarak bilinen bu mücadele İspanyol Krallıkları arasında uzun süre devam eden bir haçlı ruhu yaratmıştı. Kastilya Kraliçesi İsabella ile evlenerek İspanya birliğini kurmuş olan Aragon Kralı Ferdinand, 1492'de İberya'daki son Müslüman devleti olan Gırnata'nın fethini tamamladı. Yarımada da geniş bir Müslüman kitlesi kalmasına rağmen bu insanlar şimdi Hıristiyan bir krala tabi oldular. Ancak bu zafer İspanyolların haçlı şevkini dindirmedi ve bu kutsal savaşı Kuzey Afrika'ya taşımak için planlar yapıldı. Kastilya krallığı büyük ölçüde kara temelli bir güç iken Barselona limanını da içeren Aragon krallığı uzun zamandır denizcilik tecrübesine sahip ve Batı Akdeniz'de Sicilya ve Sardinya adalarını da kapsayan bir deniz krallığını kurmuşlardı. Bundan dolayı İspanyol krallığının Cebelitârik boğazının karşısına geçmesi ve Mağrib topraklarını işgal etmesi için bir engel yoktu.¹⁵⁸

Gırnata ile İspanyol krallıkları arasında 1480'lerde savaş patlak verdiğinde buradaki Müslümanlar, diğer Müslüman devletlerin yardımını aradılar. Kuzey Afrika'daki devletler hem çok zayıf hem de birçok siyasi oluşuma bölünmüşlerdi. Bundan dolayı Doğu Akdeniz'de dönemin önemli güçleri olan Memlûk Devleti ile Osmanlı Devletinin

¹⁵⁸ Alan G. Jamieson, *Lors of the Sea: A History of the Barbary Corsairs*, Reaktion Books, London, 2012, s. 28-29. ; Kardinal Cisneros ve Pedro Navarro'nun komutasında Melile (1497), Penon de Velez (1507), Vehrân (1509), Cezayir (1510), Bicâye (15010) ve Trablus (1510) gibi önemli Mağrib limanları İspanyol denetimine girmişti. Bkz. Hüseyin Serdar Tabakoğlu, *Deryadaki Ateş: Barbaros Hayreddin*, Erdem Yay., İstanbul, 2018, s. 33.

yardımını istediler. Aslında Memlûk Devleti'nin askerlerinin İber yarımadasına taşıyacak donanma kuvveti yoktu. Gırnata'dan gelen Müslümanlar Kahire'den destek sözü almalarına rağmen gerçekte herhangi bir girişim olmadı.¹⁵⁹ Osmanlı Devleti ise İspanya'da katliama uğrayan Endülüs Müslümanlarının yardım isteğine karşılık olarak Kemal Reis ve beraberindeki denizcileri, II. Bayezid hazırlattığı filo ve mühimmatla 1487'de güneybatı İspanya'yı vurmaları için görevlendirmiştir.¹⁶⁰ Kemal Reis, Cerbe, Bicâye, Bûne'yi üs kullanarak beş yılı aşkın İspanya kıyılarına ve Balear adalarına, Korsika ve İtalya'ya akınlar düzenledi ve birçok Müslümanı Gırnata'dan Mağrib limanlarına taşıdı.¹⁶¹ Ayrıca 1499-1502 yıllarını kapsayan Osmanlı- Venedik savaşında Venediklilerden İnebahtı, Modon, Koron gibi yerlerin alınmasında önemli payı oldu.¹⁶²

Batı Akdeniz'de Kemal Reis¹⁶³ ile birlikte Burak Reis, Korkutoğlu Muslihuddin Reis, Sinan Reis ve Pîrî Reis bölgede etkindiler ve bu bölgede tanınmaktaydılar. Türk ve Mağribli denizciler Trablus, Cerbe, Bicâye, Cezayir, Tenes, Vehrân ve Mersalkebîr sahillerini üs olarak kullanıyorlardı.¹⁶⁴

16. yüzyılın başlarında Barbaros kardeşler bu bölgede aktif olan korsan grubundandı. Oruç Reis, Rodos adasındaki esâretinden kurtulduktan¹⁶⁵ sonra Antalya'da Ali Kaptan'ın gemisinde ikinci reis olmuş ve ticaret amacıyla İskenderiye'ye gitmiştir. Burada Sultan Kansu Gavri tarafından Memlûk Devleti hizmetine alınmış ve Hindistan'a gönderilecek kırk kalyonluk bir donanmanın inşası için İskenderun'da hazırlatılan keresteyi almak üzere on altı gemilik küçük bir filo ile denize açıldığında bir Rodos donanmasının hücumuna uğramış ve filosu dağıtılmıştır. Oruç Reis, bu olaydan

¹⁵⁹ Jamieson, *a.g.e.*, s. 29.

¹⁶⁰ İdris Bostan, "Kemal Reis", C. 25, *TDVİA*, Ankara, 2002, s.226. Ayrıca Bir yandan Papa'ya elçi göndererek, Kastilya Kral'ının Gırnata'daki Müslümanları kuşatmaya ve onlara karşı baskı kurmaya devam etmesi durumunda kendisinin de İstanbul'da ve diğer Osmanlı topraklarında bulunan Hıristiyanlara karşı aynı muameleyi yapacağı tehdidinde bulunmuştur. Bkz. Mohamed Derradj, *Osmanlılar'ın Cezayir'e Girişi (1512-1543)*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2006, s. 31.

¹⁶¹ Jamieson, *a.g.e.*, s. 29-30.

¹⁶² Volkan Dökmeci, *Venedik Kaynaklarına Göre II. Bayezid ve I. Selim Dönemlerinde Osmanlı Denizciliği ve Korsanlık*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2011, s. 20-136.

¹⁶³ Kemal Reis'in Venedik kadırgalarını ele geçirmesi deniz sigortası oranını % 1,5'ten %10 çıkarmıştı. Bkz. Ioanna Iordanou, *Venice's Secret Service: Organizing Intelligence in the Renaissance*, Oxford Unicersiy Press, 2019, s. 35.

¹⁶⁴ Derradj, *a.g.t.*, s. 100.

¹⁶⁵ *Barbaros Hayreddin Paşa Gazavâtname'si ve Zeyli*, Haz. Abdullah Gündoğdu, Hüseyin Güngör Şahin, Dilek Altun, Panama Yay., Ankara, 2019, s.92-93.

sonra tekrar Antalya'ya döndü ve Şehzade Korkut¹⁶⁶ ile bağlantı kurdu. Şehzade Korkut'un yardımıyla on sekiz oturaklı bir kalyata inşa ettirmiş ve Rodos civarında korsanlık yaparak şövalyelere pek çok zarar verdi ve ganimet aldı. Ancak Rodos şövalyelerinin sıkı takibi sonunda bir limanda bastırıldığı sırada gemisine el konulması üzerine Antalya'ya dönmek zorunda kaldı (1511). Bu esnada Saruhan Sancak beyi olarak Manisa'da bulunan Şehzade Korkut ile yeniden temas sağladı. Onun desteğiyle biri yirmi dört, diğeri yirmi iki oturaklı iki kalyata yaptırdı; levent, mühimmat, erzak ihtiyaçları da karşılandı; diğer eksikleri ise Foça'da tamamlandı. Bu yardımlarına karşılık teşekkür için Manisa'ya gitti ve Korkut'tan korsanlık için izin aldı, Şehzadenin yakın adamı Piyâle Bey'in tavsiyesiyle de İtalya sahillerine doğru denize açıldı.¹⁶⁷

Oruç Reis, bu deniz akınının sonunda Şehzade Korkut'u ziyaret etmek istediye de I. Selim'in padişah olduğunu ve Korkut'un takibata uğradığını öğrendi ve Şehzade Korkut'a yakınlığı sebebiyle baskıya maruz kalmaktan korkarak Mısır'a doğru yola çıktı.¹⁶⁸ Mısır'a ulaşınca kışı burada geçirdi. 1513 yılının bahar ayında Oruç Reis sefer için yelken açıp Mağrib sahillerine yöneldi. Cerbe adasını kendisine üs edindi ve akın faaliyetlerini buradan yürüttü. Diğer yandan, Yavuz Sultan Selim'in Anadolu sahillerinde denizciliği yasaklaması ve buna muhalefet edenleri kesinlikle cezalandıracağını bildirmesi üzerine bölgedeki denizciler faaliyetlerinin Batı Akdeniz'e kaydırıldılar. Bu denizcilerin içinde Hızır Reis'de vardı ve Midilli'yi terk edip Cerbe'ye yöneldi.¹⁶⁹ Hızır Reis Cerbe adasında abisi Oruç Reis ile buluştu ve ortak bir karar alıp Tunus Sultanına değerli hediyeler verdiler ve ondan hem üs olarak kullanabilecekleri hem de kışı geçirebilecekleri bir mekân istediler. Sultan da ganimetin beşte birini vermeleri karşılığında onların taleplerine olumlu cevap verdi ve onlara Halku'l-vâdi'yi onlara tahsis etti.¹⁷⁰ Oruç Reis, Batı Avrupa sahillerine akınlar düzenleyerek pek çok ganimet elde etmiş ve bunları hem yerel halka hem de Tunus Sultanının hakkı olan ganimetin beşte birini vermişlerdir. Bu durum özellikle yerel halkın hoşuna gitmiştir.

¹⁶⁶ Şehzade Korkut'un deniz gazasıyla ilgili iyi bir okuma için Bkz. Nabil Sırrı Al-Tikriti, *Şehzade Korkud (Ca. 1468-1513) and the Articulation of Early 16th Century Ottoman Religious Identity*, The University of Chicago, Doktora Tezi, Chicago, Illinois, 2004, s. 101-154.

¹⁶⁷ İdris Bostan, "Oruç Reis", C. 33, *TDVİA*, İstanbul, 2007, s. 426-427.

¹⁶⁸ Tabakoğlu, *a.g.e.*, s. 27.; *Barbaros Hayreddin Paşa Gazavâtname'si ve Zeyli*, s. 100.

¹⁶⁹ Barbaros kardeşlerin Batı Akdeniz'e yönelme sebepleri arasında doğu Akdeniz'de hedef alınabilecek Hıristiyan ticaretinin azalması ve doğu Akdeniz'de faal olan devletlerin ise ahidname ile korsan saldırılarına karşı korunmuş olmasıdır. Bkz. Tabakoğlu, *a.g.e.*, s. 30-31.

¹⁷⁰ Derradj, *a.g.t.*, s. 101-103.

1512 yılında Cenova'ya yönelmek kasdıyla Halku'l-vâdî'den ayrılan Barbaros Kardeşler ters rüzgârların etkisiyle Bicâye limanına yönelmek zorunda kaldılar. İspanyol gemileri bu haberi alınca Barbaros kardeşleri takibe almış ve aralarında çatışma meydana gelmişti. Oruç Reis sol kolundan feci bir şekilde yaralanmış¹⁷¹ ve bunun üzerine kumandayı Hızır Reis almıştı. Bu durum karşısında adamlarının yaralandığını ve şehit düştüğünü görünce geri çekilme emri veren kardeşler, on dört gemi ile Tunus'a varmayı başarmışlardı. Bicâye'yi kurtaramadıysa da bu mücadele Barbaros Kardeşler'e İspanyol güçlerine karşı koyabilme kabiliyetini sınaama imkânı vermiş, bölgedeki İspanyolların ellerindeki kalelere akınlar düzenleyebileceklerini göstermiş ve ayrıca yerel halkın sevgisini kazandırmıştır. Nitekim işgal altındaki Cezayir şehirlerinde yaşayan halkın Barbaros kardeşlere heyetler göndererek vatanlarını İspanyol işgalinden kurtarmalarını talep etmesinde bu durum son derece etkili olmuştur.¹⁷²

Barbaros Kardeşler, Bicâye'ye daha yakın olması ve daha kolay ikmal yapabilmeleri için Cîcel kalesini fethetmeye karar verdiler. Zaten Cîcel halkı Oruç Reis'ten şehirlerini kurtarması için bir talepte bulunmuştu. 1514 yılında Cenevizli yöneticiyi öldürerek şehre hâkim oldular. Bicâye'nin düşman işgalinden kurtarılmasının hem doğu Cezayir'deki İspanyol işgalinin sonunu hazırlayacak hem de İspanyolların doğu-batı cihetinden kurdukları bağlantıyı kesecekti. Aynı şekilde Bicâye halkı ve ileri gelenleri bir heyetle birlikte mektup göndererek yardım dilemişlerdi. Bunun üzerine Barbaros Kardeşler 1514 yılının yazında iki bin Türk levent taşıyan, top ve tüfeklerle donatılmış on iki savaş gemisi hazırlamışlar ve Bicâye civarındaki mahallî kabilelerden yirmi bin gönüllü savaşçı da destek için gelmişti. Vuku bulan çatışma da dış kale ele geçirilmiş ama iç kaleyi almak daha zordu. İç kaleyi yıkmak için barutları tükenince Tunus sultanından yardım istemişler fakat gereken yardım gelmedi. Bu sırada 100 gemi ve 10.000 askerden oluşan İspanyol birliği şehrin sahiline ulaşmıştı. Barut yokluğundan muhasara kaldırılarak Cîcel'e çekilme kararı alındı. Barbaros Kardeşler, İspanyolların eline geçmemesi için gemilerin yakılmasını emretti. Türkler, Bicâye'yi kurtarmak için giriştikleri ikinci harekette de başarısız oldular. Aslında başarısızlığın sebebi Tunus Sultanı'nın tutumu idi. Tunus Sultanını kendi sonunun geldiğini hissediyordu. Bundan

¹⁷¹ *Barbaros Hayreddin Paşa Gazavâtnâmesi ve Zeyli*, s.119.

¹⁷² Derradj, *a.g.t.*, s. 105-107.

dolayı tahtını koruma endişesi, halkı ve ülkesinin bir takım çıkarlarını görmezden gelmesine neden olmuştu.¹⁷³

Barbaros Kardeşler kendi sınırlı imkânlarıyla, İspanya gibi güçlü bir devlete karşı koymanın imkânsız olduğunu bilincindeydiler. Hafsî Sultanından istenen barut desteğinin gelmemesi ve Osmanlı Devleti ile ortak düşmanı olan İspanya'ya karşı Osmanlı Padişahından yardım isteme kararı aldılar. Kemal Reis'in yeğeni olan Pîrî Reis'i bir heyetle birlikte İstanbul'a gönderdiler. Pîrî Reis'i göndermedeki amaçlarından biri Kemal Reis'in görevini sürdürdüklerinin izlenimini vermektir.¹⁷⁴

Pîrî Reis, Yavuz Sultan Selim tarafından sıcak karşılanmış ve bahşişler verilmiş ve hilat giydirilmişti. Piri Reis'in sıcak karşılanmasının nedenleri arasında hem Barbaros Kardeşlerin gazalarından duyulan memnuniyet hem de güçlü bir donanma teşkil etmeyi arzulayan Yavuz'un tecrübeli reislere ve uzman denizcilere olan ihtiyacıydı. Bu ihtiyacı karşılayacak olan da Türk korsanları idi. Nitekim selefi II. Bayezid, ünlü bir korsan olan Kemal Reis'i himayesine almıştı. Yavuz Sultan Selim Hızır Reis ve Oruç Reis için 27'şer oturaklı iki kadirga yapılmasını ve bu gemilerin bütün ihtiyacının karşılanması için fermân buyurmuştur. Ayrıca, Barbaros Kardeşlere verilmek üzere iki elmas kabızalı kılıç, iki sorguç ve iki de hilat ile birlikte reisler için bir hatt-ı hümayun yazdırıp vermiştir.¹⁷⁵ Özellikle hatt-ı hümayun Barbaros Kardeşlerin Mağrib'te itibarlarını artırmış, Tunus Sultan'ının gölgesinden uzaklaşıp yeni bir devletin temelini atılması için teşvik edici olmuştur.¹⁷⁶

Cezayir halkı daha önce Saâlibe kabilesi lideri Sâlim et-Tûmî başkanlığında bir heyetin yanında Tenes ve Delles şehirlerini temsil eden diğer bir heyet ile birlikte ülkelerinin güvenliğini sağlamak amacıyla İspanya ile antlaşmaya varmıştı. Antlaşmanın iki maddesi yıllık vergi vermek ve şehrin açıklarında bulunan ada üzerine daha sonra Penon Kalesi olarak tanınacak kalenin yapılmasına izin vermeyi kabul etmesiydi. Penon kalesi Cezayir halkı için ilerleyen günlerde bir nevi gözetleme kulesi oldu. Hatta bu kale şehre bir top atımı mesafedeydi. 1516 yılında İspanya kralı II. Ferdinand ölünce şehir halkı

¹⁷³ Derradj, *a.g.t.*, s.109-110.

¹⁷⁴ Tabakoğlu, *a.g.e.*, s.48.; Derradj, *a.g.t.*, s.110-113.

¹⁷⁵ Tabakoğlu, *a.g.e.*, s. 48-50.

¹⁷⁶ Yavuz Sultan Selim iki tane hatt-ı hümayun göndermişti. Diğer Tunus sultanı içindi ve özetle Barbaros kardeşlere yardımcı olmasını istiyordu. Nitekim bu fermanın sonradan Tunus sultanının Barbaros kardeşlere tavrı daha da olumsuz oldu. Bkz. Derradj, *a.g.t.*, s.112-113.

yıllık vergiyi ödemeyi durdurdu. Sâlim et-Tûmî'nin karşı çıkmasına rağmen Cezayir halkı Oruç Reis'e İspanyollardan kurtarması için haber yolladı. Zaten Oruç ve Hayreddin Reisler Cezayir şehrini kurtarmayı düşünüyorlardı. Cezayir şehri birçok bakımdan stratejik konumdaydı. Bicâye, Vehrân ve el-Marsa'l-Kebîr gibi merkezlerin yanı sıra Cezayir şehri de tamamen İspanyolların eline geçerse, bu durum İspanyollara, yükselen İslâm direnişini önleyecek stratejik önemdeki bir merkez kazandıracaktı. Kısacası, Cezayir'e hâkim olmak, doğuda Bicâye'de ve batıda Vehrân'da üslenen İspanyol karargâhlarını ikiye bölünmesi demektir. Oruç Reis Cezayir halkının davetini alınca derhal 16 gemisini erzak ve askeri teçhizatla donatarak adamlarının yarısına denizden Cezayir şehrine doğru ilerlemelerini emretti. Sayıları 800'ü bulan diğer yarısıyla da karadan bu şehre harekete geçti. Ayrıca kendisine yerel kabilelerden 5.000 askerle katıldı. Cezayir'e varınca âlimler ve halk tarafından sevgiyle karşılandılar. Ağabey İshak Reis de asker ve silah yüklü dört gemi ile Cezayir'e geldi. Bu arada Sâlim et-Tûmî, Türkleri her ne kadar ülkesini düşman işgalinden kurtaracak potansiyele sahip olarak görse de aynı zamanda kendi kişisel otoritesi için bir tehdit olarak algıladı ve isyan etmek için fırsat kollamaya başladı. Bu arada Oruç Reis Penon Kalesini toplarıyla 20 gün boyunca dövmüş ama kaleyi almaya muvaffak olamamıştı. Ayrıca Türk askerlerinin halka kötü davranması, Sâlim et-Tûmî için gerekli isyanı hazırlamıştır. Oruç Reis, isyan hareketine karşı hemen tedbir almış Şeyh Sâlim et-Tûmî'yi ve adamlarını idam ettirmiştir. Bunun üzerine Oruç Reis kendisini Cezayir Sultanı ilan etti. Kendi adına para bastırdı.¹⁷⁷ Bu sefer Cezayir halkı Sâlim et-Tûmî'nin öldürülmesini bahane ederek isyan ettiler ve öldürülen şeyhin oğlu Yahya'ya biat ettiler. Şehir halkı Penon kalesindekilerle anlaştı ve Oruç Reis ve adamlarına karşı bir tuzak kurdular. Bu tuzağı haber alan Oruç Reis, şehrin ileri gelenlerin Cuma namazı kılmak üzere merkez camiinde toplanmalarını istedi. Daha sonra şehrin ileri gelenlerinden 22 kişiyi ibret olsun diye idam etti. Bunun üzerine Cezayir halkı ve Cezayir'e komşu bölgelerde yaşayan halk Osmanlılara bağlılığını ilan etti.¹⁷⁸

Durumun kendi aleyhlerine geliştiğini gören mahalli yöneticiler İspanyollarla işbirliğine gittiler. Bu arada öldürülen Sâlim et-Tûmî'nin oğlu Yahya İspanyollara sığınmıştı. İspanyollar Tenes emiri ve Saâlibe kabilesiyle ittifak kurup Cezayir'e saldırıya geçtiler.

¹⁷⁷ Derradj, *a.g.t.*, s.113-117.

¹⁷⁸ Derradj *a.g.t.*, s.118.

Penon kalesinde bulunan askerlerde yardımcı oldular. İspanyol donaması, Türklerin, Endülüslülerin ve onlara destek veren bazı kabilelerle Cezayir halkının direnişiyle karşılaştı. İspanyollar netice de binlerce kayıp vererek geri çekildi. Çok geçmeden ikinci bir karşı saldırı da bulunan İspanyollar başarısız oldular ve arkalarında bir çok esir ve kayıp bıraktılar. Oruç Reis, Medea, Milyâne ve Tenes gibi şehirlere ve Hayreddin Reis de Delles ve çevresine hâkim oldular. Kısa bir zaman içinde Cezayir Emirliği, neredeyse bugünkü Cezayir'in tamamına yakın bir bölgeye hükmeder oldu.¹⁷⁹

Barbaros kardeşlerin başarılarını duyan çevre bölgelerdeki halk İspanyol zulmünden kurtarmaları için onları davet eder olmuştı. Bunlardan birisi de Telemsan halkıydı. Kardeşi İshak Reisle harekete geçen Oruç Reis Telemsan'a vardı ve halkın sıcak ilgisiyle karşılaştı. Bunun üzerine Ebû Hammû Fas'a kaçtı ve buradan Vehrân'daki İspanyol valisine sığındı. Oruç Reis, Ebu Zeyyân'ı kaçıran Ebû Hammû yerine tahta çıkardı. Oruç Reis, bölgeyi Cezayir'deki merkezi otoriteye bağlama ile Abdülvâdî hükümünün sürmesine müsaade etme arasında bir siyaset izledi. Ancak Telemsân'da istikrar kısa sürmüş şehirde isyan başlamıştı. Ebu Hammû bu isyanı fırsat bilerek bedevîlerden ve İspanyollardan oluşan birlikleriyle İshak Reis'in bulunduğu Benî Râşid kalesini kuşattılar. Kaledeki Türkler kuşatmayı yaramayacaklarını anlayınca barış istediler. Kalede bütün eşya ve malları bırakmaları koşuluyla terk etmelerine izin verdiler ama Türkler kaleden çıkınca İspanyollar sözünde durmayıp İshak Reis ile birlikte bütün Türkler'i şehit ettiler. Ardından Telemsân'a yöneldiler. Oruç Reis ve adamları kuşatılan kaleden gece karanlığından faydalanarak çıktılar ama bir grup İspanyol askeri peşlerine düşerek Vâdi'l-Mâlih'de Türklerin tamamını şehit etti.¹⁸⁰ Oruç Reis arkasında doğu'da Cîcel'e, batıda Müstagenim'e, kuzeyde Akdeniz sahillerine ve güneyde ise Midiyye'ye dek uzanan bir devlet bırakmıştı.

Hızır Reis abisinin vefatı üzerine Cezayir'e Osmanlı Devletinin yardımı olmaksızın yönetemeyeceğini ve İspanyollara karşı da gücünün yetersiz olduğunu farkındaydı. Cezayir halkı ile istişare edip İstanbul'a 1519 yılının Ekim ayında Hacı Hüseyin Ağa'yı hediyeleri taşıyan dört kadirga ve kırk esirle birlikte gönderdi. Yavuz Sultan Selim, Hızır Reis'in Mağrib'teki faaliyetlerini takdir etmiş ve "Hızır Reis nasrüddindir, hayrüddindir." diyerek memnuniyetini ifade etmişti. Yavuz Sultan Selim, Hacı Hüseyin

¹⁷⁹ Derradj, *a.g.t.*, s.120.

¹⁸⁰ Derradj, *a.g.t.*, s.121-123.

Ağa'ya Barbaros'un Cezayir Beyi atandığına dair bir fermân ve Venedik gemileri hariç denizde herkese saldırma izni verdi. Yavuz ayrıca mücevherlerle süslü bir kılıç, hilat, sancak ve flandra göndermişti. Cezayir'in asker ihtiyacının karşılanması içinde Anadolu'dan gönüllü toplamasına izin vermiş, ayrıca İstanbul'dan aralarında yeniçeri ve topçularında bulunduğu 2000 kişilik bir birliği takviye olarak gönderilmesine karar verilmişti. Cezayir'in Osmanlılara iltihakı Venedikli yetkililere bildirildi. Cezayir'de bundan önce Fas sultanı adına okutulan hutbenin böylece Osmanlı sultanı adına okutuldu ve onun adına sikke kesildi.¹⁸¹ Böylece Cezayir tarihi için yeni bir dönem başlamış oldu.

Osmanlı devleti, Cezayir'i "Cezayir-i Garp Eyaleti" adıyla özel statüde bir eyalet haline getirdi. Aynı zamanda Batı Akdeniz'deki seferler için de askerî bir üs olarak düşünülmüştür. Kuzey Afrika'da Osmanlı Devleti'ne ilhak edilen şehirler Trablusgarb'a kadar buradan yönetildi. Ayrıca, İspanyolların, Avusturya- Macaristan topraklarında diğer Avrupa devletleri tarafından Osmanlılara karşı düzenlenen savaşa katılmasını engelleme ve bu maksatla onları oyalama görevi de Cezayir beylerbeyine verilmişti. Cezayir'in Osmanlı devletine iltihakı İspanyollarda büyük bir endişeye sebep oldu. Bunun sebeplerinden birisi Endülüs'teki İspanya varlığının tehlike altına gireceğini düşünmelerindedir. Nitekim bu konuda haksız da değillerdi. İspanya kıyılarındaki Moriskolar, Türk korsanlarına rehberlik etmiş ve birçok esir ve ganimet alınmasına yardımcı olmuşlardır. Kuzey Afrika'da Osmanlıların varlığı her geçen gün arttıkça çevre şehirlerden Osmanlı padişahına bağlılıklar da artmaktaydı. Örneğin Trablusgarb halkı 1519 yılında bir heyet göndererek Osmanlı padişahına bağlılıklarını bildirmişlerdir.¹⁸²

Osmanlıların Cezayir'e girişine Abdülvâdîler'den ve İspanyollardan saldırılar geldi. Yapılan ilk saldırı Hayreddin Reis'in Türklerden ve bölge halkından oluşturduğu kuvvetlerle başarılı bir şekilde bertaraf edildi. Aynı şekilde Tunus ve Fas'taki mahalli yönetici ve liderlerde Osmanlılara karşı isyan hareketlerinin başlatılmasında son derece etkili oldu. Bu arada Oruç Reis'in şehadetini fırsat bilerek isyan eden Tenes Emir'inin üstesinden gelinerek Tenes kalesi ele geçirildi.

¹⁸¹ Tabakoğlu, *a.g.e.*, s.73-75.

¹⁸² Derradj, *a.g.t.*, s.131.

Barbaros Hayreddin Paşa Cezayir'in idaresini iki kısma ayırmış, Cezayir'in önde gelen ailelerini yönetime dâhil ederek doğu kısımlarını Ahmed b. Kadı'ya, batı kısımlarını ise Muhammed b. Ali'nin idaresine bırakmıştı. Tunus Sultanı ve Tilimsan Beyi gün geçtikçe otoritelerinin kaybolduğunu ve eskiden sadece bir korsan olan ama şimdi Cezayir Beyi olan Barbaros Hayreddin Paşa'nın kendilerine bundan sonra daha şiddetli davranacağını düşünüyorlardı. Bundan dolayı yerel halkı ve Barbaros'un yerel mütteliklerini onun aleyhine çevirmeye başladılar. Tilimsân Beyi Cezayir'in önde gelen şeyhlerinden olan Ahmed b. Kadı'ya ve Muhammed b. Ali'ye Barbaros'a karşı isyan etmeleri için mektuplar gönderdi ama her iki şeyh olumsuz cevap verdiler. Oruç Reis daha önce Tilimsân'ı aldığı zaman Tilimsân beyi'nin iki kardeşi, Mesud ve Abdullah kaçarak Fas Sultanına sığınmışlardı. Oruç beyin şehit edilmesinden sonra Tilimsân beyi ülkesinde tekrar hâkim olmuş ve Sultan'dan Fas'a kaçan kardeşlerini teslim etmesini istemişti. Fas Sultanı onları serbest bıraktı ve yanlarına asker vererek istedikleri yere gitmeleri konusunda serbest bıraktı. Tilimsan beyi bu durumdan endişeye kapılmış, kardeşlerinin kendi üzerine geldiğini zannetmiştir. Bu duruma incinen kardeşler, Tilimsan sultanı ile çatışmaya girmiş, çatışma kaybedilmiş ve Abdullah Vehrân'da İspanyollara Mesud ise Cezayir'de Barbaros Hayreddin Paşa'ya sığınmıştı. Tilimsan'daki iç savaş İspanya ve Barbaros'un da dâhil olduğu yeni bir çatışmaya dönüştü. Mesud, Barbaros Hayreddin Reis'in yardımı sayesinde Tilimsan'a hâkim oldu ve Barbaros'a itaatini bildirdi. Zaman içerisinde Mesud, Barbaros'a ihtiyacının olmadığını düşünerek hem vergi vermeyi kesti hem de İspanyollarla anlaştı. Vehrân'da Tilimsan Beyinin kardeşi olan Abdullah, Cezayir'de bulunan bir şeyhin vasıtasıyla Barbaros Hayreddin Paşa ile irtibat kurup anlaştılar. Barbaros Hayreddin Paşa, Vehrân yakınlarındaki Mostaganem kalesini ele geçirdi ve Abdullah bir fırsatını bulup buraya geldi. Kısa bir çatışmadan sonra Abdullah Tilimsan beyi olmuştu.

Barbaros Hayreddin Reis'in Cezayir'de tutunması hiç de kolay olmadı. Bu sefer Tunus Sultanı ve Tilimsan Beyi'nin daha önce kışkırtmaya çalıştığı Ahmed b. Kadı vefat etmiş ama onun oğlu Tunus Sultanına mektup göndererek isyan etmeyi teklif etmişti. Barbaros Hayreddin Reis, Tunus Sultanı'nın destek için gönderdiği birliği yolda yenilgiye uğratmış ama Kadıoğlu halkı kışkırtmaya devam etmiş ve taşraya hâkim olmuştu. Ayrıca İspanyollarda Penon kalesinden Cezayir şehrini topa tutmaktaydılar. Kadıoğlu uzun bir kuşatmadan sonra kış mevsiminin de gelmesiyle şehri ele

geçiremeyeceğini anladığından ateşkes yapmak istedi; bununla birlikte asıl niyetinin zaman kazanmak olduğunu her iki tarafta farkındaydı. Yaz gelince Kadıoğlu asker dolmaya başlamış bunun üzerine Barbaros Hayreddin Reis adamlarından olan Kara Hasan'ı Kadıoğlu'nun üzerine göndermiş ama Kadıoğlu Kara Hasan'ı Barbaros'a karşı taraf değiştirmeye ikna etmişti. Ayrıca şehir içinde Barbarosla karşı ayaklanmalar olmaya başlamış ama Barbaros yine de halka karşı ılımlı olamaya devam etmişti. Hayreddin Reis, Tunus ve Cerbe'deki korsanlardan yardım istemiş ama beklediği yardımı bulamamıştı. Sonuçta Barbaros, Kara Hasan'ın üzerine gideceğini söyleyerek şehrin anahtarını Kadıoğlu'nun elçisine teslim ederek Cicilli'ye hareket etmişti. Barbaros Hayreddin Reis, Cicilli'de eski korsanlık günlerindeki gibi akınlar yapmaya ve bölgedeki gemileri ele geçirmeye devam etmişti. Hatta Cicilli o dönem ganimet mallarının alınıp satıldığı hayli canlı bir pazara dönüşmüştü. Barbaros Hayreddin Reis mazeretsiz olarak Cezayir'de kendisine yardıma gelmeyen korsan gemilerini ele geçirip yakmaktaydı. Sinan Reis gibi bazılarını affettiği de olmuştu. Barbaros yaptığı akınlardan güçlenmekteydi ve Endülüs Müslümanlarının Kuzey Afrika kıyılarına geçirmekte de yardımcı olmaktaydı. Barbaros'un denizlerde güçlenmesinden çekinen Kadıoğlu, elçiler gönderip barış teklif etmiş ama Barbaros kabul etmemişti. Barbaros Hayreddin Reis artık Cezayir'e dönme vaktinin geldiğine inanmaktaydı. Cezayir'e dönüşünde Cezayir şeyhlerine mektuplar yazmış ve Kadıoğlu ile Kara Hasan'la çatışmaya girmişti. Barbaros Hayreddin Reis yapılan çatışmayı kazanıp üç yıl sonra tekrar Cezayir'e hâkim olmuştu(1527). Barbaros Hayreddin Reis, Tilimsân Beyi Abdullah'ın isyankâr tutumu karşısında oğlu Muhammed'i desteklemiş ve yapılan çatışmada Barbaros'un desteklediği Muhammed kazanmış ve İspanyollar için önemli bir destek ortadan kayboldu.

Cezayir'e bir top atımı mesafede olan İspanyolların hâkim olduğu Penon kalesi yoğun top ve tüfek atışları sonucunda ele geçirildi. Kale komutanı ve birçok esir ele geçirildi. (1529) ve Penon kalesi yıkılarak taşlarından bir liman yapıldı. Penon kalesinin alınması Cezayir için önemli olmasının yanında özellikle Kuzey Afrika'da İspanyol siyasetinin sonu anlamına gelmekteydi.¹⁸³ Aynı yıl içerisinde Aydın Reis'in önderliğinde İspanyol kuvvetleriyle savaş yapılmış ve İspanyollar için son derece önemli olan Gırnata filosu yenilgiye uğratılmış ve İspanyol kraliyet sancağı ele geçirildi. Bu sancak daha sonra

¹⁸³ Tabakoğlu, *a.g.e.* ,s.93-95.

İstanbul'a gönderildi. Kasım 1529'da Valencia Genel Valisi denizlerde Türklerin İspanyollardan daha güçlü olduğunu söylemiştir.¹⁸⁴ Bu savaş hem Vehrân'daki hem de Bicâye'deki İspanyol garnizonlarını tehlikeye düşürmüştü ve Kuzey Afrika'daki İspanyol kuvvetleri artık bu coğrafyada siyasetlerinin geçerli olmadığını farkına varmışlardır.

Kanuni Sultan Süleyman 1532 yılında Alaman seferinde iken İspanya kralı I. Carlos Viyana üzerindeki baskıyı azaltmak için Andrea Doria komutasındaki İspanyol donanmasını Doğu Akdeniz'e göndermiş ve donanma kısa süreliğine de olsa Koron'u ele geçirmişti. Bu durum Doğu Akdeniz'de Osmanlı hâkimiyetini hala kırılgan olduğunu göstermekle kalmayıp Osmanlı padişahının dikkatini denizlere çekmiştir.¹⁸⁵ Alaman seferinden dönen Kanuni Sultan Süleyman, Sinan Çavuş ile Barbaros Hayreddin'e bir mektup yollamış ve onu İstanbul'a davet etmişti.¹⁸⁶ Barbaros'un Osmanlı hizmetine çağırılması İspanyollar için endişe verici olmuş ve Osmanlı hizmetine girdikten sonra neredeyse sınırsız bir güce kavuşacağını düşünmüşlerdi. Barbaros Hayreddin Reis, Cezayir'de yerine Hadım Hasan'ı vekil bırakarak İstanbul'a revan olmuş, Navarin'de Kapudan Ahmed Bey komutasındaki Osmanlı donanmasıyla buluşmuştu. 26 Eylül 1533'te İstanbul'a gelen Barbaros, Kapudan Ahmed Bey'in At meydanındaki evine yerleştirilmişti. Teşrifat kuralları öğretildikten sonra 28 Aralık 1533'te Kanuni Sultan Süleyman'ın huzuruna kabul edilmiş ve akabinde İrakeyn seferi için Halep'te bulunan Veziriazam Makbul İbrahim Paşa'nın yanına gitmişti. 2 Şubat 1534'te İbrahim Paşa ile görüşen Barbaros Hayreddin Paşa, Cezayir-i Bahri Sefid Beylerbeyliğine¹⁸⁷ getirilerek Lütfi Bey'in yerine kapudân-ı deryalığa¹⁸⁸ tayin edilmişti. Barbaros'un hâkim olduğu Cezayir-i Garp vilayeti ise bir sancak olarak Barbaros'un idaresine bırakılmıştı.¹⁸⁹

¹⁸⁴ Tabakoğlu, *a.g.e.*,s.98.

¹⁸⁵ Kanuni Sultan Süleyman'ın batı sınırında karadan güvenliği sağlaması ve doğuda da sınırlarını genişletmesine rağmen, açıkçası donanma gücünün birleşik Hıristiyan donanmalarına eş olmadığını farkındaydı. Özellikle Messina'da konuşlanan İspanyol donanması ve St. John Şövalyelerinin gemileri devamlı bir tehditti. Bkz. Colin İmber, *The Ottoman Empire, 1300-1650: The Structure of Power*, Palgrave Mcmillan, New York, 2002, s. 51.

¹⁸⁶ *Barbaros Hayreddin Paşa Gazavâtname'si ve Zeyli*, s.268.

¹⁸⁷ Cezayir-i Bahri Sefid eyaleti ile Kuzey Afrika'daki Cezayir-i Garp eyaleti birbirinden farklıydı.

¹⁸⁸ Barbaros Hayreddin Paşa'nın beylerbeyi olarak Cezayir-i Bahri Sefid eyaletinin yönetimine ve donanmanın komutanlığına getirilmesine kadar bütün kapudânların esas itibarıyla Gelibolu Sancakbeyi olarak donanmaya kumanda ettikleri bilinmektedir. Bkz. İdris Bostan, *Osmanlı Akdenizi*, Küre Yay., İstanbul, 2017, s. 104.

¹⁸⁹ Bostan, *age.*, s. 103-124.

Barbaros Hayreddin Paşa'nın Kapudân-ı Derya olması hem Osmanlı deniz tarihi için hem de Cezayir'in gelecekteki işlevi için son derece önemli olmuştur. Şimdiye kadar ki Osmanlı donanmasının işlevine baktığımızda Palmira Brummet'in ifadesiyle, "Donanma" terimi, açık denizlerde muharebede kullanılan silahlı gemileri, kara ordusunun denizlerdeki versiyonunu akla getirir. Doğu Akdeniz'de deniz savaşları donanmanın birincil işlevi değildi. Denizlerdeki faaliyetler daha ziyade taşımacılık, ticarete güvenliği sağlamak, kuşatmaları ve karadaki seferleri denizden desteklemek ve korsanlara karşı koruma sağlamaktı."¹⁹⁰

1534 Ağustos'unda İstanbul'dan denize açılan Barbaros Hayreddin Paşa, Güney İtalya ve Sicilya kıyılarını yağmaladıktan sonra Tunus'ta Benzert (Bizerte) kalesi açıklarında demirlemişti. Barbaros Hayreddin Paşa'nın geldiğini haber alan Tunus Sultanı kaçmış bunun üzerine Barbaros şehre hâkim olmuştu. Tunus üzerine sefer düzenlenmesinin sebeplerinden biri Batı Akdeniz'de donanmaların barınması için uygun bir yer olmasıydı. Tunus'un fethi İspanyolların kendi hâkimiyetlerinde olan Sicilya ve Napoli krallıkları için tehdit oluşturmaktaydı ve İspanya'nın kıyılarını korsan akınlardan korumak için Tunus'un bir an önce Osmanlılardan boşaltılması gerekiyordu. 1535 yılında V. Carlos bizzat sefer çıkmış Halkulvâd kalesini ele geçirmiş ardından 8 Ağustos 1535'te kendisine tâbi Tunus Sultanı Mevlay Hasan'ı tekrar tahta geçirmişti. Ayrıca Halkulvâd kalesinde kendi birliklerini konuşlandırdı.¹⁹¹ Barbaros'ta yenilginin izlerini silmek ve Akdeniz'de hala güçlü olduğunu göstermek için Mayorka ve Minorka adalarına akın düzenleyip ardından Cezayir'e çekildi. Barbaros, Kanuni Sultan Süleyman'ın yeni bir seferi için donanma hazırlıklarının denetlenmesi için İstanbul'a çağrıldı. Korfu ve Pulya seferine çıkan donanma 11 Mayıs 1537 tarihinde İstanbul'dan ayrılmış 14 Temmuz'da Avlonya sahrasına varmış ve donanma ile buluşmuştu. Kışın yaklaşması ve zayıatlardan dolayı sefer yarıda bırakılmış ama dönüş yolunda Ege'de Kiklad adaları ile bazı Sporad adaları alınmıştır.¹⁹²

Osmanlı donanmaları ile müttefik Haçlı donanması arasında 28 Eylül 1538 tarihinde gerçekleşen Preveze savaşı Akdeniz'de kesin olarak Osmanlı hâkimiyetini

¹⁹⁰ Palmira Brummet, *Osmanlı Denizgücü: Keşifler Çağında Osmanlı Denizgücü ve Doğu Akdeniz'de Diplomasi*, Çev. H. Nazlı Pişkin, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009, s. 141-142.

¹⁹¹ Tabakoğlu, *a.g.e.* s.116-122.

¹⁹² İdris Bostan, "Korfu", *TDVİA*, C. 26, Ankara, 2002, s. 201-202. ; Tabakoğlu, *a.g.e.*, s.125-127.

sağlamıştır.¹⁹³ Bu savaş sonucunda hem Barbaros'un denizcilik dehası hem de Akdeniz'in iklimsel özelliğine en uygun gemi tipi olan kadirganın önemini bir kez daha göstermiştir. Daha önce bahsettiğimiz gibi Akdeniz'deki yerel rüzgârlar ve mevsimsel geçişler donanmaların başarısı üzerinde çok etkili olmuştur. O zamana kadar esas olarak bir kara devleti olan Osmanlılar tam anlamıyla deniz siyasetinin içine girdiler¹⁹⁴ ve Akdeniz'de emperyal güç olma iddiasında olan iki imparatorluk (Osmanlılar ve Habsburglar) için mücadele sahası orta ve batı Akdeniz sahasına kaymıştır.

1541 yılında I. Carlos, Preveze'de alınan yenilginin izlerini bertaraf etmek, İspanyollar Tunus'u işgal ettikten sonra Hafsî devletini kendi kontrollerine aldığı gibi bir benzerini Cezayir için de yapmak, Hayreddin Paşa'nın bölgeden uzak olması ve bölgedeki Osmanlı askerlerinin sayısal olarak azlığı ayrıca Osmanlıların Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile Almanya üzerindeki baskılarını azaltmak için Cezayir'e saldırılmayı planlamıştı.¹⁹⁵ Andrea Doria, İspanya Kralını Cezayir'e bir sefer düzenlemek için çok geç olduğu konusunda kralı ikna etmeye çalıştı. Aynı şekilde Papa da İspanya kralını Cezayir'den ziyade Macaristan'daki Türklere karşı savaşılması gerektiğini söyledi.¹⁹⁶ İspanya donanması 19 Ekim 1541 tarihinde Cezayir önlerine gelmiş ve I. Carlos'un bizzat idare ettiği Cezayir seferi için İspanyollar 70 kadirga, 400 barça, 4.000 atlı ve 50.000 askerden oluşan bir gücü bir araya getirmişlerdi.¹⁹⁷ Netice'de Hasan Ağa'nın halkı örgütlemesi ve direniş planını yapması ayrıca etkili bir yönetim sergilemesi İspanyolların yenilmesinde etkili olmuştur. Fakat, Hasan ağa'nın başarılarından ziyade sefer mevsiminin geçmiş olması buna bağlı olarak Akdeniz'in değişken havasıyla birlikte sert rüzgârların gemilere ve mürettebata zarar vermesi I. Carlos'un Cezayir seferini tam bir hezimete uğrattı.¹⁹⁸ Bu seferin sonuçları Mağrib'in geleceği için belirleyici olmuştur. Örneğin, 1555 yılında Abdülvâdî Devleti nihai olarak ortadan kalktı ve Tilimsan tam olarak Osmanlı devletine katıldı. 1552 yılında İspanyolların Trablusgrab'tan, 1553 yılında Tunus limanından ve 1555 yılında Bicâye'den

¹⁹³ Bu zafer hakkında taze bir bakış açısı için bkz. Hüseyin Güngör Şahin, *İspanyol ve Osmanlı Kaynaklarına Göre Barbaros Hayreddin Paşa*, Panama Yay., Ankara, 2019, s.374-393.

¹⁹⁴ İdris Bostan, "Preveze Deniz Muhaberesi", *TDVİA*, C. 34, İstanbul, 2007, s. 345.

¹⁹⁵ Derradj, *a.g.t.* s.162-164. Bicâye valisi'nin 29 Mart 1536 tarihli mektubunda İspanya Kralına gizli bir rapor göndermiştir. Rapor için Bkz. s. 164.

¹⁹⁶ Jamieson, *a.g.e.*, s.24

¹⁹⁷ Tabakoğlu, *a.g.e.*, s.143-144.

¹⁹⁸ Şahin, *İspanyol ve Osmanlı Kaynaklarına Göre Barbaros Hayreddin Paşa*, s. 393-404.

çekilmelerini sağladı. 1556 yılından sonra Vehrân'daki İspanyol birlikleri defalarca kuşatma altına alınmış ve 1569 yılında nihai olarak çıkarılmıştır. Sonuçta, Avrupalılar Osmanlı'dan daha çok çekinir olmuş ve Cezayir'in ele geçirilmesinden umudunu kesmişlerdir.¹⁹⁹

Barbaros Hayreddin Paşa'nın 1543 yılında yaptığı son büyük sefer olan Nice seferi Akdeniz'de Osmanlının varlığını daha da güçlendirmiştir. Barbaros'un ölümünden (1546) sonra gelen Beylerbeyiler Vehrân dışında bütün Cezayir'e hâkim olmuşlar, batıda Tilimsân fethedilmiş ve Sâlih Reis zamanında İspanyollar'a yardım eden Fas hâkiminin topraklarına girilmiştir (1553) ve Bicâye ele geçirilmiştir. (1555). Hüseyin ve Kılıç Ali paşalar döneminde Fas'ın merkezine kadar ilerleme kaydedildi ve İspanyolların Hafsî Devletine yardım etmesine rağmen bütün Konstantine eyaleti Türk hâkimiyeti altına girdi.²⁰⁰ 1551 yılında Trablusgarb alınmış, 1560'taki Cerbe deniz savaşı neredeyse tüm İspanyol donanmasının mahvolmasına sebep olmuştur. Rodos'tan çıkarılan şövalyelerin sığınağı olan Malta adası ise alınamadı.(1565)

Akdeniz'in tarihine damga vuran ve Osmanlı donanmasının yok olmasına sebep olan önemli bir savaş da 7 Ekim 1571'de gerçekleşen İnebahtı deniz savaşıdır. Bu savaşta Osmanlılar birçok kayıp vermiş ve donanma Kılıç Ali Paşa'nın kurtardığı hariç tamamen yok olmuştu. Osmanlılar savaştan önce 1570'te Kıbrıs'ı almış, yenilgiden sonra donanma tekrar inşa edilmiş hatta Tunus 1574²⁰¹'te alınmış olmasına rağmen İnebahtı deniz savaşı Batı tarih yazımında edebiyattan müziğe kadar zafer olarak kutlanmıştır. Avrupa için savaşın kazanımı askeri olmaktan ziyade psikolojiktir. Osmanlının yenilmezlik düşüncesi bu savaşın sonucu ile değişmiştir.²⁰²

Venedik'in Osmanlı Devleti ile barış imzaladığı 1573'ten itibaren Kutsal İttifak fiilen çözülmüştü. Venedik'e ait adalar ve lojistik destek olmadan İspanya'nın Doğu

¹⁹⁹ Derradj, *a.g.t.*, s.171. Kimilerine göre bu hezimet V. Carlos'un İspanya krallığını bırakarak bir manastırda inzivaya çekilmesinin asıl nedeniydi. Bkz. s. 172.

²⁰⁰ Kemal Kahraman, "Cezayir: Osmanlı Dönemi", *TDVİA*, C. 7, İstanbul, 1993, s. 487.

²⁰¹ "Osmanlılar 1574'te Akdeniz kadirga savaşlarında görülmedik şekilde cesur bir stratejik atak yaparak lojistik ve zaman kısıtlamalarına (Osmanlı kaynaklarında deniz ya da derya mevsimi olarak bilinen Mart-Ekim sonu arası dönemde) rağmen bir deniz kumarı oynadılar. İnebahtı'da kendileri ve rakiplerinin sahip olduğu güçten daha büyük bir deniz gücü kullanan Osmanlılar, Tunus'u Habsburg İspanya'sından geri aldılar." Bkz. Gabor Agoston, *Osmanlı'da Strateji ve Askeri Güç*, Çev. M. Fatih Çalışır, Timaş Yay., İstanbul, 2012, s. 47.

²⁰² Andrew C. Hess, "The Battle of Lepanto and Its Place in Mediterranean History", *Past & Present*, No.57, Oxford University Press, 1972, s. 53-73., Bülent Arı, *Akdeniz'de iki Süper Gücün Hakimiyet Mücadelesi: İspanya ve Osmanlı*, Kadim Yay., Ankara, 2019, s. 53.

Akdeniz'e bir sefer düzenlemesi mümkün değildi. Hazinesinin bomboş olması, bankerlere olan borçlar aynı zamanda kuzeyde Hollanda isyanı, isyancılara yardım etmekte olan İngiltere Kraliçesine haddini bildirmek ve "kuzeyin Türkleri" denilen İngilizleri bertaraf etmek gerektiğini düşünen II. Felipe Osmanlı devleti ile barış yapmak istiyordu. Aynı şekilde Osmanlı Devleti de İran meselelerinden dolayı barışa taraftardı. Sonuçta, 1578'de bir yıllığına imzalanan mütareke 1579'da da geçerli olacak, 1580'de bir yıl daha uzatılarak 1581'de ise üç yıllığına yenilenen barış 1584'de son defa olmak üzere bir yıllığına uzatılacaktır.²⁰³ Akdeniz dünyasına Kuzeylilerin gelmesi (İngiltere ve Hollanda), Fiyat devriminin etkileri, donanma seferlerinin devasa maliyeti, askeri devrimin yankıları ve etkileri Akdeniz'in bu iki süper gücünü eskisi gibi büyük savaşlara sokmamıştır.²⁰⁴ Bunun yerine Akdeniz'de "küçük savaş"da denilen korsanların altın çağını başlatmıştır.

17. yüzyıla baktığımızda Osmanlı devletinin Akdeniz'de bir önceki yüzyıla göre donanma bağlamında çok aktif olmadığı ve kıyı güvenliğine yoğunlaştığı görülmektedir. 1645-1669 seneleri arasında yaklaşık yirmi beş yıl süren Girit seferi Osmanlı denizciliğinde önemli bir dönüm noktası teşkil etmiştir. O zamana kadar donanmanın bel kemiğini teşkil eden kürekli gemilerin (kadırgalar) yerine Akdeniz'de yelkenli gemiler (kalyonlar) görülmeye başlandı. Girit savaşı esnasında Osmanlılar kalyona geçme teşebbüsünde bulundularsa da donanmanın esasını yine kadırgalar teşkil ediyordu. Buna karşılık daha çok korsanlık ve ticaret için Akdeniz'e gelen İngiltere ve Hollanda'nın yelkenli gemileri çok geçmeden üstünlük sağlamaya başladı. Nitekim Venedik, bu devletlerin gemilerini kiralamak suretiyle Girit'i kuşatan Osmanlı donanmasını engellemeye, hatta Çanakkale Boğazı'nı ablukaya alarak asker ve malzeme naklini önlemeye çalıştı ve aradaki güç dengesi Venedik lehine bozuldu ve nihayetinde Girit fethedildi.²⁰⁵

Son olarak "Osmanlı devletinin 16. ve 17. yüzyıllardaki Akdeniz hâkimiyeti stratejisi var mıydı ve bir süreklilik gösteriyor muydu? Bu stratejiyi belirleyen nitelikler nelerdi?" sorularına kısaca eğilelim. Öncelikle deniz, karasal bir alan gibi zapt edilemez ve en

²⁰³ Bülent Arı, *a.g.e.*, s. 65-79.

²⁰⁴ Her iki imparatorluğun öncelikli endişeleri vardı. Osmanlılar 1578'ten beri Safeviler ile savaş halindeydi, İspanya ise Felemenk isyanı ve artık zayıflamış olan Portekiz'i topraklarına katmaya çalışıyordu. Bkz. Agoston, *a.g.e.*, s. 47.

²⁰⁵ İdris Bostan, "Osmanlılar: Denizcilik" *TDVİA*, C. 33, İstanbul, 2007, s. 514.

azından kara suları dışında sahiplenilmeye uygun değildir. Deniz savaşının hedefi, kara savaşında olduğu gibi toprak işgali değil, ulaştırmanın kontrolüdür.²⁰⁶ Akdeniz savaşlarına baktığımızda genellikle yapılan savaşlar açık alanda olmaktan ziyade kıyılarda ya da ada etrafında gerçekleşmiştir. Buradaki amaç deniz ulaşım yollarının kontrolüdür. Bununla beraber deniz gücünün unsurları da A. Thayer Mahan'a göre bunlar coğrafi konum, fiziki yapı, arazinin büyüklüğü, nüfus sayısı, ulusal karakter ve hükümetin karakteridir.²⁰⁷ Biz bu unsurlara iki önemli unsur daha ekleyebiliriz: Teknolojik yeterlilik ve İktisadi fayda.

Osmanlı devletinin ve onun en büyük deniz rakiplerinden biri olan İspanya'nın Akdeniz'deki deniz stratejileri Mahan'ın daha önce zikredilen unsurlara ilaveten özellikle teknolojik yeterlilik ve iktisadi fayda çerçevesinde şekillenmiştir. Osmanlıların 16. ve 17. yüzyıllarda aynı hedeflere karşı ısrarlı bir ilgi göstermeleri siyasetlerini belli bir süreklilik içinde yürüttüklerini gösterir. Örneğin Rodos, 1480 yılında fethedilemedi ve Yavuz Sultan Selim'in de buraya saldırmaya planladığı halde Rodos, 1522'de Kanuni tarafından fethedildi. Malta kuşatması, Kıbrıs'ın fethi, Girit'in fethi ayrıca Adriyatik kıyısındaki 1537-1540 Osmanlı Venedik savaşında Osmanlıların Menefşe ve Anabolu'da ısrar etmeleri vb. tüm bunlar Akdeniz'de tutarlı bir stratejinin olduğunu gösterir.²⁰⁸ Bununla birlikte Osmanlılar deniz stratejisinin bir aracı olarak "ahidnâme siyaseti" izlemişlerdi.

İspanya'nın Akdeniz'e yönelik bir büyük stratejisi (Grand Strategy) olup olmadığı konusunda Fernand Braudel, II. Felipe'nin büyük bir vizyon adamı olmadığını, bunun yerine kendisini bitmek tükenmek bilmeyen küçük detaylara adanmış ve Felipe'nin eylemlerinde bir büyük tasarımının veya stratejini izinin görülmediğini belirtirken, H. G. Koenigsberger de ne II. Felipe'nin ne de önde gelen danışmanlarının bu dönemde bir büyük plan veya program hazırlamadıklarını söylemektedir. Geoffrey Parker ise büyük stratejinin sadece saldırgan bir strateji olması gerektiğini, bunun yerine bir devletin güvenliğiyle ilgili alınan kararlar olarak tanımlarken II. Felipe'nin büyük hırsların

²⁰⁶ Julian S. Corbert, *Deniz Stratejisinin Prensipleri*, Çev. A. Tunçer Büyükonat, Doruk Yayıncılık, İstanbul, 2010, s. 89-90.

²⁰⁷ A. Thayer Mahan, *Deniz Harbi Üzerine*, Çev. A. Tunçer Büyükonat, Der. Allan Westcott, Doruk Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 37-61.

²⁰⁸ Emrah Safa Gürkan, "Osmanlı- Habsburg Rekâbeti Çerçevesinde Osmanlılar'ın XVI. yüzyıl'daki Akdeniz Siyaseti", *Osmanlı Dönemi Akdeniz Dünyası*, Ed. Haydar Çoruh, M. Yaşar Ertaş, M. Ziya Köse, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2011, s.11-12.

adamı olmadığını, imparatorluğun yayılmasından ziyade elindeki toprakların dış tehditlerden korunması için savunma savaşları yaptığını söylemektedir.²⁰⁹ II. Felipe, Avrupa’da Protestanlığın yayıldığı ve Akdeniz’de İslam tehdidinin ön plana çıktığı bir dönemde Katolik inancının korunması stratejisinin merkezine almıştı ve Felipe birçok eylemini sadece İspanya’nın çıkarları için değil, aynı zamanda Tanrı için gerçekleştirdiğini söylemektedir.²¹⁰

Aslında her iki devletin stratejileri daha önce bahsettiğimiz teknolojik yeterlilik ve iktisadi fayda ile kısıtlanmıştı. Dönemin deniz ulaşımında en çok kullanılan çektiri türü kadirgalar ile daha sonra “Kuzeylilerin istilası” ile yaygınlaşan yelken türü gemilerin imkânlarıyla kısıtlanmıştı. Osmanlılar Barbaros Hayreddin ve diğer denizcilerin geleneği olan çektiri sınıfı gemileri kullanmışlardır. Kadirgalarda su kritik bir meseleydi, çünkü taktik bakımdan kürekçiler, içtikleri su Akdeniz yazında günlük mutlak asgari miktar olan yarım galonun altına düşerse yığılır kalırlardı, stratejik bakımdan ise kadirganın narin gövdesi depolama için fazla yer sağlamıyordu. Kadirga mürettebatının su fiçilerini yeniden yeniden doldurmak için sık sık karaya çıkması gerekiyor ve buna bağlı olarak mürettebatın sayısı da artıyordu. Su talebi kadirgalar ile filolara zorlayıcı sınırlar koyuyor, hatta donanmaları daha ciddi sınırlandırarak kıyıya yakın seyretmeye zorluyordu.²¹¹

Yelkenli büyük gemiler rüzgâr estiğinde daha hızlı yol alsalar bile Akdeniz’de yaz mevsiminin uzun sürmesi ve bu aylarda havanın durgun gitmesi sebebiyle hayli zaman âdeta hareketsiz kalıyorlardı. Yine bu gemiler, kürek ağırlıklı kadirgalar gibi koylarda ve küçük limanlarda kullanılmaya elverişli değildi; savaş sırasında da hızlı hareket edip düşmanı sıkıştırıyorlardı. Bu sebeple XVII. yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı donanmasının bel kemiğini çektiri sınıfı gemiler teşkil etmiştir.²¹²

²⁰⁹ Hüseyin Serdar Tabakoğlu, *Akdeniz’de Savaş: Osmanlı- İspanya Mücadelesi*, Kronik Kitap, İstanbul, 2019, s. 178-179.

²¹⁰ Tabakoğlu, *Akdeniz’de Savaş*, s. 178-181. Tabakoğlu, 1560-1574 döneminde İspanya’nın Osmanlı çatışmaları bağlamında deniz gücünün üç aşamadan oluştuğunu belirtir. Birincisi Akdeniz’de Osmanlılara karşı varlık gösterebilecek güçlü bir kadirga donanmasının inşası, ikinci aşama inşa edilecek donanmanın yeterince güçlenmesini beklemek ve kadirgaların bu süreçte herhangi bir tehlikeye atılmaması ve son aşama kadirga donanması yeterince güçlenince Osmanlıların Akdeniz’deki hâkimiyetinin kırılması için nihai bir deniz savaşına gidilmesiydi. s. 185-187.

²¹¹ John F. Guilmartin, Jr., *Kadirgalar ve Kalyonlar*, Çev. Ali Özdamar, İstanbul, 2010, s. 131.

²¹² İdris Bostan, “Gemi: Osmanlı Dönemi”, *TDVİA*, C. 14, İstanbul, 1996, s. 11-12.

İktisadi fayda'ya baktığımızda, Osmanlılar neden Atlas Okyanusunda aktif değildiler veya neden Amerika'nın keşfinde bulunmadılar sorusunun cevabıyla aynıdır. Osmanlılar dünya ekonomisinin merkezi olan İpek ve Baharat yollarının üzerindeydi. Avrupa'nın Amerikan kolonilerinde ürettiği tütün, pamuk, şeker, kahve vb. ürünler zaten Osmanlı da üretilmekteydi. Ayrıca Osmanlı'nın Batı Akdeniz'de elverişli bir limanı olmaması deniz aşırı faaliyetlerini kısıtlamıştır. Buna ilave olarak Akdeniz'deki kuzey- kuzey batı doğrultusundaki hâkim rüzgârlar, kıyıları boydan boya kaplayan resif ve topuklar, adaların kuzeyde toplanması vb. hususlar kuzeydeki devletlerin (İspanya, Güney Fransa ve İtalya) ekonomik ve askeri faaliyetlerine olumlu katkıda bulunmuştur. Avrupa'nın keşifte bulunması bir tercih değil aslında bir zorunluluktur. Nitekim dünya ekonomisinin çevresinde bulunuyordu.²¹³ Ayrıca devletlerin iktisadi politikaları da (merkantilist, Osmanlı ekonomik anlayışı olan iaseçilik, gelenekçilik ve fiskalizm)²¹⁴ ve Akdeniz iklimine en müsait olan çektiri türü gemilerden olan kadirganın artan maliyeti de Akdeniz devletlerinin stratejilerini ve deniz aşırı faaliyetlerini etkilemiştir.²¹⁵

2.2. CEZAYİR'İN SİYASAL VE SOSYAL YAPISI

Mağrip'te Türk egemenliğine geçen ilk ülke olan Cezayir, Osmanlı'nın "Garb Ocakları" dediği bir sistemin içinde yer almışlardır. 1518'te Tilimsan yakınlarındaki çarpışmada Oruç Reis şehit olunca yerine Barbaros Hayreddin Reis geçmiştir. Hayreddin Reis Padişah I. Selim'in otoritesini tanımış, Sultan da onu beylerbeyi²¹⁶ olarak atamış ve paşa unvanını verdikten sonra asker ve malzeme göndermiştir.²¹⁷ Bundan sonra hutbe padişah adına okunmuş ve para da sultan adına basılmış ve böylece Cezayir Osmanlı

²¹³ Emrah Safa Gürkan, *Bunu Herkes Bilir*, Kronik Yayınları, İstanbul, 2020, s. 83-107.

²¹⁴ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2010, s. 45-88.

²¹⁵ Askeri Devrim'e bu gözle bakmak faydalı olacaktır. Bkz. Geoffrey Parker, *Askeri Devrim: Batı'nın Yükselişinde Askeri Yenilikler 1500-1800*, Çev. Tuncay Zorlu, Küre Yayınları, İstanbul, 2018.

²¹⁶ Robert Mantran, "Osmanlı İmparatorluğunda Cezayir, Tunus ve Trablusgarb'ın Statüleri", *XVI-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara, 1995, s. 222. 1519'dan 1534 yılına kadar Cezayir'in Osmanlı Devletinin üst hâkimiyetini tanıyan ve şekli olarak bağlandığını söylemek mümkündür. Bkz. Orhan Kılıç, "Beylerbeyilerden Dayılara Cezayir-i Garp Vilayeti/ Eyaletinin Yönetim ve Yöneticileri (16.-18. Yüzyıllar)", *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, Vol. 9-October 2017, s. 421.

²¹⁷ Hayreddin Paşa genel olarak Cezayir'in kurucusu olarak kabul edilmesine rağmen, Mehmet Tütüncü "Cezayir diye bir devlet varsa, Oruç Reis bunun ilk başkanıdır." demektedir. Bkz. "Mehmet Tütüncü ile Türkiye'nin Unuttuğu Topraklar", *Zaman Treni*, Haz. Özlem Kumrular-Mehmet Perinçek, Doğan Kitap, İstanbul, 2017, s. 170.

nüfuzu altına girmiştir. Kanuni Sultan Süleyman'ın Barbaros Hayreddin Reis'i İstanbul'a davet edip Cezayir beylerbeyi sıfatı ile onu Osmanlı donanmasının başına getirince Cezayir doğrudan doğruya bir Osmanlı beylerbeyiliği haline gelmiştir. (1534)

1830 yılına kadar sürecek olan Cezayir'deki Türk hâkimiyeti idari bakımdan dört ana devrede incelenebilir. Bunlar; Beylerbeyiler devri (1518-1587), Paşalar devri (1587-1659), Ağalar devri (1659-1671) ve Dayılar devri (1671-1830)'dir.²¹⁸

Osmanlı idari yapısı içinde Garp Ocakları Beylerbeyilik statüsünde idi. Üç eyalet de birer beylerbeyi tarafından yönetiliyordu. Salyaneli yönetilen bu eyaletlerin coğrafi olarak merkeze uzaklıkları, halkın kısmen göçebe ve aşiret halinde olması, mezhep farklılıkları (halk ve göçebeler Maliki mezhebinde iken yeniçeriler Hanefi idiler), Hıristiyan ülkelerle savaş durumunda olması gibi nedenlerle buraların yönetiminin daha bağımsız olmasında etkiliydi.²¹⁹ Ayrıca burada tımar sistemi uygulanmıyor ve Sultan Selim'in gönderdiği yeniçerilerde ilk askeri teşkilatı oluşturuyorlardı. Buraların asker ihtiyacı merkezden gönderilen ve her iki- üç yılda bir değiştirilen yeniçeri ve leventler tarafından karşılanıyordu. Ayrıca Aydın, Manisa, Muğla, İzmir gibi Batı Anadolu gibi coğrafyalardan Yeniçeri Ocağına asker devşiriyorlardı. Özellikle yeniçeriler bölgedeki Osmanlı hâkimiyetinin devamında önemli rol oynamışlardır.²²⁰ Yeniçerilerin Osmanlı sultanlarına "ideolojik bağlılık"larının bir göstergesi olarak "Türklük" vurguları önemlidir. Ayrıca yeniçeriler, ocağın karakterini korumak için bazı önemli metotlar benimsemişlerdir. Bunlar eyaletin dışından ocağa alım, üyelerin yerel kadınlarla evliliğini minimize etmek ve böyle evliliklerden olan "kuloğulları" dedikleri kişilere karşı benimsedikleri tavırlarda görülmektedir.²²¹ Özellikle yeniçerilerin çocuklarının yeniçeri olmamasına ve yönetici elitin kendi kendisini yeniden üretememesine özen gösterilmiş ve bu durumda haklarından mahrum edildiğini düşünen "kuloğulları" 1629'da kanlı bir isyan çıkarmışlardır ama başarılı olamamışlardır²²² ve sonrasında şehirden sürülmüşlerdir. Ayrıca bazı zamanlarda kuloğulları Yeniçeri Ocağına karşı

²¹⁸ Kemal Kahraman, *a.g.m.*, s. 487.

²¹⁹ Paul Ricaut, bu bağımsızlığından ve halkın hükümet etmesinden dolayı pek çok çağdaşı gibi Cezayir'e "Cumhuriyet" demiştir. Bkz. Paul Ricaut, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Hâlihazırının Tarihi (XVII. Yüzyıl)*, Çev. Halil İnalçık- Nihan Özyıldırım, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2012, s. 116.

²²⁰ Şenay Özdemir, *Akdeniz Hakimiyetinde Osmanlı Devleti ve Korsanlık (1695-1789)*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2004, s. 227-228.

²²¹ Tal Shuval, "The Ottoman Algerian Elite and Its Ideology", *IJMES*, Vol. 32, No. 3 (Aug., 2000), s. 324.

²²² Emrah Safa Gürkan, *Sultanın Korsanları*, s. 51.

kullanılmıştır.²²³ Kuloğullarına karşı her zaman sert olunmamış, Yeniçeri Ocağına alınmışlar ve birtakım görevlere getirilmişlerdir, Ocak'ın içerisinde mühtediler de vardı.²²⁴

Ocak'ın diğer bir ana unsuru, Cezayir donanma kuvvetini kontrol eden korsan taifesi idi. Bu taifenin içinde eskiden esir olup şimdi kaptan olanlar, gemide görev yapan memurlar ve gemi sahipleri, birçok mühtedi vb. bulunmaktaydı. Cezayir'de korsanlığın ekonomik önemi ve askeri gücü nedeniyle korsan taifesi ile yeniçeriler arasında devamlı bir mücadele olmuş ve nihayetinde 1560'lardan itibaren yeniçeriler korsanlarla birlikte akımlara katılmışlardır.²²⁵

Cezayir'de beylerbeyi ya da vali padişaha bağlı olmasına rağmen bağımsız hareket edebiliyordu. Hükümetin ve valinin hükmü bazen askerlere geçmiyordu. Barbaros'un üvey oğlu Hasan Paşa (1544-1552) zamanında denizcilerin yardımıyla bir süre otorite sağlanılmıştır. Beylerbeyi döneminin son valisi olan Kaptanıderyâ Kılıç Ali Paşa zamanında (1568- 1587) başlangıçta İstanbul ve Cezayir arasındaki bağlar güçlendiyse de daha sonra zayıflamıştır.

1587'den itibaren Cezayir İstanbul tarafından üç yıllığına tayin edilen paşalar devrine girilmiş ama bunların zamanında padişahın otoritesi kabul edilmekle beraber bu otorite etkisiz bir haldeydi. Valilerin görevi birtakım protokolleri yerine getirmek ve sarayda oturmaktan ibaret kaldı. Otorite kurmak isteyen valiler ise sürgün edilmiş veya öldürülmüştür.²²⁶

Ardından 1659'da vali tayin edilen Ali Paşa Cezayir'de bütün yetkilerini kullanmak isteyince Halil Ağa onu maiyetiyle beraber bir kalyonla İzmir'e göndermiş ve böylece Ağalar Devri de başlamıştır. Bu dönemde idareyi bırakmak istemeyen ağaların öldürülmesi âdet olmuş ve sonuncusu Ali Ağa (1664-1671) olmak üzere son dört yeniçeri ağası bu şekilde öldürülmüştür.²²⁷

²²³ Shuval, *a.g.m.* s. 332. Örneğin Hızır paşa 1596'da Yeniçeri ocağına karşı mücadelesinde kuloğullarını kullanmıştır.

²²⁴ Gürkan, *Sultanın Korsanları*, s. 35 ve 51. Kuloğullarına karşı böyle davranılmasına dair birçok mit vardır. Bkz. Tal Shuval, *a.g.m.* s. 335-336.

²²⁵ Shuval, *a.g.m.*, s. 328. Ayrıca yeniçeriler aşiretlerle de rekabet halindeydi.

²²⁶ Kahraman, *a.g.m.*, s. 487.

²²⁷ Kahraman, *a.g.m.*, s. 487.

Bundan sonra denizciler duruma hâkim oldular ve Dayılar Devri başlamıştır. Önce dayının meclis tarafından hayatı boyunca başta bulunmak şartıyla seçilmesi kararlaştırılmış fakat daha sonra ocak ağırlığını koyarak dayıyı seçmeye başlamıştır. Dayılar geniş yetkilere sahiptiler. Kendilerine ordu, donanma, vergi, asayiş, adliye işlerinde beş üyeden oluşan bir Dayı Divanı yardımcı olurdu; buna “Dîvân-ı guzât” denirdi. Divan üyeleri, malî işlere bakan hazineci, ordu kumandanı olan ordugâh ağası, denizcilik işlerinden sorumlu vekilharç, beytûlmâlcî ve vergi tahsiline memur “hocatü’l-havl”den müteşekkildi. Divan kâtipliklerini dört divan hocası yapmaktaydı.²²⁸ Emanuel d’Aranda’ya göre Divan 40 kişiden oluşuyor ve haftada iki kez toplanıyordu. Eski esirlerden olan Francis Knight divanla ilgili önemli ayrıntılar vermektedir: “Onların iki büyük divanı var, Kasaba’da (Alcassaba) cumartesi günü ve Pazar günü de Paşa’nın evinde toplanırlardı. Ancak onlar her gün mecliste olurlar; bir Hıristiyan’ın önemli bir meselesi varsa Kasaba’da (Alcassaba) ele alınır, hiçbir Hıristiyan’ın saraya girilmesine izin verilmez, kapıda bekletilir, bir dönme (mühtedi olan) ile taleplerini gönderir ve tercüman cevapla geri dönerdi. Ne herhangi bir Hıristiyan’ın alenen Divan’da konuşulmasına izin verilir ne de Divan’dakilere meseleyi arz etmesine; ancak Türk dilinde veya bir tercüman aracılığıyla izin verilirdi.”²²⁹

Meclis bayramlar ile cuma ve Salı günleri her gün toplanırdı. Sabahtan öğleye kadar ahalinin müracaatlarını dinler, onlara hüküm verir ve öğleden sonra da resmi işleri görüşüp ağalar, kâtipler, yüksek memurları ve konsolosları kabul ederdi. Cezayir’de iki müftü (Hanefî ve Maliki) olup mahkeme de iki taneydi. Beşinci mezhep denilen Haricilerin müftüsü yoktu.²³⁰

Cezayir, Osmanlı devrinde 4 büyük bölgeye ayrılmıştır. Bunlar, Cezayir beylerbeyinin bölgesi olan Dârû’s-Sultan ve buna bağlı olan 3 beylikti. Dârû’s-Sultan Cezayir şehri ve yakın çevresi, dayının doğrudan kontrolünde kalmıştır. Buraya Büleyde, Şerşel, Tenes ve Delis gibi şehirler de bağlıydı. Bu bölgeler güneyde Titteri Beyliği (merkezi Medye), Doğu beyliği ya da Kusantin beyliği ve Garb (Batı) Beyliği, merkezi önce Mâzûne (1563) daha sonra Muaskar (1710) ve de İspanyollardan alınan Vahran (1792). Bölge beyleri, Cezayir’deki dayı tarafından tayin olunur ve onun emirlerini uygulamak

²²⁸Kahraman, *a.g.m.*, s. 487.

²²⁹ Auchterlonie, *a.g.e.*, s. 15.

²³⁰ Aziz Samih İlder, *Şimali Afrika’da Türkler*, Vakit Gazete Kütüphanesi, C.1, İstanbul, 1937, s. 109.

ve vergi toplamakla mükellefliler. Beyler genel olarak Türkler ve Kuloğulları tarafından seçilirlerdi. Cezayir dayısının hoşuna gitmeyen veya bağımsız hareket eden beyler görevden alınırdu.²³¹

Cezayir’de yeryüzündeki pek çok etnik kesimden insanların olduğunu söyleyebiliriz. Antonio de Sosa, Cezayir halkının temel olarak üç kısma ayrıldığını bunların Moors (Mağribli), Türkler ve Yahudiler olduğunu söyler. Ayrıca Hıristiyanlar’ın burada muazzam sayıda olduğunu, her milletten ve kuşaktan mevcut olduğunu ve Cezayir’de karada ikamet eden ya da kadirgalarda kürek çeken 25,000’den fazla Hıristiyan esir ve köle olduğunu ekler.²³² Ayrıca Mağriblileri (Moors) dört kısma ayırır: “Baldi”ler, Kabileler (Kabyles), Bedeviler (Bedouins) ve Granada, Aragon, Valensiya ve Katalonya krallıklarından gelen Mağripliler.²³³ Antonio de Sosa, Türkleri iki kısma ayırmıştır. Bunlar meslekten Türk (*Turk by profession*) diğeri de doğuştan Türk (*Turk by nature*) olanlar. Doğuştan Türk olanlar, Türkiye’den geldiklerini ve zenginlik ve şöhret için her gün çok sayıda Türk’ün kadirgalarda ve başka gemilerle geldiğini söyler ve bu göçmenlerin insanların en sefili, en aptalı ve en iğrenç olduklarını da eklemeyi ihmal etmez. Türkler, Anadolu’dan gelen göçmenlere bu özelliklerinden dolayı “çakal” diye adlandırıldığından bahseder.²³⁴

Meslekten Türk olanlar ise, tamamı Hıristiyan kanından olup ve kendi isteğiyle “Türk olan”lardır. Bu dönmelerin ve çocukların sayısının da Cezayir’deki Müslüman, Türk ve Yahudi komşularına nazaran sayıca üstün olduğunu belirtir ve yeryüzünde her milletten dönmenin bu şehirde mevcut olduğunu ekler. Avrupa’nın en uzak eyaletlerinden başlayarak Cezayir’de bulunabilecek dönmeleri listeler: “Moskovalılar, Ruslar, Ukraynalılar, Eflaklılar, Bulgarlar, Polonyalılar, Macarlar, Bohemyalılar, Almanlar, Danimarkalılar ve Norveçliler, İskoçlar, İngilizler, İrlandalılar, Felemenkler, Burgonyalılar, Fransızlar, Navarralılar, Basklar, Kastilyalılar, Galiçyalılar, Portekizler, Endülüslüler, Valensiyalılar, Aragonlılar, Katolanyalılar, Mayorkalılar, Sardinyalılar, Korsikalılar, Sicilyalılar, Kalabriyalılar, Napoliler, Romalılar, Toskanalılar, Cenevizliler, Savoyalılar, Piedmonte’den, Lombardiyadan, Venedikliler, Slavlar,

²³¹ Mehmet Tütüncü, *Cezayir’de Osmanlı İzleri (1516-1830)*, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul, 2013,s.20.

²³² de Sosa, *a.g.e.*, s. 119.

²³³ de Sosa, *a.g.e.* s. 119-123. de Sosa ayrıca bu insanların giyim kuşamından ten rengine kadar inanılmaz detaylar vermiştir.

²³⁴ de Sosa, *a.g.e.* s. 124.

Bosnalılar, Arnavutlar, Grekler, Giritliler, Kıbrıslılar, Suriyeliler, Mısırlılar ve hatta Prester John'un Habeşlileri, ayrıca Portekiz Amerika'sından yerliler (Indians from the Poruguese Indies), Brezilya'dan ve Meksika'dan (New Spain) gelenler.”²³⁵

Antonio de Sosa, Cezayir'in sakinleri arasında Yahudileri de sayar ve bunlarında üç kökene sahip olduğunu ekler. İspanya'dan gelenler, Mayorka ya da Balear adalarından gelenler ve Afrika'nın diğer bölgelerinden gelen yerliler. ²³⁶

Cezayir'in nüfusu hakkında kesin bir sayı söylemek zordur. Jean Deny'nin, maaş kayıtlarından elde ettiği verilere göre 18. Yüzyılın ilk yarısında yeniçerilerin sayısı 12,000 civarındaydı. Joseph Pitts, Cezayir'de yaklaşık 12,000 yeniçeri olduğunu söyler. İngiliz konsolos Samuel Martin'e göre 1675'te Cezayir'in nüfusunu yaklaşık 32,800 aile olduğunu (bunların içerisinde kuloğulları, Yahudiler, Arablar, Cerbeliler (Tunus açıklarındaki Cerbe adasından olanlar), ve başkaları da dâhildir.) ve bir başka 31,000 bireyin olduğunu (Hıristiyan esirler, Türkler ve Berberiler) söylemektedir.²³⁷ Ayrıca John B. Wolf Cezayir'in nüfusunu oluşturan gruplar içerisinde Baldi'ler²³⁸ (yerel Cezayir halkı), Türkler (Dönmeler ve Levantenler), Tagarines'ler ve Endülüslüler (İspanyadan sığınmacılar), Yahudiler, “Vahşi Mağribliler” (Berberiler), ve şehrin çevresinden olan Arablar, Hıristiyanlar ve biraz siyahi köleler bulunmaktadır. Ayrıca Pére Pierre Dan (1580?-1649), Emanuel d'Aranda (1602-1686), Laurent d'Arvieux (1625-1072) ve Laugier de Tassy ve Joseph Morgan tarafından verilen sayıları kullanarak John B. Wolf, 17. Yüzyıl Cezayir'inde makul ölçüde 100,000 ila 125,000 özgür ve esir sayısını istikrarlı şekilde koruduğunu söyler.²³⁹

Cezayir'deki tüccarlara baktığımızda bunların pek çoğu ilk önce yeniçeri ve levend'lerdi ve bir tüccarın hayatının daha konforlu ve güvenli olduğunu ve daha az tehlikeli olduğunu düşündüklerinden, kariyerlerini değiştirmişlerdir. Bu tüccarlar Berberistan'da (Cezayir'in ilgili kısımlarında) buğday, arpa, pirinç, inek, öküz, deve, yağ, hayvansal yağ, incir, hurma ve ipek ticareti yapıyorlardı. Ayrıca bu tüccarlar, korsanların çalıp getirdiği her şeyin ticaretini yaparlardı ve özellikle büyük kâr getiren

²³⁵ de Sosa, *a.g.e.*, s. 125.

²³⁶ de Sosa, *a.g.e.*, s. 181.

²³⁷ Auchterlonie, *a.g.e.* s. 14.

²³⁸ Baldi (Arapça) Cezayir'in asıl yerlileri. Bkz. de Sosa, *a.g.e.*,s. 317.

²³⁹ John B. Wolf, *The Barbary Coast: Algiers under the Turks*, WW Norton, New York, 1979, s. 97-98.

her cins ve yaştan Hıristiyan kölelerin ticaretini yaparlardı. Ayrıca başka ülkelerden gelen malların da ticareti yapılmaktaydı. Örneğin İngiltere'den gelen kadırgalarda demir, kurşun, kalay, bakır, kalay alaşımı, barut ve her çeşit kumaş gelmekteydi. İspanya'dan özellikle Valensiya ya da Katalonya bölgesinden gelenler küçük inciler, güzel koku esansları, saf su, et salamurası için yağlar, bir çeşit beyaz İspanyol şarabı (sherry), kırmızı böceği boyası (cochineal dye), kırmızı pelerinler, kırmızı boyasından battaniyeler, tuz, şarap, pek çok altın *escudos* ve İspanyol paraları gibi.²⁴⁰

Cezayir'in işçi ve esnaflarına baktığımızda mercan işçileri, terziler, gümüşçüler; ayakkabıcılar; tabakçılar; ayakkabı bağı üreticileri; sepet dokumacıları; berberler; sandalye üreticileri, eyer üreticileri, taş ocağı işçileri, inşaat işçileri; tüfek,yay, ok, pala, barut üreticileri ve buna bağlı diğer meslekler. Bu işle uğraşan adamların çoğu dönmelerdir ve bu diğer işçilerden başka Türklerle yan yana dükkânlarda ve depolarda çalışan çok sayıda Hıristiyan vardır. Bu Türk esnafın pek çoğu yeniçeriler veya askerlerdir ve *levend*lerle birlikte korsanlardır.²⁴¹

Cezayir'deki Yahudiler, her yerde olduğu gibi ticaretle uğraşırlar ve her çeşit tuhafiyeye malzemesi sattıkları dükkânları vardır. Bazıları kollarında asılı bir şekilde kutu ve sepetlerle caddelerde olası alıcılara yüksek sesle reklam yaparak seyyar satıcılık yaparlar. Ayrıca terzi, mercan işçisi ya da yağ ve sabun satıcısı olanları vardır. Pek çok Yahudi korsanların çaldığı kumaş vb. ürünleri satın alırlar ve onları büyük kâr getiren Hıristiyan tüccarlara satarlar. Bundan başka Cerbe, Tunus, Annaba, Konstantin, Oran, Tlimsan, Tetuan, Fes, Marakeş ve ayrıca İstanbul'dan başka Yahudiler ticari mallarıyla gelip giderler.²⁴²

Cezayir'deki Mağripliler'in (Moors) uğraşı alanlarına baktığımızda yiyecek ürünlerini sattıkları dükkânları vardır. Bazıları işçi, esnaf ya da kiracı çiftçilerdir. Çiftçiler buğday, arpa ve baklagil üretirler. Bunun yanında ipek üretilir büyük baş hayvan ve çiftlik hayvancılığı yaparlar. Bu *baldi*'lerden hiçbirisi vergi ödemez. Oruç Reis tarafından onlara ayrıcalık tanınmıştır. Kabilelerden (Kabyles) olan Mağripliler (Kuko ya da Labbés dağının en yüksek kesiminden gelirler) çok fakirdirler ve Cezayir'de kulübe ya da odalar kiralarak yaşamlarını sürdürürler. Onlar ayrıca zengin

²⁴⁰ de Sosa, *a.g.e.*, s. 164-165.

²⁴¹ de Sosa, *a.g.e.*, s. 168.

²⁴² de Sosa, *a.g.e.*, s. 181.

Mağriplilerin ya da Türklerin bahçelerinin ve bağlarının toprak işlerini yaparak işlerini kazanırlar. Kadırgalarda ve Brigatinlerde²⁴³ kürek çeken kabileler kiralanıp götürü usulüyle ödemeler yapılmıştır ve bunlara *Bagarinos* denilmiştir. Bu kabilelerin bazıları şifalı bitki, meyve, mangal kömürü, yağ, hayvansal yağ, yumurta ve benzer şeyler satarlar. Antonio de Sosa'nın Mağriblilerin içerisinde saydığı diğer bir grup bedavidir. Bunlar çadırlarından ve sahralarından devamlı bir şekilde Cezayir'e gelirler ve genellikle dilenmek amacıyla başka bir sebeple de gelmezler. Çok sayıda kadın, erkek ve çocuk tüm yıl boyunca caddelerde gezerler ve evlerin kapılarında ya da her nerede biraz sığınacak yer bulduklarında orada kalırlar. İspanya topraklarından gelen diğer Mağripliler (Antonio de Sosa bu Mağriblilerin de kendi içinde Granada ve Endülüs'ten gelenleri *Mudéjares*; Aragon, Valensiya ve Katalonya'nın yerlisi olanları da *Tagarinos*)²⁴⁴'in bazıları arkebüz (harquebuses), barut ya da güherçile yaparken diğerleri de demircilik, marangozculuk ve inşaat işlerini yaparlardı fakat bir diğer grupta terzicilik, ayakkabıcılık, çömlekçilik ve benzer zanaat dallarıyla uğraşırlardı.²⁴⁵

Cezayir'in önemli bir grubu da Murabıt²⁴⁶'lardır. Genellikle bu insanlar ya Mağripli ya da doğuştan Türklerdir. Bazıları da dönme (Mühtedi)lerdir. Bunların görevi camilerde üç vazifeyi yerine getirmektir. İlki namaz vakitlerinde lambaları aydınlatmak ve onları temiz tutmak. İkinci görevi namaz kılmaya gelmeleri için çağrıda bulunmak ve bir müezzinle günde beş defa ezan'ı okurlar. Murabıtların üçüncü görevi namaz kıldırmaştır.²⁴⁷

Cezayir'de umumiyetle konuşulan üç dil vardır. İlki Türkçe'dir ve bu dili Türkler kendi aralarında ve onların evlerinde yaşayan dönmeler ya da onlarla alış veriş yapanlar

²⁴³ İtalyanca *brigantino*. Pruva direği kabasorta, grandi direği sübye donanımlı, iki direkli yelkenli gemilere verilen ad. Brigantinler adını, XVI. yüzyılda Akdeniz'de korsanların kullandığı İngilizce *brigant* (korsan) denen, iki direkli, gerektiğinde kürek de kullanılan teknelerden aldığı kabul edilir. Bkz. Selim Özen, *Gemiler Sözlüğü*, Denizler Kitabevi, İstanbul, 2017, s. 62.

²⁴⁴ Mudéjar (İspanyolca), Yakın zamanlarda fethedilen topraklarda Hıristiyanların bir vasalı olarak, inancını değiştirmeksizin kalan bir Müslümana verilen isimdir. Tagarino terimi -İspanyol Arapçasından *tagari* ve bu Arapça *tagri*'den tam anlamı : "sınır"- Hıristiyanlar arasında doğan ve büyüyen Mağripliler için kullanılır ve hem Arapçayı hem de İspanyolcayı o kadar iyi konuşurlardı ki Eski Hıristiyanlardan çok zor ayırt edilebilirdi. Sosa bu terimi Valensiya ve İspanyol Levant'ının yerlileri olan Mağripliler için kullanır. Bkz. Sosa, *a.g.e.*, s. 318.

²⁴⁵ Sosa, *a.g.e.* s. 122-123.

²⁴⁶ Sınır boylarında askerlerin atlarını bağlayıp nöbet tuttıkları mekânlara ve buralarda inşa edilen müstahkem yapılara ribât, cihad sevabı almak için ribâtlarda toplanan gönüllü askerlere de murâbit adı denilir. Bkz. İsmail Yiğit, "Ribât", *TDVİA*, C. 35, İstanbul, 2008, s. 76.

²⁴⁷ de Sosa daha geniş tasvirde bulunmuştur. Bkz. de Sosa, *a.g.e.*, s. 174-180.

konusur. Ayrıca Mağripliler ve pek çok Hıristiyan esir Türkçe'nin nasıl iyi konuşulacağını bilir ve bunu da Türklerle sohbetlerinde öğrenmişlerdir. İkinci dil Arapçadır ve Mağripliler, Cezayir'de bir müddet yaşayan Türkler ve Mağriplilerle alış veriş yapan Hıristiyanlar konuşur. Cezayir'de kullanılan üçüncü dil ise *lingua franca*'dır.²⁴⁸ Geniş bir şekilde İtalyanca, İspanyolca ve Fas'ta Portekiz kralı Don Sebastian'ın savaşı²⁴⁹ kaybettikten sonra, Tetuan ve Fes'ten Cezayir'e getirilen Portekizli çok sayıda esirden dolayı son zamanlarda eklenen Portekizce terimlerle çeşitli Hıristiyan dillerin bir karışımıdır.²⁵⁰

Cezayir'deki para birimlerine baktığımızda İtalya, Fransa ve özellikle İspanya'nın *escudos*'u, Fes'in *miskal*'i (mithkal), Türkiye'nin de *sikke*'si kullanılmaktaydı ve Cezayirliilerin hazinesiyle ilgili olarak en gurur duydukları ve faydalandıkları da İspanyol *reales*'i idi.²⁵¹ Cezayir ile ilgili paralar üç materyalden yapılıyordu: Bronz, gümüş ve altın. Bronz'dan bir Portekiz *ceñil*'i ya da bir İspanyol *blanca*'sının ebatı ve yuvarlaklığında, onların *bourbe*²⁵² diye adlandırdıkları daha küçük ve daha değersiz madeni para basarlar. Altı *bourbe bir akçe (asper)* yapılıyordu. Bu akçe'de gümüşten yapılıyordu. Akçe'den sonra bakır alaşımli altın madeni para olan *rubia* gelir. Daha sonra *yarım diana (half diana)* ve bir İspanyol real'i ebatında ama kalınlığında olmayan *diana* vardır. Ayrıca *yarım zyan (half zyan)* ve yüz akçe değerinde *zyan* vardır. Her biri 140 akçe değerinde *sultanî* vardır.²⁵³

Sosyal hayat bakımından dikkate değer bir yön olarak Cezayir'de kadınların hayatına baktığımızda, Antonio de Sosa'nın gözlemlerine göre, kadınlar temizliklerine ve kişisel bakımlarına çok dikkat ederler. Haftada iki veya üç gün öğleden sonraları hamama (public baths) giderler. Kadınlar arkadaşlarının evlerine ziyaret için devamlı gidip

²⁴⁸ Karla Mallette, "Lingua Franca", *A Companion to Mediterranean History*, Ed. Peregrine Horden-Sharon Kinoshita, Wiley Blackwell, 2014, ss. 330-344.

²⁴⁹ 3 Ağustos 1578'te gerçekleşen Üç Krallar savaşı (Battle of the Three Kings) ya da Kasr al- Kebir savaşı.

²⁵⁰ de Sosa, *a.g.e.*, s. 184-185.

²⁵¹ de Sosa, *a.g.e.*, s. 186.

²⁵² Avrupalılar tarafından harruba ya da bourbe diye adlandırılan bakır sikkeler üretilmekteydi. Bkz. Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2. Basım, İstanbul, 2018, s. 104.

²⁵³ de Sosa, *a.g.e.*, s. 185-187. Ayrıca *Ziana* ve *Sultanî* için Bkz. Gianpietro Sette, *17. Yüzyılın İlk Yarısında Kuzey Afrika'da Osmanlı İdaresi*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2016, s. 76. (Bu tez 17. Yüzyıl Kuzey Afrika için çok değerli olan Giovanni Battista Salvago'nun *Africa overo Barbaria* isimli eseri üzerinedir.

gelirler. Arkadaşlar ve komşulardan davet hiç eksik olmaz ve Antonio de Sosa bu durumdan erkeklerin şikâyetçi olduğunu ama bunu durdurmaya güçlerinin yetmediğini söyler ayrıca erkekler bu âdeti kaldırmaya çalışırsa kadınların kocalarını boşayacaklarını dahi söyler.²⁵⁴ Kadınlar özellikle murabıtların türbelerini çocuklarıyla birlikte ziyaret ederler. Pazartesi günleri Fiumara yakınında Bâbü'l-Vâdi²⁵⁵ kapısının ötesinde denize yakın bir kayalığın üzerinde olan Sidi Yakub'un mezarını ya da Kurtuba'lı (Córdoba) bir mühtedî olan Sidi Bournous'un kabrini ziyaret ederler. Perşembe günleri tamamı Bâb Azzûn kapısının dışında konumlanan Sidi Betka, Sidi Abdülaziz, Sidi Ali Zouaoui ve Sidi Abdilabes'in türbelerini ziyaret ederler. Cumaları ise Bâbü'l-Vâdi kapısının dışında olan Sidi Abdurrahman ve Sidi Cuma'nın türbelerini ziyaret ederler. Ayrıca ziyarette bulunan kadınlar türbelere kandiller, lambalar için yağ ve para bırakırlar. Kadınlar özellikle Pazar sabahları, Perşembe öğleden sonraları ve Cuma sabahları rutin olarak kendi vefat etmiş aile üyelerini ziyaret ederler ve bu ziyaretleri yapmayan bir kadının iyi bir Müslüman olmadığı düşünülür.²⁵⁶ Bununla beraber kadınlar yıl boyunca düğün ve bayramlarda birbirlerine gidip gelirler. Yahudi kadınların hayatına baktığımızda Antonio de Sosa'ya göre iplik yapmak, örgü örmek, dokuma, dikiş tüm bunların nasıl yapılacağını bilmesi bakımından daha özenli ve daha çalışkan olduğunu söyler. Ayrıca Yahudi kadınların hamamlara gitmediklerini ve evde yıkanmalarına rağmen, kirli kaldıklarını ve keçi gibi koktuklarını (goatish smell) yazar.²⁵⁷

2.3. CEZAYİR'DE KORSANLIK VE KÖLELİK

Onları [esir] alınmış olarak görseydin,

Kan ağlardın;

Çocuklar annelerinden ayrılmış,

Ve kocalar eşlerinden;

²⁵⁴ de Sosa, a.g.e., s. 203-204.

²⁵⁵ Cezayir şehir surlarında dışarıya açılan beş kapı vardı. Bunlar: Bâbü'l-Cedid (Yeni Kapı), Bâb Azzûn (Güney Kapısı), Bâbü'l-Bahr (Deniz/Doğu Kapısı), Bâbü'l-Cezire (Bâbü'l-Cihad) ve Bâbü'l-Vâdi (Vadi/ Kuzey Kapısı) Bkz. Mehmet Tütüncü, a.g.e., s.33.

²⁵⁶ de Sosa, a.g.e., s. 204-205.

²⁵⁷ de Sosa, a.g.e., s. 207. Cezayir kadınlarının giyim kuşam ve özellikle doğum ve çocuk yetiştirme konusunda Bkz. s. 194-202.

Onların sevgili kayıpları için
 Yanaklarından gözyaşları akıp gitti;
 Ve bakireler meydanda teşhir edildi,
 Başörtüleri üzerlerinden alındıktan sonra;
 Ve düşman neşeli bir hâlde seyretti,
 Gözyaşları iniltilerini bastırırken.
 Şâir İbn Yajjabsh (öl.1514) ²⁵⁸

Tarihin en eski mesleklerinden biri ve denizin kendisi kadar eski olan korsanlık, Akdeniz tarihinde önemli bir yere sahiptir.²⁵⁹ Korsanlık üzerine yapılan araştırmalarda terimlerin birbirine karıştığı ve yanlış kullanıldığı görülmektedir. Türkçe’de “korsanlık” kelimesi ile ifade edilen eylem Avrupa dillerinde eylemin gerçekleşmesindeki farklılıklar ve coğrafyadan kaynaklanan nedenler dolayısıyla birçok değişik kelimeyle ifade edilmiştir. İktidarın bilgisi ve gözetimi dâhilinde yapılan el koyma eylemine *Corsair/ Privateering* denilirken bu eylemi yapan kişilere *Corsair/ Privateer* denilmiştir. Genel olarak Akdeniz ülkelerinin kullandıkları *Corsair* kelimesi, XVI. yüzyıldan sonra İngilizce’de özellikle Garp Ocakları korsanlarına referans vermek için kullanılmıştır. *Corsair*’in İngilizce’deki karşılığı *Privateering*’dir. *Privateer*, masrafları zenginler ya da hükümet tarafından karşılanan ve açık denizlerde ülkeleri adına savaşan izinli korsanlardır. Bunlar aldıkları ganimetlerin beşte birini hükümete veriyor, kalanı da *privateer* ile adamları arasında paylaştırılıyordu. Herhangi bir yasal dayanak olmaksızın yapılan adi deniz soygunculuğu ise *Piracy* olarak adlandırılmış ve bu eylemi yapan kişilere de *Pirate* denilmiştir. *Pirate*, din ve milliyet farkı gözetmeksizin denizde saldıran ve yağmalayan kişi, yani deniz eşkıyası/ haydutu demektir.²⁶⁰

²⁵⁸ Nabil Matar, “Piracy and Captivity in Early Modern Mediterranean: The Perspective from Barbary”, *Pirates? The Politics of Plunder, 1550-1650*, Ed. Claire Jowitt, Palgrave Macmillan, New York 2007, s. 56.

²⁵⁹ Piratlar (Pirate), Antikçağ’da Caesar’ı dahi esir etmişlerdi. Antikçağ’da korsanlık ve Caesar’ın esareti hakkında Bkz. J. M. Sestier, *Antikçağ’da Korsanlık*, Çev. Oğuz Adanır, Doğu Batı Yay., Ankara, 2017, s. 143.

²⁶⁰ Şenay Özdemir, *a.g.t.*, s. 59-62. İngilizce’de ayrıca korsanlık ve deniz haydutluğunu ifade eden pek çok kelime vardır. Örneğin Buccaneer, Karayip ve Orta Amerika’nın Pasifik kıyısıyla bağlantılı sefer yapanları ifade eder. Bkz. <https://www.britannica.com/story/pirates-privateers-corsairs-buccaneers-whats-the-difference> Erişim Tarihi: 31/03/2020; Ayrıca Elizabeth dönemi denizcileri için kullanılan Sea Dogs

Osmanlı İmparatorluğunda korsanlık yapan denizciler için *levend reisleri* veya *gönüllü reisler* terimi kullanılmıştır. XV. Yüzyıl sonlarında ve XVI. yüzyılın başlarında korsan kelimesi sadece Hıristiyanlar için kullanılmış, Müslümanlara ise *levent* denilmiştir.²⁶¹ Levent reisleri sadece, Osmanlı İmparatorluğunun hâkimiyetindeki yerlere veya adalara saldırılarda buldukları zaman *korsan* ve *harâmi* kelimeleriyle adlandırılmışlardır. Korsan kelimesinin devlet izniyle savaşanlar için kullanılması ve takdir görmesi, muhtemelen XVI. yüzyılın sonlarına doğru yerleşmeye başlamıştır.²⁶² Her ne kadar teoride bir ayırım varsa da uygulamada bazen bu ayırım ortadan kalkabiliyordu. Avrupa, Kuzey Afrika kökenli her korsan ve deniz eşkıyasını aynı kefeye koyduğu için terminolojik ayrıma dikkat etmemiştir. Sonuçta her ikisinden gördüğü zarar aynıdır. Çoğu zaman kıyılara yapılan küçük çaplı deniz eşkıyası saldırıları da belgelere korsan saldırısı olarak da geçmekteydi.²⁶³

Akdeniz tarihçileri, 1580 ve 1680 yılları arasındaki yüzyılı korsanlığın altın çağı olarak kabul etmişlerdir. Bu dönem boyunca pek çok yerel “girişimci”nin yanı sıra ticaretin bu özgün formunda kendilerini ayrı ve geniş bir kapsamda dört gruba ayırabiliriz: Adriyatik deniz’inde (Dalmaçya’da) Uskok’lar, sayıları sınırlı olmasına rağmen, 16. yüzyılın sonları itibarıyla Habsburg ve Papalık’ın destekleri ile Venedik ve Türk gemilerine çok büyük zararlarını olmuştur. Korsanlığın ikinci grubu bazen birbirlerine de yardımcı olan iki askerî tarikatıdır. Bunların birincisi Livorno ve Pisa’da Cosimo de Medici tarafından 1562 yılında kurulan Saint Stephen tarikatının şövalyeleri’dir. İkinci tarikat ise 1530’da Malta adasına yerleşen prestijli Kudüs Saint John tarikatının şövalyeleridir. 1580’den sonra her iki tarikat da hareket alanlarını batı’dan doğu Akdeniz’e genişletmişlerdir. Üçüncü grup literatürde, “Kuzeyliler” de denilen yani İngilizler ve Hollandalılar’dır. Yine 1580’den sonra bu grup da “iç deniz”de korsanlık

(Deniz köpekleri) için Bkz. Angus Konstam, *Elizabethan Sea Dogs: 1560-1605*, Osprey Publishing, 2000.

²⁶¹ *Levent* terimi, Osmanlı tarihinde birçok anlama sahip olmuş, Osmanlı resmî evrakında konu denizcilik ise “korsan” maksadıyla kullanılmakta, karadaki işler söz konusu olduğunda ise “çift bozan reâyâ, işsiz güçsüz insan, eşkıya, yer yer dolaşarak karışıklıklar çıkaran kimseler” manasına gelmekteydi. Bkz. Mustafa Cezar, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, T.T.K. Yay., Ankara, 2013, s. 14.

²⁶² İdris Bostan, “Akdeniz’de Korsanlık: Osmanlı Deniz Gücü”, *Türk Denizcilik Tarihi*, Ed. İdris Bostan-Saill Özbaran, Boyut Yayıncılık, C:1, İstanbul, 2009, s. 227.

²⁶³ Özlem Kumrular, “16.Yüzyılda Akdeniz’de Türk ve Mağripli Korsanlar: Mağripliler Karaya Çıktı!”, *Toplumsal Tarih*, S.160, Nisan, 2007, s. 17. Ayrıca teorideki ve pratikteki ayrıma Salvatore Bono’da dikkat çekmektedir. Bkz. *Corsari Nel Mediterraneo: Christiani e Musulmani fra Guerra, Schiavitù e Commercio*, Arnaldo Mondadori Editore, Milano, 1993, s. 9.

yapmaya dâhil olmuştur. İngilizler, ticaretlerini ve aktivitelerini sürdürmek için eşkıyalığı (*banditry*) da takip etmiştir. Ancak, bu acımasız zorbalık Venedik ve Fransa'yı arka plana itmiş ve 1610 yılı itibarıyla Akdeniz'de ticaretin çoğunu kontrol etmişlerdir.²⁶⁴ Son olarak ise Kuzey Afrika'da konuşlanan ve Batılıların Berberi korsanları dedikleri korsan grubu yer alır.

Cezayir'de bir insan neden korsan olur ve buraya gelenler hangi sosyo-ekonomik koşullardan gelmiştir? Bunu açıklamak için Eric Hobsbawm'ın geliştirdiği “sosyal eşkıyalık/ haydutluk (*social banditry*)” kavramıyla açıklamak mümkündür. Eric Hobsbawm, Sosyal haydutluğu; “Toprak beyinin ve devletin suçlu gördüğü yasadışı köylüler olmalarına karşın, köylü toplum içinde barınmaları ve halk tarafından kahraman, savunucu, öç alıcı, adalet savaşçısı hatta belki de özgürlük önderi ve her koşulda hayran kılınacak, yardım edilecek ve desteklenecek adamlar olarak düşünülmelidir.” şeklinde tanımlamakta ve sosyal haydutluk, tarıma dayalı (kır ekonomileri dâhil) ve çoğunlukla köylülerden ve topraksız işçilerden oluşan toplumlarda evrensel olarak mevcut olduğunu söyler. Sosyal haydutluğu da kendi içinde üç kısma ayırır: Erdemli soyguncu, ilkel direnişçi ve öç alanlar.²⁶⁵

Cezayir'deki korsanların etnik ve coğrafi dağılımı, Eric Hobsbawm'ın “sosyal eşkıyalık” dediği kavrama çok iyi bir örnektir. Cezayir'de ilk korsan neslini oluşturan grup Müdecceller ve Doğu Akdenizliler olmuştur. İspanya'nın Reconquista sürecinin tamamlanma tarihi olan 1492'den sonra İspanya'daki Müslümanlar birtakım nedenlerden ötürü- dini özgürlük vb.- Kuzey Afrika'ya göç ettiler ve bir kısmı bölge ekonomisine entegre olurken, birçoğu paralı askerlik ya da korsanlık gibi mesleklere atıldılar. Korsanlık faaliyetleri için hem kılavuzluk hem de casusluk gibi çok önemli rol oynamışlardı. Ayrıca Endülüs'teki Müslümanların yardım isteğiyle II. Bayezid'in desteğiyle bölgeye gelen başta Kemal Reis ve diğer korsanların yardımıyla hem Kuzey Afrika'ya hem de İstanbul'a taşınan Müdecceller, Doğu Akdeniz'den gelen korsanlarla işbirliği yaparak Cezayir'in bir korsan yuvasına dönüşmesinde önemli etkileri oldu ve böylece “öç alanlar” kavramına uyan faaliyetlerde bulunmuşlardı.

²⁶⁴ Pal Fodor, “Piracy, Ransom Slavery and Trade: French Participation in the Liberation of Ottoman Slaves from Malta during the 1620s”, *Turcica*, 33, 2001, s.119-120.

²⁶⁵ Eric Hobsbawm, *Haydutlar*, Çev. Fatma Taşkent, Logos Yayıncılık, İstanbul, 1994; Eric Hobsbawm, “Toplumsal Eşkıya”, *İlkel Asiler: 19. Ve 20. Yüzyıllarda Toplumsal Hareketin Arkaik Biçimleri Üzerine İncelemeler*, Çev. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yay., İstanbul, 2014, s.27-49.

Korsanların ikinci nesli diyebileceğimiz Oruç, Hızır, Turgud, Salih, Aydın, Kurdoğlu Muslihiddin gibi önemli reisler de Cezayir’de mevcut olan Müdecceller ve Doğu Akdenizli korsanları tek çatı altında toplayıp daha düzenli bir hale getirdiler. Özellikle Barbaros Kardeşlerin Sultan Selim’e bağlılıkları ve karşılığında Anadolu’dan asker devşirmeleri Cezayir’i daha istikrarlı ve yükselen bir korsanlık merkezi haline getirmiştir.²⁶⁶ Antonio de Sosa, Cezayir’de korsanlıkla uğraşanları söylerken bunların bazıları doğuştan Türk ve bazılarının da Mağripli olduğunu ama çok daha geniş sayıda olanların da bütün Hıristiyan dünyasının kıyılarından, nehir kenarlarından ve sahil kesimlerinden çok yetenekli adamlardan, tüm milletlerden dönmelerin (*renegade*) oluşturduğunu ifade eder.²⁶⁷ Ayrıca Güney İtalya, Arnavutluk, Korsika, Güneybatı Anadolu gibi bölgelerden gelen “topraksız ve sosyal düzenin mağduru” olan bu insanlar Akdeniz’in kronik sorunu olan denizci kıtlığını telafi etmişler ve Cezayir’deki korsanlık için insan kaynağı olmuştur. 16. yüzyılın sonlarından itibaren de özellikle İngiliz ve Hollandalı denizciler Cezayir’deki korsanlığın gelişiminde başat rol oynamışlardır. Simon Danseker²⁶⁸ Cezayir’de, John Ward ise Tunus’ta korsanlıkta önemli faaliyetlerde bulunmuşlardır. Ayrıca kuzeyden gelen bu korsanlar okyanus sularına dayanıklı yelkenli gemiler yapmayı ve kullanmayı öğretmişlerdir. Bu kuzeyli denizcilerin sayesinde Cezayirli korsanlar 1627 yılında İzlanda, 1631 senesinde ise Baltimore baskınlarını gerçekleştirdiler.

Kuzey Afrika’da bir denizcinin korsanlık faaliyetinde bulunabilmesi için bir takım resmi süreçlerden geçmesi gerekiyordu. İlk önce, korsanlık yapmak isteyen biri gerekli izni alabilmek için tecrübeli reislerin önünde bir sınavdan geçer, bu sınavı geçenler bizzat limanın hâkiminin huzuruna çıkıp duâların okunduğu bir devlet töreni sırasında reis olarak atanmaktaydı. Bunlar akına çıkmadan önce Divan’ın ve devlet filosunun başı konumunda olan kapudanın onayını almak ve karşılığında da çeşitli Avrupa dillerinde *lettre de marque*, *letter of reprisal*²⁶⁹, *commissie van retorsie* ya da *kaberbrief* gibi

²⁶⁶ Gürkan, *Sultanın Korsanları*, s. 17-27.

²⁶⁷ de Sosa, *a.g.e.*, s. 151.

²⁶⁸ Simon Danseker ve John Ward için Bkz. Christopher Lloyd, *English Corsairs on the Barbary Coast*, Collins, London, 1981, s. 48-57.; John Ward hakkında daha fazla bilgi için Bkz. Greg Bak, *Barbary Pirate: The Life and Crimes of John Ward*, The History Press, 2010; Greg Bak, *English Representations of Islam at the turn of the Century: Islam Imagined and Islam Experienced, 1575-1625*, Doktora Tezi, Dalhousie University, Halifax, Nova Scotia, 2000, s. 217-266.

²⁶⁹ Steve Murdoch, *The Terror of the Seas? : Scottish Maritime Warfare, 1513-1713*, Brill, Leiden, 2010, s. 79-110.

çeşitli isimler verdikleri korsanlık beratını almak zorundaydı. Bu beratta geminin ve kaptanın ismi yazar ve Tunus, Cezayir veya Trablusgarb hükümetinin onayıyla sefere çıktığı belirtilirdi. Ayrıca geminin reisine hükümetin dostane ilişkiler içinde olduğu ülkelerin gemi ve kıyılarının rahat bırakılması veya ters rüzgârda şartların zorlanıp saldırılmaması gibi spesifik emirler verilirdi. Ayrıca korsanların sefere çıkmadan önce limandaki Avrupalı konsoloslardan bir pasaport alması gerekmekteydi. Fransızların *certificat de nationalité* dedikleri bu pasaportta konsolos, temsil ettiği krallığın subaylarına ithafen bu belgeyi taşıyan reise her türlü yardımın yapılmasını rica ederdi. Reisin adı, geminin tipi ve top sayısının da belirtildiği bu belgelerde, reisin kendi topraklarına saldırmaması yönünde talimat aldığı belirtilir ve aksini yapmadığı takdirde rahat bırakılması gerektiğinin altı çizilirdi. Konsoloslardan alınan ikinci bir belge ise ticaret gemilerinin taşıdığı pasaportun bir kopyasıdır. Dost ülkelere ait ticaret gemilerini kontrol etmek isteyen korsanlara Fransızların *passavant* ya da *congé*²⁷⁰ dedikleri ve Osmanlıların da *patente* dedikleri belgeyi göstermek zorundaydılar. Seri numarası da olan bu patentelerde geminin sahibi ve kaptanın ismi, yola çıktığı ve varmayı hedeflediği liman, geminin yükünün detayları, belgenin hazırlanış ve geçerlilik tarihi gibi bilgiler yer alır. Kaçarak kontrolü reddetmesi veya ateş ederek direnmesi durumunda bir tüccar gemisi artık *bonne prise* yani meşru ganimet sayılır. Yabancı dildeki dökümanları kontrol etmekte zorlanan korsanlar, kaptanın elindeki patentenin orijinal olup olmadığını anlamak için konsolostan aldıkları örneği kullanarak bazen kelime ve satırları sayar bazen de bordürleri karşılaştırır, bazen de iki belgeyi üst üste koyarlardı. Ayrıca korsanların saldırısından korunmak isteyen tüccarlar etkili ve nüfuzlu kişilerden referans mektupları (*letera di recomandation*) da almışlardır.²⁷¹

Osmanlıların “gazi” dedikleri ve Mağripli Arap toplulukların ise mücahid gözüyle baktıkları korsanlar²⁷²’ın kadirlerinin mahmuzu suya değdiği andan limana dönüşlerine kadar birtakım törensel faaliyette bulunmuşlardır. Örneğin inşa edilen kadirganın mahmuzu suya değdiğinde Türk veya dönme olsun mahmuzun üstünde bir iki ya da üç tane koç keserler, kesilen kurbanların kanı hala sıcak ve akarken gemiyi

²⁷⁰ Passavant: gümrük geçiş tezkeresi; congé: izin, ruhsat tezkeresi Bkz. Tahsin Saraç, *Büyük Fransızca-Türkçe Sözlük*, Adam Yay., İstanbul, 1985, s. 303, 1011.

²⁷¹ Gürkan, Sultanın Korsanları, s. 426-430.

²⁷² Daniel Panzac, *Osmanlı Donanması (1572-1923)*, Çev. Ahmet Maden-Sertaç Canpolat, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2018, s.80.

denizin içine doğru iterler. Ardından kesilen koçları denize doğru atarlar. Bu sırada şehrin surlarından toplar ateşlenir ve herkese bir sevinç olur. Antonio de Sosa'ya göre bu akıtılan kan Hıristiyanların kanını simgeler. Ayrıca bu tören olurken Murabıtlar güvertede olursa seferin bereketli geçeceğine delalet ederdi. Gemiler limandan ayrılmadan önce iyice temizlenir, bisküvi, pirinç, bulgur, buğday, zeytinyağı, sirke, peynir, kuyruk yağı, zeytin, kuru üzüm gibi erzaklar yüklenir ve yapılan tüm masrafları ve alınan ganimetleri kaydetmek için hoca olarak adlandırdıkları bir kâtip bulundurulardı. Limandan ayrılırken Murâbitlar selâmlanır ve besmele çekilerek -hatta Müslüman olmayanlara dâhi besmele çekilmesi salık verilir- yola revan olunurdu. Batı'ya gidenler Mayorka, Minorca, İspanya; doğu'ya gidenler ise Korsika, Sardinya, Sicilya, Kalabriya, Napoli, Toskana veya Ceneviz topraklarına akın düzenlerlerdi.²⁷³ Korsanların akınları sadece bu bölgelerle sınırlı değildi. İngiltere, İrlanda, İzlanda gibi yerlere dâhi uzanmıştı.

Korsanların akınlarda ele geçirdikleri ganimetleri gemiler, ticari mallar ve esirler olarak ele almak mümkündür. Korsanların saldırı hedefleri donanmaların eşlik ettiği yüksek makam ve mevkideki resmi ve askeri yetkililerin gemileri değil, balıkçı tekneleri, ticaret gemileri ve iki liman arası işleyen gemilerdir. Bu gemilerin ele geçirilmesi Kuzey Afrika'daki kereste kıtlığını gidermiş hem de mevcut teknolojinin iyileştirilmesini sağlamıştır. Gemilerde ele geçirilen ticari mallar da önemli gelir kaynağı olmuştur. Örneğin 19. Yüzyıl tarihçisi Henry- David Grammon, 1613-1621 yılları arasında Cezayirlilerin, 447'si Hollandalı ve 253'ü Fransız olmak üzere, toplamda 936 gemi zapt ettiklerini söylemekle birlikte ayrıca 1609-1616 arasında 466 İngiliz gemisi teslim alınmıştır. 1629-1634 yıllarında ise Marsilya'da 80 Fransız gemisi zapt edilmiştir. Ayrıca Daniel Panzac, Mağrip korsanlarının yılda 200 gemi zapt ettiklerini yazmaktadır.²⁷⁴

Cezayirli korsanların belki de en önemli gelirini esirlerin oluşturduğunu söyleyebiliriz. Korsanlar gerek Akdeniz'de seyrüsefer yaparken ya da kıyı akınlarında İtalya ve İspanya memleketleri başta olmak üzere farklı milletlerden pek çok esir ele geçirmişlerdir. Örneğin, Cezayir'de 1685-1686 yıllarındaki esirlerin memleketlerine baktığımızda Birleşik Eyaletler, İspanyol Hollandası, İber Yarımadası ve İtalya'dan

²⁷³ de Sosa, a.g.e. s. 151-155.

²⁷⁴ Panzac, a.g.e., s.125-126.

oluşunu ve 1650'den itibaren askeri güç kullanan İngilizler ile aynı şekilde askeri güç kullanarak 1680'lerin başında Fransızların başarıya ulaşmalarıyla esir sayılarını azaltmışlardır. Cezayirli korsanlar sadece Akdeniz'den esir toplamamışlardır. 1613'te Kanarya Adaları'ndaki Porto Santo'ya çıkan bir Cezayir filosu 700 esir alırken bir başka filo Galicia'dan 900 esir almıştır. 1617'de Madero'dan alınan esirlerin sayısı 1200'dür. 1627'de Cezayirli İzlanda'daki baskında yüzlerce kişiyi esir etmişler, 1631 Baltimore (İrlanda) akınında 237 kişiyi esir almışlardır.²⁷⁵ Örnekleri çoğaltmak mümkündür ancak sayısal ifadelerden ziyade korsanların akın yaptıkları coğrafya ve bununla birlikte saldıkları korku daha etkileyici olmuştur. Örneğin Akdeniz'e kıyısı olan devletler kıyılarını korsan akınlarından korumak amacıyla yüzlere gözetleme kulesi yapmışlardır. Deniz ufkunun gözlenebileceği yüksek yerlere kurulan bu köşeli yahut dairesel kuleleler, geceleyin ateş gündüzleri ise dumanla haberleşmişlerdir. Napoli Krallığı'nda, 105 tanesi Kalabriya'da ve 137 tanesi Sicilya'da olmak üzere toplam 339 gözetleme kulesi kurulmuştur. Korsika'da 70, Latium'da 50, Malorka'da 33, Malta'da 20 ve Provence'da Tour de Bouc ile Berre Lagünü arasında ve Antibes'de aynı sayıda gözetleme kuleleri mevcuttur.²⁷⁶

Cezayir'deki esir sayılarına baktığımızda Akdeniz korsanlarının altın çağı olan 1520-1660 yılları ile 1660'dan 1830'daki Cezayir işgaline kadar ki dönemi ayrı tutmak gerekmektedir. Père Dan, Cezayir'de 1630'larda yaklaşık 25,000 erkek ve 2,000 kadın esirin olduğunu ve 1520-1660 yılları arasında 500-600,000 esirin satıldığını söylemekle birlikte John B. Wolf, bu sayının çok olduğunu ancak bu dönemde en az 400.000 esirin satıldığını ve 1660-1830 arası dönem de -18.yüzyıldaki keskin bir düşüşle birlikte- 200-250,000 kişinin esaret altına alındığını söyleyebiliriz.²⁷⁷ Robert Davis, Cezayir'de 1580-1680 yılları arasında 20.000 ilâ 40.000 arasında Hıristiyan esirin olduğuna dair tahminde bulunmaktadır ancak kendisi ortalama olarak 25,000 kabul etmektedir ve 1680'lerden itibaren keskin bir düşüş vardır. Örneğin 1830'da Fransızlar Cezayir'i ele geçirdiğinde esir hapisanesinde (*bagno*) sadece 122 esir bulmuşlardır.²⁷⁸ Daniel Panzac, 1574-1644 yıllarında toplamda 180.000 esirin Kuzey Afrika'ya götürüldüğünü

²⁷⁵ Panzac, *a.g.e.*, s.122-128.

²⁷⁶ Panzac, *a.g.e.*, s.123-124.

²⁷⁷ Wolf, *a.g.e.* s. 151.

²⁷⁸ Robert C. Davis, *Christian Slaves, Muslim Masters*, Palgrave, New York, 2004, s. 13-14.

söyler.²⁷⁹ Esirlerin çoğu erkek olmakla birlikte çocuk ve kadınlarda esir alınmıştır. Ancak çok yaşlı, sakat gibi durumlardaki insanları esir almadıkları da olmuştur.²⁸⁰

Esirlerin her zaman Cezayir'deki limana getirilmediği gibi²⁸¹ limana getirilen ganimetler liman yetkililerince kayıt altına alınır, 18. Yüzyılda bu işle uğraşanlar *hüccetü'l-ganaim ve hüccetü'l-peñçik*'di. Bunlar ganimetin değerini, miktarını Dayı'ya rapor ederlerken Avrupa konsolosları da esirler arasında kendi vatandaşları var mı kontrol ederlerdi. Esirlerden payını alan dayı, gemiye kâtip yollar ve Antonio de Sosa'nın bahsettiği gemi kâtibiyle birlikte ganimetin değerini hesaplardı. Buradan da Dayı'nın payına düşen çıkarılır, sonra ganimet hisselerine göre dağıtılır ya da dağıtılma işleminde zorlanılıyorsa bezestan'da satılır ve herkese payı verilir.²⁸² Devlet 1/5 oranında payını almakla birlikte bu pay genelde %10-%14 arasındadır. Limanı yöneten beylerbeyi, dayı veya beyler de 1/8 ile 1/5 arasında değişen oranlarda esirlerden pay alır ve ilk seçme hakları onlarındır. Ayrıca birtakım vergiler de vardır. Liman hakkı olarak %1 ve limanın murâbitlarına da aynı miktarda bağış yapıldıktan sonra kalan ganimet, armatör ve yatırımcılar arasında pay edilir. Örneğin, Pierre Dan'a göre Reis 10, 12 ya da 15 hisse alırken dümenci, bölükbaşı, odabaşı, baştopçu, kılavuz, dümenci ve hekim 3; marangoz, kalafatçı, denizci topçu ve yeniçeriler 2; gönüllüler ise 1 hisse alırlar.²⁸³ Ayrıca esir sahipleri de boşta kalan esirlerini bu korsan gemilerine göndermekteydi. Nitekim Joseph Pitts'in ilk sahibi onu korsanlarla akına göndermişti.

Antonio de Sosa'nın sınıflandırmasıyla Türklerin beşinci grubu olan tüccarlar, korsanların Cezayir'e getirdiği ganimetleri ve özellikle büyük kâr getiren her yaştan ve her cinsten esirleri Sûk'da açık artırma ilâmıyla alıp satarlar. Ayrıca bu dükkânlarda sadece esirler değil ülkenin her yerinden gelen hatta Hıristiyan ülkelerinden gelen tüccarların rağbet gösterdiği ticari mallar da alınıp satılır.²⁸⁴ Esirler, Cezayir'de alınıp satıldıktan sonra kurtuluş yolları olarak önlerinde birkaç seçenek vardır. Bunlar, fidye karşılığı serbest bırakılabilir, Müslüman esirlerle takas edilebilir, kaçabilirler,

²⁷⁹ Panzac, *a.g.e.*, s. 129.

²⁸⁰ Gürkan, *a.g.e.* s. 405.

²⁸¹ Gürkan, *a.g.e.*, s. 399

²⁸² Gürkan, *a.g.e.*, s. 410.

²⁸³ Gürkan, *a.g.e.*, s. 407-411.

²⁸⁴ de Sosa, *a.g.e.*, s. 164-167. Nadal'ın da dediği gibi tarafsız gemilerin yaptığı ticaret, kaçakçılık ve korsanlık, ticaretin alternatif sistemleridir. Gonçal Lopez Nadal, "Corsairing as a Commercial System: The Edges of Legitimate Trade", *Bandits at Sea: A Pirates Reader*, Ed. C.R. Pennell, New York University Press, New York, 2001, s. 127.

Müslümanlığa geçebilirler ya da son seçenek olarak orada ölürlerdiler.²⁸⁵Cezayir’de esir sahiplerini, bireylere, kaptanlara ve kamu hizmetinde kullanılan Beylerbeyi, Dayı ya da Bey’e ait olarak görmekteyiz.

Cezayir’de esirlerin çoğudaha önce bahsedildiği üzere *bañolarda* barındırılırdı. 17. yüzyıl Cezayir’inde sekiz büyük *baño* vardı. 18.yüzyılın ikinci yarısı itibarıyla sadece üç tane kalmıştı. Aslında bu korsanlık aktivitesinin gerileyişini ve buna bağlı olarak esir sayısındaki azalışı göstermektedir. Cezayir’deki en büyük *baño*, Cezayir hâkiminin esirlerinin ikamet ettiği *baño grande del rey*’dir. Burada genellikle en değerli ve en önemli esirler tutulurdu. Ayrıca bireylere ait esirler de tutulurdu. Buradaki esirler genellikle fidyeye ile kurtarılmayı bekleyen esirlerdi ve kurtarıcıları gelene dek sağlıklı ve güven içerisinde tutulduğu en önemli *baño* idi. 16. ve 17. yüzyıllarda genellikle bu *baño*’da 1,500 ilâ 3,000 esir tutuluyordu. Diğer bir devlete ait olan esir hapishanesi de *baño de la bastarda*’ydı. *Baño grande*’den küçük olmasına karşın yaklaşık 500 esir ikâmet ediyordu. Bunlardan ayrı kaptanlar gibi yüksek rütbeli bireylere ait olan *baño*’lar da vardı.²⁸⁶

16. yüzyılda Cezayir esir hapishanelerinin (*baños*) çoğunda kiliseler mevcuttu ve çoğu esir için dini hizmetler ulaşılabilirdi. Esir hapishanelerinde (*Baños*) ilk kurulan kilise Triniteryen bir keşiş olan Sebastian del Puerto tarafından 1551’de *baño grande*’de Iglesia de Santa Cruz olarak kurulmuştu. Diğer *baño*’larda da kiliseler vardı. Ayrıca uzun yıllar esir tutulan ve Cezayir kadırgalarında usta pozisyonuna kadar yükselen Katalan esir Maestro Pedro evinde dini hizmetler de bulunmuş hatta kadın esireler *baños* muhafızlarıyla ya da Mağriplilerle karşılaşmamak için Pedro’nun evine girmişlerdir. Ancak Pedro ve diğer yedi arkadaşı 1582’nin Ağustos’unda bir gemi ele geçirmişler ve Valensiya (Valencia)’ya kaçmalarıyla bu dini hizmet son bulmuştur.²⁸⁷ 16. ve 17. yüzyıllarda Cezayir hakkında yazan pek çok İspanyol, İspanya ile karşılaştırıldığında esirlere dini hizmetlerin ulaştığını yazmışlardır. Hatta Cezayir’deki esir sahipleri pek çok Mağripli ve Türk kiliselere cömert hediyelerde bulunmuş,

²⁸⁵ İslam hukukunda esirlerin konumuyla alakalı kısa bir tahlil için Bkz. Ahmet Özel, “Esir”, *TDVİA*, C. 11, İstanbul, 1995, s. 382-389.

²⁸⁶ Ellen G. Friedman, “Christian Captives at ‘Hard Labor’ in Algiers, 16th-18th Centuries”, *The International Journal of African Historical Studies*, Vol. 13, No. 4, (1980), s. 624-625. ; *Baño*’ların tasviri için bkz. Ellen G. Friedman, “The Exercise of Religion by Spanish Captives in North Africa”, *The Sixteenth Century Journal*, Vol. 6, No. 1 (Apr., 1975), s. 22.

²⁸⁷ Friedman, “The Exercise of Religion by Spanish Csptives in North Africa”, s. 23-24.

genellikle mum cilası ya da kandiller için yağ ayrıca kullanmaları için kumaş dahi vermişlerdir.²⁸⁸ Bunların yanında önemli kutlamak için ve kiliselerini süslemek için ipek, sırmalı kumaş, müzik aletleri gibi eşyalar tedarik edilmiştir.²⁸⁹

Esirlere olan muâmele, sahiplerine ve ne tür işte çalışıklarına bağılı olarak değışmiştir. Bazı esirler sahipleriyle çok yakın bağı kurmuşlar bazıları ise çalışığı alanlarda üretimi artırmak amacıyla en etkili yol olduğı düşünölen “kırbaç (*lash*)” ile cezalandırılmıştır.²⁹⁰ Cezayir’de esirler madenlerde, tarım alanlarında, inşaat işlerinde, dükkânlarda ve özellikle kadın esirler ev işlerinde kullanılmıştır. Cezayir’de ev işlerinde kadın esireler kullanıldığı gibi 16. yüzyılın sonlarında 14 yaşındayken ele geçirilen Diego Galan gibi Paşa’nın sarayında elbise yıkamak, hane hesaplarını tutmak gibi görevleri olanlar da mevcuttu. Ev hizmetinde bulunan pek çok köle sahiplerinin çocuklarına bakarlardı ve diğere görevlerden muafılar. Bazı kişilerin esirleri ise dükkânlarda tezgâhtar ve yardımcı olarak çalışmışlardır. Bazı kölelere kendi işlerini yapmalarına dahi izin verilmişti. Örneğın *bañolarda* esirler şarap ve brendi sattıkları tavernalar işletmişlerdir. İslâmi kısıtlamalara rağmen bazı Müslömanlar buranın düzenli müşterileri olmuşlardır. Ancak esirlerin çalışma koşullarının en zor olduğı alan şüphesiz kadırgalarda kürek çekmekti. Cezayir’deki kadırgalar 18 ilâ 24 oturaktan ve her birinde 3 ilâ 5 kişiyi gerektiren tipik çektiri gemilerdi. Böylece bir korsan gemisi 240 kürekçiye gerek duyardı. Kaptanların kendisine ait esirler yetmezse kiralayabilirdi. 16. yüzyılda her bir sefer için esir başına tüccarlardan 12 altın escudos karşılığında kiralanmışlardır.²⁹¹ 17. Yüzyılda Cezayirliler daha çok yelkenli gemiler kullanmışlar ve bundan dolayı kürekçi ihtiyacı daha da azalmıştır. Bu durumda da esirlerin rollerinde kaymalar olmuş neredeyse tamamen “fidye esirliğine” dönüşmüşlerdir.

Esirleri hemen elden çıkarmak isteyen korsanlar, akından sonra beyaz bayrak çeker ve ellerinde tutsak bulunan Hristiyanları kurtarmaları için 24 veya 48 saat mühlet verirlerdi.²⁹² Böylece esirleri Cezayir’e taşımaktan kurtulurlar hem de maliyet açısından

²⁸⁸ Friedman, “The Exercise of Religion by Spanish Captives in North Africa”, s. 24-26.

²⁸⁹ William E. Wilson, “A Note on Christian Captives in North Africa”, *The Catholic Historical Review*, Vol. 28, No. 4, (Jan., 1943), s. 494.

²⁹⁰ Friedman, “The Exercise of Religion by Spanish Captives in North Africa”, s. 21.

²⁹¹ Friedman, “Christian Captives at ‘Hard Labor’ in Algiers, 16th-18th Centuries,” s. 619.

²⁹² Gürkan, *Sultanın Korsanları*, s. 399.

bu daha kârlıydı. Örneğin Kanarya adaları sakinlerinden bir kısmı 1613'te Cezayirlikorsanlar tarafından ele geçirilince ada idrecileri, bu insanların uzun ve tehlikeli bir yolculukla Cezayir'e götürülmesini beklememiş ve fidye pazarlığına başlamışlardır.²⁹³ Fidye ile kurtarma konusunda özellikle Mersederyen ve Trinitaryen tarikatlarının bu konuda çok aktif olduğu bilinmektedir. Özellikle İspanya ve Fransa bağlamında bu tarikatlar çok faal olmuşlardır. Bu tarikatlar Avrupa'da topladıkları paralarla her yıl onlarca kişinin özgür olmasını sağlamışlardır. Ancak bunun gibi tarikatlar İngiltere'de bulunmamakla birlikte fidye ile kurtarma girişimleri daha çok Kral, Parlamento, Kumpanyalar veya bireylerin kendi girişimleri ile kurtarılması mümkün olmuştur. Esirlerin fidye bedelleri mevkisine ve yeteneği bağlı olarak değişebilmektedir. Örneğin, 17. Yüzyılda bir Malta Şövalyesinin kurtulmalığı 2.000-3.000 kuruş arasında değişirken bir kaptan veya bir Katolik rahibi için 500-1,000 kuruş olabilmekteydi.²⁹⁴ İlginç bir örnek vermek gerekirse, ailesinin ve kendi çabalarıyla esaretten kurtulmaya çalışan Cervantes, Asilzade Don Jeronimo de Palafox için ayrılan fidye parasından kendisine tahsis edilmesiyle kurtulabilmişti.²⁹⁵

Esirlerin bir başka kurtuluş yolu ise esirlerin her zaman akıllarında bulundurduğu "Türk'e dönmek" yani Müslüman olmaktı. Böylece esaretten kurtulabilir hatta önemli makamlara gelebilirdi. Örneğin, ihtida etmeden önceki adı Andrea Celeste olan Venedikli Hasan Paşa, Mağrip korsanlarından Turgud Reis tarafından esir edilerek Cezayir'e getirilmiştir. Bir levende satılmış, Müslüman olmuş ve sahibinin ölümünden sonra Turgud Reis tarafından miras olarak alınmıştır. 1565'te Cezayir Beylerbeyi Uluç Ali'nin en gözde kölelerinden bir olmuş ve Venedikli Hasan iki defa Cezayir (1577-180, 1582-1587), bir defa Trablusgarp beylerbeylikleri (1577-1588) görevinde bulunmuştur. Ayrıca, Uluç Ali'den sonra kaptan-ı deryâlık görevini 1591'de ölümüne kadar yürütmüştür.²⁹⁶

²⁹³ Panzac, *a.g.e.*, s.130.

²⁹⁴ Panzac, *a.g.e.*, s.131.

²⁹⁵ Uwe Neumahr, *Miguel de Cervantes*, Çev. Erol Özbek, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, s. 155.

²⁹⁶ Maria Pia Pedani, "Erken Modern Dönemde Osmanlı İmparatorluğunda Venedikli Köleler", Çev. Dilek İnan, *Osmanlı Devleti'nde Kölelik: Ticaret, Esaret, Yaşam*, Ed. Zübeyde Güneş Yağcı-Fırat Yaşa, Tezkire Yayıncılık, İstanbul, 2017, s. 125.

Cervantes, “Esir düşen insan artık hiç kimse değildir”²⁹⁷ derken esâretini yazan ile yazmayan arasında bir fark olduğunu kastetti mi bilinmez ama bir esirin esâretini yazması hem kendisini tarihin karanlık dehlizinden çıkartmış olması hem de esirin mensubu olduğu topluma esâretini geçirdiği coğrafya hakkında çok detaylı bilgiler vermiştir. Esâret yazımı özellikle Akdeniz ile sınırdaş olan Osmanlı Devleti, İtalyan şehir devletleri, Fransa, İspanya, Portekiz ve Mağrip ülkelerinde yaygındır. Akdeniz’de “korsanlığın altın çağı” olan İnebahtı (Lepanto) savaşı (1571) ile 17. yüzyılın ortalarında, korsanların (corsair) ve deniz haydutlarının (pirate) faaliyet alanları Akdeniz ile sınırlı kalmamış Atlas Okyanusu, Kuzey Deniz’i gibi alanlara doğru evrilmiştir. Açık deniz’de veya sahil kıyılarında esir alınan bu insanlar, esâret altında kaldıkları toplumu tüm canlılığıyla betimlemişlerdir. Cezayir’i ve “sınır toplumu”nun tüm renkliliğini yansıtan bu esâret anlatıları tarih kaynakları içerisindeki önemini her zaman korumuştur. Özellikle İngiliz esâret anlatıları bu açıdan çok değerlidir.

²⁹⁷ Özlem Kumrular, “16. Yüzyılda Osmanlı’nın Eline Düşen Esirler: Esaretin Avrupa’daki Yansımaları” *Toplumsal Tarih*, S. 162, Haziran 2007, s. 50.

3. BÖLÜM: İNGİLİZ ESÂRETNÂMELERİ VE JOSEPH PITTS'İN ESÂRETNÂMESİ

3.1. ESÂRETNÂME YAZIMI VE İNGİLİZ ESÂRETNÂMELERİ

3.1.1. Esâretnâme Yazımı ve Özellikleri

Avrupa ve Amerika edebiyatlarında esâret anlatıları çok önemli bir yer tutar. Roman türünün öncüleri olarak kabul edilen, Don Quijote (1605)'den Robinson Crusoe (1719)'ya erken modern dönem romanlarının birçoğunda “yabancı bir ülkede tutsaklık” motifine sıkça rastlanır. Esâret anlatılarının en hacimli kısımlarını Mağrip korsanlarınca ve Kuzey Amerika yerlileri tarafından ele geçirilen Avrupalı ve Avrupa kökenli Amerikalıların öyküleri oluşturmuştur.²⁹⁸

Türk edebiyatında esâretnâmelere baktığımızda Avrupa ve Amerika'daki muadillerine göre sayı bakımından çok azdır. Aslında Türk edebiyatında esâretnâme yazımı birçok farklı tür ve alt türlerin içersinde yer alabilmektedir.²⁹⁹ Esâretnâme türündeki eserlere örnek olarak şunları söylememiz mümkündür: Cem Sultan'ın Rodos, Fransa ve İtalya'da geçen on üç yıllık gurbet hayatını anlatan Vâkıât-ı Sultan Cem³⁰⁰; 60 yaşındayken katıldığı İnebahtı (Sıngın/Lepanto) deniz savaşında (979/1571) esir düşüp dört yıl boyunca önce İspanyol kuvvetlerinin elinde, sonra da Vatikan'da hapis hayatı yaşayan ve 983 (1575)'te sultan III. Murad'ın ilgisiyle hürriyetine kavuşan Sergüzeşt-nâme-i Hindî Mahmud'un müellifi Hindî Mahmud³⁰¹; Baf kadısı Macuncuzâde Mustafa Efendi'nin Malta Esâreti anlatısı³⁰²; 1688 senesinde

²⁹⁸ Irvin Cemil Schick, *Avrupalı Esireler ve Müslüman Efendileri*, Der. Irvin Cemil Schick, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 9; Amerikan Edebiyatındaki esirlerle ilgili hazırlanmış önemli bir antoloji için Bkz. White Slaves, African Slaves: An Anthology of American Barbary Captivity Narratives, Ed. Paul Baepler, The University of Chicago Press, London, 1999.

²⁹⁹ Bir kişinin başından geçen olay, hikâye, çekilen çile, macera gibi olayların anlatıldığı edebi tür olan sergüzeşt-nâmeler için Bkz. Orhan Kemal Tavukçu, “Sergüzeşt-nâme”, TDVİA, C. 36, İstanbul, 2009, s. 559-560.

³⁰⁰ Nicolas Vatin, *Sultan Djem Un prince ottoman dans l'Europe du XVe siècle d'après deux sources contemporaines: Vâkı'ât-ı Sultân Cem, Œuvres de Guillaume Caoursin*, T.T. K. Yay., Ankara, 1997

³⁰¹ Hindî Mahmûd, *Sergüzeşt-nâme-i Hindî Mahmud: İnebahtı Gâzîsi Hindî Mahmûd ve Esaret Hatıraları*, Haz. Ahmet Karataş, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., İstanbul, 2013

³⁰² Fahir İz, “Macuncuzâde Mustafa'nın Malta Anıları: Sergüzeşt-i Esiri-i Malta”, *TDAY Belleten*, Ankara, 1970, s. 69-122.

Avusturyalılara esir düşen ve esâretinin büyük kısmını Viyana’da geçiren Temeşvarlı Osman Ağa’nın esâretnâmesi³⁰³ gibi eserler bulunmaktadır.³⁰⁴

İngiliz esâretname yazımına baktığımızda, I. Elizabeth (h.1558-1603) döneminde ilk esâretnamenin yayınladığı 1577 senesinden itibaren bu türde çok sayıda eser yazılmaya başlanır. Aslında bunun sebebi Fernand Braudel’e göre Avrupa yönetimlerinin “ideolojik” amaçlardan dolayı böyle esâret anlatılarının yayınlamasını teşvik etmeleridir. Söz konusu amaç, hedef kitleyi İslâm’dan ve Müslümanlar’dan uzaklaştırmaktır. Çünkü erken modern dönem Hıristiyan dünyasından insanların macera, kazanç arzusu gibi nedenlerle İslâm’a aktıkları bir dönemdir. Afrika’da, *presidiolardaki* İspanyol garnizonları askerden kaçma olaylarıyla erimektedir. 1560’ta Cerbe’de, kale Türklere teslim olmadan önce, çok sayıda İspanyol “imanlarını ve arkadaşlarını bırakarak” düşmana katılmıştır.³⁰⁵ Ayrıca Hıristiyanlıktan İslâm’a geçenlerin sayısı, Müslümanlıktan Hıristiyanlığa geçenlerin sayısına göre açık ara öndeydi ve bundan dolayı Hıristiyan yönetimler saldırgan terimlerle Müslümanları sunan bir propaganda formuna ihtiyaç duydular. Bu durumda da esâret anlatıları çok önemli bir işlevi yerine getirmiştir. Ancak Nabil Matar, İngiliz esâret anlatılarını yakından bir okumayla bu anlatıların yayınlaması polemik veya ideolojik olmaktan ziyade daha çok kişisel ve çıkara yönelik amaçlar bağlamında yayınladığını, bunun yanında Tudor ve Stuart hanedanlarının destekleyici ya da eleştirel bakışlarını da kapsadığını söylemektedir.³⁰⁶ Bu durumu esâret içerisindeki erkeklerin eşleri tarafından

³⁰³ Harun Tolasa, *Kendi Kalemile Temeşvarlı Osman Ağa (Bir Osmanlı Türk Sipahisinin Hayatı ve Esirlik Hatıraları)*, Selçuk üniversitesi Yayınları, Konya, 1986.;Temeşvarlı Osman Ağa, *Bir Osmanlı Askerinin Hatıratı, 1688-1700-Esaretten Kaçış-*, Haz. Orhan Sakin, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2019; Ömer Gezer, “Temeşvarlı Osman Ağa- Esir, Tercüman ve Yazar”, *Türkbilig*, 2018/35, ss. 73-88. Dr. Ömer Gezer, Temeşvarlı Osman Ağa hakkında bir çalışma hazırlamaktadır.

³⁰⁴ Türk ve Avrupa edebiyatlarındaki esaret, hatırat, günlük vb. türleri karşılaştırdığımızda Avrupa’daki kadar zengin değildir. Örneğin Almanya’da çok erken tarihlerde 1573-1617 yıllarında bir cellat güncesini tutmuştur. Günlük, ilk infazı olan 5 Haziran 1573’te başlar. Bkz. Franz Schmidt, *The Journal of Master Franz Schmidt Public Executioner of Nuremberg, 1573-1617*, Ed. Albrecht Keller, Skyshorse Publishing, New York, 2015.

³⁰⁵ Fernand Braudel, *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, C.II, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2017, s. 655.

³⁰⁶ Nabil Matar, “English Accounts of Captivity in North Africa and the Middle East: 1577-1625”, *Renaissance Quarterly*, Vol. 54, No.2, (Summer, 2001), s. 553-554.

Kral'a, Parlamento'ya ya da başka hükümet birimlerine yazdıkları dilekçelerde görmek mümkündür.³⁰⁷

Erken modern dönemde binlerce Müslüman ve Hıristiyanlar Akdeniz'den Kızıl Deniz'e ve Atlas Okyanusu'ndan Kuzey Denizi'ne dek korsanlar (*corsairs*) ve deniz eşkıyaları (*pirates*) tarafından yakalanıp esir edilmişlerdir. Bu esirler için birkaç seçenek vardır: Ölünceye kadar esir olarak kalmışlardır; dinlerini değiştirip sahiplerinin bulunduğu topluma karışarak asimile olmuşlar, kaçmışlar veya fidye verilerek kurtarılmışlardır. Kuzey Afrika ve Ortadoğu doğudaki esâretlerinden geri dönen Avrupalı esirlerin içerisinde çok azı esâret hatıralarını yazmışlardır. Bununla birlikte yayımlanan esâret anlatılarının, dönemin esâret dünyası hakkında bilgi vermek açısından yeterli oldukları söylenebilir. Esâret anlatıları inanç mücadelelerini, Akdeniz ticaretini, korsanlık, kişisel ve samimi Müslüman-Hıristiyan ilişkilerini yansıtır. Bu esâret anlatıları Akdeniz etrafında Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasında katı sınırlardan ziyade sınır geçişlerinin olduğu bir tablo sunar.

Her ne kadar İngiltere'nin Osmanlı Devleti ile ilişkisi Fransa kadar eskiye dayanmasa da önemli miktarda esâretnâme yayımlanmıştır. Hatta Fransa'nın "İslamî Akdeniz"le alış verişi daha erken olmasına karşın ilk Fransız ilk esâret anlatısı 1608 yılında (Henry du Lisdam, *L'Esclavage du brave chevalier François de Vintimille*) yani İngiltere'de ilk yayımlanan esâret anlatısından yıllar sonra yayımlanmıştır.³⁰⁸ Örneğin İngiltere'de ilk esâret anlatısının yayımlandığı 1577 yılından 1625 yılına dek 10 İngiliz esaretnâmesi, 1704 senesine kadar ise 23 İngiliz esâret anlatısı yazılmış ya da başkalarına dikte ettirilmiştir; ayrıca bunlardan bazıları editörlerin yardımı ya da birinin yerine (*ghostwriter*) yazılmıştır.³⁰⁹ Akdeniz'de korsanlıkla beraber bu sayı artmaya devam etmiştir.

Esâret anlatılarında özellikle William Okeley, Edward Coxere, Francis Brooks ve Joseph Pitts'in anlatılarında Türkçe ve Arapça dil bilgilerini göstermeye çalışmışlardır. Hatta Joseph Pitts, Türkçe ve Arapça alıntılar yapmış, kendisini bölgenin bir "tarihçisi"

³⁰⁷ Nabil Matar, "Barbary and British Women", *Britain and Barbary, 1589-1689*, University Press of Florida, Gainesville, 2005, s. 77-92.

³⁰⁸ Nabil Matar, *a.g.m.* s. 554.

³⁰⁹ Nabil Matar, "Introduction: England and Mediterranean Captivity, 1577-1704", *Piracy, Slavery and Redemption: Barbary Captivity Narratives from Early Modern England*, Columbia University Press, New York, 2001, s. 3

olarak tanıtmıştır.³¹⁰ Esirlerin tamamı Türkçe veya Arapça öğrenmemesine karşın esirlerin çoğu bu dillere âşina olmuş ve esâret altında buldukları bölgenin coğrafyası ve halklarını tanıma konusunda oldukça faydalı olmuş, böylece anlatılarının inandırıcılığı daha kuvvetli olmuştur. Örneğin anlatısında çokça Arapça ve Türkçe ifade kullanan Joseph Pitts, eserinin 1704 baskısının başlığında görülen “*faithful* (güvenilir)” ve “*True* (hakiki/gerçek)” kelimesini kullanmıştır.

Esâret anlatılarına baktığımızda üç önemli konu üzerinde durduklarını görmekteyiz: Bunlar din propagandası, cinsellik konuları ve son olarak da savaş ve sömürgecilik propagandasıdır. Din propgandası konusu özellikle bu metinlerde çok sık karşımıza çıkmaktadır.³¹¹ Bu metinlerde görülen motifler arasında tevekkül, engeller karşısında imanın gücü, din değiştirme baskılarına direniş, mucizevî işaretler ve Tanrı'nın inayetiyle kurtuluş temaları önemli yer tutmaktadır. Bu anlatılarda dinî ana fikir, esâret ve köleliğin bir imtihan olduğu, dinlerine sadık kalanlarla çektikleri ızdırap sayesinde Tanrı yolunu bulanların bu imtihanda başarı kazanacakları ve O'nun inayetiyle hürriyetlerine kavuşacakları inancı hâkimdir. Hatta Roma imparatorluğu dönemindeki ilk Hıristiyan şehitler ile Cezayir'deki esirlerin durumu aynı kefeye konmuş, kölelerin özgürlük davasını Hıristiyanlıkla putperestlik arasındaki mücadeleye benzetilmiştir. Ayrıca Kitab-ı Mukaddes'teki seçilmiş ayetler vasıtasıyla kölelerin çilesine anlam verilmeye çalışılmıştır.³¹²

Geri dönen esirler evlerinde, kiliselerde, pazar yerlerinde İslâm dünyası hakkında gördüklerini anlattılar. Aslında İslâm hakkında Richard Knolles'ın 1603 senesinde kitabı yayımlanıncaya kadar bir İngiliz yazar tarafından yazılan tek bir orijinal anlatı yoktur. Mevcut olanlar ya çeviridir ya da Kıta Avrupa'sı kaynaklarından uyarlanmıştır.³¹³ Esâretten dönen bu esirler, özellikle Müslüman ellerinde tutsak olan esirler için bağış toplandığı zamanlarda İslâm dünyasının tanıtımında önemli bir rol oynamıştır.

³¹⁰ Nabil Matar, “Introduction: England and Mediterranean Captivity, 1577-1704”, s. 4.

³¹¹ Özlem Kumrular, “Batı Yazınında Cezayir: Hıristiyan Esirler, Müslüman Efendiler”, *Toplumsal Tarih*, S. 165, Eylül 2007, s. 62.

³¹² Irvin Cemil Schick, *a.g.e.*, s. 37-42.

³¹³ Nabil Matar, “Introduction: England and Mediterranean Captivity, 1577-1704”, s. 2.

Geri dönen esirlerin başlarından geçenleri yazmalarının nedenlerinden birisi, haklarında Müslüman oldukları yönündeki şüpheleri gidermektir. Örneğin Adam Elliot geri döndüğünde yetkililer tarafından sorgulanmış, ardından Titus Oates'in iftiralarına karşı kendisini savunmak amacıyla hatıralarını yazdığını açıklamıştır.³¹⁴ Açıkçası kendilerini aklamak için İslâm aleyhinde yazmış da olabilirler. Doğal olarak toplumda İslam'a karşı yerleşmiş bulunan önyargılar bu çabaları beslemiştir. Örneğin Richard Hasleton esâret anlatısında Katoliklerin zulmünden bahsetmiş ve yaşlı bir Cezayirlinin kendisini himaye ettiğini yazmıştır. Ancak İngiltere'de Richard Hasleton'un eşi, en kötü ve en sefil esâreti Katoliklerin elindeyken değil Cezayirliilerin altında yaşadığını tasvir etmiştir.³¹⁵

Esâret anlatılarında karşılaştığımız önemli söylemlerden birisi de Lûtîlik (*Sodomy*)'tir. Örneğin Brettenli Michael Heberer'in anlatısında Türk kadırgasından kaçarlarken aynı zamanda denizle boğuştukları vakit “*Sicilya doğumlu vicdansız bir Catanialı, başka bir genç askerle bir olup, insanlığa yakışmayan o korkunç ve utanç verici eşcinsellik günahını işlemiş.*” demektedir. Bu insanları yanında bulundurarak Tanrı'nın gazabına uğradıklarını düşünen mürettebat çeşitli tartışmalardan sonra ceza olarak da sırtına ve karnına 200 kırbaç vurmuşlardır.³¹⁶ Aynı şekilde, Kaptan John Jennings, âşık olduğu İrlandalı bir fahişeyi kamarasına almış, tayfalar ayaklanıp kaptana uğradıkları son başarısızlığın sebebinin gemiye kadın alması olduğunu söylemişlerdir. Kaptan kendisini geminin cephaneliğine kilitleyerek savunmuş daha sonra kendisini affettirmiş ise de kadının başına neler geldiği bilinmemektedir.³¹⁷ Bu dönemde Akdeniz ve Atlantik korsanlığında gemiye kadın alma uygulaması yoksa da Çin gemilerinde mürettebat arasında kadınların mevcut olduğu görülmektedir. Ancak bu kadınların tâbi olduğu bazı kurallar vardı. Batı'daki anlayışta bu kadınlar *persona non grata* olsalar da Çin gemilerinde erkekler gibi çalışmışlar ve savaş anında kocalarının yanında savaşmışlardır.³¹⁸

³¹⁴ Nabil Matar, “Introduction: England and Mediterranean Captivity, 1577-1704”, s. 33

³¹⁵ Nabil Matar, “Introduction: England and Mediterranean Captivity, 1577-1704”, s. 46, 101 nolu dipnot.

³¹⁶ Heberer, *a.g.e.*, s. 76-77.

³¹⁷ Adrian Tinniswood, *17. Yüzyılda Akdeniz'de Korsanlık: Denizler, Fetihler, Korsanlar, Esaret, Politika, Yayılmacılık ve Bölünme*, Çev. Dinç Tayanç, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2011, s. 33.

³¹⁸ Dian Murray, “The Practice of Homosexuality among the Pirates of Late Eighteenth-and Early Nineteenth-Century China”, *Bandits at Sea: A Pirates Reader*, Ed. C.R. Pennell, New York University Press, New York, 2001, s. 245.; Ayrıca 11 mart 1596'da Hans Wollf Marti'nin farklı kişilerle yaptığı bunların içerisinde İbss'de bir mavnacı (*bargeman*) ile yaptığı sodomilik sonucu başı kılıçla kesilmiş ve bedeni yakılmıştır. Bkz. Franz Schmidt, *a.g.e.*, 170 nolu kayıt.

İslam dünyasında özellikle Cezayir’e baktığımızda lûtlük vurgulanan hususlardan birisidir. Örneğin Antonio de Sosa Cezayirlilerin ahlâksızlıklarına dair ayırdığı bölümde yedi temel günaha değinir: Gurur, hırs, şehvet, aç gözlülük, öfke, kıskançlık ve tembellik. Antonio de Sosa, lûtlüğün burada onurlu olduğunu, hatta en çok *garzones*’i³¹⁹ destekleyenin daha onurlu olduğunu ve bu kişileri kendi eşlerinden ve kızlarından dahi kıskandıklarını özellikle Cuma günleri ve tatillerde bu oğlanlara pahalı elbiseler giydirdiklerini ve bu hususta birbirleriyle yarıştıklarını kaydetmektedir.³²⁰

1575 yılının ekim ayının başında Cezayir’e esir olarak getirilen Cervantes, toplamda dört defa kaçma girişiminde bulunmuş ancak bu girişimlerin sonucunda ciddi bir şekilde ceza almadığı görülmüştür. Bu durumu bazı yazarlar sodomîliğe yormuşlardır. Esâret altında bulunduğu sıralarda esir arkadaşlarından birisi olan Juan Blanco de Paz, Cervantes’in “günahkâr, çirkin ve namussuzca şeyler” yapmış olduğuna dair dedikodular yaymıştır.³²¹ Uwe Nuemahr, Cezayir’de zorla veya gönüllü olarak sodomî eylemde bulunmasının mümkün olduğunu söyleyebiliriz demekteyse de Cervantes üzerine son derece önemli bir çalışma yapan María Antonia Garcés kanıtlanması son derece zor olduğunu söylemektedir.³²²

Muhtemelen yanında bulunan levendlerden birisi olan meçhul bir şair tarafından yazılan hicviye’de Kılıç Ali Paşa’yla ilgili lûtlük ithâmları vardır. Şair, “Bir güzel kancalasa kim ola karpuz kıçlı / Kapudân eylerdi ana takardı feneri” demektedir. Bununla alakalı başka ithâmlar olsa da kişisel bir husumetten kaynaklı da olabilir.³²³ Joseph Pitts’in esâretnâmesinde, İngiltere’de kadınlara duyulan âşkta olduğu gibi oğlan çocuklarına da burada âşik olmanın yaygın olduğunu belirtir. Ayrıca sarhoş olduklarında bu bir oğlana beslediğim âşk içindir diyerek bir bıçakla kollarını derin kesikler açtıklarını

³¹⁹ *Garzon* (Çoğulu. *Garzones*): 16. Yüzyıl İspanyasında sodomîliğe atfen kullanılan bir terim. Bkz. de Sosa, , *a.g.e.*, s. 329.

³²⁰ de Sosa, *a.g.e.* s. 239. Ancak Antonio de Sosa’nın hatalı bilgileri de mevcuttur. Örneğin, İslâm inancında zinanın günah olmadığını yazmıştır. Bkz. s. 238.

³²¹ Uwe Nuemahr, *a.g.e.*, s. 127-158.

³²² María Antonia Garcés, *Cervantes in Algiers: A Captive’s Tale*, Vanderbilt University Press, Nashville, 2002, s. 111.

³²³ Nusret Gedik, “Gemici Dili ile Kılıç Ali Paşa Hicviyesi”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, C.37, İstanbul, 2017, s. 157. Bu hicvin arkasında yatan olay örgüsü için Selaniki tarihinden alıntı için Bkz. s. 156-157.

söylemektedir. Pitts, oğlanlara (*catamites*) duydukları âşkdan dolayı çiziklere sahip birkaç kişiyi gördüğünü de ekler.³²⁴

Nabil Matar, Thomas Shirley özelinde sodomîlik konusunu açığa kavuşturacak birtakım sorular ortaya atmıştır. Örneğin “*Diğer İngiliz ve İskoç yazarlar gibi, Türkler arasında eşcinselliğin deneysel olarak doğrulanabilir kanıtlara mı atıfta bulunuyordu yoksa atıfları teolojik ve politik anlamda İslam karşıtı polemiklerin atmosferi içerisinde geliştirilmekte olan ideolojik varsayımların bir ürünü müydü?*”³²⁵ diye sormaktadır. Aslında bu sorunun cevabı bize Türkleri ve Mağrip ülkelerini ele alan eserlerde çokça atıfta bulunulan sodomîlik eylemiyle Müslümanlığın eşdeğer görülmesini açıklar. Öncelikle İngilizler bakımından Kuzey Afrika (Mağrip) ile Sahraaltı Afrikasını (Siyahî Afrika) ayırmak gerekmektedir. Kuzey Afrikalı Müslümanların, Amerikan yerlileri gibi mağlup edilmedikleri ve Sahraaltı Afrikalıları gibi topluca tutsak alınmadıkları dikkate alındığında, Müslümanları şeytanlaştırmak ve ötekileştirmek zorunlu bir seçenek olmuştur. Sodomîlik, Hıristiyanları ve medeni Britanyalıları, Müslüman “barbarlardan” ayıran en net çiziydi. Barbarlığı ve sodomîliği Müslümanlıkla ilişkilendiren İngiliz yazarlar, klişeleşmiş bir Türk ve Kuzey Afrikalı Müslüman imgesi oluşturmuşlardır. Müslümanlar hakkında yazanlar, Müslümanların eşcinsel olduğu düşünüldüğünden, kendilerinden de Müslümanların eşcinselliği konusunda bir şeyler söylemeleri gerektiğine inandılar. Bundan dolayı Müslümanların eşcinselliğini tanımlayan tutsaklık hikâyeleri, tiyatro, gezi yazıları, devlet dökümanları dâhil her yazın türünde bu konudan bahsedilmiştir. Britanyalılar, kendileri dâhil her toplumda görülebilecek vakaları indirgemeci ve genellemeci bir tavırla, Kuzey Afrika’dan Çin’e kadar Müslüman nüfusun neredeyse tamamını tanımlamak için kullanmış ve Müslümanlar arasında bu bakımdan farklılık olmadığını varsayımlardır.³²⁶

³²⁴ Auchterlonie, *a.g.e.*, s. 131.

³²⁵ Thomas Shirley İstanbul’da esir alınmış ve tutsak olarak tutulmuştu. Shirley , “[Türkler] kendi özelliklerinde ve aleni olarak çok vahşi, kötü ve kaypaktırlar çünkü onların kötülüğü pagan, kâfir, oğlan, yalancı, ayyaş olmalarından dolayıdır. Çünkü oğlancılıklarını aleni ve hayâsızca yaparlar ve bu insanların genç oğlanlarla ilişkilerinden dolayı, onların oğlanlara yaptıklarını düzgün bir Hıristiyan hanımına yapmaktan utanç duyar.” demektedir. Bkz. Matar, *Keşifler Çağında Türkler, Mağripliler ve İngilizler*, s.188-189.

³²⁶ Matar, *Keşifler Çağında Türkler, Mağripliler ve İngilizler*, s. 171-175, Türklerde ve Mağriplilerde sodomîliğin nedenleri arasında coğrafya, antik yunan mirası hatta Osmanlı sarayından kaynaklandığı ifade edilmiştir. Bkz. 165-192.

Esâretnâme yazımında özellikle vurgulanan hususlardan birisi de savaş ve sömürgecilik propagandasıdır. Bu anlatılar aslında yazarlarının buldukları ülkerin fiziki tasvirlerini, madenlerini, doğal kaynaklarını, kalelerini, hisarlarını, su kaynaklarını, limanlarını, askerlerini, top sayılarını vb. bilgiler içeren istihbarat raporları olarak da okunabilir. Örneğin Joseph Pitts, Cezayir şehrindeki kaleler, kalelerde bulunan top miktarları ve kapasiteleri, askerî karargâhlar ve buna benzer birçok konuda bilgi vermiştir.³²⁷ I. James döneminde Henry Roberts tarafından Kral'a yazılan bir mektupta Fas'ın doğal zenginlikleri, flora ve fauna'sından yararlanılacak bir yer olarak söz edilmiş ve "sömürgeci" bir söylem kullanılmıştır. Ancak bu çağrı Kral I. James tarafından dikkate alınmamıştır. Fas elçisi John Harrison tarafından 1630 senesinde yazdığı bir mektupta "majestelerinin onurunu ve Tanrı'nın ihtişamını yüceltmek için bu topraklarda bir Hıristiyan toplumunun kurulması gerektiğini" ifade eden bir söylem kullanmıştır.³²⁸

Kraliçe Elizabeth ve Stuartlar döneminde, her ne kadar Raleigh, Hakluyt, Purchas ve diğer bazı soylular sömürgeciliği telkin eden yazılarıyla öne çıkmışlarsa da İngiltere'nin sömürgecilik faaliyetini yürütecek gücü yoktu. 1617 yılında Cezayirli korsanların İngiliz ve İskoç gemilerine saldırıları artık baş edilemeyecek kadar yıkıcı bir duruma geldiğinde Lord Bacon, tüccarlar ve deniz kaptanlarıyla durumu değerlendirmiş ve İngiltere'nin Hollanda, Fransa ve İspanya ile güçlerini birleştirmeden Cezayir korsanlarıyla baş etmesinin mümkün olmadığı anlaşılmıştır.³²⁹

Esâretnâme yazımına İngiliz bağlamında son bir özellik daha eklemek mümkündür. Bu, pek çok anlatı da karşılaşılan "İngilizlilik (*Englishness*)" vurgusudur. İngilizlerin, Amerika kıtasına gittiği dönemde ulusal kimlikleri Protestanlığa, kapitalist girişime ve donanma üstünlüğüne dayanmakta iken Kuzey Afrika'da binlerce İngiliz esir olarak tutuluyordu. Esirlerin Kuzey Afrika'da maruz kaldıkları yeme-içme³³⁰ ve giyim-kuşamla ilgili tasvirler esaret anlatılarının bazılarında yer almaktadır. Esirler yeni yiyeceklere alışmakla kalmıyor, farklı bir yolla bedenlerini örten yeni elbiseler de

³²⁷ Auchterlonie, *a.g.e.*, s. 115-137; Bu bağlamda Brooks ve Whitehead'in Fas üzerine gözlemleri için Bkz. Matar, "Introduction: England and Mediterranean Captivity, 1577-1704", s. 33.

³²⁸ Matar, *Keşifler Çağında Türkler, Mağripliler ve İngilizler*, s. 24-25.

³²⁹ Matar, *Keşifler Çağında Türkler, Mağripliler ve İngilizler*, s. 27.

³³⁰ Yemek ve kimlik arasındaki ilişki üzerine Bkz. Eric R. Dursteler, "Infidel Food: Food and Identity in Early Modern Ottoman Travel Literature", *Osmanlı Araştırmaları/ The Journal of Ottoman Studies*, C.XXXIX, S. 39, (2012), ss.143-160. ; Eric R. Dursteler, "Bad Bread and the "Outrageous Drunkenness of the Turks": Food and Identity in the Accounts of Early Modern European Travelers to the Ottoman Empire", *Journal of World History*, Vol. 25, No. 2&3, 2014, ss. 203-228.

giymeye mecbur oluyorlardı. Esirler doğal olarak oradaki insanların yediklerini ve ürettiklerini tüketiyorlardı. Bu durumda kimlikte bir değişikliğe neden olabileceği korkusu vardı. Sonuçta beslenme usulünün ulusal bir yönü vardı ve yeme- içme alışkanlıkları kişinin toplumsal aidiyetinde göstergesiydi.³³¹ Ayrıca esâret anlatıları, İngiliz kimliğini açıklamak ve ulusal bağlılığını göstermek için yazılmıştır. Bu anlatılarda özellikle İngiliz-Hıristiyan vurgusu ön plandadır.³³²

3.1.2. Erken Modern Dönem’de İngiliz Esâretnâmeleri

16. yüzyılın sonlarından bu yana Kuzey Afrika’da Müslümanlar tarafından esir tutulan kişilerin esâret hikâyeleri muntazaman yayınlanmış ve sıklıkla tekrar basılmıştır. Fransızca ve İspanyolca’dan yapılan çeviriler, birçok yayından değerlendirmeler ve düzenli aralıklarla matbaalardan yayınlanan muhtelif koleksiyonlara ilgi devam etmiş ve İngiliz okurlarca aranan bir tür olmuştur.

Erken modern dönemde Hıristiyanlar ve Müslümanlar, Akdeniz’de ve Avrupa’nın savaş meydanlarında birbirlerini esir almışlardır. Endülüs’ten İskenderiye’ye Müslüman hükümdarlar dindaşlarının serbest bırakılmasını müzakere etmek için temsilciler (fakkakin) tayin etmişler, aynı zamanda Katolik kilisesi de esirlerin müzakeresini kolaylaştırmak ve aracılık yapması için Triniteryen (1198) ve Mersederyen (1218) dini tarikatlarını kurmuşlardır.³³³ Fransa ve İspanya’da bu tarikatlar faaliyetlerini kolaylaştırmak için monarşilerden sürekli ayrıcalıklar alarak hem etkili hem de başarılı olmuşlardır. Saint Stephen tarikatının şövalyeleri gibi askerî tarikatlar Müslümanlarla savaşmak ve esâretle mücadele etmek için İtalya’da kurulmuşlardır. 15. Yüzyıl sonları ve 16. Yüzyıl başlarında İspanyollar ve Portekizliler, 17. Yüzyılda ise İngilizler ve Fransızlar Kuzey Afrika’ya doğru ilerledikçe Akdeniz’in Hıristiyan ve İslâmî devletleri arasında, Fernand Braudel’in “küçük savaş” olarak adlandırdığı savaş hâli seyyahların,

³³¹ Nabil Matar, “Introduction: England and Mediterranean Captivity, 1577-1704”, s. 36.

³³² Esaret anlatılarındaki İngiliz kimliği vurgusu için Bkz. Joel M. Gillaspie, *English Identity and Muslim in the Mediterranean, 1580-1640*, Doktora Tezi, The University of Mississippi, 2015. Girişte İngiliz kimliğinin ortaya çıkışı hakkında tartışmalar mevcuttur.

³³³ Maclean- Matar, *a.g.e.*, s. 124-125.; Mersederyen ve Triniteryen tarikatlarının faaliyetleri için bkz. Ellen G. Friedman, *Spanish Captives in North Africa in the Early Modern Age*, Doktora Tezi, The City University of New York, 1975. ; Müslümanlar arasında, kölelerin kurtarmalığını ödemek konusunda uzmanlaşmış tarikatlara benzer bir kurum yoktur. Bkz. Lucette Valensi, *Avrupa’da Müslümanlar, 16.-18. Yüzyıllar*, Çev. Alp Tümertekin, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2015, s. 98-99.

denizcilerin ve tüccarların zararına olmuştur. Esâret, Müslüman ve Hıristiyan liderlerin, dinî kurumların yanında tüccarların, gemi kaptanlarının, denizcilerin, esirlerin ailelerinin, din adamlarının ve hukukçuların zihinlerini devamlı meşgul etmiştir.

İngiltere’de esirleri özgürlüğe kavuşturmak için hiçbir dini tarikat kurulmamıştır. Fakat 1480 gibi erken bir tarihte esirleri fidye karşılığı kurtarmak ya da Türklerle savaşmak üzere para toplamak için bağışlamalar (*indulgence*) yayınlanmıştır. Kraliçe Elizabeth döneminde İngiltere kendisini Katolik kilisesinden ayırmakla kalmamış, ayrıca Müslümanlarca esir alınan esirlerin fidye ile kurtarılması için müzakere eden iyi finanse edilmiş kurumlardan da ayırmıştır. Bu ayrılma İngiltere’nin Akdeniz ve Atlantik’te deniz ve ticari yayılmasının başlangıcıyla çakışmış ve bu açılım girişimi Müslüman ve Avrupa-Hıristiyan korsanları ve deniz haydutları tarafından benzeri görülmemiş sayıda İngiliz, İrlandalı, Galler, İskoç seyyah, asker ve denizcilerin ele geçirilmesi ve köleleştirilmesiyle sonuçlanmıştır. Bu erken modern dönemdeki İngiliz esirlerin Anadolu, İran ya da Hindistan’dan birkaç olayı rapor edilmekle birlikte büyük miktardaki çoğunluğu Akdeniz’de ele geçirilmiştir.³³⁴ İngiliz esirlerin çoğu Salé, Cezayir, Tunus ve Trablusgarb - ki bu eyaletlerde İstanbul’un kontrolünün zayıf olması sebebiyle diplomatik müzâkere sorumluluğunun ötesindeydi- gibi limanlara esir alınmaktaydı. Esâret, İslam medeniyeti ve İslam’a yabancı olan okuyuculara Müslüman esir sahiplerini ve onların inançlarını düşman bir bakış açısı taşıyan sözel ve yazılı anlatılar oluşturmaya sevk etmiştir. Bu anlatılar tamamen zulüm, nefret ve aşağılama ile doludur. Hal böyle olunca 1580’lerden 18.yüzyılın başlarına dek halkın talebi neticesinde Kuzey Afrika’daki esâret anlatıları dünyanın herhangi bir yerindeki esâret anlatılarından daha düzenli olarak basılmıştır. Örneğin Fransızların Osmanlı devletiyle olan münasebeti daha eskiye dayandığından Doğu Akdeniz ve Kuzey Afrika üzerine çok sayıda yayınlar ve ele geçirilen esirlerin fidye ile kurtarılması veya özgürlüğüne kavuşmasıyla alakalı çok sayıda listeler görünmesine karşın Fransa’nın ilk esaret anlatısı 1608 yılında görülür.³³⁵

Kuzey Afrika’da esir alınan İngilizler, esâretten kaçmadıkça ya da fidyesi ödenip evlerine dönmedikçe, ya İslâm dinine geçip bu şekilde yaşamış ya da esâret içinde ölmüştür. Bazı esirler geri döndüklerinde tecrübelerini yazdılar ayrıca hükümet İslam’ın

³³⁴ Maclean- Matar, *a.g.e.*, s. 126.

³³⁵ Matar, “English Accounts of Captivity in North Africa and the Middle East: 1577-1625”, s. 554.

çekiciliğinden okuyucuları uzaklaştırmak amacıyla onları bu anlatıları yazmaları için teşvik etmiştir.³³⁶ Bu dönemin insanları macera ve kazanç hayalleriyle Hıristiyanlıktan İslamiyet'e akın ettikleri bir zaman dilimi olmasından dolayı Hıristiyan devletler Müslümanları “şeytanlaştıran (demonize)” propagandaya gerek duymuşlardır. İngiliz oyun yazarları ve vaizleri ayrıca erken modern dönemin İspanyol ve İtalyan azizlerin hikâyelerini yazanlar- özellikle St Raymond Nonnatus ve St Serapion- , ressamlar dua anında, kanvas ve sahne üzerinde, matbaada ve vaaz kürsüsünden Müslüman korsanların, özellikle Berberilerin vahşiliğini betimlemişlerdir; böylece anti-Hıristiyan şiddetin İslâmın doğasında olduğu ortaya konulmak istenmiştir.³³⁷ Bundan dolayı da Batı Hıristiyan devletleri İslâmiyet ile herhangi bir bağlantının tehlikeleri konusunda tebaalarını ikna etmek için esirlerin “korkunç hikâyelerini” anlatmasını desteklemiştir.

Bu süreç zarfında İslam dünyasıyla İngiltere'nin ilişkileri gelişirken dahi esâret anlatıları çoğalmıştır. Esâret anlatısı bir otobiyografi değildi ancak esirin hürriyetinin reddedildiği, Tanrı'yı ve ülkesini inkâr etmesi için kandırıldığı ve kâfirlere katıldığı süre boyunca fiziksel ve ruhsal korkunç deneyiminin bir hikâyesiydi. Çok sayıda esir, geri dönüşleri üzerine arkadaşlarının onlardan hikâyelerini yazmalarını ve yayımlamalarını istediklerini anlatmıştır. Pek çoğu da ağdalı olmayan üslupları ve incelikten yoksun içeriklerinden dolayı özür dilemişler ve toplumun baskısı ve ilgisinden dolayı matbaaya başvurduklarını söylemişlerdir. Bazı esirler anlatılarını el yazması halinde dağıtmışlarken bazıları, özellikle denizciler onları sonradan yayımlayan hayalet yazarlara (*ghost-writers*) konuşmuşlardır. Çoğu esir resmî veya dinî eğitimden yoksun olduğundan editörler genelde orijinal metni geliştirmeye koyulmuşlar, bazen de Latince alıntılar ve klasik göndermelerle hikâyeyi heyecanlı hale getirmişlerdir. Örneğin William Okeley anlatısının önsözünde hikâyenin kendisine ancak “düzenleme ve biçimin” bir başkasına ait olduğunu söyler; ayrıca Okeley'in metnindeki Fransızca ve Latince alıntılarla birlikte George Herbert'ten alınan politik satırların da kendisine ait olmadığını söyleyebiliriz.³³⁸ Bu süreçte İslam dünyası hakkında sözlü olarak iletilen hikâyeler tiyatrolarda, liman şehirlerin meyhanelerinde, Meclis'in koridorlarında ve kraliyet yetkilileri arasında dedikodu haline gelmiştir. Esirler, geleceğin Britanya işgali

³³⁶ Fernand Braudel bu anlatıların devlet destekli olduğunu söyler. Bkz. Matar, “English Accounts of Captivity in North Africa and the Middle East: 1577-1625”, s. 553.

³³⁷ Maclean- Matar, *a.g.e.*, s. 127.

³³⁸ Matar, “Introduction: England and Mediterranean Captivity, 1577-1704”, s. 34.

ve hâkimiyeti için faydalı olacak istihbarat (*intelligence*) sağlayıcıları olarak kendilerini sunmaya başlamışlar ve Gerald MacLean ve Nabil Matar'ın ifadesiyle “Esâretin kâbusu İmparatorluğun hayali olmuştur.”³³⁹

Erken modern dönemde İngiltere’de esâretin tarihi ve esâret anlatıları İngilizlerin Müslüman ve İslam anlayışında en güçlü etkide bulunulması için kullanılmıştır. Hem özgün hem kurgusal olan bu hikâyeler Kraliyetten toplumun en alt kesimine ulaşmış ve “Muhammedîler hakkında kroniklerde ve vaazlarda görülen saldırgan basmakalıp ifadeleri onaylayan” bir doküman haline gelmişlerdir. Akdeniz esâreti, İngilizler için olduğu kadar Avrupalılar ve koloni Amerika’sında yaşayanlar için de Müslüman toplumunu ve onların inancını tanımlamıştır.³⁴⁰

Eve geri dönen bazı esirler açıkçası şüpheyle karşılanmışlardır. Ancak yayınlanan anlatılar sabit bir şekilde kahramanca kaçış ya da eve geri dönüşle son bulduğu için İngiliz toplumunun geri dönen esirlere nasıl davrandığı hakkında çok az bilgi vardır. Müslümanlarla lekelenmiş bağlantıları, zorla veya isteyerek din değiştirmiş ya da Hıristiyanlara saldıran gemilerde hizmet etmiş olup daha sora esirlikten kurtularak geri dönen insanlara ailesi ve kilise cemaatinden dostları güvensizlikle bakmışlardır. Aslında pek çoğu düşman için çalışmaya zorlanmıştı ama bazen İngiliz gemilerine saldıran gemilerde bulunmuş olan denizciler de vardı ve sonuç olarak kendilerini mahkemede temize çıkartmak zorundaydılar. Ancak, bazen özgürlüğünü satın almayı sağlayabilecek parayı biriktirmek için az miktarda ödeme yapan esir sahipleriyle gönüllü bir şekilde sözleşme imzalamışlardır. Esirlerin dostları ve akrabaları genel de hoş karşılamasına rağmen şüphe duyanlar da vardı.³⁴¹ Yirmi üç yıl Fas’ta esir tutulan Thomas Pellow, “...şüphe etmiyorum ama bazı hasta ruhlu insanlar benim bugün bile Muhammedî olduğumu düşünüyor ve onları affetmesi için Tanrı’ya dua ediyorum” demektedir.³⁴² Böyle şüphelerden dolayı esirler dini şükran söylemlerini dışa vurarak kendilerini temize çıkarmak için hikâyelerini şekillendirmişlerdir.

³³⁹ Maclean- Matar, *a.g.e.*, s. 127.

³⁴⁰ 1857 yılında Hint ayaklanmasının elebaşı olan Nana Sahib yalnız işgalci İngilizlerin değil birçok masum İngiliz kadın ve çocuğu kılıçtan geçirmiş eli kanlı bir lideri İslâm aleyhtarlığı dolayısıyla Müslümanların cürümleri olarak lanse edilmiştir. Hâlbuki Nana Sahib müslüman değil Hindu idi. Bkz. Schick , *a.g.e.*, s. 56-57.

³⁴¹ Gerald Maclean- Nabil Matar, *a.g.e.*, s.128.

³⁴² Thomas Pellow, *The History of the Long Captivity and Adventures of Thomas Pellow, in South-Barbary*, London, 1739, s. 16.

Esirler okuyucularını, dindar Hıristiyan olarak kaldıklarını ikna etmek üzere yazdıkları için, dinî ve sosyal açıdan muhafazakâr tavırlar takınmışlardır. İngiliz esirler ifadelerine bel bağlamışlar ve bağlılık ve kimliklerini onaylamak için esâretnâmelerini yayımlamışlardır. Esâret aşağılayıcı bir durumdu ve esirler yapabildikleri kadarıyla kahramanlık ve meydan okumalarını halka duyurmaya çalıştılar; ama esirlerin tecrübeleri hiçbir zaman resmi olarak halkın kutlamasına konu olmamıştır. Esirlerin güven içinde geri dönüşü için halkın şükretmesi ve dua etmesi için özel bir gün yoktur. Mesela Cervantes ya da Lope de Vega'nın İspanyol esirler olarak sergilendiği gibi, İngiliz esirlerin kötü durumu hiçbir oyunda sahneye uyarlanmamıştır.³⁴³ Fransa'da olduğu gibi esâret hiçbir zaman devletin ve kilisenin ilgisine hizmet etmemiştir. Stuart hanedanı kralları esâreti hiçbir zaman kraliyete ait bir sorun olarak görmemişlerdir ve onlar esirlerin fidye ile salıverilmesi meselesini ticaret şirketlerine, kiliselere, bireylere ve ailelerine bırakmıştır. Zaten bu durum niçin İngiliz ve İskoç esirlerin düzenli bir şekilde fidye ile kurtarıldığını açıklamakla birlikte fidye ile kurtarılan İrlandalı esirlerin kayıtlarda nadiren gözüktüğünü açıklamaktadır.³⁴⁴

Günümüze kadar ulaşan İngilizce esâret anlatıları genellikle erkekler hakkında ve erkekler tarafından yazılmıştır. Kadınlar da esir alınmış ama nispeten çok azı fidye ile kurtarıldığından kendileri hakkında yazma şansları doğal olarak azalmıştır. 1757'de Fas'taki esâreti hakkında yazan Elizabeth Marsh ilk İngiliz kadın esâretnâme yazarı olmuştur.³⁴⁵ 1587 gibi erken bir tarihte Fransız fidyeciler fidye ile kurtarılan kadınlardan bahsederken İngiliz arşivlerinde fidye ile kurtarılan kadınların İngiltere'ye geri geldiği tarih olan 1637'ye kadar herhangi bir referans gözükmez.³⁴⁶

1645'te Cornwall kıyısına Kuzey Afrika korsanlarınca düzenlenen akında birkaç kadın ele geçirilmiş olmasına rağmen esir edilen kadınların adları, koşulları veya fidye ile kurtarılıp kurtarılmadığı hususunda hiçbir kayıt yoktur. Daha sonraki fidye ile kurtarılan esirlerle alakalı listeler az miktarda kadınlardan bahseder ama bu listelerde kadınların başından geçenler, kötü muameleye uğrayıp uğramadıkları veya dinini değiştirip değiştirmediikleri konularında bilgi vermezler. Fransa'da esir kadınlara erkeklerden

³⁴³ Matar, "Introduction: England and Mediterranean Captivity, 1577-1704", s. 38.

³⁴⁴ Maclean- Matar, *a.g.e.*, s.129.

³⁴⁵ Maclean- Matar, *a.g.e.*, s.129

³⁴⁶ Maclean-Matar, *a.g.e.*, s.129-130.

fazla öncelik verilmiştir ve İspanyol anlatıları fidye ile kurtarılmış hem bekâr hem de evli olan kadınlara dair referanslarla doludur.³⁴⁷ İngiliz müzakere kayıtlarında buna benzer bir öncelik yoktur. 1719’da bir İrlandalı kont’un kızı Cezayir’e esir alınmış ama Kont’un kızı İrlandalı ve Katolik olduğu için İngilizce de onun hakkında hiç birşey yazılmamış ama 1735 yılında anlatısının Fransızca bir çevirisi çıkmıştır.³⁴⁸

1589 yılı ile 18. Yüzyılın ilk çeyreği arasında yayınlanan İngiliz esâret anlatıları, 1640’dan önce yazılan ve 1640’dan sonra yazılan olarak ikiye ayrılabilir. 1640 yılından önce yazılan esâretnameler, deniz savaşları, işkence, köle iş gücü ve din değiştirmeye karşı mukâvemet hikâyelerini anlatır. Esirler yazdıkları esâretnâmelerde; esir sahiplerinin dini inançları hususunda olumsuz yönde yaptıkları yorumlar ile İngiltere’deki hayatları ve esir sahiplerinin iş gücü ihtiyaçları gibi detaylar hariç, esir sahipleriyle ilgilinin coğrafi ve etnografik bilgileri bakımından yazılarını nispeten eksik ve kısa tutmaya meyillidirler. Elizabeth ve Jakoben dönemleri anlatıları “inanç dilini” güçlendirmeyi ortaya koyar. Böylece “fidye” teriminin düzenli kullanımı İncil’le ilişkilendirilir. İsa’nın kendisini kurban ederek insanlığı kurtarması gibi, esirlerde Kral’ın müdahalesi ya da toplumdaki hayır kurumlarıyla esâretinden kurtulmuştur. İslâm kültürü ve Müslümanlar hakkındaki bilgisizliği ve Müslümanlar hakkındaki basmakalıp ifadeleri yineleyen 1640’dan önceki esâretnâmeler, İslam karşıtı yazılara karşılık gelmektedir. Bu esâretnâmeler bazı Akdeniz bölgeleri için ilk kısa bakışları sağlamalarına karşın, Türkleri ve Mağriplileri İslam’a zorla sokan tehlikeli esir sahipleri ve İngiliz ticaret akışını tehdit eden unsurlar olarak sunmuştur.³⁴⁹

Esâret anlatıları 1640 civarında muhteva olarak değişmiştir. Bu yıldan itibaren yayınlanan anlatıların çoğu daha uzundur ve sahiplerinin sosyal, dini, kültürel hayatları yanında doğal ve inşa edilmiş yapıları tasvir eder. Esirler, ileride Mağrib’e gelecek olan tüccar, diplomat ve fidyeciler (*ransomers*) için kendilerini yeni, güvenilir ve değerli bilgilerle geri dönen kâşifler ve maceracılar olarak yansıtmaya başlamışlardır. Bu anlatılar atılgan İngilizlerin, ya zekâlarıyla ya da daha etkili biçimde olan donanma ve askeri eylem için gereken bilgiyle donanmış olarak tehlikeli Müslümanları

³⁴⁷ Gillian Lee Weiss, *Back From Barbary: Captivity, Redemption and French Identity: in the Seventeenth and eighteenth CenturyMediterranean*, Doktora Tezi, Stanford University, 2002, s.70-123.

³⁴⁸ Maclean- Matar, *a.g.e.*, s.130

³⁴⁹ Maclean- Matar, *a.g.e.*, s.130-131.

yenebileceğini gösterir. Daha önceki esâret yazarlarında korku ve zihnî bulanıklık bariz iken sonraki yazarlar kendilerini fetih planlarına sahip gözüpük ve kahraman kişiler olarak sundular. Bir esir -kurgusal olsa da- Osmanlı efendisinin altında nasıl Müslümanların bir lideri olduğunu anlatırken, diğer esirler askeri ve idari konularda onlara yardım etmelerine karşın saf sahiplerini kurnazlıkla alt edip cesur bir şekilde kaçtıklarını tasvir etmişlerdir. Esirler Muhammedî olarak adlandırdıkları Müslümanların askeri ve zihinsel düşüklüğü yanında kültürel ve dini detayları da vurgulamışlardır. Berberî atlarından altınlarına kadar Müslümanların geri kalmışlıkları ve yanlış inançlarıyla dolu olan esâret anlatıları Britanya hâkimiyetinin araçları olduğunu göstermiştir.³⁵⁰

1640'dan itibaren esirler İngiliz- Protestan değerleri, erdemleri ve tavırlarını doğrulamayı amaçlayan ahlak hikâyelerine konu olmanın yanı sıra macera kahramanları olmaya başlamışlardır. Öyle ki, Katolik biri tarafından yazılan tek bir esâret anlatısı dahi basılmamıştır. William Okeley belki de Müslümanlar arasında esâret anlatısı yayınlanan tek püriten'dir.³⁵¹ Yayınlanmış esâret anlatıları ruhsal zaferleri ve Protestan kahramanların Tanrı'nın inayetiyle kaçışlarını anlatmıştır ama Katolik ya da Quakers³⁵²'lar hiçbir zaman matbaada görülmemiştir. Esâret anlatıları Kuzey Afrika Müslümanları'nın çekici kadınları, güzel havası ve yüksek maaşlı işlerinin üzerinde Anglikan savaşının ve zaferinin bir silahıydı. Onlar genel okuyucuya makul fiyatta ulaşmayı amaçlamışlardır. Âlimler ve şarkiyatçılar tarafından yazılan bilimsel, kalın ve maliyetli ciltlerin aksine esâret anlatılarına kolaylıkla ulaşılabilirdi. Bu karada veya denizde gerçekleşen ilham veren kahramanlık ve inanç hikâyeleri İslam dünyasının cezbedici tehlikeleri, Müslüman toplumu ve İslamiyetin en erken tariflerini okuyuculara sunmuştur.

Esirler, Yeni Dünya'da hayatlarından endişe etmekle birlikte kimliklerini kaybetmekten korkmamışlar ve kesin bir şekilde Hıristiyanlığın üstünlüğüne inanmışlardır.

³⁵⁰ Maclean- Matar, *a.g.e.*, s.131.

³⁵¹ Maclean- Matar, *a.g.e.*, s.132. ; William Okeley'in eseri için Bkz. "Ebenezer; or, A Small Monument of Great Mercy , Appearing in the Miraculous Deliverance of William Okeley", *Piracy, Slavery and Redemption: Barbary Captivity Narratives from Early Modern England*, Ed. Daniel Vitkus, Columbia University Press, New York, 2001, s. 124-192.

³⁵² 1660 tarafından George Fox tarafından kurulan bir Protestan tarikatı. Daha fazla bilgi için bkz. Elif Onay, *Bir Hıristiyan Mezhebi Olarak Kuveykurlar*, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2009.

Müslümanlar arasında esarete dair ilk basılı Avrupa anlatısı Bartolomeus Georgievits'in *De Turcarum Riu et Caeremoniis* (1544) olup İngilizce'ye Hugh Goughe tarafından *The Ofspring of the house of Ottomanno* (1570) başlığıyla tercüme edilmiştir. Bu anlatı 1526'da Mohaç'da Osmanlılar tarafından yenilgiye uğratılan Macarları ve İstanbul'da on üç yıl esir tutulan yazarı ele alır. Georgievits acılarından bahsetse de onun ana amacı, öğrenmiş olduğu Osmanlı sosyal ve askeri âdetlerini okuyucusuyla paylaşmaktır.³⁵³ Müslümanlar arasında esâret hakkında başka bir erken metin Sebastian Munster'in *A brieft collection and compendious extract of the straunge and memorable things* (1572) isimli çeviri olup Hıristiyanlar üzerinde Osmanlıların üstünlüğü ve gücü hakkında bilgiler vermektedir. İngiliz okuyucular ayrıca, Müslümanlara esir düşmenin nasıl bir şey olduğunu Cezayir'de beş yılını esir olarak geçirmiş olan Cervantes tarafından yazılan oyunlardan da öğrenmişlerdir. Onların hayatları mutlu sonla bitmesine karşın bu oyunlar Hıristiyanların teslimini, yenilgisini ve şehitlik (*martyrdom*) sahnelerini içeriyordu. Otobiyografi olarak sahnelenen esâret hem Osmanlı müslümanlarının gücünü hem de onların ne kadar tehlikeli olduklarını göstermiştir.³⁵⁴

Müslümanlar arasındaki ilk İngiliz esâret anlatısı, George Gascoigne tarafından 1571 ilâ 1577'deki ölümü arasındaki bir zaman diliminde yazılan "*A devise of a Maske for the right honorable Viscount Mountacute*" isimli şiirde gözükmektedir. Kurgusal karakterine karşın Gascoigne'nin şiiri Türkler arasındaki İngiliz esareti hakkında İngiliz okuyucuya sunulan ilk anlatı olduğu için önemlidir. Şiir 1570'te Kıbrıs'ta Türklere karşı babasıyla savaşmaya giden İngiliz doğumlu bir erkek çocuğun gözünden anlatılır. Babası öldürülmüş, çocuk ise esir alınmıştır. Türkler, İnebahtı (Lepanto)'da yenildikten sonra serbest bırakılmıştır. Gascoigne'nin şiiri esareten daha çok İngiliz milliyetçiliği ve Türk karşıtlığı hakkındadır.³⁵⁵

Yayımlanmış ilk gerçek İngiliz esâret hikâyesi Richard Hakluyt'un *Principal Navigations* (1589) isimli çalışmasında yer alan John Fox'un İskenderiye'deki

³⁵³ Almut Höfert, "Bartholomaeo Georgius", *Christian-Muslim Relations: Bibliographical History, Central and Eastern Europe, Asia, Africa and South America (1500-1600)*, Ed. David Thomas-John Chesworth, C.7, Brill, Leiden, 2015, s.321-330.

³⁵⁴ Maclean- Matar, *a.g.e.*, s.133

³⁵⁵ Matar, "English Accounts of Captivity in North Africa and the Middle East: 1577-1625", s. 554.

esaretiyle alâkalı olan anlatıdır.³⁵⁶ Hakluyt, tüccar ve seyyahların yazılarından İngiliz toplumunun ekseriyetle bilmedikleri Müslüman dünyası hakkında esirlerin değerli haberler sağlayabileceğini fark etmiş ve İngiliz okuyucuların İspanyol, Portekiz ve Fransız misyonerlerin keşifleriyle genişleyen dünya hakkındaki coğrafi bilgilerinin yetersizliğinin farkına varmıştır. Kıta Amerika'sından Doğu Akdeniz'e, Hindistan'a ve Japonya'ya dek ziyaret ettikleri bölgeler ve toplumlar hakkında sürekli olarak bilgi gönderen Fransisken rahipleri, Yahudiler vardı. Hakluyt, Trablusgarp'da yaşamış ya da İskenderiye'de esâret altında tutulmuş esirlerin, yerel toplulukların dilini ve bilgisini de geri getirdiklerinin de fark etmiştir. Zamanın İngiliz okuyucuları için, bu ilginç hikâyeler ticaret için çok önemli bir bölge olan Kuzey Afrika'nın göz korkutucu yanları kadar göz alıcı tasvirlerini de sağlamıştır. İspanya ve Portekiz'in zamanlarının geçtiğine onun yerine İngilizlerin devrinin geldiğine inanan Hakluyt'un amaçlarından birisi de gerçek Anglikan Protestan Hıristiyanlığının insanlar arasında yayılabileceğini öngörmesidir.³⁵⁷

İngiliz denizci John Fox 1563'te *The Three Half Moons* isimli gemiyle İngiltere'den Akdeniz'e seyahat etmekteyken Cebelitarık boğazını geçtikten sonra sekiz Türk kadirgası gemiyi ele geçirmiş, tüm mürettebatı esir almıştır. Ancak bağlantıları iyi olan esirler ile geminin sahibi fidye ödeyerek kurtulmuşlardır. Fox ve diğer esirler ise Mısır ve Türkiye'de kadirga kölesi olarak tutulmuşlardır. John Fox, teknik bilgiye sahip topçu olduğundan sahipleri onu hizmetlerinde tutmuştur. 1560 ve 1570'lerdeki olayları tasvir eden Fox'un anlatısına göre İngiltere-İspanya ilişkileri dostane ve aktif ticari ilişkileri vardı. Fox'un esaretini ve kaçışını ele alan anlatıdan pek Katolik karşıtı bir tavır yoktur ve Müslüman sahiplerince zulüm altındaki Hıristiyanların ortak amacını över. Aslında onun anlatısı, Hakluyt'un *The Principal Navigations* (1589) isimli derlemesinde "seçilmiş ulus" lehindeki ilahî düşünceyi ve deniz girişimini desteklemek amacıyla ilham veren bir hikâye işlevi görmektedir. Bu bakımdan metin, dinî ve ulusal mezhepçiliği birleştiren İngiliz Protestan ideolojisi içinde erken modern dönem türü

³⁵⁶ John Fox'un anlatısı için Bkz. "The Worthy Enterprise of John Fox, in Delivering 266 Christians Out of the Captivity of the Turks", *Piracy, Slavery and Redemption: Barbary Captivity Narratives from Early Modern England*, Ed. Daniel Vitkus, Columbia University Press, New York, 2001, s. 55-70.

³⁵⁷ Clinton Bennett, "Richard Hakluyt", *Christian –Muslim Relations: A Bibliographical History*, Ed. David Thomas- John Chesworth, C. 8, Brill, Leiden, 2016, s.82.

olarak tipik bir esâret anlatısıdır.³⁵⁸ İki yüz altmış diğer Hıristiyan esirle birlikte kaçıncaya kadar Fox, İskenderiye’deki gemilerde kadırğa esiri olarak on dört yılını geçirmiştir. Fox’un anlatısı “inanç deneyimi” olarak lanse edilir. Eseri, “... *sadece sefalet içinde olanların kararlı bir umutla sürekli olarak Tanrı’ya –ki O onları kurtarabilir- bunu yapabileceğine tam bir inançla yakarıştta bulunanların sonunu göstermek amacıyla*” yazdığını söylemektedir.³⁵⁹ Kaçış zahiri mucizeler gösteren Hıristiyan Tanrı’nın gücünü göstermiştir. Tanrı tarafından imkânsızı mümkün kılan Fox’un kaçıışı, “Onların Tanrısının yetersizliğinin aksine “Bizim Tanrı’nın gücünü kanıtlamıştır. İslam ve Hıristiyanlık arasındaki inanç kutuplaşması esâret deneyiminin özünü oluşturmaktadır. Böylece İngiliz okuyuculara Müslümanların en erken imajı olan tehlikeli, zorba ve dini rakip olduklarını aşılacaktır ancak burada nihayetinde Hıristiyan- İngiliz üstünlüğünden bahsedebiliriz.

Benzer şekilde Edward Webbe’in *Rare and most wonderfull things* isimli eseri de Hıristiyanların üstünlüğünü ve Hıristiyanların esâret atındaki tavrını övmüştür. Anlatı oldukça popüler olmuş birçok defa basılmıştır. Webbe’in hikâyesi Rusya’dan İran, Mısır, Suriye, Filistin, Hindistan ve Prester John³⁶⁰’un ülkesini kapsar ama Fransa ve İtalya’dan bahis yoktur. Anlatı Webbe’in ilk önce Tatarlar, daha sonra Osmanlılar ve en sonunda Napoliler (*Neapolitan*) altında geçirdiği esâretin karşılaştırmalı olarak korkunçluklarını betimlemeleriyle birleştirilir. Bu anlatıyı yazmakla Webbe kendi ifade ve düşüncesiyle İslam dünyasını gerçek-kurgusal bilgiler sağlayan ilk İngiliz olmuştur.³⁶¹ Onun tecrübesi daha zâlim olan Katolik Napolilerden ziyade Osmanlılara hizmet etmenin avantajlarını göstermiştir. 1590’lar boyunca açıkçası yayınevleri tehlikeli yerlerde geçen harikulade olayların dâhil olduğu macera hikâyeleriyle örülü esâret anlatıları için bir pazar olduğunu düşünmüşlerdir.

Webbe’in kitabının ticari başarısı sonraki esâret anlatılarına ilham olmuş olabilir. Örneğin 1595’te yayınlanan *Strange and Wonderfull Things Happened to Richard Hasleton* isimli anlatı Webbe’in eserinde görünen aynı gravürlerin bazılarını tekrar

³⁵⁸ Fox, “The Worthy Enterprise of John Fox, in Delivering 266 Christians Out of the Captivity of the Turks, in Richard Hakluyt, *Principal Navigations* (1589),” s. 55-57.

³⁵⁹ Fox, “The Worthy Enterprise of John Fox, in Delivering 266 Christians Out of the Captivity of the Turks, in Richard Hakluyt, *Principal Navigations* (1589),” s. 60.

³⁶⁰ Prester John hakkında bkz. Uğur Toprak, *Ortaçağ’da Avrupalı Seyyahların Kayıtlarında Prester John*, Yüksek Lisans Tezi, Batman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Batman, 2019.

³⁶¹ Maclean- Matar, *a.g.e.*, s.134.

kullanmıştır. 1582'den 1593'e kadar hem İspanyollar hem de Cezayirliiler tarafından esir tutulan Hasleton, Katolikler ve engizisyon aleyhinde yazarken Mağripliler hakkında ise olumlu görüşler serdetmiştir. Cezayir'de esir tutulan ilk İngiliz olduğunu düşünen Hasleton, sahiplerinin sosyal çevresi, siyasal hiyerarşi, teknolojik geri kalmışlığı, topçulara olan ihtiyaçları ve belki de en önemlisi ülkenin zengin doğal kaynakları hakkında temel bilgiler vermiştir. Hasleton anlatısında demir ve çok iyi altın cevheri gördüğünü, kendisine bunun ne olduğunu soranlara da İngiltere'de resim için boya yapılmakta kullanılan cevher olduğunu söylemiştir.³⁶² Hasleton'un anlatısı pek çok bakımdan önemlidir. Kuzey Afrika'daki en erken ve detaylı esâret anlatısını sunar; ayrıca en azından Elizabeth dönemi için Müslümanlar arasında esir olmanın Katoliklere nazaran çok daha az korkunç olduğunu ortaya serer.

Hasleton'un anlatısı, uzun bir süre toplumundan uzak kalmış esirlere yeniden entegre olmak üzere yardım eden ideolojik vurgularla yazılmış bir anlatı olarak, Hasleton'un eşi tarafından onun adına yazılan bir dilekçeyle birlikte incelenebilir. Esirin akrabaları esir olanların tecrübesini nasıl görmüştü ve onlar esir sahipleri hakkında neler düşünmüştü? Hasleton'un eşinin dilekçesi sonuç olarak olay zamanında esâret hakkındaki kamu tahayyülünün nasıl olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Dilekçe de; Richard Hasleton'un dokuz yılı aşkın süre en kötü ve en sefil şekilde esir tutulduğu, kendisinin asla Hıristiyan inancından vazgeçmeyeceği ve bundan dolayı esâretten kurtarılamayacağını ancak fidyesi için birkaç yüz pound ödenerek kurtarılacağı, kendilerinin maddi imkânı olmadığı, yardımsever insanların fedakârlığı ve müşfik yardımı sayesinde kurtarılacağı belirtmekteydi.³⁶³

Hasleton esâret anlatısında, Müslümanlardan ziyade Katoliklere karşı daha fazla korku ve nefret duyduğunu, Müslümanların daha iyi muamele ettiklerini, Müslümanların arasında yaşamak için sunulan refah, evlilik, zenginlik, büyük bir evde yaşamak gibi cazip teklifleri yazmıştır. Katolikler kendisini öldürmekle tehdit ederken Mağripliler bir iş ve daha iyi bir hayat teklif etmişlerdir. İspanyollar onu yaklaşık bir yıl tecrit halinde

³⁶² Richard Hasleton, "Strange and Wonderful Things Happened to Richard Hasleton... in His Ten Years' Travails in Many Foreign Countries (1595)", *Piracy, Slavery and Redemption: Barbary Captivity Narratives from Early Modern England*, Ed. Daniel Vitkus, Columbia University Press, New York, 2001, s.94.

³⁶³ Roslyn L. Knutson, "Elizabethan Documents, Captivity Narratives and the Market for Foreign History Plays", *English Literary Renaissance*, C.. 26, No.1, Culture, Documents and the Drama (Winter1996), s. 103-104.

tutmuş ve ona işkence etmişlerdi. Mağripliler ise onun hücrelerine gelerek müslüman olmaya ikna etmeye çalışmışlardır. Fakat İngiltere’de yazılan dilekçe de eşi ve akrabalarının perspektifinden tüm tehditlerin en kötüsü dinden dönme ve asimilasyon olduğu için düşman Müslüman imajı tekrarlanmıştır. İslam’a döndürmeye çalıştığı için hem de onlara evlerini unutturacak sosyal imkânlar verdiği için İslam tehdidi basit değildi ve İslam Hıristiyanlığı mağlup edebilirdi.³⁶⁴

I.Elizabeth’in ölümü üzerine, daha önce İskoçya tahtında hüküm sürmekte iken 1603’te İngiltere tahtına da geçen I. James döneminde Britanya’nın İslam dünyası ile ilişkileri bariz bir şekilde değişmiştir. İspanya ile barış içinde yaşamak isteyen Kral, Kuzey Afrika ve Osmanlı ile diplomatik ilişkileri azaltmıştır. James ayrıca müslüman gemileri ve yolcuları ele geçirmeleri için denizcilere yetki belgeleri (*letters of marque*) de dağıtmıştır. James bu dar görüşlü politikasının yanında donanmayı ihmal etmesinin Atlantik’te ve Akdeniz’deki pek çok ticaret gemilerine zarar getireceğinin farkında değildi. Müslümanlara karşı daha agresif görünmeyi benimsemişti ama donanma kapasitesi büyümekte olan Kuzey Afrika devletleri yakın bir gelecekte İngiltere’nin batı kıyılarına ve güney doğu İrlanda’ya saldırarak kadar güçlenmişti. Aynı zamanda İngiltere’den piratlar (deniz haydutları) Akdeniz’de çok aktifler ve Avrupa gemilerine saldırıyor aldıklarını da yerel yetkilerle işbirliği içinde oldukları Tunus, Cezayir ve Ma’mûre (*Ma’moura*) gibi yerlere götürüyorlardı. Diğer İngiliz piratları da Osmanlı gemilerine saldırıyor, aldıkları ganimeti satılmak üzere Livorno veya Kadiz (*Cadiz*) gibi yerlere götürüyorlardı. Genel olarak bakıldığında 17.yüzyıl başlarında çok sayıda İngiliz, İskoç ve diğer Avrupa gemileri korsanlar tarafından ele geçirilmiştir.

Floransa Dükü’ne hizmet eden berber-cerrah olan William Davies 1614’te İtalyan kadirgalarında hizmet ettiği esâret anılarını, Hıristiyanların ve “kâfirlerin” ülkeleri, adaları, nehirleri, şehirleri, kasabaları ve halklarının durumlarını tasvir ederek yayınlamıştır. Davies ile birlikte esirler, Akdeniz dünyasını ve çoğu İngiliz okuyucuya Atlantik gibi hâlâ bilinmeyen yerleri detaylandıran “gözlem yazarları” ve “betimsel kâşifler” olarak yeni rollere bürünmüşlerdir. Davies Akdeniz’i iki inanç medeniyetinin denizi olarak ele almış ve Avrupa’yı Kuzey Afrika kıyılarından daha etraflı bir şekilde

³⁶⁴ Maclean- Matar, *a.g.e.*, s. 135-136.

betimlemiştir.³⁶⁵ Bir yıl sonra Tunus'ta esir alınmış olan katolik bir İngiliz, 'Roberto Elliatta' (Robert Elliott) ismiyle İtalyanca olarak Tunus şehrinin tasvirini yapan ilk detaylı anlatıyı yazmıştır. El yazması yayımlanmayan bu anlatı, şehir ve savunması, çeşitli etnik ve sosyal grupları ve esir sahiplerinin donanma gücü hakkında bir esirin nasıl istihbaratla donanımlı olabileceğini göstermiştir. Haçlı seferleri ruhunu diriltmek amacıyla olan Elliott, Tunus'un zenginliğini, doğal kaynaklarını, halk içindeki çekişmeyi ve Tunusluların askeri vasatlığını abartarak Tunus'un fethedilmesi için Hıristiyan prensleri teşvik etme arayışında olmuştur. Tutkulu ve bazen de lirik tonda Müslüman bir ülkeyi fethetmeyi savunan ve Müslümanlara karşı askeri eylem çağrısında bulunan ilk İngiliz esirdir. Elliott'un anlatısı esâret yazılarındaki amaç bakımından, yani Müslümanların elindeki esâreti yeniden anlatımdan onların ülkelerini fethetmeyi teklif eden bir anlatıya geçişi gösteren ilk örnek olabilir.³⁶⁶

1625'e kadar esirler tarafından yazılan tüm anlatılar Britanyalıların ticari olarak yeni gelirler keşfetme hevesinde oldukları bir bölge olan Akdeniz'de geçmektedir. Fakat zikredilen yılda Samuel Purchas, *Pilgrimes*³⁶⁷ çalışmasında Doğu Hint Kumpanyasının tüccarları için önemli hâle gelen Kızıl deniz'den ilk esâret anlatısını sunmuştur. 1610'da Doğu Hint Kumpanyasının altıncı seferiyle Arap yarımadasının batı kıyısındaki Moha limanı üzerinden Uzak Doğu'ya doğru denize açılan Sir Henry Middleton, kendisinin ve arkadaşlarından bazılarının nasıl esir alındığını ve Yemen'in iç kısımlarına nasıl götürüldüğünü ve sonunda nasıl kaçtığını anlatır. Middleton'da Müslüman karşıtı bir söylem yoktur; hem iyi hem de kötü Müslümanlarla karşılaşmış ve İncil'den tek bir alıntı yapmamış, dini metinlere atıfta bulunmamıştır. Middleton'ın dini değil ticari bir amacı vardır ve kendisinin Arap çöllerini kat eden ilk İngiliz olduğunu düşünür – aslında bu daha öncesinde John Jourdain tarafından yapılmıştı. - Middleton şehirleri ve tabiâtı tasvir etmiş ve İngiltere'de ana ihraç ürünlerinden birini üreten kumaş imalatçıları için faydalı olacağını düşündüğü farklı sıcaklık bölgeleri hakkında bilgi

³⁶⁵ Maclean- Matar, *a.g.e.*, s. 136-137.

³⁶⁶ Maclean- Matar, *a.g.e.*, s. 137.

³⁶⁷ Samuel Purchas ve eserleri üzerine Bkz. Clinton Bennett, "Samuel Purchas", *Christian –Muslim Relations: A Bibliographical History*, Ed. David Thomas- John Chesworth, C. 8, Brill, Leiden, 2016, s.152-160.

vermiştir. Ayrıca karşılaştığı aşiretler, seyahat ettiği mesafeler, geçtiği yerler ve kendisinin ve esir arkadaşlarının gördüğü muamele hakkında da bahisler vardır.³⁶⁸

Middleton'ın raporu İngilizlerin Hindistan ile ticari çıkarları ve farklı hassasiyetleri olduğunu yansıtır. Akdeniz limanlarında kaçınılmaz bir şekilde İslâm'a dönme ve İslâm'ın kişileri kendi bünyesine dâhil etme (*co-option*) tehlikesi vardı ve dolayısıyla bu durum İslâm'ın aleyhinde bulunmayı gerektiriyordu. Ancak ne Middleton ne de Agra, Surat ve Muha ile ticaret yapan başkaları İslâm hakkında fazla bir şey anlatmışlardır. Bunun sebebi ise tehlikeyi Müslümanlarda değil Kızıl deniz ve Hint okyanusu'ndaki diğer Hıristiyanlar olan Portekizliler ve Hollandalılar da görmeleri idi.

Kuzey Afrika'dan geri dönen esirler İslam dünyasının tehlikesi ve cezp ediciliğinden hayıflanmışlar, ayrıca kendi hükümetlerinin Kuzey Afrika'da esâret altında bulunan yüzlerce denizci ve gemicilere yapılan yardımı eksik bulduklarını hararetle söylemişlerdir. Bu ise 1625-1640 yılları arasında İngiltere'de yayınlanan esâret anlatılarının hiçbirisinin neden lisanslı olmadığını açıklar.³⁶⁹Nitekim bu yıllar Britanya tarihinde Kuzey Afrika'da Britanyalı esirlerin zirve yaptığı dönemdir.³⁷⁰ Bu zaman diliminde esirlerin eşleri sokaklara çıkmış, Kral'a, Parlamento'ya, Kraliyet Danışma Meclisi'ne (*Privy Council*) ve yetkililere yardım çağrısında bulunmuş, dilekçelerinde eğer kocalarına ve evlâtlarına yardım edilmezse onlar İslam'a dönebilir demişlerdir.³⁷¹ Özellikle İslâm'a dönme korkusu Akdeniz karşılaşmalarında baskındır. Örneğin 1627 Mart'ında Minehead'de Cezayir'de müslüman olup geri dönen bir kişinin İngiltere kilisesine tekrar kabul edilmesiyle alakalı iki vaaz verilmişti. Bu vaazlarda Cezayir hakkında irtidad günahından daha az bahsedilmiş ve sünnet (circumcision) uygulamasının Yahudilik korkusuyla İslâmiyetin nasıl ilişkilendirildiği gösterilmiştir.³⁷²

1640'da Francis Knight'ın *Relation of seaven yeares Slaverie under the Turkes of Argeire* isimli anlatısı yayımlanmış olup bu anlatının özelliği fetih çağrısında bulunan ilk İngiliz esâretnâme olmasıdır. Knight'ın anlatısı açıkça askerî eylemde bulunmayı ve

³⁶⁸ Maclean- Matar, *a.g.e.*, s. 138.

³⁶⁹ Maclean- Matar, *a.g.e.*, s.138.

³⁷⁰ Örneğin David Delison Hebb, doktora tezinde 1622-1642 yıllarında yaklaşık 300 gemi ve 5000 ilâ 6000 arası İngiliz'in Berberi korsanlarınca ele geçirildiğini söyler. *The English Government and the problem of Piracy 1616-1642*, Doktora Tezi, London University, 1985, s. 193-194.

³⁷¹ Matar, "Barbary and British Women", s. 76-110.

³⁷² Maclean- Matar, *a.g.e.*, s.139.

fethi savunmuştur. Ancak Robert Elliott'un daha önce Tunus'un fethedilmesi için çağrıda bulunduğu gibi, belki de yaklaşmakta olan sivil savaş yüzünden³⁷³ dikkate alınmamıştır. Knight'ın *Relation*'ı bir İngiliz tarafından Restorasyon dönemine kadar yayımlanan son esâret anlatısıdır. Britanyalı tüccarlar ve denizciler için artan bir öneme sahip olan Cezayir hakkında şimdiye kadar ki en detaylı İngiliz anlatısını oluşturmuştur. Akdeniz'de artan sayıda Britanyalı gemilerin seyrüsefer etmesiyle birlikte Kuzey Afrika'daki korsanlar giderek artan sayıda esirler ele geçirmişlerdir. Ancak korsanların gemilerini çıkardığı limanlar hakkında güvenilir bilgi ya da korsanların donanma veya askerî organizasyon konularında güvenilir güncel bilgiler çok azdır.³⁷⁴

Knight, çeşitli halklar arasındaki çekişmelere, şahit olduğu deniz savaşlarına, Osmanlı donanma komutanlarının yeteneklerine ve yolculuk yaptığı gemilerin ziyaret ya da saldırı da bulunduğu limanları ayrıca Cezayir'deki yedi yıllık esâretini betimler. Otobiyografik anlatısını tamamladıktan sonra Knight, ikinci bir kitabı; kökeni, hükümet biçimi, gelişimi ve hâlihazır mamur durumuyla birlikte Cezayir'in tasvirine tahsis eder. Muhtemelen Robert Elliott'un daha önceki anlatını bilmemesine rağmen Knight benzer şekilde limanın şekli ve onu koruyan çeşitli istihkâmları gösteren Cezayir'in taslak bir haritasını içeren bir istihbarî bir dökümanla okuyuculara sunar. Ayrıca O'nun ilk anlatısı Hıristiyan bir esirin işkence ve dayak içerisinde gösteren canlı bir tasvirini de sağlar. Knight, anlatısını emin bir şekilde yazmış, Müslümanların dinî kültürünü, ritüellerini, âdetlerini ve günlük faaliyetlerini öğrenerek memleketine geri dönmüştü. Knight, gözle görülür derecede geniş maden zenginliğiyle Cezayir'in fethini şevkle destekler; öyle ki buradaki halkın İngiliz milletinden korktuğu kadar hiçbir millettin

³⁷³ I. Charles'ın kötü yönetimi sonucunda Kralcılar ile Parlamentocular arasında Temmuz 1642'de savaş başlamış, 5 Mayıs 1646'da Charles teslim olmuş ve halka ihanet suçundan idam olmuştur. 1653'te Parlamento'yu kapatıp iktidarı ele geçiren Oliver Cromwell, 1657'de törenle Kalıtsal Koruyucu unvanını almıştır. 1658'de ölen Cromwell'n yerine oğlu Richard geçse de parlamento II. Charles'ı geri çağırılmış ve böylece restorasyon monarşisi dönemine geçilmiştir. (1660) Bkz. Jeremy Black, *Kısa İngiltere Tarihi*, Çev. Ekin Duru, Say Yay., İstanbul, 2017, s. 107-112.

³⁷⁴ Esirler ülkelerine geri döndüklerinde başından nelerin geçtiğine dair ifadeler vermiştir. Günümüze dek kalan ifade tutanaklarına baktığımızda denizcilikle ilgili meseleler, coğrafya ve savaş gemileriyle alakalı bilgileri ilgili yönetimlere sunmuşlardır. Esirlere sadece çektiği çileler, ortamın şartları değî aynı zamanda ele geçirilen gemiler, esir tutulan yurttaşarın sayısı, talep edilen fidye, düşmanla işbirliği yapan esirler, İslam'a dönen esirler ve Berberi korsanların askeri hazırlıkları gibi sorular sorulmakta bunlar da kayda geçirilmektedir. Böyle bir tutanak için Bkz. "Letter and Depositions Describing 'Turkish' Corsair Raids on the West Country Sent by Thomas Ceely to the Privy Council (1625)", *Piracy, Slavery and Redemption: Barbary Captivity Narratives from Early Modern England*, Ed. Daniel Vitkus, Columbia University Press, New York, 2001, s.354-358. (Ek 3)

korkmadığını ve iyi bir donanmayla birlikte üç bin askerin burayı yağmalayabileceğini ileri sürer.³⁷⁵

1641’de Peder Devereux Sprat Cezayirliler tarafından ele geçirilmiş ve bir Protestan papaz için oldukça meraklı bir şekilde Müslümanlarla karşılaşmasını ve sahibinin Tanrı iradesine teslimiyetini övmüştür. İslâmiyet bir din adamını etkileyebildiyse daha zayıf karakterli insanları boyun eğdirmesi kuvvetle muhtemeldir. Bundan dolayı Spratt’ın anısı o dönemlerde yayınlanmamıştır.

Parlamento’da on sekiz kişiden oluşan bir komite Kasım 1641’de Kral’a karşı sert bir muhalefetle “Türkler, Mağripliler ve diğer haydutlar (*pirates*) tarafından denizde ele geçirilen ve baskın yoluyla son zamanlarda alınan sevgili tebaamızın” fidyesi için fon sağlamak amacıyla ithalat ve ihracat üzerine vergiler koyan “Esirlere Yardım İçin Bir Yasa (*An Act for the Reliefe of the Captives*)”yı geçirdi. Yasa esirlerin fidyesi için önemli olan gümrük gelirlerinin tahsisini öngörmekte olup bu konuda Parlamento ya destek esas itibarıyla güney ve doğu bölgelerinden gelmiştir. Parlamento özellikle fidye ile kurtarılmadığı takdirde Hıristiyanlıktan çıkacak olan esirlere önem verme gereğini duymuştur. Daha sonra Oliver Cromwell yönetimi altında Parlamento Akdeniz korsanlığının İngiliz ticaretine olan zararını azaltmak için mücadelesini hızlandırmıştır. 1641’deki yasa, 1650, 1652 ve 1653 yıllarında yenilenmiştir.³⁷⁶

1647’de bir parlamento temsilcisi olan Edmond Cason, Cezayir’de çok sayıda Britanyalı esiri fidye ile kurtarmayı başarmıştır. Edmond Cason’un *A Relation of the whole proceedings concerning the redemption of Captives* isimli eseri; esirler için ödenen fiyatları ve fidye ile kurtarılan esirlerin isimlerini içeren ve Parlamento tarafından ilk kez İngiltere’de yayınlanan bir listeyi içermektedir. Cason fidye ile kurtarılan insanların isimlerini Dublin’den Dover’a, Londra’dan Penzance’ye Bristol’dan Dundee’ye kadar Britanya adalarına ve ötesine göre kataloglamıştır.³⁷⁷ Bu esirler memleketlerine geri döndüğünde deneyimleri hakkında hikâyelerini çoğaltmışlar ve İngilizce konuşan dünyaya dağıtmışlardır. Evlerine ve kilise bölgelerine geri dönen

³⁷⁵ Maclean- Matar, *a.g.e.*, s.140-141.

³⁷⁶ Maclean- Matar, *a.g.e.*, s. 141-142.

³⁷⁷ Maclean- Matar, *a.g.e.*, s. 142.

esirler, İslamiyet, Müslüman kadınlar, camiler, esir hapishaneleri olan *bagnios*, Ramazan ve kuskus (couscous) hakkındaki heyecan verici bilgileri yaymışlardır.

II. Charles (h. 1160-1685)'ın Restorasyonu esârete karşı değişen bir tutum sergilemiştir. Berberi korsanları önceki yüzyılın yarısında olduğu gibi çoğu kez yaptıkları Galler, İrlanda, İskoçya, İngiltere'nin kıyılarına artık gitmedikleri için Britanya donanması daha da güçlenmişti. Ancak esâret hikâyeleri korkutucu olmaya ve ilgi uyandırmaya devam etmiştir. II. Charles, ülkesinin esirlerini kurtarmak için para harcamaya istekliydi ancak fidye için kaynaklarını artırmak üzere yeni araçlar bulmak zorundaydı. Tazminat Yasası (*Act of Indemnity*)'ndan gelen paranın bir kısmı Türkler ve Mağripliler tarafından esir alınan İngiliz denizcilerin fidyesi için ayrılmakta olup ayrıca Türkiye'de Hıristiyan esirlerin değiş tokuşu için mahkûm olan suçlularla alakalı bir teklif de yapılmıştır. Hem bireysel girişimler hem de Parlamento, esirleri kurtarmak için yeni yolların yanında esir sahipleri hakkında yeni bilgi kaynakları da arıyorlardı.

22 Ağustos 1640'da Fransa açıklarında bir İngiliz gemisinde Emanuel d'Aranda ile iki arkadaşı ele geçirilmiştir. D'Aranda Cezayir'e ayak bastığında fidye parasını makul seviyede tutmak için sosyal statüsünü gizlemiş ve Jacques van Zeveren ismini kullanmıştır. D'Aranda Cezayir'de iken sahibinin evinde, üretimde, tarımda ve inşaat işlerinde çalışmıştır. Dunkirk'te tutulan Cezayirli beş kadırga esirine karşılık iki arkadaşıyla birlikte d'Aranda on dokuz aylık esâretten sonra 24 Mart 1642'de özgürlüğüne kavuşmuş ve 20 Ağustos 1642'de Bruges'da ailesiyle buluşmuştur. D'Aranda memlektine dönünce esâret hayatını kullanarak Kraliyet danışmanı ve askeri görevlerde bulunmuştur. 1656'da esâret anlatısı yayımlanmış ve Fransızca, İngilizce, Felemenkçe ve muhtemelen Latince ve İspanyolca'ya da çevrilmiştir.³⁷⁸ 1666 senesinde John Davies'in Emanuel D'Aranda'nın *The History of Algiers and it's Slavery* isimli çevirisinin kapak sayfasında Hıristiyan bir esirin dövülmesiyle alakalı bir resim gözükmektedir. Bu metnin çevirisi Fransızca'dan yapılmış ve birkaç defa basılmıştır. Anlatı, Kuzey Afrika eyaletleri içerisinde en güçlü olan Cezayir'in konumu, gücü ve yönetimi konusunda bilgiler sağlamaktadır. Kitabın çoğu kısmı kapsamlı bilgiler verir ve bazen ilginç sosyal ve kültürel hayatla alakalı bilgilere

³⁷⁸ Gillain Weiss, "Emanuel d'Aranda", *Christian-Muslim Relations: A Bibliographical History, Western and Southern Europe (1600-1700)*, Ed. David Thomas-John Chesworth, C.9, Brill, Leiden, 2017, s. 482-488.; Gillian Lee Weiss, *a.g.t.*, s.309.

ulaşılabilir. D'Aranda, Cezayir toplumuna derin bir şekilde aşina olmuş ve İngiliz yazarların her zaman vurgulamak istedikleri kahramanlık ve İngilizlilik'e karşın d'Aranda esârette yurttaşlarının, şehitlikleri yanında tereddütlü hallerini, zayıflığını, düzenbazlıklarını, ızdıraplarını ve hatta din değiştirmelerini anlataktan çekinmemiştir.³⁷⁹ Cezayir'de esirlerin ibadetlerinde serbest olduğunu ve d'Aranda ve diğer iki arkadaşının dininden vazgeçirilme gibi baskıya uğramadığını yazmıştır.³⁸⁰

1661'de II. Charles'ın Braganza prensesiyle evliliği sonucu Tanca'nın çeyiz olarak İngiltere'ye intikali,³⁸¹ bölgeye ve Mağrip mirasına olan ilgiyi artırmıştır. Tanca, Britanyalılar, Mağripliler, Türkler ve Britanya'nın Avrupa'daki müttefikleri için buluşma noktası olmuştur. Asila limanındaki kale, malzeme tedarikinde bulunmuş ve Kuzey Afrika gemilerinin rıhtıma yanaşmasını ve Hristiyan yabancılara daha özgür bir şekilde ganimetlerini satmalarını teşvik etmiştir. Müslümanlar ve Hristiyanlar arasında benzer bir işbirliği Fransız esâret anlatılarında da görülebilir. Örneğin, Fransızca'dan *The fair One of Tunis* (1674) başlığıyla İngilizceye çevrilen roman, bir Fransızın Tunus'u ziyaretini, oranın hâkimiyle dost olmasını ve hâkimin kız kardeşiyle aşk yaşamasını konu alır.³⁸² Fas'taki esâreti hakkında yazan Fransız esir Germain Moüette, önceki sahipleriyle diplomasi ve ticaret alanlarında işbirliği için çağrıda bulunmuştur. Fransız esir özellikle esirlerin durumu ve gördükleri muamelenin yanında ticari imkânlar konusundaki fırsatları da yazmıştır. Germain Moüette, *Relation de la Captivité du Sr. Moüette dans les Royaumnes de Fez et de Maroc* (1682) isimli eserinde esâret ile ticaretin nasıl birleştirilebileceğini gösterir. Tıpkı İngiliz esâret anlatılarının bilgilendirme arayışında olduğu gibi Moüette tüccarlara ve elçilere faydalı olabileceği düşüncesiyle Arapça terimler ve bölgesel coğrafya sözlüğü ve ticaret üzerine bir antlaşmayı da anlatısına dâhil etmiştir.³⁸³ Kısacası İngiliz ve diğer Avrupa esâret anlatıları Kuzey Afrika hakkında muhbir ve haber kaynağı olmuştur.

1670 yılında *The Adventures of (Mr. T. S.) An English Merchant, Taken Prisoner by the Turks of Argier* yayınlandı. 1648 ile 1652 –I. Charles'ın idam edildiği ve Oliver Cromwell'in üstünlük elde ettiği yıllar- arasında geçtiği belirtilen *Adventures* yabancı

³⁷⁹ Maclean- Matar, *a.g.e.* s.143-144.

³⁸⁰ Weiss, "Emanuel d'Aranda", s. 485.

³⁸¹ Nadir Özkuyumcu, "Tanca", TDVİA, c. 39, İstanbul, 2010, s. 561.

³⁸² Maclean- Matar, *a.g.e.*, s.144.

³⁸³ Maclean- Matar, *a.g.e.*, s.144.

topraklardan görmüş geçirmiş biri olarak dönen kara yazgılı bir İngiliz kahramanın öyküsüdür. Beş yıllık esâreti kapsayan bu anlatı da olaylardan bazılarının yaşandığına kuşku olmamakla birlikte tanıtıcı belli pasajlar da ancak Osmanlı Cezayir’inde bulunmuş biri tarafından ya da onun anlattıklarına dayanılarak yazılmış olabilir. Bu anlatıda da gerçekler kadar kurgular da yer alır; dahası ses getiren birkaç olayın ayrıntılarıyla anlatıldığı bazı sayfalar sanki başka bir İngiliz tutsağın, bu kez “R.D.” adında birinin başından geçen “maceralar” gibi tanıtılarak yeniden basılmıştır.³⁸⁴ T.S. ülkeyi detaylı bir şekilde tasvir etmesine karşın baştan çıkardığı kadınları gururlanarak anlatmış, Cezayir yönetimiyle Fas Krallığı arasındaki sınır bölgesi Tilimsan’ın Osmanlı valisininin baş danışmanı olmaya layık görülecek kadar gözü pek ve becerikli biridir. Osmanlı çıkarları doğrultusunda akıl verip pazarlıklar yaparak yerine getirdiği hizmetlerin yanı sıra valinin muhabbet tellallığını da yürütmesi er geç ona azımsanmayacak bir servet ve İngiltere’ye dönme hakkı vermiştir.³⁸⁵ T.S. ‘nin anlatısı erkeksi bir kendini gerçekleştirme ve askerleşmiş İngiliz erkekliğini gösteren bir oyun alanı olarak Kuzey Afrika’yı sunmuştur.³⁸⁶

1670’ler boyunca başarılı bir şekilde ortama ayak uyduran, zekâsıyla sahiplerini manipüle eden bu “kahraman” İngiliz esirlerin anlatıları yayınlanmaya ve basılmaya devam etmiştir. 1672’de bir Cezayir esâret anlatısı *A True Relation of the Adevntures of Mr. R. D. An English Merchant taken by the Turks of Argierin 1666* başlığıyla yayımlanmıştır. Anlatının kahramanı, Türklere hizmet etmiş ve Cezayir’de İngiliz kahramanlığı ve liderliğini göstererek kendisine hayran olunmuş bir kişi olup eserde bir kez daha İngiliz askeri becerisi vurgulanmıştır.

1675’te *Eben-ezer; or, a Small Monument of Great Mercy, Apperaring in the Miraculos Deliverance of William Okeley* isimli esaretname yayımlanmıştır. William Okeley, 1639’da korsanlar tarafından ele geçirildiğinde Batı Hint adalarında yeni bir koloni bulma arayışında olan bir gemide mürettebat üyesiydi. Cezayir’deki hayat hakkında detaylı tasvirlerde bulunsa da İslam karşıtı ve eski basmakalıp ifadeleri kullanan “şeytanlaştırma mekanizması”nın filtresiyle bakmıştır. Ayrıca Okeley Müslüman esir

³⁸⁴ Gerald Maclean, *Doğuya Yolculuğun Yükselişi: Osmanlı İmparatorluğunun İngiliz Konukları (1580-1720)*, Çev. Dilek Şendil, Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2017, a.g.e, s. 233-236.

³⁸⁵ Maclean, *a.g.e.*, s. 236.

³⁸⁶ Maclean- Matar, *a.g.e.*,s.145.

sahiplerinin dini toleransını rüşvet sebeplerine atıfta bulunarak anlatmıştır. Gerçi Proestanlık ve İslam karşıtlığı hakkındaki düşünceleri kendisine ait olmayabilir. Nitekim Okeley'in *Eben-ezer*'i başka birisi tarafından düzeltilmiş ve biçimlendirilerek edite edilmiştir ayrıca eserinde başkasından yardım aldığını açıkça belirtmektedir.³⁸⁷ Okeley'in eserinde Türklerin bir keşişi (*frier*) yakması ve çeşitli işkencelerin çizimleri olsa da dönmeye zorlamayı veya Müslümanlar tarafından yapılan işkenceyle kendisinin aşağılanmasını temsil etmez. Daha ziyade talihsizlik hikâyeleri sunan Okeley, tolerans ve fırsat anları üzerine odaklanır.³⁸⁸ Okeley, tütün, şarap ve kanvas giysi satışlarını nasıl başardığını; esir arkadaşı olan Peder Devereux Spratt tarafından önderlik edilen dini hizmetlere nasıl katıldığını ve sahibiyile nasıl çok samimi olduğunu anlatır. Cezayir'de hayat İngiltere'den bile daha iyidir ve Okeley Cezayir'e yerleşme konusunda düşünür. Ayrıca Okeley, Cezayir'de Müslümanlarla dini konularda tartışmadığı sürece, Müslümanlar ibadetini yapması için yalnız bırakmış, para kazanmasını sağlamış ve yurttaşları ve dindaşlarıyla birlikte toplanmalarını dahi sağladıklarının farkına varmıştır. Ancak Okeley hayatının geri kalanını burada geçirmek istememiş böylece beş İngilizle birlikte bir sandal (*boat*) yaparak kaçmışlardır. Okeley'in anlatısında aşırı bir düşman müslüman imgesi yoktur. Yine de İslâmiyetin ve peygamberinin aleyhinde bulunmuş ancak peygamberin takipçilerinin, pek çoklarının düşündüğü gibi mutlaka kötü ve zalim olmadığını da anlatmıştır.³⁸⁹

Esirlerin büyük çoğunluğu Kuzey Afrika'da tutulmaya devam etmesine rağmen çok az Britanyalı dünyanın başka kısımlarında ele geçirilmiştir. *A True and Perfect Account* isimli anlatı İzmir'de esir olan Mr. Harrison'ın kaçışını anlatır. Onun sahibi (*master*) eskiden İngiltere'de bulunan ve Lincolnshire'de küçük bir kasaba olan Crowland'ı bilen yaşlı bir adamdır. Büyük bir Osmanlı şehriden bildirilen yegâne yayınlanmış esâret anlatısıdır.³⁹⁰ 1681'de bir grup İngiliz tüccarın Seylan adasında tutuklanmasının betimlemeleriyle birlikte Kaptan Robert Knox'un esâret anlatısı yayımlandı. Oradaki halkı ve âdetlerini mufassal bir şekilde tasvir eden Knox'un *An Historical Relation of*

³⁸⁷ William Okeley, "Ebenezer; or, A Small Monument of Great Mercy, Appearing in the Miraculous Deliverance of William Okeley (1675)", *Piracy, Slavery and Redemption: Barbary Captivity Narratives from Early Modern England*, Ed. Daniel Vitkus, Columbia University Press, New York, 2001, s. 124-126. Okeley'in İslam peygamberi hakkındaki düşünceleri için Bkz. s. 125.

³⁸⁸ Maclean-Matar, *a.g.e.*, s.146.

³⁸⁹ Maclean-Matar, *a.g.e.*, s.146.; David C. Moberly, "William Okeley", *Christian-Muslim Relations: A Bibliographical History*, Ed. David Thomas- John Chesworth, C. 8, Brill, Leiden, 2016, s. 459-467.

³⁹⁰ Maclean- Matar, *a.g.e.*, s.146-147.

the Island Ceylon, in the East Indies: Together with an Account of the Detaining in Captivity the Author and divers other Englishmen now Living there, and of the Author's Miraculous Escape isimli anlatısı hızlı ve uluslararası bir başarı elde etmiştir. Hatta betimsel pasajları Daniel Defoe'nun Robinson Crusoe eserine ilham olmuş ve Kraliyet Cemiyeti (Royal Society)'nin dikkatini dahi çekmiştir. Knox, protokol hususunda bir yanlış anlaşılardan dolayı kendisinin ve diğer İngilizlerin nasıl adadan ayrılmasının engellendiğini betimler; ancak onlar “esirler (*slaves*)” olarak değil Doğu Hindistan Kumpanyasının kayıtlarına göre “ tutuklu (*prisoner*)” olarak muamele görmüşlerdir.³⁹¹ Knox, esâretini küçük bir çiftikte çalışarak geçirmiş ve mısır işinden epey miktarda para bile kazanmıştır.

1682'de Adam Elliot, Titus Oates'in, Muhammedî olduğuna dair ithâmları karşısında kendini savunmak için Fas'taki altı aylık esaretini ele aldığı *A Narrative of My Travails, Captivity and Escape from Salle, In the Kingdom of Fez* isimli anlatısını yayınlamıştır.³⁹² Elliot'un anlatısı Fas korsanlığının merkezi olduğundan beri İngiliz tahayyülünde kötü şöhretli olan Salé limanının ilk içeriden tasvirini vermektedir. Elliot, Moriskoların çok sayıda olduğunu kaydederek kültür ve insanların karışımıyla ilgili detaylı bilgiler yanında sahibiyle alakalı bilgilerde vermiştir. Örneğin Elliot, sahibi Hamid Lucas ile o kadar samimi ve rahat iletişim kurmuştur ki sahibine Fransız şarabının çok güzel olduğunu ve “insanın içmek için dinini bile reddedebileceğini” söyleyecek şakalaşmıştır. Ayrıca Elliot'un esâretinin başlarında popüler olan “Sahte Astrolog” şarkısını efendisine söylemiş, sahibinin çok hoşuna giden bu şarkıyı İspanyolcaya çevirirerek onu daha çok eğlendirmiştir.³⁹³ Bu, gerçekten zor şartlar altında bile dostlukların nasıl geliştiğiyle ilgili güzel bir örnektir.

Fas hakkında yeni bilgilerle dolu olan Thomas Phelps'in *A True Account of the Captivity of Thomas Phelps at Machaness in Barbary* isimli anlatısı 1685 senesinde yayımlanmıştır. Thomas Phelps, Fas sultanı Mulay İsmail'in Meknes'te kurulan gösterişli yeni başkentinin inşasında çalışmıştır. Phelps, Berberistan tarafına yola çıkacak olan denizciler için uyarıcı hikâyeler ve yardımcı bilgiler sunar. Ayrıca Phelps'in anlatısında, İngiltere'ye oldukça yakın yerlerde karşılaşılabilecek olan dönme

³⁹¹ Maclean-Matar, *a.g.e.*, s.147.

³⁹² Nabil Matar, “Introduction: England and Mediterranean Captivity, 1577-1704”, s. 33.

³⁹³ Nabil Matar, *Keşifler Çağında Türkler, Mağripliler ve İngilizler*, s. 124-125.

deniz haydutlarının (*renegade pirates*) uyguladığı aldatıcı metodlar hakkında okuyucuyu uyarır. Metin Phelps'in İngiltere'ye bir ahmak olarak değil bir kahraman olarak geri dönüşüyle son bulur.³⁹⁴

Thomas Phelps'in kahramanca kaçışına benzer bir anlatı Francis Brooks tarafından *Barbarian cruelty being a true history of the distressed condition of the Christian captives under the tyranny of Mully Ishmael, Emperor of Morocco* (1693) adıyla yayımlanmıştır. Brooks okuyucularını, ele geçirilip Meknes'e götürüldüklerinde karşılaçıkları durumla alakalı olarak bilgilendirmiştir. Brooks ayrıca Kral William ile Kraliçe Mary'yi Mulay İsmail tarafından tutulan üç yüz kırk Britanyalıya yardım etme çağrısında bulunmuştur ve Mulay İsmail'in yaptığı savaşların bir tarihini, ülkenin tasvirini, yiyeceklerini, ten renklerindeki ayrıma dikkat ederek nüfusu ve Hıristiyan esirlere yapılan korkunç muameleyi de eklemiştir. Brooks her ne kadar anlatının başlığında Berberi zulmü ifadesini kullansa da kendisi bir Mağriplinin yardımıyla kaçabilmiştir.³⁹⁵

Yüzyılın sonuna yaklaştıkça bu anlatılar göstermiştir ki okuyucular çağdaş ve yaşayan kahramanlara rağbet etmektedirler. Fidyeye ile kurtarılan ve dolayısıyla kahramanlık içermeyen esir anlatılarına pek itibar edilmemiştir. Örneğin 1655'te ele eçirilen Abraham Browne'nın ve 1680'den 1687'e kadar esir tutulan Joshua Gee'nin hikâyeleri yayımlanmamıştır. 1691'de ele geçirilen ve sekiz yıl sonra fidyeye ile kurtarılan John Whitehead'ın detaylı Fas anlatısı da yayınlanmadan kalmıştır.³⁹⁶

Erken modern dönemde bir esir tarafından yazılan en önemli anlatı Joseph Pitts'in *A True and Faithful Account of the Religion and Manners of the Mohammetans* isimli 1704 yılında yayınladığı çalışmadır. O zamana kadar basılan en uzun İngiliz esâret anlatısı olmanın yanı sıra İslamiyet ve Müslümanların inanç ve kültürü hakkında en detaylı bilgiyi vermektedir. John Fox'un esâret anlatısından bu yana "kâfirlerin" zulümlerini abartmak, onların Hıristiyanlara karşı zorbalığını büyütme, Tanrı'nın düşmanları

³⁹⁴ "Thomas Phelps, A True Account of the Captivity of Thomas Phelps (1685)", *Piracy, Slavery and Redemption: Barbary Captivity Narratives from Early Modern England*, Ed. Daniel Vitkus, Columbia University Press, New York, 2001, s. 193-195.; Erken Modern dönemdeki esirlerin "kahraman" olarak değerlendirmesi üzerine etkili bir inceleme için Bkz. Joe Snader, *Caught Between Worlds: British Captivity Narratives in Fact and Fiction*, The University Press of Kentucky, Kentucky, 2000, s. 62-93.

³⁹⁵ Maclean- Matar, *a.g.e* .s.149.

³⁹⁶ Maclean- Matar, *a.g.e* .s.149.

olarak kimliği belirsiz ve isimsiz ‘Türkler’i göstermek baskın motiflerdir. Fransız ve İspanyol esaret anlatılarının aksine İngiliz esâret anlatılarının yazarları, sahipleri ve diğer Müslümanlar hakkında nadiren bahsetmişler ve ulusal kahramanlığı ve kraliyet himayesini ise övmüşlerdir. Pitts daha önceki İngilizlerle karşılaştırıldığında İslâm dünyası ve kültürü hakkında çok daha detaylı bilgiler sağlamış ve bir analiz yapmıştır. Pitts, Müslüman olduktan sonra Müslümanların âdetlerine, ritüellerine, ibadetlerine, inanışlarına tamamen “içeriden birisi” olarak girmiştir. Pitts, İslamiyet’i içeriden yaşama deneyimini elde etmişti; geri döndüğünde Devonshire’da hâlâ Müslüman olduğundan şüphe edilebileceği endişesiyle, dışarıdan bir gözlemci gibi yazmaya çalışmıştır. İngiltere’de esareten kurtularak evlerine dönen esirlerin esaret döneminde dinlerinden dönüp dönmedikleri ve fiziksel olarak İslam mührü (sünnet) taşıyıp taşımadıkları merak edilmiş ve esareten kurtulup İngiltere’ye dönen esirler, Müslüman olup olmadıklarından emin olmak için gemi kaptanları ve halk tarafından soyularak sünnet edilip edilmedikleri kontrol edilmiştir.³⁹⁷

Pitts, Mısır ve Arabistan yoluyla Mekke ve Medine’ye hac ziyaretinde bulunmuş, daha sonra kaçacağı yer olan İzmir’i ziyaret etmiştir. Pitts kutsal mekânları ziyaret eden bilinen ilk İngilizdir. Bu yolculuklar çeşitli müslüman topluluklar arasındaki hayat hakkında oldukça detaylı ve kapsamlı bilgiler sunulmasına imkân sağlamıştır. Pitts anlatısında tasvir ettiği kültür ve dini âdet ve nitelikleri görmüş ve muhtemelen uygulamıştır ancak Pitts okuyucusuna defaatle hiçbir zaman gerçekten kabul etmediğini hatırlatır. Ancak Pitts Müslümanları betimlerken sürekli olarak “biz” ifadesini kullanmaya kayar; açıkçası bu Pitts’in Müslüman topluma entegre olduğunu ve Müslümanların düşünme biçimlerinden etkilendiğini göstermektedir. Bu bakımdan Pitts, hem İngiliz hem de kıta Avrupa’sındaki pek çok esirde görülen ülkelerine geri dönüşlerinde yaşadıkları gerilimi yansıtır. Bir diğer deyişle esaret sonrası pozisyonlarına tamamen entegre olmaya çalışmalarına rağmen İslamî geçmişlerinden kendilerini tamamen kurtaramamışlardır. Örneğin 1715’te esir edilen ve uzun bir süre esâret altında kalmış olan Thomas Pellow İngiltere’ye geri döndükten sonra bile sevdiği

³⁹⁷ Matar, *Keşifler Çağında Türkler, Mağripliler ve İngilizler*, s.114.

yemek olan kuskus'a devam etmiştir.³⁹⁸Hatta Danimarkalı eski bir esir olan Hark Olufs kilise de bile islamî elbiseler giymeye devam etmiştir.³⁹⁹

Cambridge'te profesör olan Simon Ockley tarafından, 1698'in Kasım'ında geri dönen anonim bir esirin anlatısına dayalı olduğu belirtilen, *An Account of South- West Barbary: Containing What is most Remarkable in the Territories of the King of Fez and Morocco* başlıklı bir anlatı 1713'te yayımlanmıştır. Fas'ı hem coğrafi hem de kültürel olarak betimeleyen bu anlatı askeri konularda spekülâtif tavsiyelerde bulunmuştur. Thomas Phelps gibi bu anlatının yazarı da Fas'ın sömürölmek için beklemekte olan bir öлке olduğunu hatırlatmaktadır. Dahası Britanya'nın donanması güçlüydü ve 1684'te Faslıların eline geçen Tanca kolaylıkla geri alınabilirdi. "Eğer 1500 ya da 2000 adam iki veya üç savaş gemisiyle giderse" ve "iki yelkenli gemiyle giderlerse 24 saat içinde sahiplerinden alabilirler; topların atılmasından sonra hiçbir Mağripli şehirde kalmaz ve daha sonra askerler karaya çıkabilir." şeklinde tavsiyelerde bulunur.⁴⁰⁰ Francis Knight'ın Cezayir'in geniş çapta fethini teklif ettiği 1640 yılından beri İngiliz esâret anlatıları temel olarak deniz haydutlarına karşı intikamdan fetih ve hâkimiyet çağrılarına doğru kayma göstermiştir.

1721'de Meknes'teki Britanyalı esirleri kurtarmak için bir heyet gitmiş ve akabinde kurtarılan esirlerden biri *A Description of the Nature of Slavery among the Moors* isimli bir esâretnâme yayınlamıştır. Esâretnâme yazarı Meknes'in genişliği ve büyüklüğü hakkında genel bilgiler vermiş, karanfil, lale ve başka çiçeklerin dikimini yapan bahçıvanları tasvir etmiş, ayrıca Britanya krallığına hizmetten mahrum kaldığını ve özgürlüğünden dolayı mutluluğunu da eklemiştir.⁴⁰¹ Heyet üyesi olan John Windus 1725'te *A Journey to Mequinez* isimli anlatıyı yayınlamıştır. Bu anlatıda Windus, yolculuğu, müzakereleri, Mulay İsmail'in sarayları ile şehri betimlemiştir. Bu yayın İngilizce'de bir fidyeci tarafından yayımlanan ilk anlatıdır. Windus daha öncesinde Fransızca ve Flemenkçe yazılara bakmış ve bir diplomatın bakış açısıyla yazmıştır.

³⁹⁸ Maclean- Matar, a.g.e., s.151.

³⁹⁹ 1724'te Hamburg bayrağı altında Hoffnung (Umut) isimli gemiyle giderken Sicilya adalarında (Scilly Isles) esir alınan Hark Olufs Constantine Beyi'nin himayesi altında çeşitli görevlere getirilmiştir. Olufs'un hikayesi ilginç ayrıntılar içerir. Bkz. Martin Rheinheimer, "From Amrum to Algiers and Back: The Reintegration of Renegade in the Eighteenth Century", *Central European History*, C. 36, No. 2,(2003), s. 209-233.

⁴⁰⁰ Maclean-Matar, a.g.e., s.152.

⁴⁰¹ Maclean- Matar, a.g.e., s.152.

1721'deki elçiliğinin her iki anlatısı da esirlerin isimlerini içerir. İlginç bir şekilde Windus'un listesi, İngiltere'de şimdiye dek yayınlanan esirlerin isimlerini içeren en kesin anlatı olan 1721'de yayınlanan esâret anlatısından eksiktir. Hatta 1721'deki anlatı ele geçirilen gemilerin adlarını ve tam tarihlerini de listeler. Windus'un ilgisi ise Fas sarayında diplomatik ve teşrifat töreniyle alakalı bilgilerdedir.⁴⁰²

Anonim *A Description* esâret anlatısında yeni bir motif olan “romans” yani aşk hikâyelerini yansıtır. T.S. oldukça müstehcen karşı konulamaz bir tavır haliyle Müslüman kadınlarla yaşadığını iddia ettiği olayları anlatırken hatta bazen “Aşk imparatorluğunda fetihler yapmaya niyetlenseydim, onları daha fazla mesut edemezdim herhalde” demektedir, anlatısının başka bir yerinde ise “ keşke suretim şekilsiz, endamım berbat olsa, şahsiyetimin davetkâr hususiyetine sahip olmasam diyordum.” şeklinde yazmaktadır.⁴⁰³ Buradaki yazar da sahibinin Portekizli karısı olan Moriama ile romantik ilişkisini betimlemiştir.⁴⁰⁴

Bundan sonra romans (aşk macerası) esaret anlatılarının değişmez özelliği olmuştur. 1720'de Eliza Haywood Osmanlılar tarafından ele geçirilen İspanyol bir kadın hakkında *The Fair Captive*'i yazmıştır.⁴⁰⁵ Oyun aslında İngiliz deneyimini dramatize etmese de romans aracılığıyla Londra sahnesine Akdeniz esaretini getirmiştir. Altı yıl sonra da Robert Chetwood'un kurgusal *The Voyages and Adventures of Captain Robert Boyle* isimli eseri esâretin artık ‘macera hikâyesi’ olduğunu göstermiştir.⁴⁰⁶

3.2. JOSEPH PITTS VE ESERİ

3.2.1. Joseph Pitts'in Hayatı

Exeter şehri, 16. ve 17. yüzyıllarda İngiltere'nin en geniş ve en müreffeh şehirlerinden birisiydi. Sanayi devriminden önce Exe ve Culm vadilerindeki şehirler büyük miktarda

⁴⁰² Maclean- Matar, *a.g.e.*, s.152.

⁴⁰³ Maclean, *a.g.e.*, s. 235-236.

⁴⁰⁴ Maclean- Matar, *a.g.e.*, s.153.

⁴⁰⁵ Schick, *a.g.e.*, s. 30.

⁴⁰⁶ Maclean- Matar, *a.g.e.*, s.153.

*şayak*⁴⁰⁷ (İng. serge) denilen kaba yünlü kumaş üretiyorlar ve başta Fransa olmak üzere İspanya, İtalya, Almanya ve Hollanda'ya ihraç ediyorlardı. 17. yüzyılın sonlarında kumaş ihraç eden Exeter şehri, İskandinavya ve Almanya'dan kereste, zift, kenevir, keten ve madensel ürünler, Kanarya, Azor ve Madeira adalarından şeker, İspanya ve diğer Akdeniz ülkelerinden zeytinyağı ve kurutulmuş meyve, Fransa, İspanya ve Hollanda'dan çeşitli ürünler ithal etmekteydi. Exeter şehri, geniş çapta kıyı ticareti, kumaş ve elma şarabı (İng. cider) ticaretini devam ettirmiş ve İrlanda, Galler ve İngiltere'nin diğer limanlarından kömür, yün, mısır, kereste, malt ithal etmiştir. 17. ve 18. Yüzyıllarda Devon bölgesinde özellikle Morina balıkçılığı önemli bir ticaretti. Morina balığı yakalandığında tuzlanır ve İngiltere'ye ya da pek çok Akdeniz ülkesinin kış yiyeceği olan kurutulmuş balık tüketen kıta ülkelerine satılırdı. Örneğin 1675'te Newfoundland için yola koyulan balıkçı filoların yaklaşık %70'i Devon bölgesinin gemilerinden oluşuyordu ve Dartmouth, Plymouth ve kuzey Devon bölgelerinin limanları Devon grubunda hâkimken, Exeter şehrinin, Newfoundland'a 1676'da beş gemi, 1683'te on altı ve 1690'da ise on üç gemi gönderdiği bilinmektedir.⁴⁰⁸

Joseph Pitts, 1663 civarında Exeter'de Anglikan kilisesine bağlı olmayan bir ailede doğdu. Babasının ismi John'du. Joseph Pitts'in yazım stilinden anlaşılıyor ki okuma, yazma, aritmetik ve Hıristiyan inancı konularında iyi bir eğitim almıştı. Exeter'deki deniz ticaretinin faal olmasından dolayı Joseph Pitts, esâretnâmesinde, "Yaklaşık 14 veya 15 yaşlarımda, aklım beni denizci olmaya itti." demektedir. Paul Auchterlonie, eğer Exeter'in deniz ticaretine bağımlılığı Pitts'in kariyer seçiminde büyük bir etkisi olduysa, -o zamanlar Devon'da Protestan inanç güçlüydü ve özellikle Puritan gelenek- Pitts'in kimliğinin kökenini ve hayata karşı tüm tavrını belirlediğini söylemektedir.⁴⁰⁹

Kısa süren birkaç yolculuk yaptıktan sonra, Joseph Pitts Lymptone'dan *Speedwell* isimli gemide İrlanda, Newfoundland, Bilbao, Kanarya adalarına ve daha sonra evine gitmek üzere 1678 yılında denize açılmıştır. Joseph Pitts'in bindiği beş ya da altı mürettebatlı gemi, Newfoundland ya da New England açıklarında morina ya da ringa balığı avlayan ve daha sonra İspanya veya daha güneye avladıkları balığı tuzlayıp

⁴⁰⁷ Şayak: İplikleri verev dokunmuş, dayanıklı, sıcak tutan, özellikle esnaf ve köylü pantolon ve ceketi yapılan, çuhaya göre daha kaba yünlü kumaş. Bkz. <http://www.lugatim.com/s/%C5%9Fayak> Erişim Tarihi: 02/04/2020.

⁴⁰⁸ Auchterlonie, *a.g.e.*, s. 49-50.

⁴⁰⁹ Auchterlonie, *a.g.e.*, s. 50-51.

satabilecekleri, İngiliz balıkçıların kullandığı tipik bir gemiye benzemektedir.⁴¹⁰ Bu yolculuğunda Cezayirli korsanlarca ele geçirildi. Aslında korsanlar, Pitts'in bulunduğu gemiyle birlikte beş ya da altı mürettebatlı balık taşıyan birkaç İngiliz gemisi de ele geçirdiler.

Cezayir'de esir pazarına alındıktan sonra Mustafa isimli bir Türk tarafından satın alınan Pitts, 1678 sonları ya da 1679 başlarında, Dilber İbrahim isimli bir başka Türk'e satıldı. Pitts'in tam olarak ne zaman Müslüman olduğunu bilmek imkânsız olsa da Fransızların 1683'te şehri bombalamasından sonra İbrahim, *day*'ı olmak için hayatına mâl olan bir girişimde bulunmuştur. Dolayısıyla Pitts, 1679 ve 1683 yılları arasında İslam'a dönmüş olmalıdır. Paul Auchterlonie, en muhtemel tarihin 1683 olduğunu söylemektedir.⁴¹¹

Dilber İbrahim'in başarısız darbe girişiminden sonra, dul kalan karısı Pitts'i yaşlı bir bekâr olan Ömer isimli Türk'e sattı. Pitts üçüncü sahibinden babacan bir muamele gördü ve muhtemelen 1686 yılında Mekke'ye hac için beraber gittiler.⁴¹² Böylece Müslümanların kutsal mekânlarını ziyaret ettiği bilinen ilk İngiliz oldu. Bu tarih hakkında bazı tartışmalar vardır. Paul Auchterlonie, bir başka çalışmasında: "Eğer Pitts'in üçüncü sahibi onu hacca götürmeden önce yaklaşık bir yıl birlikte yaşadıklarını söylemesi doğruysa, o zaman muhtemelen 1684'te hacca gitmişlerdir. Çünkü Dilber İbrahim'in 1683'te öldüğünü biliyoruz." demektedir. O, bunun yanında, Pitts'in özgürlüğünün ilk yılında, "Fransızların 1688 yılında Cezayir'i üçüncü kez bombalamaya geldiği yönündeki ifadesi doğruysa 1686'dan önce hacca girmiş olamayacağını" ileri sürmektedir.

Charles Beckingham, Pitts'in hac yolculuğu tarihini 1685 olarak kabul eder.⁴¹³ Mekke'de azat edilen Pitts, Cezayir'e geri dönüşünde asker oldu. Yaklaşık 8 yıl bir dönme (*renegade*) olarak Cezayir ordusuna hizmette bulundu. 1694'te Ege'de Cezayir donanmasıyla birlikte kaçmaya teşebbüs etmeden önce İspanyollara ve Faslılara karşı seferlere katıldı. Yürüyerek İtalya'nın çoğunu ve Almanya'yı geçmiş, nihayetinde,

⁴¹⁰ Auchterlonie, *a.g.e.*, s. 50.

⁴¹¹ Auchterlonie, *a.g.e.*, s. 53.

⁴¹² Paul Auchterlonie, "Joseph Pitts", *Christian-Muslim Relations: A Bibliographical History, Western Europe (1700-1800)*, Ed. David Thomas-John Chesworth, C.13, Brill, Leiden, 2019, s.214.

⁴¹³ Charles Beckingham, "The Date of Pitts's Pilgrimage to Mecca", *The Journal of The Royal Asiatic of Great Britain and Ireland*, No:3/4, (Oct. 1950), s.113. Ayrıca Sir Richard Burton 1680 yılını, Cecily Radford 1684 ya da 1685 yıllarını kabul ederken William Foster ise 1685 ya da 1686 olabileceğini önerir. Bkz. s. 112.

ayrılışından 17 yıl sonra 1695 yılında Exeter'e ulaştı.⁴¹⁴ Pitts'in dönüşünden sonraki İngitere'deki günleri hakkında çok az bilgi vardır ve onun hakkında bildiğimiz esasen Exeter'de 1704 senesinde ilk kez yayınlanan yegâne eseri olan *A true and faitful account of the religion and manners of the Mahometans* isimli eseriyle sınırlıdır. 1739 yılında Joseph Pitts'in vasiyetnamesinin de gösterdiği gibi zikredilen yılda öldüğü varsayılabilir.⁴¹⁵

3.2.2. Eserin Özellikleri, Önemi ve Eser Üzerinde Yapılan Çalışmalar

Joseph Pitts'in esâretnâmesi oldukça ilginçtir ve bilindiği kadarıyla İngilizce de esâretnâme, seyahat anlatısı ve İslam hakkında bilgi veren eser olması yani üç farklı türü bir arada bulundurması bakımından benzersiz bir eserdir. 17. ve 18. yüzyıllarda bu üç türün ikisini barındıran İngilizce kitaplar var olmasına rağmen tek bir çalışma içerisinde üç özelliği de bulunduran Pitts'in eserinden başka çalışma yoktur.⁴¹⁶

Pitts'in kitabının ilk edisyonu Exeter'de 1704 yılında P. Bishop ve E. Score tarafından *A True and Faithful Account of the Religion and Manners of the Mohammedans, in Which is a Particular Relation of their Pilgrimage to Mecca, the Place of Mohammed's Birth, andd a Description of Medina and His Tomb there; as Likewise of alger and the Country Adjacent; and of Alexandria, Grand-Cairo &c; With an Account of the Author's Being Taken Captive, The Turks Cruelty to Him and of His Escape; in Which are Many Things Never Publish'd by any Historian Before* (ss. [13], 183) başlığıyla yayınlanmıştır. Eser İzmir'de (Smyrna) konsolos olan Willaim Ray'e ithaf edilmiş ve "mümkün olduğunca tam olarak Muhammedî inancın bir anlatısını" ve "geçmişimdeki karşı safa geçmemin⁴¹⁷ asgarien bir şekilde özür ve telafisini yapmak için" arkadaşlarının ısrarı üzerine yazılmıştır. Açıkçası kitap başarılıydı, 1717 yılında Exeter'de M. Bishop ve E. Score tarafından 1704 baskısıyla aynı ama farklı sayfalama (ss. [10], 204) edisyonuyla izinsiz baskısı yapılmıştı. Ayrıca 1719 yılında W. Taylor tarafından Londra'da (ss. [10], 204) ikinci bir yetkisiz baskısı piyasaya sürülmüştür. Bu

⁴¹⁴ Augustus Ralli, Exeter'e varış tarihini 1693, ölüm tarihini de 1735 olarak verir. Bkz. *Christians at Mecca*, Willaim Heinemann, London, 1909, s. 46.

⁴¹⁵ Auchterlonie, "Joseph Pitts", s.214.

⁴¹⁶ Auchterlonie, *a.g.e.*, s. 3

⁴¹⁷ Pitts burada Cezayir'de iken İslam'a geçişini kasetmektedir.

yasadışı baskılar Pitts'i ciddi bir şekilde üzmüş ve Pitts üçüncü edisyonun önsözünde bu durum hakkında serzenişte bulunmuştur.

Pitts'in eseri için özellikle Londra'dan büyük bir talep vardı. Sonuçta Pitts revize edilmiş yeni baskısını yayınlamaya karar verdi ve 1731 yılında Londra'da J. Osborn ve R. Hett tarafından *A faithful Account of the Religion and Manners of the Mahometans, in Which is a Particular Relation of their Pilgrimage to Mecca, the Place of Mohammet's Birth, andd a Description of Medina and His Tomb there; as Likewise of Algier and the Country Adjacent; and of Alexandria, Grand-Cairo &c; With an Account of the Author's Being Taken Captive, The Turks Cruelty to Him and of his Escape; in which are many Things never publish'd by any Historian Befor. By Joseph Pitts, of Exon. The Third Edition, Corrected, with Addition. To this Edition is added a Map of Mecca, and a Cut of the Gestures of the Mahometans in their Worship* (ss. xxiv, 260) adıyla, başlıkta az bir değişiklikle yayımlandı.

Pitts, bu edisyonda yazım üslubunu gözden geçirmek, hatalarını düzeltmek, Arapça'dan yaptığı tercümelemleri geliştirmek, elindeki malzemeyi yeniden organize etmek, bu edisyon sürecinde hatırladığı malzemeyi özellikle konsolos Baker'ın mektubunun metnini dâhil etmek gibi düzenlemeler yapmıştır. Neticede Pitts, eserin üçüncü edisyonuna yüzde 10 civarında eklemeye bulunmuştur. Örneğin, 1704'teki edisyonundaki "Mecha" kelimesi 1731'deki baskısında daha yaygın kullanılan "Mecca" olarak değiştirilmiştir. Yine, ilk baskıdaki başlıkta yer alan "Mohammetans" kelimesi üçüncü baskıda "Mahometans" olarak değişmiştir. Üçüncü edisyonda bazı hatalar da düzeltilmiştir. Örneğin, 1704'teki edisyonda "söylenilmiştir ki, bir Muhammedî'nin hoşuna giderse pek çok eşe sahip olabilir ve ben de öyle olduğuna inanıyorum" derken 1731'deki edisyonda ise bu ifade "söylenilmiştir ki, Bir Muhammedî'nin hoşuna giderse pek çok eşe sahip olabilir, gerçi yanılmıyorsam, sayısı dördü geçmeyebilir" demektedir. Bu iki edisyon (1704 ile 1731 baskıları) arasındaki farklar'dan biri de 1731 edisyonun iki tane gravür eklenmesidir. İlki "Muhammedî'lerin Tanrı'ya namazlarında çeşitli hareketleri"ni gösterirken diğeri ise "Mekke'de Muhammedî'lerin en kutsal ve en eski tapınağı"ni gösteren gravürdür. Bu gravürlerden başka iki edisyon arasındaki farklar ya Cezayir'deki yaşam hakkında ilave bilgiler ya da belirli hususları göstermek nakledilen kişisel anekdotlardır. Örneğin, 1731 edisyonunda; yiyecek, mutfak, defin işlemleri, sosyal ilişkiler ile ev tasarımı

arasındaki ilişkiler, fırıncı delikanlılar, su taşıyıcıları, hamamlar, İncil hakkında Müslümanların bilgisi, İskenderiye’de Pompey’in sütunu, Hıristiyan ve Yahudilere niçin yeşil serpuş giymenin yasak olduğu, Mısırlı hammallar, Beytullah’taki cam lambalar, Medine’ye giden deve kervanlarının organizasyonu, Sina dağı ve Akabe, dönmelerin infaz şekilleri gibi konular hakkında yeni bilgiler verilir. Ayrıca şu konulara değinilmiştir: üçüncü sahibinin dindarlığı, ikinci sahibinin hayırsız karısı, İskenderiye’de Binbir Sütun kilisesinde bir İspanyol dönmesinin oynadığı bir oyunu, Mısır’da yağmur yağışı, Oran kuşatmasında bombacı (*bombagee*) olarak tecrübeleri, Müslüman olduktan sonra gizlice domuz eti yemesi, bir Cezayir kadırgasının Fransız filosuna yaptığı başarısız saldırı girişimi, Livorno’da (Leghorn) karantinadayken Yahudi bir damatın ailesi tarafından misafir edildiğini, Sir William Falkener’in Amiral’e yazdığı mektup ve Exeter’e geri dönüşünde babası ile dokunaklı buluşması vb.

Ayrıca Cezayir toplumu hakkında dört hususta verdiği açıklayıcı ve gerçekçi betimlemeleri önemlidir. Bunlardan birincisi, Pitts’in ilk edisyonda belirttiği Mr. Eliot’ın ilgisiz olduğuyla alakalı etkiyi düzeltmesidir. İkincisi geminin kaptan’ı George Taylor’ın Pitts’in babasına mektubu, üçüncüsü Cezayir’deki konsolos Thomas Baker’in İzmir’deki İngiliz konsolosuna yazdığı mektup ve son olarak Pitts’in yazmadaki becerisinin nasıl olduğunun tasvirine ve sunum beklentilerine verdiği önemdir.⁴¹⁸ Bu son ilave Cezayir’den kaçışından otuz beş yıl sonra bile orada kaldığı zamanının ve tavrının ikircikli yapısıdır. Bu ilave pasajda Pitts, Cezayir’de kalmak için birçok sebebinin olduğunu kabul etmektedir. Çünkü, üçüncü sahibi Pitts’e yasal varisi olabileceği teklifinde bulunmuştu. Pitts bu durum hakkında, “benim son patronum çok iyi birisi olduğundan onunla akraba olabilirdim; ona karşı büyük bir sevgi besledim hatta bir baba olarak gördüm ama yine de burası İngiltere değildi ve ben evde olmak istiyordum.” demektedir. Exeter’de ileri yaşa vardığında bile, hâlâ etkisi görülen karışık duygularını kısa ve öz bir şekilde ifade edişini görmemek zordur. Pitts’in henüz on beş yaşında iken esir alındığı dikkate alınır, yaşadığı yalnızlık, fiziksel istismarın yanında Cezayir’deki ilk üç veya dördüncü yılında dininden dönmüş olmasından kaynaklanan utancından duyduğu ızdırabın üzerindeki etkileri kolaylıkla tahmin edilebilir. Pitts, üçüncü sahibiyle Mekke’de azad edilmesini öncesinde köle olarak, daha sonra da özgür bir insan olarak en az on yılını geçirdi. Açıkçası Ömer’in iyiliği onun üzerinde uzun

⁴¹⁸ Auchterlonie, *a.g.e.*, s. 89.

sürelî etkide bulunmuş ve Ona karşı derin bir şekilde müteşekkîr kalmıştır. Tüm bunlar, yeni edisyonda eleştirmenlerini bir kez daha şaşkınlığa uğratmasına ve bir Müslümana duygusal bağlılığını hatırlatmasına rağmen, bu pasajı niçin dâhil ettiğini açıklar. Zaman içinde kitabın başarısıyla Pitts'in özgüveninin arttığı görülmektedir.

Eserin dördüncü edisyonu (muhtemelen yazarın izniyle) T. Longman ve R. Hett tarafından 1738 yılında (xxiv+ 259 s.) yayınlanmıştır.

1810 yılında Henry Maundrell'in *A journey from Aleppo to Jerussalem at Easter, A.D. 1697* başlıklı çalışmasına ek olarak modernize edilen imlâyla dördüncü baskısı dikkate alınarak yayınlanmıştır. 2001 yılında Daniel Vitkus tarafından 1704 baskısı esas alınarak modernize edilmiş imlâ ve metin notlarıyla yayınlanmıştır. Son olarak Paul Aucterlonie 1731 baskısını esas alarak giriş ve notlarla bu çalışmanın en modernize edilmiş ve en yetkin halini yayınlamıştır.⁴¹⁹

Eserin kısmî yayınlarına baktığımızda; Sir Richard Burton 1855-1856 yılında *Personal Narrative of a Pigrimage to Al- Madinah and Meccah* başlığıyla yayınlanan çalışmasında Mekke ve Medine şehirlerine hakkındaki yazıları yayınlamıştır. Sabine Baring-Gould 1908 yılında *Devonshire Characters and Strange Events* isimli çalışmasında Pitts'in Cezayir'deki zamanını, Avrupa yoluyla kaçışını özetleyerek ve Mekke ve Medine'ye ait gözlemlerini de sadeleştirerek yayınlamıştır. Sir William Foster 1949 yılında edite ettiği *The Red Sea and Adjacent Countries at the Close of the Seventeenth Century, as Described by Joseph Pitts, Willaim Daniel and Charles Jacques Poncet* isimli çalışmasında, Pitts'in Cezayir'den Mekke'ye kadar macerasını ve geri dönüşünü coğrafi, tarihi ve dil bilimsel notlarla yayınlamıştır. Zahra Freeth ve H.V. F. Winstone, 1978 senesinde 1731'deki edisyonundan yaptıkları iktibaslarla Pitts'in hikâyesini tekrar anlatmışlardır. Oleg V. Volkoff, 1981 yılında *Voyages en Egypte pendant les années 1678-1701 [par] E. Veryard, J. Pitts, J. Ovington, R. Huntingdon, Ch.-J.Poncet, W. Daniel; récits traduits de l'anglais par Christine Favard-*

⁴¹⁹ Auchterlonie, *a.g.e.*, s.97-266. Ayrıca İngiliz tarihi ve özellikle eserler üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan duayen ilim adamı Nabil Matar bu esere yönelik önemli uyarılarla birlikte takdir eden değerlendirmelerde bulunmuştur. Bkz. Nabil I. Matar, "Encountering Islam. Joseph Pitts: An English Slave in 17th-Century Algiers and Mecca. A critical edition, with biographical introduction and notes of Joseph Pitts of Exeter's 'A Faithful Account of the Religion and Manners of the Mahometans' 1731 by Paul Auchterlonie", *Journal of Islamic Studies*, C. 24, No. 2 (May 2013), ss. 239-241.

Meeks [et al.] isimli çalışmada Pitts'in Mısır üzerine tasvirleri notlarla Fransızca'ya çevrilmiştir.⁴²⁰ Stephen H. Gregg, 2005 yılında yayınladığı *Empire&Identity: An Eighteenth-Century Sourcebook*⁴²¹ isimli antolojisinde kısa bir şekilde Pitts'in çalışmasını özetlemiştir.

Türkiye'de yapılan çalışmalara baktığımızda tespit edebildiğimiz kadarıyla müstakil bir çalışma yapılmamış sadece birkaç çalışmada atıfların olduğu görülmüştür. Bunlardan ilki Hac ile ilgili bir ansiklopedi maddesi yazan Ahmet Özel'in makalesidir.⁴²² Özlem Kumrular son derece etkili bir çalışması olan "İslam Korkusu"nu ele aldığı çalışmasında Joseph Pitts'e değinir⁴²³. Irvin Cemil Schick, *Avrupalı Esireler ve Müslüman Efendileri* isimli derleme eserinin giriş kısmında; Hikmet Nazlı Pişkin'in hazırladığı *İngiliz Seyyahlara Göre XVII. Yüzyılda Akdeniz ve Akdeniz Limanları* isimli yüksek lisans tezi; Emrah Safa Gürkan'ın yayınladığı *Sultanın Korsanları: Osmanlı Akdenizi'nde Gazâ, Yağma ve Esâret, 1500-1700* isimli eseri ve son olarak Tuğba Bostancı'nın hazırladığı *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'ne Göre Mekke*⁴²⁴ isimli yüksek lisans tezinde Pitts'e atıflar vardır.

⁴²⁰ Auchterlonie, *a.g.e.*, s. 308-309.

⁴²¹ *Empire&Identity: An Eighteenth-Century Sourcebook*, ed. Stephen H. Gregg, Palgrave, 2005.

⁴²² Ahmet Özel, "Hac: Seyahatnameler", *TDVİA*, C.14, İstanbul, 1996, s. 413-416.

⁴²³ Kumrular, *İslam Korkusu*, s. 287-288.

⁴²⁴ Tuğba Bostancı, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'ne Göre Mekke*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2019.

4. BÖLÜM: JOSEPH PITTS'IN “MUHAMMEDÎLERİN İNANCININ VE ÂDETLERİNİN GÜVENİLİR BİR ANLATISI” İSİMLİ ESERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

4.1. Joseph Pitts'in Esir Edilişi, Kölelerin İsyanı, Cezayir'de Kölelerin Satışı, Cezayir'in Tasviri

Pitts, ilk bölümde yaklaşık on dört veya on beş yaşlarında denizci olmaya karar verdiğini ve babasının onaylaması ve annesinin karşı çıkmasına rağmen yabancı ülkeleri görmek istediğinden bahseder. İki veya üç kısa yolculuktan sonra ülke dışına daha fazla gezmek istediğini ifade eder. 1678 yılında Paskalya salısında *Speedwell* isimli geminin Lympstone'lu kaptanı George Taylor ile Batı adaları (İrlanda), Newfoundland, Bilbao, Kanarya adaları ve “Tanrı izin verirse” memleketine dönmek üzere gemi ile yolculuğa çıktığını söyler. Newfoundland'a güven içinde ulaştıktan sonra Bilboa'ya gitmek için yelken açtılar ve Newfoundland'dan ayrıldıktan yaklaşık kırk gün sonra İspanya kıyılarına yakın bir yerdeyken gemileri dikkatle izlediklerini, özellikle de sabahları, gün doğumlarında, günbatımı vakitlerinde dikkatli olduklarını ifade eder.

Pitts'in ve arkadaşlarının esir alındıkları gün aralarında yaptıkları konuşma dikkate değerdir. Gabya çubukları⁴²⁵ üzerindeki arkadaşlarından biri olan Mr. John Milton'un bir yelkenli gördüğünü ve rüzgaraltı yönünde yaklaşık 5-6 lig⁴²⁶ mesafede olduğunu söyler. Gün ortasında düşmanın yaklaşık bir mil⁴²⁷ yakına geldiğinde gemi kaptanı kaçışın boşuna olacağını ve bir veya iki saate yakalanacaklarını ayrıca kaçmaya devam ederlerse durumun daha da kötü olacağını anlatır. Deniz haydutları (*pirate*) Pitts'in gemisine yetiştiklerinde, İngilizce konuşabilen Hollandalı bir dönme, kendilerini gemiye çıkartmalarını istemiştir. Pitts, düşmanın kendisine gözü dönmüş canavara benzer yaratıklar gibi görüldüğünü ve bu yüzden çığlık atarak gemi kaptanına “*Kaptan! Onlar bizi öldürecekler ve bizi yiyeceklerinden korkuyorum.*” demiş, kaptan da “*hayır, hayır evlat!, Onlar bizi Cezayir'e götürecekler ve bizi satacaklar*” şeklinde karşılık vermiştir.

⁴²⁵ Ana direklerin üzerine sürülen çubuklardır. Bkz. Gürçay, *a.g.e.*, s. 176

⁴²⁶ League: yaklaşık olarak 5 kilometrelik uzaklık ölçüsü, bir saatlik yol. Bkz. Redhouse Sözlüğü, Ed. Robert Avery vd., Redhouse Yayınevi, İstanbul,1983, s. 560.

⁴²⁷ Mile: burada kullanılan deniz mili (nautical mile) 1852 metrelik mesafeyi ifade eder. Bkz. *Redhouse Sözlüğü*, Ed. Robert Avery vd., Redhouse Yayınevi, İstanbul,1983, s. 620.

Deniz haydutlarının kendilerine hakaret ettiklerini, halatlarla dövdüklerini belirten Pitts, haydutların gemide kıymetli eşya aradıklarını ama bulamadıklarını, bilahare gemiye bindirildiklerini kaydeder. Yaklaşık altı haftadır denizde olmalarına karşın bu deniz haydutlarının ilk avının kendileri olduğunu belirten Pitts, öğrendiğine göre, haydutların başlangıçta gerekli olabileceği düşüncesiyle balık yüklü gemilerini yanlarında götürdüklerini ama daha sonra bunları Cezayir’e göndermeye veya taşımaya değer olmadığını düşündükleri için batırdıklarını nakleder.

Pitts, esir alındıktan yaklaşık dört beş gün sonra Newfoundland’dan gelen beş- altı mürettebatlı küçük bir İngiliz gemisini ele geçirdiklerini, onların da kendileri gibi kürek çektiğini, iki- üç gün sonra bu sefer New England’dan gelen balık yüklü ufak bir İngiliz gemisi gördüklerini, onların birkaç lig (league) mesafede olduklarını, rüzgâr üstünde kaldıklarını ve rüzgârın az olmasından dolayı taktik değiştirip gemilerine İngiliz kralının bayrağını astıklarını, böylece gemilerini savaş gemisi gibi göstererek tuzağa düşürüp ele geçirdikleri gemiyi batırdıklarını anlatır. Bu olaydan iki üç gün sonra ringa balığı yüklü dördüncü bir İngiliz gemisi ele geçirip onu da batırmışlardır. Son olarak kısmen fıçı yapımında kullanılmak üzere ahşap malzeme taşıyan küçük bir Hollanda gemisiyle karşılaşmışlardır. Daha öncesinde uyguladıkları taktiği bu sefer de Hollanda bayrağını asarak uygulamak istemişler ama yarım lig mesafeye yaklaştıklarında Hollanda gemisi bunların “Türk” olduğunu anlamış, bunun üzerine kaçmaya çalışsalar da haydutlar geceleyin bu gemiyi de ele geçirmiş ve batırmışlardır.

Esir alındıkları Cezayir gemisinde otuz veya kırk kişi’nin üzerinde savaşçı olmadığını düşünen Pitts, esirlerin arasında isyana eğilim olduğunu ve özgürlükleri için ölümü göze aldıklarını kaydeder. Bunun yanında, otuza yakın yeni alınan esirle birlikte Cezayirliilerin yanında getirdiği yirmi ilâ otuz arasında eski esirin olduğunu anlatır. İsyan konusunda yeni alınan esirler kadar eski esirler de kararlıdır. Bu girişime ön ayak olan kişi eski esir ve kamara görevlisi olan Mr. James Goodridge’tir. Goodridge, iki yalın kılıç ve esirlerin zincirlerinden kurtulması için bir çift kerpeten getirdiğini ifade eden Pitts, bu plandan İspanyol ve diğer milletlerden olan esirlerin bilgisi olmadığını sadece İngiliz ve Hollandalı esirlere haber verildiğini yazmaktadır. İsyan kararı alanlar, gece zincirlerin çözülmesi ve sabahleyin isyan hareketinin uygulamaya koyulması hususunda anlaşmışlardır. İsyan için sabah vaktinin tercih edilmesi Ramazan ayında

olmalarıyla alakalıdır. Bu ayda oruçlu olan mürettebat muhtemelen sabahları uykuda olacağı için harekete geçmek üzere sabahın beklenmesine karar vermişlerdi. Cebelitarık Boğazı'nı geçip ufukta Cezayir görünmeye başladığında harekete geçmişler ama planları önceden anlaşıldığı için başarısız olmuşlardır. Kaptan büyük bir öfkeyle Pitts'in arkadaşı olan Lympstone'lı Mr. John Milton'u falakaya yatırmıştır. Pitts bu falaka olayını ayrıntılı bir şekilde anlatmakla beraber Mr. John Milton'un kendilerini ele vermediğini söyler. Bundan sonra daha da sert bir muameleye tabi tutuldukları anlaşılmaktadır. Nitekim Pitts, gemideki zincire vurulmuş hallerini, beş altı kaşık dolusu sirke, yarım kaşık zeytinyağı, birkaç zeytin, az miktarda siyah peksimet ve günde bir pint⁴²⁸ miktarında su verildiğini de yazar.

Pitts'in ifadesiyle “*arzu edilmeyen sığınağımıza*” yani Cezayir'e getirilen esirler ilk önce kaptanın evine getirilmişler ve geceyi sadece ekmek yiyip su içerek geçirmişlerdir. Sabahleyin, -âdet olduğu üzere- hepsi kamunun kullanımı (beytülmal) için pençik miktarı olan sekizde bir kısmı⁴²⁹ ile gemideki yükün aynı oranını alan ve bunu kendi seçimiyle yapan *dayı (dey)*'nin evine götürülmüşlerdir. Esirler oradan Bedestan'a götürülüp sabah sekizden öğleden sonra saat ikiye dek orada bekletilmişler ve bu süre zarfında kendilerine birer parça ekmek verilmiştir. Bu pazar yerinde insanların esirleri görmek ve almak için meraklı olduklarını, satın alıcıların sağlıklı, zinde ve hizmet için uygun olup olmadıklarını görmek istediklerini, ayrıca esirlerin açık artırma usulüyle satıldığını anlatmaktadır.⁴³⁰

Pitts'in Cezayir şehri ile ilgili gözlemleri de detaylıdır. Anlatımına göre, Cezayir şehri bir tepenin kenarında konumlanmış olup şehrin surları denize yakındır. Buradaki evlerin çatıları düz, beyaz renkte olup kum ve kireç kaplıdır. Surları olmayan yedi tane kale ve bunların çoğunda ikişer tane top bataryası mevcuttur. Kapısı olmayan dalgakıran

⁴²⁸ 0,550 litrelik ölçü birimi Bkz. *Redhouse Sözlüğü*, Ed. Robert Avery vd., Redhouse Yayınevi, İstanbul, 1983, s. 732.

⁴²⁹ Pitts bu oranı yanlış vermektedir. Osmanlı askeri sisteminde kara ve deniz seferlerinde ele geçirilen esirlerden “humus-ı şer’î” olarak beşte birinin devlet hizmetine alınmasını ifade eder. Bkz. Abdülkadir Özcan, “Pencik”, *TDVİA*, C. 34, İstanbul, 2007, s. 226.

⁴³⁰ Pitts, mezatçının “*Bu güçlü adama, uzuvlarına dikkatle bakın!, Her iş için uygundur*” ve “*Bu sevimli oğlan'a bakın!, O'nun ailesi şüphesiz epey zengindir ve büyük miktarda fidye ile onu kurtarabilir!*” gibi sözlerle fiyat artırmaya çalıştığını, satın almak isteyenler fiyatı söyledikten sonra tüm esirlerin tekrar *dayı*'nin (*dey*) evine götürülerek işlemin tamamlandığını bahseder. Bkz. Auchterlonie, *a.g.e.*, s. 119-120.

üzerinde bulunan en büyük kalede üç tane top bataryası bulunmaktadır. Onların çoğu da 40, 50, 60, 70 hatta 80 pound⁴³¹ taşıyabildiğini söyler.

Pitts daha sonra güzel bahçeleri, her çeşit meyvesi ve bol suyuyla Cezayir'in batı kısmında hoş bir şehir olan *Bleda* şehrini anlatır. Ayrıca ikinci efendisiyle yıllarca yaşadığı Bleda şehrinin Cezayir'e yakınlığı ve güzelliğinden dolayı pek çok Türk burada evlenip ikâmet etmekteydi. Bu sebeple burada ayrıca bir garnizona gerek duyulmamıştır. Geniş ve güzel olan *Meteeja* ovası ve orada yaşayan kabilelerden (berberîler) bahsettikten dillerinin Türk ve Mağriplilerden farklı olduğunu söyleyen Pitts, bazı ilginç ayrıntılar vermeye devam eder. Türklerin eğlence için tüfek atışları yaptığını, orada yaşayan zavallı Mağriplilerin Cezayir Türklerinden rahatsız olduklarını, Türklerin kadınlara yönelik pek çok suistimalde bulduklarını ve bu yüzden de halkın "*keşke Hıristiyanlar gelse ve Cezayir'i alsa*" dediklerini sıklıkla duyduğunu ileri sürmektedir. Bu söylemin kendisinin dönme geçmişinin izlerini silme çabasının bir yansıması olduğu söylenebilir. Şehir tasvirlerine devam eden Pitts, Miliana Mazouna, Mostaganem, Tilimsan, Oran, Constantine, Beladernab (Bône), Cool (Collo), Bougie, Biskra, Zammora şehirlerinden kısaca bahsetmiş, Mercan ticaretine ve hurmaya da değinmiştir.

4.2. Cezayirlilerin Denizdeki Tutumları ve Batıl İnançları

Pitts'in anlatısında Cezayirlilerin denizcilik faaliyetleri ve denizle ilgili batıl inançları konusunda da ilginç ayrıntılar vardır. Mesela, Cezayirlilerin seyrüseferden gelen her gemiyi temizleyip onardıklarını, geminin omurgasını don yağı ile yağladıklarını, böylece gemilerin su içinde daha hızlı gittiğini anlatır. Yine, ele geçirilen ganimetin nasıl paylaşıldığını izah eder. Ona göre, topçular iki pay, askerlerle topçular aynı payı alırken, hizmet eden kölelerin bazıları iki, üç ve dört pay alır ancak bu kölelerin payları efendilerine gitmekte ve geri kalan mürettebata ise birer pay verildiğini söyler.

Pitts'in anlatımına göre, birkaç gemi birlikte sefere çıktığında ilk kaydedilen kaptan, amiral olur ve sekiz Hıristiyan esir getirinceye kadar hiç kimse kaptan olamaz; bunun

⁴³¹ Pound, değişik zamanlarda ve değişik yerlerde değişebilen bir ağırlık ölçüsüdür. 454 gram olduğunu kabul edebiliriz. Bkz. *Redhouse Sözlüğü*, Ed. Robert Avery vd., s. 754

sebebini Cezayir hâkimine pencik verilmesine bağlar. Bir kaptan öldüğünde mezar başına bir bayrak direği dikildiğini, Cuma günü ölenin akrabalarının bayrak astığını, bunun da kaptanın ölümünden çok sonraları da devam ettiğini kaydeder. Denizden geri dönenler eğer ödül almışlarsa, müzayede de satılır; Müzayede de Türk, Mağripli, Yahudi ya da Hıristiyan olsun herkes fiyat artırma konusunda serbesttir ve teklif edilen para ödendikten sonra herkesin payı ödenir.⁴³²

Pitts, Cezayirlilerin korkak olduklarını ama zavallı küçük tüccarlara karşı da olağan üstü bir şekilde yiğit olduklarını söyleyerek onlar hakkındaki olumsuz yargılarını ortaya koyar. Pek çok defa büyük tüccarlara da saldırdıklarını ama utanç ve kırık kemiklerle baş başa kaldıklarını ilave eder. Cezayirlilerin İngiliz savaş gemilerinden çok korktuklarını, gündüzleri Cebelitarık Boğazı'nın içinde veya dışında çok az girişimde bulunabileceklerini ama geceleri canlı bir rüzgâr olursa kıyılarını güven içinde tutmak için çıkabileceklerini anlatır. Pitts çoğu kez Cezayirlilerin İngilizler gibi kovalanmadığını, takip edilmediğini duymuştur.

Pitts, Cezayirlilerin denizdeyken yaptığı ilginç bir ritüelden bahseder: “*Onlar Cebelitarık Boğazı'nın ağzındayken genellikle yanlarında taşıdıkları küçük mumları bir araya getirerek bağlarlar. Daha sonra zeytinyağı kâsesiyle birlikte Berberî kıyısında gömülü olan murabıt*⁴³³*a bir hediye olarak gemiden denize bırakırlar ve bu ritüel yıllardır yapılmaktadır. Bu ritüel de şüphe yoktur ve inanılması onlara öğretilmiştir. Hediye murabıtların eline güven içinde ulaşacaktır. Bu yapıldığında onlar hep birlikte ellerini kaldırırlar. Murabıtın kutsaması için yalvarırlar ve bereketli bir sefer dilerler.*” Bu ritüelin tam bir “*ora pro nobis*”⁴³⁴ olduğunu söyleyen Pitts, “*aslında onların inancının tamamı Papalık, Musevilik ve Arapların putperestliğinin bir derlemesiydi.*” demektedir. Cezayirliler denizdeyken bu ritüelden bekledikleri yardım ulaşmazsa o zaman duruma göre bir koyun (duruma göre iki veya üç de olabilir) kurban ederler ve bir bıçakla başını kesip başını denize atarlar. Daha sonra iç organlarını çıkarıp koyunu ortasından ikiye ayırıp birini geminin sağ tarafından diğerini ise geminin sol tarafından denize doğru atarlar. Böylece Pitts, “*bu kör kâfirlerin gerçek ve yaşayan Tanrı'nın*

⁴³². Ganimetin paylaşımı ve muhasebesini karşılaştırmak için Bkz. Gürkan, *Sultanın Korsanları*, s. 406-420.

⁴³³ Kuzey Afrika, Endülüs ve bâzı İslâm ülkelerinde zâhit, âbit, şeyh, derviş gibi tekke ehline verilen ad.

⁴³⁴ “Pray for us” yani bizim için dua et! anlamında Roma Katolik ritüelinde kullanılan rica için dua edenlerden istenen bir tabirdir.

yerine hayali aracılara başvurduğunu” söyler. Benzer şeylerin Katoliklerde de olduğunu ekler.

Başka birtakım riüellerden bahseden Pitts, murabıtların genellikle mezarlarının üzerine onların camii figürüne benzeyen küçük, sade bir oda yapıldığını, Cuma günleri kadınların oraya akın edip, namaz kıldıklarını dua edip Murabıt’a yalvararak kendilerini duymasını ve dileklerine cevap vermesini istediklerini yazar. Pek çok insan buradan geçerken ellerini kaldırıp dua eder.

Son olarak Cezayirlilerin küçük gemilere karşı saldırmak için hevesli olduğunu belirten Pitts onların büyük gemiler karşısındaki tutumlarını da tasvir eder: Büyük gemileri takip ettikleri vakit, yeterince yaklaştıklarında hızını azaltırlar; eğer gemi saldırı için hazırlık yapıyorsa Cezayirlilerin esâretlerinin kırılmaya eğilimlidir. On iki, on hatta sekiz toplu gemilerin Cezayirlilerin elinden kaçabildiğini, böyle durumlarda Türklerin Cezayir’e utanç içinde ve yorgun olarak döndüklerini yazar. Bu durumla alakalı ilginç bir örnek verir. Yirmi ilâ otuz arasında topu olan ve yeterince adam bulunan bir Cezayir gemisinin on topu ve yaklaşık on altı adamı olan bir Hollanda gemisiyle karşılaşmasında Hollanda gemisinin açık bir şekilde *yiğitlik* göstermesi üzerine Cezayir gemisi telaş ve utanç içinde evine dönmüştür. Gemidekiler, yenilgilerine mazeret olarak büyük bir Flushing⁴³⁵ korsan (*Privateer*) grubuyla savaştıklarını söylemişlerdir. Birkaç gün sonra aynı Hollanda gemisi öncekiyle aynı büyüklükte olan Cezayir gemisiyle karşılaşmış, Hollanda gemisi çarpışmada bazı adamlarını kaybetmiş, bazıları yaralanmış ve sonuçta teslim olmaya zorlanmıştır. Daha önceki Cezayir gemisinin mürettebatı bu Hollandalıları görünce Akdeniz’in yaygın dayak şekli olan falakadan kaçma telaşına düşmüşlerdir. Netice olarak Pitts, biraz da İngiliz muhataplarına cesaret vermek için veya onlara şirin görünmek kaygısıyla, Cezayirlilerin cesur olduğu düşüncesinin doğru olmadığını ve Cezayir gemileriyle denk güce sahip pek çok geminin gerekli cesareti gösterdiği takdirde onları alt edebileceğini, onlar tarafından ele geçirilemeyeceğini ileri sürer.

4.3. Yeme Alışkanlıkları, Yemekleri ve Sodomîlik

⁴³⁵ Flushing: 17. Yüzyılda Hollanda Doğu Hindistan Şirketi’nin kullandığı ana liman olan *Vlissingen* şehrinin İngilizce ismi.

Bu kısa bölümde Pitts, Türklerin yemek yeme düzenleriyle alakalı bilgilerle başlar. Türkler yerden üç veya dört inches⁴³⁶’den yüksek olmayan, üzerinde örtüsü bulunan yuvarlak bir masa (sofrayı kast ediyor) etrafında bağdaş kurarak oturduklarını ve her işe başlamadan önce yaptıkları gibi *Be, isme allah* (Bismillah) diyerek başladıklarını anlatır. Pitts, özellikle et konusunda ayrıntılara girer. Etin masaya gelmeden önce daima terbiye edildiğini, etin çiğken dilimlenip haşlandığını, eti kavurma yaptıklarını, şifalı otlar, biber ve soğanla karıştırdıklarını ve sos için çırpılmış yumurta ve bir tane limonun suyunu kullandıklarını, ayrıca et suyuyla pilav yaptıklarını anlatır; bulgur yemeğinden de bahseder. Daha sonra dolma çeşitleri yani soğan dolması, lahana dolması, yaprak dolması; *cobbob* (kebab), *keufta* (köfte) ve *mackaroon* dediği makarnadan bahseder. Masadayken bıçak ve çatal kullanmadıklarını, yemeklerini genellikle hızlı yediklerini ve yemeklerini yedikten sonra *el ham do lillali* (Elhamdülillah) dediklerini yazar. Masa kaldırıldıktan sonra bir köle içmeleri için su ikram eder, daha sonra köle elinde bir leğenle ve biraz sabunla ellerini ve ağızlarını yıkamaları için hizmet eder.

İçki konusunda Pitts, “Muhammedî hukuk”da (*Mahometan Law*) yani islâm hukukunda şarab’ın yasaklandığını, ayrıca bira ve elma şarabına yabancı olduklarını, dolayısıyla onların yaygın olarak su ve bazı zamanlarda ise su ve şekerden yaptıkları *sherbet* (şerbet) içtiklerini söyler. Pitts, Türklerin çok kahve içtiklerini ama bunun susuzluğu gidermediğini ekler. Şarap yasak olmakla birlikte içenlere ceza verilmediğini fakat serseriler dışında hiç kimsenin şarap içmediğini söyler. Şarabı içenlerin genellikle ölçüsüz davrandığını, sarhoş olmadan önce nadiren şarap içmeyi bıraktıklarını, sarhoş olanların ağız bozuk, kavgacı olduklarını ve bazen cinayet bile işlediklerini yazmaktadır.

Askerler yola koyulduklarında içmeye meyilli olduklarını ve çok kabalaştıklarını ifade eden Pitts, onların herhangi bir yerde yürüyen kadınlar için de çok tehlikeli olmakla birlikte asıl erkek çocuklar için daha fazla tehlike oluşturduklarını ve aşırı derecede Sodomîliğe düşkün olduklarını ileri sürer. Bundan dolayı da şehirde “herkes eşlerine ve çocuklarına dikkat etsin!” diye bağırıldığını yazar. İngiltere’de kadınlara âşık olunduğu gibi Cezayir’de erkek çocuklarına âşık olmanın erkekler arasında yaygın olduğunu, bu gibilerin sarhoş olduklarında bu “aşk”ları için bir bıçakla kollarında derin bıçak

⁴³⁶ 2,54 cm uzunluğa denk gelir.

kesikleri açtıklarını yazan Pitts, bu muazzam günaha bağımlı çok kişinin olduğunu, bunların kadınlara karşı isteksiz olduklarını ve “aşk”larının işareti olan bu çizikleri birkaç defa gördüğünü de ekler.

4.4. Cezayir Karargâhları ve Dağlarda İkâmet Eden Kabileler

Pitts bu bölümde Cezayir ordugâhı hakkında “istihbarat bilgileri” diyebileceğimiz malumat verir. Pitts’e göre, Nisan ayında Cezayir’de üç farklı yöne ordu çıkarılır; doğu’ya, batı’ya ve son olarak güneye gönderilen bu orduların içerisinde en büyük kısmı yaklaşık yüz çadırdan ve her bir çadırda yirmi asker’den oluşan doğu tarafına gönderilen ordudur. Batı tarafına gönderilen ordu yaklaşık yetmiş ya da seksen çadırdan ve güneye gönderilen ordu ise on beş çadırdan oluşur. Bu bölümlerin her birinin bir beyi (*Bay*) ya da generali vardır. Bu orduların tüm ihtiyaçları yani ekmek, tereyağ, zeytinyağı, bulgur (*burgu*) yapmak için buğday, haftada iki kez et ve atlar için arpa temin edilirdi.

Beyin çadırı ordugâhın ortasına kurulduktan sonra geriye kalan çadırlar bütün askerlerin arasından bir atın geçemeyeceği kadar birbirine yakın kurulur. Ordugâha tek bir giriş vardır ve bu girişe Beyin çadırının kapısına çıkar. Her bir beyin yaklaşık dört yüz ya da beş yüz mil⁴³⁷ devriye turu vardır ama güney tarafı çok meskûn olmadığı için güneye giden ordunun devriye mesafesi bu kadar değildir. Her çadırın on altı askeri, bir aşçısı, bir odabaşısı, bir bölükbaşısı, bir vekilharıcı vardır. Pitts ayrıca kademe kademe terfileri de vermiştir. Bunun yanı sıra her bir çadırın üç veya dört atı, erzak ve yükleri taşımak için iki veya üç devesi, bu hayvanlara bakmak ve kullanmak için üç veya dört hizmetçi bulunduğunu yazar. Ordu istediği yere geldiğinde Bey’in çadırı kurulduğu gibi her aşçı vekilharıcıyla birlikte hemen çadırları kurar. Çadırlar kurulduktan sonra aşçı, keçi derisinden matara içinde su, askerler için erzak ve içeceklerini getirir. Her bir çadırdaki hizmetçiler de atlar için olabildiğince hızlı bir şekilde yemleri hazırlar. Askerler

⁴³⁷ Mile: 1.609,35 metrelik uzunluk ölçü birimi Bkz. *Redhouse Sözlüğü*, Ed. Robert Avery vd., Redhouse Yayınevi, İstanbul, 1983, s. 620.

gelmeden önce bütün hazırlıklarını tamamlayan vekilharç böylece her şeyi düzene sokmuştur.⁴³⁸

Askerlerin yürüyüş düzenine de değinen Pitts, düzen içinde ilerlediklerini, bölük kâhyasının yanında ellerinde birer bayrak olan hocalarla ordunun keşif kolu görevini yaptığını, odabaşlarının da onları yürüyerek takip ettiklerini ve daha sonra da Ağa'nın geldiğini, onu da borazan, davul, kavallarla ve savaş müziği eşliğinde Bey'in takip ettiğini yazar. Pitts, davula vurma şekillerinin farklılığından bile bahsetmiştir. Bey'e sipahilerin eşlik ettiğini, sipahilerin tek parça, yağmur yağması durumunda başlarını örtmesi için kapüşonlu kızıl pelerin giydiklerini, bazılarının pelerinin beyaz olduğunu ve başlarında kırmızı ipek kuşaktan türban olduğunu kaydeder. Her süvari, yatağını, elbiselerini ve tüm ihtiyaçlarını taşıdığı ve üzerine hizmetçisinin bindiği bir yük beygirine de sahiptir.

Askerler yürüyüşteyken onlara su temin etmek için birkaç saka katılır ve her askerin yanında taşıdığı bakır bir tasa koydukları suyu memnuniyetle içerler. Bir günde sekiz, on ya da oniki milden fazla ilerlemezler ve sabah –akşam arası yolculuk yaparlar. Orduların geri dönüşlerine de değinen Pitts, doğu ordusunun yaklaşık altı ay uzakta kaldıktan sonra Cezayir'den ondört gün mesafede olan Konstantin şehrinden geri dönüş yaptığını ve batı ordusunun yaklaşık dört ve güneydeki ordunun da yaklaşık üç ay uzak kaldıktan sonra döndüklerini kaydeder. Pitts'e göre Cezayirlilerin bu orduları çıkartmalarının nedeni ve amacı, Mağriplilerin gözünü korkutmak ve Bey'e verdikleri vergileri süratle ödemelerini sağlamaktır.⁴³⁹

⁴³⁸ Cezayir'deki yeniçerilerin özelliği, Osmanlı Devletinin devşirmelerden sağladığının aksine Cezayir'deki yeniçeriler Anadolu'dan alırmıdı. Cezayir'e gelen yeniçerilerin içinde suç işleyenler, ana babasına gücenenler, maceracı ruhlu kimseler "Türk" olmak şartıyla İstanbul, İzmir, Antalya gibi yerlerde Garp Ocaklarının vekillerine başvurarak Mağrip diyarına gelirlerdi. Endülüs muhacirleri, kul oğulları, Berberiler vb. yeniçeri olamazlardı. Yeniçeriler birbirlerine "yoldaş" derler. Kıdemli yoldaşlar bir çadır halkına kumanda ederler; bu kıdemli yoldaşlar daha sonra vekilharç, odabaşı ve bölükbaşı olurdu. Askerî düzen konusunda daha fazlası için Bkz. İlder, *a.g.e.*, s. 106-109. Yeniçeriler ile korsanlar arasındaki antlaşmazlık ve Yeniçerilerin üstün gelmesi konusunda Bkz. de Sosa, *a.g.e.*, s. 134.; 17. Yüzyılda Cezayir eyaletinin yönetimi için Bkz. Wolf, *a.g.e.*, s. 73-90.

⁴³⁹ Cezayir'in gelirlerine baktığımızda giren ve çıkan mallardan yüzde 11 gümrük resmi, oktruva resmi (ticaret amacıyla şehirlere dışarıdan getirilen mallardan alınan giriş vergisi), deri ve balmumu iltizam resmi, korsanların getirdiği ganimetlerden alınan resimler (beşte bir ilâsekizde bir arasında değişiyordu), liman resmi, aşar, haraç ve cizye gibi vergiler. Ayrıca beylikler ve kaid'likler de kendi bölgesindeki haslardan hükümete ait olanını ve fazla varidatı da gönderiyorlardı. Bkz. İlder, *a.g.e.*, s. 110. ; Cezayir'de "Mehâzin sınıfı" hazır asker ve kervan koruyucusu olup vergilerin tahsilinden, vergi veren kabileleri itaat altında tutmaktan sorumluydu. Bkz. Kahraman, *a.g.m.* s. 487.

Bu bölümde Pitts kabileler hakkında da bilgi verir. Fazlasıyla kaba insanlar olduklarını, dağlarda yaşadıklarını ve Bey'in talep ettiği vergiyi ödemeye gönüllü olmadıklarını yazar. Bu duruma hiddetlenen Bey; askerlerinin halkın sığırlarını almalarına, insan, kadın ve çocuk kaçırmalarına ve “aşâğılık şehvet duyguları”nı gidermelerine, mısır tarlalarına zarar vermelerine, evlerini yakmalarına ve üzüm bağlarına zarar vermelerine müsamaha göstermekteydi. Kabilelerin küçük evlerde yaşadığını kaydeden Pitts, ovalarda yaşayan Mağriplilerin kıldan yapılmış sert kumaşlardan imal edilen çadırlarda kaldıklarını yazar.⁴⁴⁰

Pitts, kendi inançlarından olan Muhammedîlere bile böyle davrananların zavallı Hıristiyanlara yaptıkları zulüm ve vahşiliği görmeye meraklı olmadığını ifade eder; ayrıca Mağripliler ile Bey arasındaki tartışmaların sebebinin önemsiz olduğunu ileri sürer. Tüm bunlara rağmen sayı bakımından az oldukları için Mağriplilerin Bey'e itaat ettiğini söyler.

Mağriplilerin çoğunun bir Hıristiyanın neye benzediği hakkında bilgi sahibi olmadıklarını yazan Pitts, efendisiyle birlikte Mağripli çadırlarında geceledikleri vakit, oradaki erkek, kadın ve çocukların kendisini görmek için akın ettiklerini, sarı saç ve kırmızı ten renginden dolayı hayranlıkla baktıklarını anlatmaktadır. Böyle bir ortamda, bazılarının “*dikkatle bakın, ne hoş bir hizmetçi!*”, diğerlerinin de “*daha önce hiçbir Nasranî (Hıristiyan) görmedim. Onların domuza benzediklerini düşünmüştüm ama şimdi anladım ki Ben-i Âdemlermiş.*” dediklerini duyduğunu belirtir.

Bir başka özlemi zirai faaliyetle ilgilidir. Pitts, Mağriplilerin ekim zamanından sonra neredeyse hiçbirşey yapmadıklarını, sadece hasat zamanını beklediklerini, hasat zamanında da ekinlerini biçip, bir araya getirip harmanda ezdiklerini (düvenle tanelerin saplardan ayrılması ve sapların samana dönüştürülmesi kastediliyor) ve hububat (arpa-buğday) taneleriyle samanı ayırmak için harmanı savurdıklarını anlatmaktadır. Elde edilen hasadı açtıkları çukara koyarak Bey'den kaçırmaya çalıştıklarını ifade eden Pitts, onların İngiltere'de olduğu gibi toprağı gübrelemediklerini ama yine de bol ürün yetiştirdiklerini anlatır. Mağriplilerin buğday ve arpa ettiklerini, çavdar ve yulaf

⁴⁴⁰ Berberiler keçi veya deve kılından yapılmış çadırlarda kalırlardı. Bkz. Hakkı Dursun Yıldız, “Berberiler”, *TDVİA*, C. 5, İstanbul, 1992, s. 482.; Kıl çadırlar için Bkz. Taciser Onuk, *Osmanlı Çadır Sanatı (XVII-XIX. yüzyıl)*, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1998, s. 28-32.

ekmediklerini yazan Pitts, kendi ülkesiyle buradaki insanlar arasındaki hububat ekimi kültürü arasındaki farka değinir. Mağripli kadınlara da değinen Pitts, durumlarının kölelerden biraz daha iyi olduğunu, ev işleri yanında evde tükettikleri ekini öğüttüklerini, sırtlarında odun ve su taşıdıklarını, günlük ekmeği pişirdiklerini, inekten süt sağdıklarını (*kine*) ve bunu yaparken de mutlu olduklarını ve şarkı söylediklerini yazar. Bu durum yani kadınların şikâyet etmeden çalışıp mutlu olmaları Pitts’i oldukça şaşırtmıştır. Mağribîlerin ekmeği, süt ve kuskus tükettiklerini yazan Pitts’in, kuskus yemeği ilgisini çekmiş olacak ki tarifine ayrıntılı olarak değinmiştir.⁴⁴¹

4.5. Evlilik, Aile ve Çocuk Eğitimi

“Cezayirlielerin Evlenme Usûlleri, Ölen Kocaları İçin Kadınları Yaktığı Büyük Ağıt, Ayrıca Onların Çocuklarına Eğitim Metodları ve İlk Patronum Mustafa’dan Gördüğüm Kötü Muamele” başlıklı bölümde öncelikle evlilik kurumunun tesisine dair gözlemlerini naklede Pitts’e göre, Türkler arasında sevgilileriyle flört ya da kur yapmak gibi şeylere müsaade yoktur. Pitts, eş almak istediği kadından olumsuz cevap alan bir adamın, artık ne bir şey söyleyebileceğini ne de o kadına bir bakış veya bir işaret gönderebileceğini söyler. Genç kızın babası genellikle kızı için uygun bir eş bekler; gerçi bazı kişilerin çöp çatanlık yaptığı da görülür. Herşey ayarlandığında kızın akrabalarıyla kadınıya gidilir, orada eşine ödemeye söz verdiği meblağa⁴⁴² dair bazı belgeleri tanzim ederler, hediyeler verilir ve daha sonra nikâh işlemi tamamlanır. Kızın babası ya hiçbir şey vermez ya da birkaç iyi elbise ve yatak takımı verir veya bunun gibi şeyler verildiğini söyler. Karı koca gerdeğe girinceye kadar aileler ve misafirler genellikle mütevazı bir eğlence yaparlar.

⁴⁴¹ Kuskus yemeğinin tarihi ve Berberilerin kuskus yemeğinin gelişimindeki rolü için Bkz. Loucif Chemache vd., “Ethnic making and consumption patterns in the Northeast of Algeria”, *Journal Ethnic of Foods*, C. 5, s. 3, 2018, s. 212.; Priscilla Mary Işın, *Osmanlı Mutfak İmparatorluğu*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2014, s.155.;

⁴⁴² Pitts, esâretnamesinde “mehir” kelimesini kullanmasa da kastettiği nikâh sırasında kararlaştırılan mehiridir. İslâm hukukunda nikâh akdinin sonucu olarak kocanın karısına ödemek zorunda olduğu para veya mala mehir denir. Mehir hukukçuların çoğuna göre evliliğin şartlarından olmayıp sonuçlarından birisidir. Önceden kararlaştırılan mehre “mehr-i müsemmâ” denilirken önceden kararlaştırılmayan ancak daha sonrasında belirlenen mehre “mehr-i misil” denir. Ayrıca nikah anında mehrin tamamı ödenebileceği gibi bir kısmı veya tamamı daha sonraya bırakılabilir. Peşin ödenen mehre “mehr-i muaccel” denilirken daha sonra ödenmek için bırakılan miktara ise “mehr-i müeccel” denir. Bkz. Mehmet Âkif Aydın, “Mehir”, TDVİA, C.28, Ankara, 2003, s. 389-391.

Boşanma olursa erkek başlangıçta anlaştıkları miktarı (Pitts burada mehir'den bahsediyor) ödemekle yükümlüdür; ayrıca evlilikten olan çocukların bakımını da üstlenir. Boşanmış olan taraflar, istedikleri kişilerle ve istedikleri zaman⁴⁴³ evlenmekte özgürdürler diyen Pitts, Cezayir'de böyle yeniden evlenmelerin yaygın olduğunu ifade eder. Bir Muhammedî dördü geçmemek şartıyla istediği kadar eş alabilir diyen Pitts, kırsal kesim haricinde birden fazla eşi olana binde bir rastlandığını, bir başka ifadeyle çok eşliliğin yaygın olmadığını söyler.

Ölüm ritüelleri konusunda Pitts, kadınların ve (özellikle kırsal kesimde) ölen akrabaları ve bilhassa kocaları için büyük bir acı duyduklarını, bazılarının siyah elbise giydiklerini, yüzlerini siyaha boyadıklarını, korkunç çığlıklar atıp ağıtlar yaktığını belirtir. Taziye ziyaretleri konusunda ise baş sağlığına gelen kadınların akrabası ölen kadının etrafında oturup çığlıklar atıp, yüzlerini tırnaklarıyla yanaklarından kanlar akıncaya kadar yırttıklarını anlatır. Bu durum başta her gün, daha sonra hafta da bir kez ve akrabası ölen kadın kendini iyi hissettiğinde ise yılda birkez olabiliyordu.⁴⁴⁴

“Muhammedîlerin ölü gömme usulleri”ne dair özetle şunları nakleder: Naaşı tabut içinde taşırlar, belli bir yere geldiklerinde naaşı indirirler, iki rek'ât namaz kılarlar ve daha sonra naaşı mezarlığa götürürler. Orada kazdıkları çukura naaşın başı kibleye doğru bakacak şekilde koyarlar, tüm vücudunu toprakla örterler, bazı insanlar da ezberden bir şey (Kur'an Kerim kastediliyor) okurlar. Okuyan insan bu iş için özel olarak tutulmadıysa biraz çörek ve böyle zamanlarda dağıtmanın yaygın olduğu incir dağıtılır.⁴⁴⁵

Hıristiyan kölelerin defnedilmesi konusunda ise önceleri buna izin verilmeyip ölü bedenlerin denize atıldığını belirten Pitts, İspanya Kralının Hıristiyan kölelerin defnedilmesi için mezarlık satın alarak bunu kaldırdığını yazar. Bir kölenin defnedilmesi için gerek tüm masrafları köle sahibi karşılar. Kişi başı yaklaşık altı peni

⁴⁴³ Pitts, metinde iddet (bekleme) süresinden bahsetmez. İslâm hukukunda İddet, Evliliği sona eren kadının yeniden evlenebilmesi için beklemesi gereken süreye denir. İddet ile ilgili dini hükümlere dair Bkz. H. İbrahim Acar, “İddet”, *TDVİA*, C.21, İstanbul, 2000, s. 466-471.

⁴⁴⁴ Antonio de Sosa, Müslümanlar'ın defin işlemleri hakkında pek çok ayrıntı verir. Bunların içerisinde kadınlar arasında pazartesi sabahları, Perşembe öğleden sonraları ve Cuma sabahları mezar ziyaretlerini yaygın olduğunu ve Pitts'in ifade ettiği üzere siyah örtü takındıklarını yazar. Bkz. de Sosa, *a.g.e.*, s. 250-251.

⁴⁴⁵ Antonio de Sosa, “incirin içindeki tohumlar kadar, Müslümanların günahlarının afedileceğini” kaydeder. Bkz. de Sosa, *a.g.e.*, s. 249.

(*pence*) vererek dört köle tutar, cesedi sarması için bir battaniye ya da bunun gibi eski bir şey verir ve geri kalan bütün işleri kölelere bırakır.

Çocukların okuma yazma konusuna değinen Pitts, Mağriplilerin okuma yazma öğretmek istedikleri çocuklarının eğitiminde; ekonomik bir yöntem olan kalın bir meşe panosu, biraz yanmış yünü suyla karıştırarak elde ettikleri mürekkep ile kamıştan kalem kullandıklarını, Kur'an-ı Kerim'in öğrenilmesi ve ezberlenmesine önem verdiklerini vurgular. Müslümanların Kur'an-ı Kerim'i her okuyuşlarından sonra ellerini havaya kaldırarak Tanrı'ya yalvardıklarını ve ellerini yüzlerine sürdüklerini kaydeder. Pitts, tanıdığı insanların çoğunun okuma yazma bilmemelerine rağmen okumaya büyük değer verdiklerini, kendisinin birkaç kez duyduğu üzere, insanların "Okumak bileydim (*Ocue mok bille dem*)" dediklerine şahit olduğunu da ekler.

Bu bağlamda Arap diline ve Arapça telaffuzun zorluklarına değinen Pitts, harflerin mahreç yerlerine göre çıkarılmalarına örnek verir. Bazılarının gırtlaktan, bazılarının ağzın üst kısmından çıkarıldığını ve ayrıca ağzı eğerek çıkanların olduğunu da belirtir. Müslümanların kitaplara, özellikle de Kuran'a (Alcoran) yani Kelâmullah'a (*Calam Allah*) büyük saygı duyduklarına değinir. Kuran'ı asla yere bırakmadıklarına, öpüp alına koyduktan sonra yerine koyduklarına ayrıntılı bir şekilde değinir.

Satıldıktan sonra kırk sekiz saat içinde sahibinden ilk zalimliği tattığını belirten Pitts, ayaklarının bağlandığını ve yirmi-otuz kez vurulduğunu ve ilerleyen zamanda her iki ya da üç günde bir, tek seferde kırk, elli, altmış kez darb edildiğini anlatır. Kendisine atılan dayığı oldukça acıklı bir betimlemeyle yazan Pitts, ayakları için sıcak deniz suyu getirildiğini de söyler. Son olarak, üç kez satıldığını belirten Pitts'in ilk patronunun ismi Mustafa (*Mustapha*), ikincisinin İbrahim (*Ibrahim*) ve üçüncüsünün ise Ömer (*Eumer/Omar*) idi. Son sahibiyile oldukça rahat yaşamış olan Pitts, uzun zamandır bu ülkeden gitmek istediğini de ekler.

4.6. İslâm İnanç ve İbadetleri

"*Muhammedî İnanç, Camii'ye İbadete Gitmeden Önce Yaptıkları Hazırlık ve Orada İbadet Biçimleri, Hamamları, Ramazan Orucu*" başlıklı bu uzun bölümde Pitts,

Müslümanların hayatı ve İslâm toplumu hakkındaki titiz gözlemlerini okurlarıyla paylaşır. İlk değindiği konulardan biri namaz ve abdesttir. Müslümanların arasında dışa dönük katı bir dindarlık gözükmemesine karşın hırsızlık ve cinayet haricinde neredeyse tüm iğrençliklerin ve ahlâksızlıkların cezasız kaldığını belirten Pitts, Müslümanların namaz kılmaksızın adeta yaşayamayacaklarını, çok gayretkeş olan bazılarının da gençken ihmal ettikleri namazlarını telafi (kaza) etmeye çalıştıklarını yazar. Babacan bir adam olan son sahibinin pek çok sabah bu ibadeti yapmak için zaman geçirdiğini hatırlayan Pitts, sabah kendisi uyurken sahibinin uyanıp abdest aldığını ve namaz kıldığını söyler. Pitts, bunun sebebinin sorunca efendisi, gençken namaz görevini ihmal ettiğini ve şimdi de telafi etmeye çalıştığını söylemiştir. Daha sonra vakit namazlarını anlatmaya başlayan Pitts, Müslümanların günde beş defa kıldıkları namazları ve vakitlerini şu şekilde açıklar: Kandiller söndürülmeden gün ışığı kırıldığı vakit sabah namazı (Sobboh- Nomos), öğleden sonra yaklaşık saat iki de öğle namazı (*Eulea Nomas*), saat dört civarında ikindi namazı (*Ekinde Nomas*), kandiller yakıldıktan hemen sonra akşam namazı (*Acsham Nomas*) ve son olarak akşamdan yaklaşık bir buçuk saat sonra gece (yatsı) namazı (*Gega/ El Asheea Nomas*).

Namaz için ilk önce abdest alınması gerektiğini söyleyen Pitts, “sabahleyin uyandıklarında ilk yaptıkları şey tuvalete gidip bir testi su alıp abdest almalarıdır” der. Abdestin ayrıntılı şekilde tarifini veren Pitts, abdest bittikten sonra sağ elin işaret parmağını kaldırıp kelime-i tevhid söylediklerini ekler. Daha sonra abdesti bozan durumları, bir günde en az üç kez ama temiz kaldığına kanî olmayanların beş defa abdest aldığını yazar. Temizlik konusunda Müslümanların titiz olduklarını, tırnak bakımına özen gösterdiklerini, uzun tırnağın caiz olmadığını belirten Pitts, bununla birlikte kırsal kesimdekilerin bu hususlarda pek de dikkatli olmadığını söyler. Namaz arasında uyurlarsa abdest tazelediklerini, sebebinin ise yellenip yellenmediklerini bilemedikleri için bunun gerektiğini, ayrıca camide namazlarının ortasında çok defa abdest tazelemeye gidenleri gördüğünü de ilave eder. Erkekler gibi kadınlara da namazla yükümlü olduklarını ama camiye gelmeleri uygun olmayacağından camiye girişlerine asla izin verilmediğini ileri sürmektedir.⁴⁴⁶ Bütün hazırlıklar yapıldıktan

⁴⁴⁶ Pitts, kadınların camiye girme konusunda vakit namazları ya da Cuma namazları gibi herhangi bir ayırımı bulunmaz. Tam tersine kadınların cami gibi dini yerlere girmesinde bir sakınca yoktur. Örnekler için Bkz. Ahmet Önkâl-Nebi Bozkurt, “Cami: Dinî ve Sosyokültürel Tarihi”, *TDVİA*, C.7, İstanbul, 1993, s. 40-56.

sonra camiye gitmenin uygun olduğunu belirten Pitts, orada sıra veya sandalyenin bulunmadığını, imamın yanında kilim diğer yerlerde ise hasırla döşeli olduğunu ve içeride süs, resim, imaj gibi şeylerin bulunmadığını, duvarların ise çıplak beyaz olduğunu yazar. Pitts, Müslümanların resim ve benzeri şeylerden tiksindiklerini ve Katolikleri kiliselerinde böyle saçmalıkları barındırdıkları için eleştirdiklerini, Protestanlara ise onlar gibi olmadıkları için saygı duyduklarını belirtir. Bu bağlamda Pitts başından geçen ilginç bir hikâyeden bahseder. Bir gün bir İngiliz gemisinin çizimini duvarına asmış ama sahibi bunu bayrak içinde bir haç olarak algılamış ve ortalıktan kaldırmasını istemiştir. Daha sonra gemi olduğunun farkına varan sahibi, tavrını değiştirerek bundan hoşlandığını ifade etmiştir.

Cami'ye giriş usulünden bahseden Pitts, imamın dayı tarafından atandığını belirtir ve camideki müezzinin işlevinin yanında kâmet ve ezandan bahseder. Ezanın son kelimeleri okunurken cemaatin iki başparmağını üç defa öperler ve her defasında alnına başparmaklarını değdirdiklerinden bahseder. Ayrıntılı olarak camideki cemaatin tasvirine devam eden Pitts, dikkat çeken bir detay olarak Hanefi (*Hanifees*) mezhebinin ritüellerini tasvir eder. Namazın kılınışı, tesbihat, toplam ibadet süresinin on beş dakika sürdüğü gibi hususlara değinen Pitts, daha sonra öğle, ikindi, akşam, yatsı namazları, farz ve sünnetin yanı sıra Cuma namazında okunan hutbeden bahseder.

Cuma günü sabahleyin ölen akrabalarının mezarlarını ziyaret eden kadınların mezarların temizliğini yaptığını ve *murabıtların* kabirlerini de ziyaret ettiklerini kaydeder. Hanelerin tasvirine başlayan Pitts, bir evde iki, üç veya dört aile yaşıyorsa –ki böyle ailelerin olduğunu yazar- erkeklerin bir başkasının hanımını görmediğini ve erkek gün içinde eve gelirse “yol açın! (*Ammiltreak*)” diye bağırdığını, bunu duyan kadınların da bahçeden evlerinin içine gittiklerini yazar. Cezayirlilerin evlerinin tamamı düz olup erkeklerin nadiren çatılara çıktıklarını, zira evlerin seviyeleri denk olduğundan diğer hanelerin mahremiyetini ihlâl edebilecek bu tür bu davranışların ayıplandığını ifade eder. İlâveten bir kişiye evinin nerede olduğunu veya nerede yaşadığını sormanın da kaba olduğunu yazar. Hatta Mısır'dayken masumane bir şekilde bir adama Cezayir'de evinin nerede olduğunu sorunca adam sert bir şekilde bu soruyu neden sorduğunu sormuştur. Evlerin kapıları daima mandallı olduğunu, erkeklerin bir başkasının evinde işi olmadığını, sadece fırıncı gençler ile omuzlarında bakır testilerle su taşıyan

sakalardan -ki bunların çoğu Mağriplidir- sokaklarda yüksek sesle bağırdıklarından bahseder.

Türklerin selamlama tarzlarına gelince, Pitts'e göre, birbirine denk kişiler sağ eli sol göğüse koyarak başlarını biraz eğler ve birbirlerinin yanaklarından öperler, bazen de öpmezler. Daha düşük statüde birisinin kendisinden daha yüksek birisini selamlaması ise el öpme ve alınına koymayla gerçekleşir. Eğer üst statüde olan birisi kendisinden aşağı olan birisini küçümserse o zaman eli öptürmez ve düşük statüde olan kendi parmaklarını dudağa sürer ve alınına koyar.

Mağriplilerin selamlaşması hususunda ise Pitts, denk kişilerin birbirlerinin ellerini sımsıkı tutup öpmeye çalıştıklarını, hâl hatır sorduklarını ancak eşlerini ve çocuklarını ise anmadıklarını ifade eder. Selamlaşmada asla sarıklarını çıkarmadıklarını da ekler.

Kadınların peçeli olduğunu yazan Pitts, bir adamın eşi sokakta kendi yanından geçse tanıyamayacağı için kadınların sokakta kendi kocalarıyla bile konuşmadığından bahseder. Evlerini sıklıkla temizlediklerini, ayaklarını kirletmeksizin odalarından bahçeye çıkabileceklerini ekler. Cezayirliler evlerinde çırak ya da hizmetçi kiralamazlar. Bunun sebebi de onların kıskanç olmalarıdır. Ancak evlerine kölelerini alırlar. Türklerin nadir de olsa kölelerini kıskandıklarını belirten Pitts, ikinci sahibinin hanımının eşine karşı sadakatsiz olduğunu, hatta tek kelime etmeksizin imalarla pek çok kez kendisini ayartmaya çalıştığını ifade eder. Pitts ayrıca İncil'den alıntı yaparak Cezayir'de bazı kişilerin Yusuf (*Joseph*) gibi Potifar (*Potiphar*)'ın eşi gibi sahibelerinin şehvetli arzularına maruz kaldıklarını anlatır.

Cezayir'deki hamamları ve hamamlarda erkeklerin vaziyetlerini anlatan Pitts, öğlen saat 1'e kadar erkeklerin, daha sonra kadınların sırası olduğunu ve kandiller yanınca kadar orada kaldıklarını anlatır. Hamamlara sadece hoş vakit geçirmek için değil aynı zamanda yıkanmak yani gusül abdesti almak için gittiklerini ekler.

Kelime-i tevhid bahsine gelen Pitts, bu sözlerin kişinin müslüman olması için gerekli olduğundan ve Müslüman olanların bir zamanlar yaptığı tüm ahlaksızlık ve günahların affedilerek mutlaka cennete gideceklerine, bazı Müslümanların ise günahlarının kefareti olarak cehenneme gidip yanacaklarına inanıldığından bahseder. "Muhammedîler kutsal teslis'i en büyük küfür olarak kabul ederler" diyen Pitts, "Tanrı bir evladın babası

olmak için hiç evlendi mi?” diye sorduklarını, ayrıca İsa'nın büyük bir peygamber olduğunu ve Bakire Meryem'den doğduğunu kabul ettiklerini de belirtir.

Yahudilerde olduğu gibi çocukları sekizinci günde sünnet ettirmediklerini, onun yerine her ne zaman isterlerse çocuk iki, üç, dört ya da beş yaşlarında sünnet yaptıklarını kaydeder. Devamında ilginç bir şekilde Hz. İsa ile ilgili Müslümanlardaki düşünceleri açıklarken kendisini yani “biz (we)” olarak yazar. Aslında bu İslam toplumuna ne kadar nüfuz ettiğini/ ettirildiğini anlatır. “Muhammedî inanç”ın büyük ve temel şartlarını sıralayan Pitts, açıklamalarıyla birlikte *Amentü*'yü kaydeder. Bu altı inanılması zorunlu olan maddeleri saydıktan sonra Müslümanların yükümlü olduğu birkaç ibadeti söyler ki bunları Türkçe olarak ifade eder: şahadet kelimesi getirmek (*Shahadet cala mace gettermeck*), sünnet etmek (*Seunet etmeck*), ve abdest almak (*Wa obtas [abdes] olmok*), ve namaz kılmak (*Wa nomas culmok*), ve zekât vermek (*Wa zekaet wearmok*), ve Kâbe'ye varmak (*Wa Caeba warmok*), ve oruç tutmak (*Wa Orouch dootmok*).

Müslümanlar tarafından günah kabul edilen işlerden birkaçını sıralayan Pitts, şarabın hınzır eti kadar katı bir şekilde yasaklanmış olduğunu ve ayrıca pek çok defa hınzır eti yemenin şarap içmekten daha uygun olduğuna dair sözler duyduğunu belirtir. Bunun sebebi olarak ise domuz etinin aklığını tatmin edip vücudu beslemesine karşılık şarabın insanları sarhoş etmesi dolayısıyla çıkan tartışmaların çoğu kez bir cinayetle sonuçlanmasının gösterildiğini aktarır.

Ramazan ayıyla ilgili tasvirlerine baktığımızda Pitts, Ramazan yani oruç ayının her yıl on gün ya da on bir gün geri geldiğini, yaklaşık otuz altı yılda tüm bir yılı devridaim ettiğini yazar. Diğer gözlemleri özetle şu şekildedir:

Liman şehirlerinde yeni ayı (*hilalin görülmesi*) gördüklerinde orucun başladığını haber vermek üzere bir top ateşlerler. Her gece yaklaşık saat iki ya da üçte yemek- içmek için uyanırlar ve güneşin battıktan yarım saat sonrasına kadar yemek, içmek, ve onların en çok tükettiği şeyler olan tütün içmek ya da çiğnemek veya enfiye çekmekten kendilerini alıkoyarlar. Ramazan boyunca ibadette diğer zamanlarda yaptıklarından farklılık yoktur ancak son gece ibadetinde camilerdeki kandil sayısında farklılık vardır. Çok rekâtlı namaz kılarlar; (burada teravih namazı kastediliyor), imam kısa duaları yüksek sesle ve

olabildiğince hızlı okur. Bu ayda onlar kendilerini şaraptan uzak tutarlar; geceleri sokakta yürümek konusunda daha müsamahalı davranılır. Türkler oruç tutmakta kararlı olmakla birlikte hasta ya da yolcular bundan muaf olduklarından hasta iken veya yolculukta, yiyip içebilirler, Ramazan'dan sonra iyileşenler ve yolcu olmayanlar bu oruçları tutarlardı. [Kaza orucunun edasını kastediyor.]

Pitts pek çok kere en kavurucu hasat zamanında tüm gün çalışanların olduğunu ve bunların oruçtan taviz vermediğini, çünkü tekrar oruç tutmaya ömürlerinin yetip yetmeyeceğinden emin olamadıkları için böyle yaptıklarını yazar. Ramazan ayı onların hac yolculuğuna denk gelirse o zaman oruçlarını bozarlar ve bu noksan için bir koyun keserler. Pitts, Mekke'ye doğru Kızıl deniz'de giderlerken sahibi⁴⁴⁷ susuzluktan bayılınca orucunu bozmuş ve fakat Mekke'ye vardıklarında pazar yerinde bir koyun kurban etmiştir. Müslümanların kazara bir şey yer veya içerlerse orucun bozulmadığına ve bunun Tanrı'nın bir lütfu olduğuna inandıklarını belirten Pitts, Ramazan ayında Mekke'deyken çok yağmur yağdığını, sahibine günlük zezem suyu taşıyan sakasının Beytullah (*Beat-allah*)'tan düşen yağmur sularını getirdiği için sahibinin sakayı çok değerli bir hediye ile mükâfatlandırdığını nakleder.

Orucun bozulması ile ilgili bir anekdotta Pitts, oruç tuttuğunu unutarak bu sudan (zezem) içtiğini ancak daha sonra oruçlu olduğunu hatırlayınca “nasıl olsa orucum bozuldu” diyerek yemek yemeye koyulduğunu anlatır. Aynı evde kalan başka birisine bu durumu anlatınca o kişi Pitts'e “Yazık der! Ne devlet başına konmuş (*Yozzik der! Ne deulet bashingah Coenmish*)” diyerek karşılık vermiştir. Çünkü kazaen içtiği su orucu bozmadığı halde o cehaletinden dolayı orucun bozulduğu zannıyla yemek yemiş böylece Tanrının ona lütfettiği bir ikramı yani oruçluymken içtiği suyu heba etmiştir. Pitts devamında Ramazan ayında Melek Cebrail'in, Kuran'ı (*Alcoran*) [Hz.] Muhammed (*Mahomet*)'e Mekke şehrinde küçük bir tepenin üzerindeki mağarada dikte ettirdiğini yazarak Kadir Gecesi'ne atıfta bulunmuş olur. Pitts, Mekke'ye gittiğinde o mağaraya gitmiş, ancak merakını giderecek çok az şey bulmakla birlikte burayı övgüye değer bulmuştur. Tepeden şehrin ve Mekke Mabedinin (Kâbe'nin) manzarasının iyi olduğunu ifade eder.

⁴⁴⁷ Pitts burada sahibinin babacan ve iri yarı bir adam olduğunu yazar.

4.7. Cezayir'den Mekke'ye Hac Yolculuğu

“Mekke'ye Muhammedîlerin Hac Yolculuğu; Oradaki Dûa Adetleri; İskenderiye, Büyük Kahire gibi Cezayir ve Mekke Arasındaki Çok Önemli Yerlerden Bazıları” başlıklı bölüm, Pitts'in anlatisının en kapsamlı ve en fazla alıntı yapılan bölümüdür. Bu bölüme Mekke'ye haccetmenin -sağlığı ve maddi imkânı elverirse her Müslüman üzerine- farz olduğunu ama yine de büyük çoğunluğun bu hac görevini hayatının son aşamasında iken ifâ ettiğini yazmakla başlar.

Mekke'ye her yıl dört büyük kervanın geldiğini belirten Pitts, ilkinin batıdan gelen Fez imparatorunun (Sultanının) ve Fas ülkesini kapsayan Mağrip (*Moggarib*) kervanı olduğunu belirtir. Kervanların ikincisi Mısır veya Büyük Kahire'den gelen kervan olup daha düzenli ve daha korunaklı olan bu kervanla birlikte Beytullah'ın örtüsü gönderilir. Üçüncüsü Şam kervanı olarak bilinir ve Orta Asya'dan (*Tartary*) ve etrafından gelenlerin Anadolu'dan (*Natolia*) ve Kenan diyarından (*Land of Canaan*) gelenleri kapsar. Dördüncü kervan, Hindistan'dan gelip Mekke'ye gelenlere satılmak üzere pek çok güzel ve pahalı mal getiren Hind kervanıdır.⁴⁴⁸ Bu dört kervan üç –dört gün farkla Mekke'de buluşurlar ve genellikle Kurban bayramından (*Curbaen Byram*) altı-yedi gün önce gelirler. Şehir dolduktan sonra gelenler çadır kurarlar ve iâşelerini yanlarında getirirler ancak taze eti pazardan alırlar.

Pitts'e göre, dayı (*Dey*)'dan izin almaksızın Türkler hacca gitmezler, eğer gidişleri bir yılı aşarsa, her ne kadar aşmış olursa olsun, geriye döndüklerinde sadece bir yıllık maaşlarını alabilirler ve geri kalanını alamazlardı.

Pitts, Cezayir'den Mekke'ye giderken İskenderiye'ye otuz ilâ kırk günde vardıklarını kaydeder. Yolculuklarında bir sabah küçük bir gemiyi fark etmişler, Fransız bayrağı asmışlar ve akşama kadar gemiyi kovalamışlardır. Pitts'in içinde bulunduğu gemi takip ettiği gemiye yetiştiğinde Fransız gemisinde Malta'dan gelen ve Livorno'ya götürülüp

⁴⁴⁸ Suraiya Faroqhi, Anadolu ve Rumeli'den gelen hacı adaylarının Şam yoluyla seyahat ettiklerini, Yemen'den çıkan hac kervanı olduğunu ancak bunun hakkında hiçbir bilginin bulunmadığını, belirli dönemlerde Basra'dan çıkıp Arabistan Yarımadası'nı doğudan batıya aşan ayrı bir kervanın var olduğunu kaydeder. Belirli sayıda hacı adayları grubunda herhangi bir resmi kervanın himayesi olmadan Mekke'ye kendi başlarına gelirlerdi. Faroqhi, özellikle Mağribiler'in böyle yolculuk yaptığını söylemektedir. Bkz. Suraiya Faroqhi, *Hacılar ve Sultanlar (1517-1638)*, Çev. Gül Çağalı Güven, T.V.Y. Yay. İstanbul, 1995, s. 35.; aynı şekilde benzer kervan yolları anlatımı için Bkz. Abdülkadir Özcan, “Hac: Osmanlı Dönemi”, *TDVİA*, C. 14, İstanbul, 1996, s. 400-401.

orada satılması planlanan tamamı Türk ve Mağripli olan insanlarla karşılaşmışlardır. Fransız mürettebat gemide sadece iki kişi ve bir oğlan çocuğunu bırakarak kıyıya çıkmışlar, bunu fırsat bilen esirler iki Fransızı öldürerek gemiye hâkim olmuşlardır. Bu gemideki bazı erkek, kadın ve çocuklar Pitts'in bulunduğu gemiye binmiş, diğerleri ise Tunus'a gönderilmiştir. Pitts bu geminin güven içinde Tunus'a vardığını yazar.

Pitts, İskenderiye'de yaklaşık yirmi gün kalmıştır. Buradan itibaren Pitts, çok detaylı bir şekilde İskenderiye şehri hakkında inanılmaz gözlemlerde bulunur. Şehirde yürürken Nil nehrinden gelen suyu taşıyan çok sayıda su kemeri ve su kuyusu ile şehrin surlarını görmüştür. Eski İskenderiye'de iki iki kilise vardır. Bunlardan birisi Binbir Direk (*Bingbeer Drake*) ismiyle bilinir.⁴⁴⁹ Pitts burada başından geçen ilginç bir hikâye anlatır. Pitts bu yapının içine girdiğinde bir başka efendiye ait olan İspanyol bir dönme ile Pitts'in grubunda olan bir Türk vardır. Türk, Pitts ve İspanyol dönme cilasız, ölü bir ağacın kütüğünden çok farklı olmayan, üzerinde boğumları olan bir sütun göstermiştir. Bunun bir incir ağacı olduğunu söyleyen Türk, (Hz.) İsa'nın bu ağacı meyvesiz görünce "*Bundan böyle sonsuza dek meyven olmasın*" diyerek lanetlediğini ileri sürer. Ayrıca bir kişinin gerçek müslüman olup olmadığını anlamak için ilinç bir testten bahseder. Buna göre, gözü bağlı birisi bu ağaçtan yaklaşık sekiz-on adım ilerden ağaca ulaşırsa o kişi gerçek Müslümandır, ağacı kaçırırsa gerçek müslüman değildir. Türk, İspanyol dönme ve Pitts'in gözlerini bağlamış, İspanyol dönme sütunu kaçırmış, Pitts ise kollarını açarak sütuna dokunmuştur. Pitts bunun üzerine Türk'ün kendisine, İspanyol ile kendisinden daha iyi Müslüman olduğunu söylemiştir.

İskenderiye'deki birkaç sütundan, deniz fenerinden ve kentin denizle komşuluğundan bahseden Pitts, burada bütün milletlerden gemilerin bol olduğunu ve tedarik için buraya geldiklerini hatırlatır. İskenderiye'de iki gün kaldıktan sonra Reşid (*Roseet*)'e gitmek için yola koyulmuşlardır. Nil nehrinin Akdeniz'e boşaldığı yere geldiklerinde nehrin görünümünden ürkmüştür. Livornolu ve Venediklilerin Nil nehrinin ağzından su almak için buraya geldiklerini söyleyen Pitts, bu nehrin uzunluk ve genişlik bakımından ünlü olduğunu, ayrıca nehrin karşılıklı kenarlarından insanların kadın mı yoksa erkek mi olduğunu ayırt etmenin zor olduğunu da belirtir.

⁴⁴⁹ Ya'kubî Patriği Enmânû tarafından İskenderiye'de yaptırılan Mârkıs (Marcos-Macarius) kilisesi için Bkz. Levent Öztürk, "Kilise: İslam Tarihi", *TDVİA*, C.26, Ankara, 2002, s. 14.

Kahire ve İskenderiye'den gelen gemilerin yüklerini boşalttığı Reşid'den kısaca bahsettikten sonra Nil nehri ile ilgili tasvirlerine devam eden Pitts, nehrin çok sayıda balığa ve kuşa ev sahipliği yaptığını söyler. Saka kuşuyla alakalı olarak yerlilerin, Hz. İbrahim Mekke'yi inşa ettiğinde bu kuşun onlara su taşıdığını söylediğini nakleder. Pitts, Kahire'ye doğru giderken yanındakilerden biri yabancı kaz olduğunu düşünerek atış yaparak vurduğu kuşun saka kuşu olduğunu öğrendiğinde gözyaşları içinde ağlayıp sızlamıştır. Nil nehrinde bu zamanda hacıların bol miktarda para taşındığı bilindiğinden buralarda hırsızların olduğunu kaydeden Pitts, bir keresinde bu hırsızların saldırısına uğradıklarını ancak ateş etmeleri üzerine dağılıp gittiklerini nakleder.⁴⁵⁰

Mısır'ın yerleşik halkının Mağripli, Türk, Yahudi, Grek ve antik Mısırlılardan olduğunu düşündüğü Kıptî (*Copties*)'lerden meydana geldiğini nakleder. Ülkenin temel ürünleri pirinç, keten, tahıl ürünleri, şeker, özellikle manda derisi başta olmak üzere bol miktarda deriler ile belesan yağı gibi ürünlerden oluşur. Elma, armut gibi ağaçların az olduğunu ancak karpuz, kavun, salatalık gibi ürünlerin ise bol olduğunu kaydeder. Burada Doğu Hindistan'ın ürünlerinin de yani kahve, baharat, ipek, kumaş vb. ürünlerin yanında zeytin, zeytinyağı, peynir, tereyağı, süt gibi ürünlerin fazlasıyla bulunduğunu söyler.⁴⁵¹ Mağripli, Mısırlı veya Kıptîlerin türbanlarının farklı olduğunu belirten Pitts, Mağripli türbanı tamamen beyazken Kıptîlerin mavi çizgili beyaz türban olduğunu kaydeder. Ayrıca tüm Müslümanların yeşil giymekte özgürken diğerlerinin bundan sakınması gerektiğini de yazmaktadır ki bu İslâm ülkelerinde zimmîlere getirilen kısıtlamalardan birisidir.⁴⁵²

Pitts anlatısına Büyük Kahire'nin tasviriyle devam eder. Bu şehirde beş-altı bin cami bulunduğunu, camilerin çoğunda su kuyularının mevcut olduğunu, ayrıca Ramazan boyunca sokakların kandillerle aydınlatıldığını kaydeder. Piramitlerden bahsettikten sonra bu şehirde en az yetmiş iki dilin konuşulduğunu, binaların çok sıradan ve birkaç han hariç alçak seviyede olduğunu, caddelerin darlığı dolayısıyla insanların sıkışarak

⁴⁵⁰ Bu kervanların yol güzergâhında hırsızlık vakaları görülürdü. Önelem olarak hac kervanlarına ya bir yeniçeri bölüğü veya tımarlı sipahi birliği eşlik ederdi. Bu konuda Bkz. Özcan, *a.g.m.*, s. 402-403.; Faroqi, *a.g.e.* s. 58-80.

⁴⁵¹ Mısır'dan başkente ve Kilâr-ı Âmire'ye gönderilen emtia için Bkz. Özen Tok, *XVII. Yüzyılda Mısır Eyaleti*, Doktora Tezi, Erciyes üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2002, s. 109-115 ve 276.

⁴⁵² Örneğin Memlûklerde zimmîler mensup oldukları dine göre değişik renkte, Hıristiyanlar mavi, Yahudiler sarı ve Sâmirîler kırmızı sarık sararlardı. Bkz. Nebi Bozkurt, "Kıyafet", *TDVİA*, C. 25, Ankara, 2002, s. 509.; Osmanlı millet sistemi üzerine kapsamlı bir inceleme için Bkz. M. Macit Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek*, Klasik Yay., İstanbul, 2018.

geçtiklerini ve hatta bazen ayaklarındaki terliklerini kaybettiklerini söylemektedir. İnsanların genelde merkebe bindiklerini, kadınların da merkeplere erkekler gibi bacaklarını açarak bindiğini ve merkep ile bir para (*parrah*) ya da bir peni (*penny*) ödenerek bir mil gidilebileceğini yazar.

Genellikle aşırı sıcaktan dolayı haftada iki kez sokakları yıkarlar, yumurta ve ekme bol ve ucuzdur, suyun tuzlu olmasından dolayı Nil nehrinden develerle su getirilir. Başlarda yabancıların şehrin suyunu içtiklerinde istifra ettiğini söyleyen Pitts, burada kuluçka ile civciv üretimine de şahit olmuştur.

Şehirde Tatarlar tarafından alınan ve Türkiye’den gelen tüccarların getirdiği Hıristiyan kölelerin satıldığı, haftada iki kez toplanılan bir köle pazarından bahsetmektedir. Bu pazarda kölelerin çoğunluğunu kadın ve çocuklardan oluştuğunu, erkeklerin ise Türkiye’de kadirga hizmetinde kaldığını, burada satılan kölelerin çoğunluğu Moskovalı ve Ruslardan oluştuğunu, ayrıca Habsburg imparatorluğundan gelenlerinin de olduğunu kaydeder.⁴⁵³ Kölelerin daha iyi fiyata satılmaları için iyi bir şekilde giydirildiklerini, oğlan çocuklarının başlarının traşlı ve saçlarının lüleli olduğunu anlatan Pitts; kadınların ve genç kızların örtülü olduğunu, ancak tüccarların istedikleri takdirde kadınların örtülerini kaldırıp yüzlerine ve dişlerine bakabildiğini, hatta bakire olup olmadıklarına dahi makûl ölçüde bakılabileceği hususunda bilgilendirildiğini, yaşlı küçük olanların okuma öğrenmesi için okula gönderildiğini ve hatta neredeyse sahiplerinin çocuklarına dönüştüğünü nakleder.

Bu ülkenin insanlarının (özellikle de Kahire’nin) çok kaba olduğunu, kavga ettiklerinde yumruk değil avuç içlerini vurarak kavga ettiklerini yazan Pitts, dolandırıcılığa ve hileye düşkün olduklarını, yabancılara karşı çok küfürlü konuştuklarını, gün ortasında bir yabancıyla karşılaştıklarında onu soyup hayatına kast edecek kadar dövdüklerini nakkeder. Ancak yabancılara aldatmayı sevmelerine karşın ekmeğin tartısına çok dikkat ettiklerini ve gramajında eksik olduğunu tespit ettikleri fırıncıları falakaya yatırdıklarını,

⁴⁵³ Zübeyde Güneş Yağcı, “İstanbul Esir Pazarı”, *Osmanlı Devletinde Kölelik: Ticaret, Esaret, Yaşam*, Ed. Zübeyde Güneş Yağcı- Fırat Yaşa, Tezkire Yay., İstanbul, 2017, s. 57-90.; Karşılaştırmalı bir okuma için Bkz. Salvatore Bono, *Yeniçağ İtalya’sında Müslüman Köleler*, İletişim Yay., İstanbul, 2003. Madeline C. Zilfi, *Osmanlı İmparatorluğunda Kölelik ve Kadınlar (1700-1840)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2018. Özellikle s. 115-174.; bu derleme kitapta önemli makaleler bulunmaktadır. Bkz. Ransom Slavery along the Ottoman Borders (Early Fifteenth- Early Eighteenth Centuries), Ed. Géza David and Pál Fodor, Brill, Leiden, 2007.

çok sayıda dilencinin olduğunu hatta on, on iki hatta daha fazla olarak birlikte gezdiklerini özellikle Perşembe akşamları çok olduklarını anlatan Pitts, daha sonra da şehrin hamallarından bahseder. Hamalların yüz elli kilo veya daha fazla taşıyabildiklerini kaydeder.⁴⁵⁴ Ülkenin eşrafının çoğunun hanesinde siyahî hadımların olduğunu ve bu hadımların da itibarlı olduğunu söylemektedir.

Kahire'den sonra Süveyş'e, daha sonra da Al-Tur'a gelen Pitts, burada sularını tazeleyip ve bolca zerdali aldıktan sonra biraz daha seyrüsefer ettiklerini ve "Firavun çukuru (*Kilt el Pharown*)" denilen yerden geçtiklerini belirtir. Kızıldeniz'de kayalıklarından kaynaklanan tehlikelerden söz eden Pitts, Al-Hasani adasından (*Al-Hasani Island*) geçerek Cidde'nin yaklaşık yüz mil kuzeyindeki küçük bir liman olan Al-Rabigh'e ulaştıklarını kaydeder. Hac yolunda ölen kişilere duyulan saygı, ihram, kan dökmek ya da tırnak kesmek gibi hususlara dair tutumları tasvir eder. Pitts'in içinde bulunduğu kabile Cidde (*Gidda*)'ye geldiğinde, hacılara rehber (*Dilleel*) olmak amacıyla Mekke'den gelen insanlar tarafından karşılanmıştır. Rehberler tarafından şehir merkezine götürüldüklerinde bir çeşmede abdest aldıklarını, Babü's-Selam (*Bab el-Salem*) kapısından girip Kâbe'yi tavaf ettiklerini anlatan kaç defa şavt⁴⁵⁵ yaptığını unuttuğunu ekler. Huşu ve titremeyle içten ve samimi olarak bu zavallı "yaratıkların" ibadetini görmek onu hayran bırakmıştır.⁴⁵⁶ Tavaf'dan sonra develerini bıraktıkları yere giden Pitts ve beraberindekiler ihramlarını çıkarmışlardır. Pitts burada, Hacerü'l-esved taşının tarihinden ve onunla ilgili olarak Müslümanların yaptığı ibadetlerden bahsettikten sonra, Kâbe'deki ibadetlere değinir.

Daha sonra Mekke şehrinin fiziki yapısını tasvire başlayan Pitts, şehrin bir vadinin içinde veya tepeler arasında çorak bir alanda konumlandığını, surların ve kapılarda bekleyen bir kuvvetin olmadığını yazar. Halkın zayıf, cılız ve esmer olduklarını belirtir ve halk arasındaki ilginç bir hikâyeyi anlatır. Buna göre, [Hz.] İbrahim Beytullah'ı inşa ederken Tanrı'nın inayetiyle dünyadaki her dağın toprağından bir parça katkıda

⁴⁵⁴ Hammallık mesleği hakkında İstanbul özelinde bir çalışma için Bkz. Nejdert Ertuğ, *Osmanlı Döneminde İstanbul Hammalları*, Timaş Yay. İstanbul, 2008.

⁴⁵⁵ Şavt: Hacerülesved'den başlayıp yine aynı yere gelinceye kadar Kâbe'nin etrafını bir defa dolaşma ve Safâ tepesiyle Merve tepesi arasında gidiş gelişten her biri anlamında kullanılan bir fıkıh terimidir. Bkz. Salim Öğüt, "Sa'y", *TDVİA*, C. 36, İstanbul, 2009, s. 206-207.

⁴⁵⁶ Burada umre yaptıklarını belirtir. Umre: İhramlı olarak Kâbe'yi tavaf edip Safâ ile Merve arasında sa'y yapmak suretiyle eda edilen ibadettir. Bu konuda Bkz. Mehmet Boynukalın, "Umre", *TDVİA*, İstanbul, 2012, s. 150-153.

bulunmuş ancak Cezayir yakınındaki bir dağın katkıda bulunmaması üzerine bu dağın Kara Dağ (*Corra Dog*) olarak adlandırılmıştır. [Hz.] Muhammed'in ibadet, tefekkür ve oruç için gittiği Hira mağarasında Melek Cebrail tarafından kendisine Kuran'ın büyük bir kısmının geldiğini nakleden Pitts, mağarada güzel bulunacak bir şeyin olmadığını yazmaktadır. Şehirde bulunmakla birlikte yeşilliğin çok az olduğunu, üzüm, kavun, karpuz, salatalık, kabak gibi ürünlerin yetiştiğini ve Habeş diyarından da ürünlerin getirildiğini yazar.⁴⁵⁷ İnsanların aşırı sıcak havadan dolayı gölgede yürüdüklerini, açık havada uyduklarını, hatta bazılarının yere ince bir hasır yazarak dinlendiklerini yazar. Ardından Kâbe'nin tasvirini yapan Pitts, dervişlerin giyim kuşamları, oturuş düzenleri, tespihlerini boyunlarında veya kollarında taşımaları vb. ayrıntılara değinir.

Mekke'deki "peygamberin güvercinleri" yani mavi güvercinlere dair önemli bilgiler veren Pitts, insanların bunlara yiyecek vererek himmet dilediklerini ayrıca bu güvercinlerin sanki Beytullah'ın Tanrının evi olduğunu bilerek Kâbe'nin üzerinden uçmadıklarına dair hikâyeler duyduğunu ama güvercinlerin pek çok kez Kâbe üzerinden uçtuğunu nakleder. Beytullah'ın içinin altı haftada iki gün açıldığını ve bir günün erkeklere diğer günün ise kadınlara hasredildiğini belirten Pitts Mekke'deyken Kâbe'nin içerisine girme fırsatı yakalamıştır. İçeriye girenlerin Kâbe'nin her bir tarafında iki rekât namaz kılarak dua ettiklerini yazmaktadır. Zemini mermer olan Beytullah'ın duvarlarında okumaya zaman bulamadığı Arapça yazılı şeylerin olduğunu ve içeride çok az kaldıklarını nakleden Pitts, Kâbe'nin nasıl temizlendiğine de değinir. Büyük Senyör (*Grand Seignior*)'ün yani Osmanlı Sultanı'nın emriyle her yıl Beytullah'ın örtüsünün yenilendiğini, örtüyü taşıyan develeri halkın öptüğünü ve büyük bir sevinçle karşılandığını söyler. Mekke Şerifi ve birkaç yardımcısı eski örtüyü kaldırıp yeni örtüyü sermişti. Eski örtüyü parçalara ayırıp sattıklarından bahseden Pitts, insanların, öldüklerinde cenazelerinin üzerine konulması ve tüm tehlikelerden korunmaları için bunları almakta çok hevesli olduğunu ve dolayısıyla Şerif'in bundan çok para kazandığını kaydeder.⁴⁵⁸

⁴⁵⁷ "Hac kervanlarının gidiş ve dönüşü karşılıklı mal değişimine imkân verdiğinden Mekke imalât merkezi olmadığı halde bilhassa Hindistan'dan gelen mallar başta olmak üzere kumaş, baharat, esans, kahve gibi emtianın Anadolu'ya ulaşmasında ara merkez rolünü oynuyordu." Bu konuda Bkz. Mustafa Sabri Küçükkaşçı, "Mekke: Osmanlı Dönemi", *TDVİA*, C. 28, Ankara, 2008, s.563-572.

⁴⁵⁸ Hac zamanı dağıtılmak üzere Haremeyn'e gönderilen eşya ve hediyeleri ifade eden surre, Ş. Tufan Buzpınar, Pitts'in anlatsıyla çelişen şöyle bir ifade kullanmaktadır: "Osmanlılar'a ait en eski Kâbe kapı

Beytullah'da imam ve müezzinlerin kaldığı odalardan bahsetmeye geçen Pitts, dört odanın olduğunu ve bunların da Muhammedîlerin dört mezhebinden (dört sünni mezhep) kaynaklandığını söyler. bu mezheplerin ilki Hanefilik olup Hanefilerin çoğunun Türk olduğunu belirten Pitts, Arapların çoğunlukla Şafii mezhebinden olduklarını, Hanbeliğin mensuplarının az olduğunu ve Malikilerin çoğunun ise Mısır'ın batı kısmında yaşadıklarını, hatta Fas İmparatorluğunda bile olduklarını yazar. Pitts, temel de bu dört mezhebin aynı olduğu ancak uygulamada küçük farklılıkların bulunduğu bahisle bu dört mezhep arasındaki farklılıklara dair birkaç örnek verdikten sonra zemzem hakkında bilgi verir. Pitts'in dört sünni mezhebe dair değerlendirmesi, kendisinin dinî konulara vukufu hakkında bir başka kanıt olarak zikredilmelidir.

Ramazan orucundan iki ay on gün sonra Kurban Bayramı (*Curbaen Byram*)'nın geldiğini söyleyen Pitts, Hac ibadeti sırasında gördüğü Arafat dağı hakkında bilgiler verir. [Hz.] Âdem'in eşi [Hz.] Havva (*Eve*)'yı burada bulduğuna ve [Hz.]Havva'nın Cidde'de gömülü olduğuna dair rivayetleri nakleden Pitts, Kızıl deniz yoluyla Mekke'ye gelen bütün hacıların onun mezarında iki rekat namaz kıldığını ancak kendisinin buna inanmadığını ve geleneği gülünç bulduğunu da ekler. Hacıların Arafat ve Mzdeife'den sonra geçtikleri Mina'yı anlatmaya geçen Pitts, burada [Hz.] İbrahim oğlu İshak (*Isaac*)'ı kurban olarak sunduğu yerde Müslümanların kurban kestiklerinden bahseder.⁴⁵⁹ İslamiyet'deki ilk kurban hadisesini anlatan Pitts, şeytan taşlama usulünü de anlatır. Kurban Bayramında yapılanlara gelince, Müslümanların birbirlerini selamlayarak öptüklerini “Bayramın mübarek ola (*Byram Mabarick Ela*)” dediklerini ve bayramı festival havasında kutladıklarını ifade eder. Hacda günahlarının temizlendiğine inanan Müslümanların öldüklerinde doğrudan cennete gideceklerine inandığını, hacı unvanını alan kişilere saygı duyulduğunu anlatır. Mina'dan Mekke'ye döndüklerinde

perdesi ve kuşağının 950 (1543) tarihli olmasından hareketle, eski bir gelenek olan surre ile birlikte Kâbe'ye örtü göndermenin Osmanlılar'da Kanûnî Sultan Süleyman zamanında başladığına hükmedilir. Kâbe örtüsünün yenisi genellikle Kahire'de dokunur ve surre alayı ile yollanırdı. Eskisi de surre alayının dönüşünde İstanbul'a getirilirdi.” Bkz. Ş. Tufan Buzpınar, “Surre”, *TDVİA*, C.37, İstanbul, 2009, s. 568.

⁴⁵⁹ İslâmî literatürde kurban hadisesi Hz. İbrahim ile oğlu Hz. İsmail arasında geçer. Ömer Faruk Harman, “İsmail”, *TDVİA*, C.23, İstanbul, 2001, s. 77; Tevrat'a göre kurban edilmek istenen İshak'tır Bkz. Ömer Faruk Harman, “İshak”, *TDVİA*, C.22, İstanbul, 2000, s. 519-521.; Aynı şekilde, “İshak'ın kurban edilmesine dair Tevrat'ta geçen olay (Tekvîn, 22), İshak adı zikredilmeden bazı farklılıklarla Kur'an'da ve diğer İslâmî kaynaklarda da yer almaktadır. Buna göre Hâcer ile İsmâil'i Mekke'nin bulunduğu yere bırakan ve kendisi Filistin'de yaşayan Hz. İbrâhim, ilk çocuğu koşar çağa gelince onu kurban etmekle imtihan edilir. Hz. İbrâhim bu imtihanı başarır ve mükâfat olarak geriden gelecekler arasında ismi ebedileştirilir.” (es-Sâffât 37/101-112). Bkz. Ömer Faruk Harman, “İbrahim”, *TDVİA*, C. 21, İstanbul, 2000, s.270.

panayır düzenlenir, bu panayırda Doğu Hindistan malları, yüzük taşları, bilezik, Yemen malları, Çin porseleninden sofrta takımları, misk ve başka malların da olduğunu ifade eder. Mekke'den ayrılmadan önce Müslümanların Kâbe'ye önemli bir ziyarette (veda tavafı) bulduklarını Babüsselam kapısından girerek tavaf ettiklerini, gözyaşlarıyla dua ettiklerini, istemeyerek ayrıldıklarını, zemm suyu içtiklerini, Bab al- Wada (Veda Kapısı) kapısına doğru gittiklerini ve burada iki ya da üç rekât namaz kıldıklarını söyler.

4.8. Hacdan Dönüş ve Hacıların Karşlanması

“Hacıların Mekke'den Dönüşü; Medine'de [Hz.] Muhammed'in Mezarına Yaptıkları Ziyaret; Hacıların Eve Geri Dönüşlerinde Karşılaştıkları Muazzam Karşılama ve Bu Vesileyle Yapılan Büyük Şenlik; Büyük Kahire'de Korkunç Veba” başlığı altında Mekke'den geri dönüş seyahatini anlatan Pitts, Mekke'den dönüşlerinde herhangi bir düzenin olmadığı, karmaşa içinde gittiklerini ancak sonraki gün ilerlemekte herkesin yorulduğunu ve hatta tartışma ve kavgaların çıktığından nakleder. Daha sonra herkesin kervandaki yerini almasıyla her şeyin düzene oturmuş, kervan bir vücut halini almış, birkaç katar (Cottors) bölünmüştür ki bunların her birine bir ad verilmiştir. Her bir katarın başında yetkililer bulunmakta olup yine her katarın başında değerli eşyaları taşıyan, her iki tarafında ziller olan bir deve bulunmaktadır. Develeri canlı ve çevik tutmak için “müzik” söylediklerini, geceleri yol göstermek için ışık yaktıklarını ifade eden Pitts, kervanı bir düzen içinde tutmak için alınan birtakım başka önlemlerden de bahseder. Hergün sabahları çadırlarını kurup birkaç saat dinlenirler, develer yüklerini indirir ve suya sürerler.⁴⁶⁰

Kervanın dinlenme, uyuma ve uyandırılmasına dair gözlemleri nakleden Pitts, moladan sonra Pitts, çadırların toplanarak develere yüklendiğini ve tekrar yola çıktığını anlatır. Pitts, Müslümanların namazlarının vakitlerine çok dikkat ettiklerinden, su kıt olduğunda “hayali abdest” dediği teyemmüm aldıklarından bahseder. Herkesin iâşesini, suyunu, yatağını yanında getirdiğini, fakir olanların masraflarını karşıladıklarını anlatan Pitts, Mekke yolculuğunda oldukça dindar görünen İrlandalı bir dönmeyle karşılaşmıştır. Bu dönmenin otuz yıl İspanyol ve Fransız gemilerinde esir olduğunu kaydeden Pitts, bu

⁴⁶⁰ Hac kervanlarının düzenine dair Bkz. Faroqi, *a.g.e.*, s. 34-57.

dönmenin ihtiyaçlarının kervandan bazıları tarafından karşılandığını ifade eder. Bir gün bu İrlandalı dönme, Pitts'e Tanrı'nın kendisini yeryüzünün cehenneminden kurtardığını ve yeryüzünün cenneti olan Mekke'ye getirdiğini söylemiştir. Pitts, dindarlığına hayran olduğunu ama ona acıdığını ekler ki, burada da kendisinin Müslüman olmadığına dair okurunu ikna çabasının etkili olduğu açıktır.

Kervan, Mekke'den çıkışlarının yaklaşık onuncu gününde Medine'ye varmıştır. Medine şehri küçük ve fakir bir yerdir. Şehirde büyük bir cami ve caminin köşesinde bir yer olduğunu ve burada da peygamberin kabri olduğunu yazan Pitts, kabrinin etrafını tasvir eder. Örneğin örtülerin pahalı ya da güzel olmadığını ve buraya gelen Müslümanların hürmet, muhabbet ve şevk içinde olduğunu anlatır. Müslümanların Hz. İsa hakkındaki düşüncelerine değinen Pitts, buna göre [Hz.] İsa (*Christ*)'nın dünyanın sonundan kırk yıl önce tekrar geleceğine ve "Muhammedî" inancı doğrulayacağına ve [Hz.] İsa'nın çarmıha gerilmeyip ona benzeyen birinin çarmıha gerildiğine inanıldığını nakleder.⁴⁶¹

Üçüncü günde Medine'den ayrılmışlar, yolda pek çok arapla karşılaşmışlar, hatta onlara kuru üzüm dahi vermişlerdir. Karşılaştıkları Araplar, hacılar için arkadaşları ve akrabaları için develerle hediyeler getirmişlerdir. Pitts, geri dönüş yolculuğu boyunca geçtiği birkaç yere değinir. Örneğin Ateş vadisi (*Attash el Wait*) izlenimleri ilginçtir. Bu vadinin aşırı derecede sıcak olduğunu, keçi derisi içindeki suların dahi kurduğunu ve çok kasvetli bir yer olduğunu tasvir eder. Kahire'ye geldiklerinde vebanın olduğunu, iki hafta içinde altı bin kişinin öldüğünü söyler.⁴⁶² Bunun üzerine Reşid'e ve oradan da İskenderiye'ye giderler. İskenderiye'de onları Cezayir'e götürecek olan bir gemi hazır beklemektedir. İskenderiye'ye geldiklerinde İrlandalı dönme ile ilgili konuşmalarına değinen Pitts, babasını tanıyan Lymsen'li John Cleak ile tanışır. Ona babası için bir

⁴⁶¹ Kur'an-ı Kerim'de, "Allah elçisi Meryem oğlu İsa'yı öldürdük demeleri yüzünden onları lanetledik. Halbuki onu ne öldürdüler ne de astılar, fakat öldürdükleri onlara İsa gibi gösterildi. Onun hakkında ihtilâfa düşenler bundan dolayı tam bir kararsızlık içindedir; bu hususta zanna uymak dışında hiçbir sağlam bilgileri yoktur. Kesin olarak onu öldürmediler, bilâkis Allah onu kendi nezdine kaldırmıştır. Allah izzet ve hikmet sahibidir" (en-Nisâ 4/157-158). Ömer Faruk Harman'ın da dediği gibi, "Hıristiyanlık'ta önemli bir dinî inanç olan, insanların günahına kefarete olmak üzere İsa'nın çarmıha gerilmesi hadisesinin İslâm'da kabul edilmediği görülmektedir." Ömer Faruk Harman, "İsa", *TDVİA*, C.22, İstanbul, 2000, s. 470.; Ayrıca Hz. İsa'nın kıyametten önce geleceği ve Allah katına çıkarıldığına dair Bkz. Harman, "İsa", s. 470.

⁴⁶² Veba konusunda Bkz. Nükhet Varlık, *Akdeniz Dünyasında ve Osmanlılarda Veba 1347-1600*, Çev. Hazal Yalın, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2017.; Daniel Panzac, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)*, Çev. Serap Yılmaz, T.V.Y. Yay., İstanbul, 2017.

Türk piposu, annesi için bir tane yeşil ipek kese ve bir mektup gönderir. Ayrıca Tanrı bir yol gösterirse kaçacağını da söyler.

Pitts, Cezayir'e gitmek için bindikleri gemideki bazı insanlara veba bulaştığını, iyileşenlerin olduğunu ancak yirmi kişiyi bu hastalıktan öldüğü için denize attıklarını söyler. Hatta Pitts, kendisinin de bu hastalığa yakalandığını ama Tanrı'nın inayetiyle bundan kurtulduğunu söyler.

Pitts bu bölümün devamında daha önce anlatmadığı bazı gözlemlerini anlatır. Cezayir'in kadınlarının çok süslü olduklarını ayak bileklerinde zincir gibi halkaların (halhal) taşıdıklarını kaydeder. Bunların bazıları altın, gümüş, pirinç alaşımından yapılmıştır. Cezayirli bir kadının, sıradan bir taş bulsa onunla bileklik yaptığını, ayrıca kadınların arasında ellerini ve ayaklarını kına (*Kennah*) ile boyadıklarını yazar. Cezayir'de Cuma günleri öğleden sonraları genellikle istirahat edildiğini, ayrıca güreş gibi çeşitli spor ve eğlenceler düzenlendiğini belirten Pitts, ilgisini çekmiş olacak ki, güreş hakkında detaylı tasvirlerde bulunur.

Pitts'e Mekke'de sahibi tarafından azatlık belgesi (*Letter of Freedom*) verilmiş ve Mekke'den Cezayir'e döndükten sonra asker olmuş, yıllık yaklaşık yirmi sterlin maaş (*pay*)'a kaydolmuştu. Cezayir'de yaklaşık on iki bin yeniçeri vardı ve bunun içersine yarım maaş alan harp malülleri de dahildir. Pitts'in ilk katıldığı sefer Oran'a yani İspanyol garnizonuna karşıydı. Pitts bu seferde bombacı (*bombagee*) idi. Ancak bazı sebeplerden dolayı bu sefer başarılı olamamıştır. Pitts, Oran kuşatması olurken Fransızlar'ın 1688 yılında Cezayir'i üçüncü kez bombalamaya geldiklerinden bahseder.⁴⁶³ Bazı bombalar hazineye düşünce Dayı'ya acele haber verilmiş ve hazine güvenceye alındıktan sonra askeri kampa geri dönülmüştür. Bu arada Dayı'ya karşı başarısız bir komplo girişimi olmuştur. Mezamorta Hüseyin Paşa'yla alakalı biraz bilgi verdikten sonra Cezayir dayılarının doğal yoldan ölmelerinin nadir olduğunu söyler. Örneğin Pitts esir alınmadan birkaç yıl önce 1665'ten 1671' kadar Cezayir dayısı olan

⁴⁶³ Zinkeisen, bu bombardımana dair, Mareşal D'Estrées, 1688 Haziran'ın nın sonunda 11 savaş gemisi, 10 kadirga ve 8 bombardıman kalyonu ile Cezayir önlerine gelmiştir. Şehrin büyük bir bölümü bombalama sebebiyle harabeye dönmüş, daha sonra Tulon'a geri dönülmüştür. Fransa'nın 17. Yüzyılda Afrika sahillerinden kaynaklanan korsan tehdidini durdurmak için yaptığı bu son seferin en önemli sonucu, 1684 tarihli antlaşmanın 25 Eylül 1689'da yenilenmesi olmuştur. Bkz. Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Nilüfer Epçeli, C. 5, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2019, s. 37.

Hacı Ali öldürülmüş, aynı şekilde 1682 yılının ocak ayından 1683 Temmuz'una kadar Cezayir dayısı olan Baba Hasan katledilmiştir.⁴⁶⁴

Pitts, Fas imparatorunun tebaası olan Mağriplilerin Tilimsan'ın batısındaki Cezayir topraklarındaki Mağriplilere zarar verdiğini nakleder. Tilimsan'daki garnizon Mağriplilere yardım etse de epey zayıf vermiş, bunun üzerine Fas imparatorundan intikam almak için Cezayir dayısı büyük bir orduyla (top ve bombalarla) ilerlemiştir. Pitts'in de bulunduğu bu orduya yaklaşık üç bin piyade, iki bin atlı asker ve üç bin kadar Mağripli katılmıştır. Düşmana yaklaşıldığında savaş konseyi toplanmış ve ilerlemeye devam kararı alınmıştır. Sonuçta savaşta kumandan olan Fas imparatorunun oğlunun yenilmesiyle Dayı ile imparator arasında bir antlaşma yapılmıştır. Bu antlaşma üzerine Cezayir ordusu geri dönmüştür. İmparator oğluyla beraber Dayı'ya zararını karşılamak için para ve hediyeler göndermiştir. Fas prensinin Cezayir'e gelişi bayrama denk gelince bazı eğlenceler ve sportif faaliyetler tertip edilmiştir. Ancak bir Türk ile birkaç Mağripli arasında tartışma çıkmış bunun üzerine üç- dört masum Mağripli öldürülünce bu eğlenceler iptal edilmiştir.

4.9. Pitts'in Müslüman Olması ve Efendisinin Dayılık için Planları

“Yazarın Vahşi zulümlerle ve İşkencelerle Yoluyla Muhammedî Olması, Bunun Üzerine Endişesi ve Pişmanlığı; Babasından Bir Mektup; Pitts'den Babasına Bir Mektup; Cezayir Dayısı Olmak İçin İkinci Patronu Tarafından Tasarlanan Gizli Tertip” başlığını taşıyan bu bölümde Pitts, “Muhammedîlerin sırlarına” nasıl bu kadar vakıf olduğundan Türkler tarafından uygulanan zulümlerden bahsedeceğini bildirerek başlar. Pitts İngiltere'de, Cezayir de esirlere şiddetli işkenceler uygulanarak Muhammedî inancı kabul etmelerinin sağlandığına dair raporlar olduğunu ancak bunu yanlış bir bilgi olduğunu nakleder. Örneğin, Büyük Türk (*Grand Turk*)'ün ülkesinde, Mısır'da ve diğer yerlerde Ruslar, Gürcüler, Kafkaslar ve bunun gibi yerlerden Tatarlar tarafından alınan Hıristiyanların ve özellikle genç olanların esir alınıp satıldığında onlara hemen Türk

⁴⁶⁴ Atilla Çetin, “Hasan Baba”, TDVİA, C.16, İstanbul, 1997, s. 289-290.; Ayrıca 1671-1830 yılları arasında Cezayir'de iş başına gelen otuz dayının on altısı öldürülmüştür. Bkz. Mehmet Maksudoğlu, “Dayı”, TDVİA, C.9, İstanbul, 1994, s. 60. ; Aziz Samih İter, *Şimalî Afrika'da Türkler*, C. 2, Vakıf Gazete Matbaa Kütüphane, İstanbul, 1937, s.8.

kılık kıyafetinin giydirildiğini, okula yazdırıldıklarını ve böylece Muhammedî yolda yetiştirildiklerini belirtir; ancak Cezayir’de ki durumun bundan farklı olduğunu belirten Pitts, bir esirin “dönme”ye meyilli olduğunu fark ettiklerinde onu sattıklarını zira Cezayirlielerin esirin saadetinden ziyade paraya düşkün olduklarını yazar. Çünkü bir esir Müslüman olursa o zaman fidye alınmazdı. Esirlerin Türk’e [İslâm’a] döndükten sonra ve hatta bazıları ölünce bile esaretten kurtulamadığını anlatan Pitts, kendisinin de dinini terkettiğinde dahi esâretine devam ettiğini söyler ki burada kastettiği köle statüsüdür. Müslüman olunca kendisine Müslüman bir kölenin tabi olduğu hukuk çerçevesinde muamele edilmiş olmalıdır.⁴⁶⁵

Pitts’in ilk sahibi Müslüman olması için baskı yapmasına karşın gerçekte sahibinin dinini terk etmesini istemediğini yazar. Sahibi *Dover*’li küçük bir oğlan esir almış, çok geçmeden Müslüman olan bu genç vefat etmiştir. Pitts ilk sahibiyile iki ya da üç ay yaşamış ve daha sonra gemilerden birine topçubaşı (*toepgee bahse*) olarak gönderilmiştir. Pitts bu seferinde vasat bir yolculuk geçirmiş, sadece on sekiz esirle birlikte bir gemi ele geçirmişlerdir. Yaklaşık iki ay süren bu yolculuk Pitts için rahat ve huzur içinde geçmiş, ancak geri dönüşü düşündüğünde üzölmeye başlamıştır. Ancak Pitts’in “Tanrı’nın lütfuyla” birkaç gün içinde başka birine satılmıştır.

Pitts’in ilk sahibi tarafından daha önceleri dövöldüğünü gören İngiliz bir esir, ikinci sahibinin şimdikinden daha iyi olduğunu söylemiş ve Pitts, buradan bir eve götürölmüş, ardından bir tavernaya gitmişlerdir. Tavernanın sahibi olan İspanyol’a sahibinin kendisiyle ne yapmayı planladığını sormuş, İspanyolda cevaben Tunus’taki kardeşine hediye olarak alındığını söylemiştir. Pitts, ikinci sahibinin isminin Dilber İbrahim (*Dilberre Ibrahim*) olduğunu, Türkler ve özellikle askerler arasında lakap kullanmanın yaygın olduğunu kaydeder. Bu lakaplar kişinin fizikel niteliklerine göre verildiği gibi memleketlerine göre de verilirdi. Pitts, sahibinin hem Hristiyan hem de siyahî olan kölelere sahip olduğunu söyler. Bir gün gömleği çalınan Pitts, bunu pek dillendirmese de ardından ceketi çalınca bu sefer sahibine söylemiştir. Buna kızan sahibi de sert bir şekilde “köleleri döversem söylerler” deyince kapıda bekleyen bir siyahî köle kâhin bir

⁴⁶⁵ İslâm hukukunda kölelik uygulaması için Bkz. Ahmed Akgündüz, *İslâm Hukukunda Kölelik- Cârîyelik Müessesesi ve Osmanlı’da Harem*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul, 1995, s. 105-168.; Mehmet Âkif Aydın- Muhammed Hamîdullah, “Köle”, *TDVİA*, C. 26, Ankara, 2002, s.237-246.; Bernard Lewis, *Orta Doğu’da Irk Kavramı ve Kölelik*, Akılçelen Kitaplar, Ankara, 2018, s. 1-22.

siyahî kadın tanıdığını ve onun hırsızı bulabileceğini söyler. Pitts ve iki siyahî köle bu zikredilen kadına gitmişlerdir. Pitts gittiğine hayıflansa da sonuçta çalınan eşyalara dair bilgilenmişlerdir.

İkinci sahibinin biri Cezayir’de diğeri de Tunus’ta olan iki kardeşi olduğu söyleyen Pitts, Tunus’a gitmek üzere bir gemiye binmişler ve yaklaşık on dört veya onbeş güne Tunus’a varmışlardır. Kardeşinin evine gitklerinde hediye gören diğerkardeş kendisine hizmet eden bir Hıristiyan esirden dolayı gururlanmıştır. Yeni sahibiyile şehri gezen Pitts, yolda kendisinin İngiliz olduğunu bilmeyen bir Hıristiyanla karşılaşmış, hatta onunla birlikte sahibinin evine kadar gelmiştir. Pitts’in sahibi bu kişinin İngiliz konsolosu olduğunu söyleyince Pitts çok sevinmiştir. Pitts konsolosun hanesine gitmiş, konsolos ona ülkesi hakkında sorular sorduktan sonra bir kağıt, kalem ve mürekkep getirip bir şeyler yazmasını istemiş, İngilizce yazması üzerine konsolos ikna olmuştur, Konsolos ve şehirde bulunan iki tüccarın eğer sahibi fiyatı çok söylemezse Pitts’in özgürlüğünü satın alabileceğini söylemiştir. Pitts’in sahibiyile pazarlığa girmişler ancak Pitts’in sahibi beş yüz dolar istemiştir. Bunu çok bulduklarını söyleyerek en son olarak üç yüz dolar teklif etseler de sahibi kabul etmemiştir. Konsolos Pitts’e sabırlı olmasını tavsiye edince Pitts gözyaşlarına boğulmuş, bunun üzerine konsolos İngiltere’ye dönünce Kral’a Pitts hakkında dilekçe vereceğine dair söz vermiştir. Pitts konsolosun adını, Cezayir’de konsolos olan Thomas Baker⁴⁶⁶’ın erkek kardeşi olan Charles Baker olarak kaydeder.

Pitts, tekrar Cezayir’e yollanmış ancak asıl sahibi atlı bir birliğin başı olarak Tunus’a gönderilmiş ve Pitts de onunla birlikte gitmiştir. Pitts Tunus’a gelince konsolosa haber yollamış, daha önce zikredilen konsolosla tekrar karşılaşmıştır. Konsolos Pitts’in yokluğunda Pitts için verilen fiyattan daha uygun bir fiyata genç bir adam satın aldığını ancak sahibinin tekrar satmayı düşünmesi halinde satın alabileceğini söylemiştir. Pitts bunu sahibine söylediğinde sahibi somurtkan bir şekilde “söylemen köpek! (*Seul e mang keu pek!*)” demiş ve bunun üzerine Pitts işlerin iyiye gitmeyeceğini düşünerek vazgeçmiştir.

⁴⁶⁶ Thomas Baker’ın kayıtları eklerle birlikte detaylı bir anlatımla yayımlanmıştır. Bkz. Thomas Baker, *Piracy and Diplomacy in Seventeenth-Century North Africa: The Journal of Thomas Baker, English Consul in Tripoli, 1677-1685*, ed. C.R: Pennell, Associated University Press, 1989.

Cezayir'e dönen Pitts, sahibinin küçük kardeşinin kendisini sürekli "Muhammedî" olması için ikna etmeye çalıştığını, hatta birtakım tekliflerde bulunduğunu söyler. Asıl sahibi olan büyük kardeş ise Pitts'in Müslüman olmasına pek hevesli gözükmez; küçük kardeş kendisini sürekli sıkıştırır ama teklif ve ısrarlarının işe yaramadığını görünce büyük kardeşine Pitts'in Müslümanlığa dönmesi için ikna etmesini söyler. Kardeşinin ısrarı üzerine sahibinin kendisini ikna etmeye çalıştığını söyleyen Pitts, sahibinin kendisini ülkenin millerce ötesinde hiçbir hıristiyanın yüzünü göremeyeceği yere göndermekle tehdit ettiğini ifade eder. Tüm bunların faydasız olduğunu gören iki kardeş zulüm ve şiddete başvurmayaya karar verirler. Pitts'in saçını kesilip, Türk kıyafeti giydirilmiş ancak Pitts buna karşı sahibine, "kılık kıyafetimi değiştirebilirsiniz ancak yüreğimi değiştiremezsiniz" diye cevap verdiğini ileri sürer. Birkaç ısrardan sonra Pitts'in sahibi onun sağ elini tutup işaret parmağını kaldırarak kelime-i tevhid'i söylemiş ancak Pitts yere doğru eğilince Pitts'in sahibi iki hizmetçisini çağırarak ayaklarına vurmalarını istemiştir. Pitts nihayetinde razı olarak kelime-i tevhid'i söylemekle birlikte bunu bir daha söylemeyeceğini sahibine ifade edince sahibi tekrar onu dövmeye başlamıştır. Nihayetinde mecali kalmayan Pitts, zorla Müslümanlığı kabul ettiğini ifade etmektedir.

Pitts bazı kişilerin Müslüman olma sebeplerine dair ilginç tespitler de yapar. Mesela, sinirli veya sarhoş kişilerin veya işledikleri cinayet gibi büyük suçlardan cezaya çarptırılmaktan kurtulmak isteyen bazı kişilerin İngiliz gemileri veya başka gemilerle Cezayir'e gelerek sıklıkla Müslüman/Muhammedî (*Mahometans*) olduklarını söyler. Herhangi birisi Muhammedî olduğunda onu Dayı'nın ve divanın olduğu saraya götürürler. Orada gönüllü olarak kabul ettiğini söyledikten sonra dönme'yi heybetli ve pahalı eyerli bir küheylana bindirirler ve ayrıca onu pahalı elbiselerle giydirirler, başına ise yeşil haricinde (yeşil türbanı/sarığı sadece [Hz.] Muhamed'in soyundan gelenler giyebilir) bir sarık/türban giydirirler. At üzerinde, dönme sağ elinde bir ok taşır, dönmenin yanında düzen içinde davul ve başka müzik aletleriyle birlikte ellerinde yalnız kılıçlarla yirmi-otuz vekilharca birlikte şehirde gezdirilir. Daha sonra sünnet merasimi olur. Nihayetinde bir "Türk" olur.⁴⁶⁷ Pitts ayrıca bazılarının dediğini göre birisi

⁴⁶⁷ Müslüman olma töreni için bkz. Kumrular, *İslam Korkusu*, s. 291-293.; Yeni Müslüman olanlara elbise parası olarak mahiyetinde verilen kisve bahası ve bununla ilgili olan kisve bahası arzuhalleri, Anton Minkov'un belirttiği üzere 17. Yüzyılın son çeyreği ve 18. Yüzyılın ilk çeyreğinde İslâma geçişle alakalı en önemli belgelerdir. Bkz. Anton Minkov, *Conversion to Islam in the Balkans: Kisve Bahası*

isteyerek Muhammedî olduğunda dönmenin ayağının altına çiğnemesi için İsa'nın (*Jesus Christ*) resmini attıklarını yazmıştır. Pitts kendisinin asla böyle bir şey yapmadığını okuyucuya hatırlatır. İlginç bir ayrıntı olarak Pitts, bir İngiliz'in yıllarca esaret altında kaldığını sonra fidye ile kurtarılıp ülkesine dönmüş ancak tekrar Cezayir'e gelip isteyerek Muhammedî olduğundan bahseder.

Pitts tahmin ettiği üzere esir alındıktan yaklaşık iki veya üç ay sonra ailesine başına gelenleri anlatan mektup yazmış ve nazik ve müşfik bir cevabî mektup kendisine ulaşmıştır. Mektubu ağlayarak okuduğunu anlatan Pitts, babasının fidyesini karşılayabileceği ümidiyle sahibine “*Ben Türk değilim bir Hıristiyanım*” deyince sahibi kendisini “*dilini tut seni köpek! Bir kelime daha edersen hemen büyük bir ateş yakıp seni yakacağım.*” şeklinde azarlayınca Pitts susmuştur. Birkaç gün sonra babasına tekrar bir mektup yazmış, bu mektubunda gönüllü olarak değil zorla din değiştirdiğini, kalben Hıristiyan olduğunu, fırsat bulunca kaçacağını yazmıştır. Babasından tekrar mektup alan Pitts, Exeter'de papaz olan birkaç kişiye danışmış, onlar da günahının affedilemez bir günah olmadığını yazmış ve cesaretlendirici bir ifade kullanmıştır. Mektubun bir suretini anlatısına derc eden Pitts, genel olarak mektubu olumlu karşılamıştır. Pitts, tekrar bir mektup yazmıştır. Mektubunda birkaç satır yazmanın çok tehlikeli olduğunu, Cezayir Hıristiyan bir ülke olmadığı için bir Hıristiyan olarak kendisini muhafaza edemediğini, bu durumun anne- babası için bir evlat kaybetmek, kendisi için ise hem ruhunu hem de ailesini akrabalarını arkadaşlarını vb. kaybetmek olduğunu yazmıştır.

Sahibinin kendisini Müslüman olduktan sonra da dövdüğünü söyleyen Pitts, bunun sebebinin kalben gerçek Müslüman olduğuna inanması olduğunu ifade eder. Müslüman olduğuna inanması olduğunu ifade eder. Müslüman olmayan diğer esir arkadaşlarına göre daha kötü durumda olduğunu, ekşi sütlü arpa ekmeği yediğini, ayrıca bir koyun ölürse etinden yeme imkânı bulduğunu söyler. Bir gün iştahla domuz (*hog*) etini yediğini de ekler.

İkinci sahibinin Cezayir dayısı olmaya çalışan hırslı bir kişi olduğunu yazan Pitts, başarısız olan sahibi ve iki kardeşinin birlikte kabilelerin dağlarına sığındıklarını, tam

Petitions and Ottoman Social Life, 1670-1730, Brill, Leiden, 2004, s.110-144.; kisve bahası, maaş vb. ile ilgili arşiv belgeleri için Bkz. Mehmet Şeker, *Osmanlı Belgelerinde İhtidâ Kavramı ve Mühtediler*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2007, s. 146-229. ; Anlatılar için Bkz. Tijana Krstic, *Osmanlı Dünyasında İhtida Anlatıları 15.-17. Yüzyıllar*, Çev. Ahmet Tunç Şen, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2015.

bu anda Fransızların şehri bombalamaya geldiğini ve esirlerin salıverilmesini istediğini belirtir. Pitts, Dayı'nın eşi tarafından ikna edildiğini ancak askerler arasında hoşnutsuzluk olduğunu yazar. Çünkü bu kararı alırken askerlere danışmamıştır. Fransız donanması Cezayir'i bombalamış, Türkler ve Fransızlar arasında sıkı bir çatışma olmuştur. Pitts bu saldırıyla alakalı epey bir tasvir de bulunur. Örneğin gördüğü dokuz bomba gemisinin her birinde iki tane havan topu olduğunu yazar⁴⁶⁸; ayrıca Türklerin bu saldırıdan aldığı zarar üzerine yaklaşık kırk Fransız esiri topun ağzına koyarak ateşlediklerini de kaydeder. Hatta konsolos dahi topun ağzına konulup fırlatılmıştı.⁴⁶⁹ Pitts Cezayir'deyken Fransızlar 1682, 1683 ve 1688 yıllarında üç defa şehri bombalamışlardır. İlk bombaladıklarında halkın çok korktuğunu ancak teslim olmadıklarını belirten Pitts, ikincisinde ise esirlerin tesliminin istendiğini ve şehrin ağır bir şekilde bombalandığını yazar. Üçüncü gelişlerinde yine şehri bombalamışlar ancak şehir teslim olmamış, karşılıklı esir değişiminde bulunulmuştur.

Pitts'in anlattığına göre, gözü hala dayılıkta olan sahibi bir gün tavsiyesini almak için bir murabıta gitmiş, murabıt fakirlere elli dolar dağıtmasını, dört koyun kesmesini ve daha sonra girişiminde başarılı olacağını söylemiştir. Bunun üzerine sürgün olduğu yerden Cezayir'e giderek darbeye kalkışmış, ancak bu eylem sahibinin ve yanındaki birliğin başlarının kesilmesiyle son bulmuştur. Pitts, eğer sahibi bu girişimde başarılı olsaydı kendisini hazinedar ya da katip yapacağını söyler. Başarısız girişimden sonra askerler Pitts'in sahibinin evine gelerek malını mülkünü almışlardır. Dayı, Pitts'e sahibinin çocuğu olup olmadığını sorunca Pitts olumlu cevap vermiş, bunun üzerine sahibinin mirasıyeneden taksim edilmiştir. Sahibesinin ona özgürlüğünü vereceğini düşünen Pitts, hayal kırıklığıyla karşılaşacak, bu defa yaşlı bekâr bir adama satılacaktır. Pitts, bu adama karşı görevlerinin evinin temizliğine bakmak, yemeğini yapmak, çamaşırlarını yıkamak, kısacası İngiltere'de hizmetçilerin yaptığı işi yapmak olduğunu belirtir. Yaklaşık bir yıl bu sahibiyile birlite olduktan sonra Mekke'ye Hacca giden Pitts, sahibinin İskenderiye'ye gelmeden önce hasta olduğunu ve öleceğini düşündüğünü, bunun üzerine kendisine belindeki kuşakta saklı olan altınları ve Mekke'de vermeyi

⁴⁶⁸ Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, 1640-1774*, Çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2017, s. 220.

⁴⁶⁹ Bu olay Mezemorta Hüseyin Paşa'ya atfedilir. Biyografisi için Bkz. İdris Bostan, "Mezemorta Hüseyin paşa", *İstanbul'un 100 Denizcisi*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yay., İstanbul, 2014, s. 162-165. ; "Fransız Konsolos Levacher ve 10 Fransız köle parçalara ayrılıp, her bir parçası toplara doldurularak düşman gemilerine fırlatıldı." Bkz. Zinkeisen, *a.g.e.*, s. 36.

düşündüğü *itknâme*'yi yani azatlık belgesini almasını şayet ölürse kendi yerine heccetmesini söylemiştir. Ancak sahibi iyileşmiş, sahibinin Pitts'i ne kadar sevdiği de böylece ortaya çıkmıştır.

4.10. Pitts'in Kaçışı ve Exeter'a Dönüşü

Pitts, Mekke'de sahibinden *itkname*⁴⁷⁰'sini almış ve Cezayir'de asker olmuştur; ancak o kaçmayı kafasına koymuştur. Nihayetinde Büyük Türk (*Grand Turk*)'ten yardım için Cezayir gemilerinden birkaçını isteyen mesaj gelmiştir. Pitts, gemilerden birine katılıp İzmir'de kaçabileceğini düşünmüş ancak kurada kendisine Cezayir'deki askeri kamplarda kalmak düşmüştür. Pitts, Cezayir'de kalmak isteyen bir askerle değiş tokuş yaparak bu sefere katılmıştır. Seferin ve kaçışın ayrıntılarına girmeden önce İzmir'de kaçışını kolaylaştıran Cezayir'de tüccar olan ve konsolosla birlikte yaşayan Mr. Butler hakkında bilgi vermekle başlar.

Pitts, bir gün şiddetli bir göz ağrısına tutulunca İngiliz bir doktora muayene olmaya gidince, elinde İncil varken Mr. Butler gelmiş ve onun akşam yemeğine davet etmiştir. Davette Mr. Butler onu denemek için domuz pastırması ikram etmiş ancak Pitts bunu yememiştir. Sofradayken Mr. Butler İngiltere'ye kaçma konusunu açınca Pitts, isteyerek Müslüman olmadığını söylemiş bunun üzerine Mr. Butler, Pitts'in kaçışında ona yardım etmeye karar vermiştir. Mesela, daha 1682'de Cezayir- İngiliz barış antlaşması için gelen gemiyle kaçabileceğini söylediye de Pitts bunun mümkün olmadığını başka bir yolun olduğunu söylemiştir. Doğu Akdeniz'e Cezayir gemileriyle gideceğini söyleyerek eğer kaçışına yardımcı olursa minnettar olacağını söylemiştir. Mr. Butler, Cezayir'de konsolos olan Mr. Baker ile görüşmüş daha sonra Pitts, konsolosun yazın ikamet ettiği yere gitmiş, orada İzmir'de konsolos olan Mr. Raye'e hitaben Pitts'e yardımcı olması için referans mektubu vermiştir.

⁴⁷⁰ Örnek bir itknâme için Bkz. Ahmet Şamil Güner, "Osmanlı Kölelik Tarihi Araştırmaları İçin Veri Kaynağı Olarak İtknâmeler ve 1822 Yılına Ait Bir İtkname Örneği", *Journal Of Turkish Studies*, C. 32/1, 2008, s. 255. ; Osmanlı Devletinde uygulanan "mukâtaba" usulüyle kölelerin özgürlüğüne kavuşmasına dair örnekler için Bkz. Halil İnalçık, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Köle Emeği", *Osmanlılar: Fütühat, İmparatorluk, Avrupa ile İlişkiler*, Yımaş Yay. İstanbul, 2010, s.166-167.

Pitts'in bulunduğu gemi Cezayir'den Levant'a giderken Mora yarımadasında yedi sekiz Venedik kadırgasını fark etmişler ve bu gemilerden birini avlamışlardır. Fransız bayraklarını asmışlar, sarıklarını çıkarıp şapka giymişlerdir. Kadırgalardan biri misket tüfeğinin atış mesafesine girince Cezayirli ateş edip gemiyi yağma etmişlerdir. Pitts, ele geçirilen gemide yaklaşık dört yüz Hıristiyan ve birkaç Türk esir olduğunu kaydeder. Sakız adasına geldiklerinde Büyük Türk'ün yelkenli on gemisine dahil olmuşlardır. Pitts, bu sefer sırasında karşılaştığı yerler ve olaylar hakkında bilgiler verir. Örneğin Pitts, Kos adasındaki Hipokrat Çınar ağacı, kahvehaneler, berberler, diğer dükkânlar ve çeşmelerden bahseder. Pitts İzmir'e varınca bir oda kiralamış, konsolosun ikametgâhına gitmiş, orada bir suretini anlatisına derc ettiği mektubu teslim etmiştir. Konsolos ona, şayet Mr. Baker'ın ricası olmasa böyle tehlikeli bir işe girmeyeceğini söylemiştir. İzmir'de beklerken Deptford'lu George Grunsell ve Mr. Eliot ile tanışmıştır. İngiliz veya Hollandalı gemi gelmeyince konsolosun tavsiyesiyle Cezayirliyle Sakız adasına gitmiştir. Bu zaman zarfında oldukça üzgün ve melankolik olduğunu söyleyen Pitts, Cezayir'e dönerse biriken asker maaşını alacağını, kendisi için "baba" gibi olan üçüncü sahibinin ona yüklü bir miras bırakacağını çünkü kendisini çocuğu gibi sevdiğini yazmaktadır.

Planın duyulması halinde öldürüleceğinden endişe eden Pitts, Sakız'dayken İngiliz konsolos Mr. Raye ve Mr. Eliot'a bir mektup yazmış, onlardan teskin edici bir cevap almıştır. Sakız adasına ilk geldiğinde iki İspanyol dönmesiyle limana yakın bir han da kalmışlardır. Onlarda herhangi bir "Muhammedî belirti" görmediğini söyleyen Pitts, bu iki ispanyolun kaçmasından şüphelenmiştir. Nihayetinde bu iki İspanyol dönme kaçıları konusunda İzmir'de bazı Fransız rahiplerle konuştuklarını Pitts'e söylemişlerdir. Bu arada Pitts'e Mr. Eliot'dan kötü haber veren bir mektup gelmiş, ancak bir Fransız gemisiyle gitmesini salık vermiştir. Bunun üzerine Pitts, ilk gemiyle İzmir'e geri dönmüş, kaçacağı Fransız gemisine binmeden önce bir İngiliz gibi giyinmiş, elinde bir baston ve başına sade ve sıkı bir peruk takmıştır. Mr. Eliot, kaptana Pitts'i Livorno'ya götürmesi için dört pound ödemiştir. Pitts, gemide oldukça dikkatli davranmış, yolculuğu esnasında bir korsan gemisince kovalanmışlarsa da korsan gemisi onlara yetişememiştir.

İzmir'den Livorno'ya yolculuğu bir ay süren Pitts, Livorno'ya vardığında kendisini yere atıp toprağı öperek Tanrı'ya bir kez daha dünyanın Hıristiyan kısmına, Avrupa'ya ayak bastığı için şükretmiştir. Livorno'da ki karantinadan bahseden Pitts, Cezayir'den fidye ile kurtarılan esirlerin geldiğini, bunların içinde birkaç Hollandalı olduğunu ve hatta bunlardan birisini tanıdığını söyler. Pitts ile Hollandalı kara yoluyla memleketlerine gitmeye karar verirler. Yolculukları Noel'e denk geldiğinden hava soğuk olduğu ve çok fazla kar yağdığı halde yirmi gün yol almışlardır. Livorno, Pisa, Floransa ve Bolonya istikametini takip etmişlerdir. Augsburg'a kadar geçtiği yerleri kaydettiklerini belirten Pitts, sol ayağı ağrıdığından birlikte seyahat ettiği kişilere yetişemeyeceğini düşündüğü ve diğerleri de Pitts'le kalırsa paralarının yetmeyeceğinden korktukları için Pitts'den ayrılmışlardır. Almanya'da birkaç askerle karşılaşan Pitts, kendisinin Fransız bir casus olduğundan şüphelenildiğini, yalvarmasına rağmen onu bir yere götürdüklerini anlatır. Burada askerler Pitts'in parasını alıp dövdükten sonra serbest bırakmışlardır. Frankfurt'ta bazı sorunlar yaşayan Pitts, bir Fransızın yardımıyla geçiş belgesi alarak Mainz'a gelir. Pitts, Cezayir'de bir zamanlar esaret altında kalan bir tüccarla buluşmuş, bu tüccar Köln'daki temsilcisine yönelik referans mektubuyla birlikte Pitts'e bir miktar para da vermiştir.

Rotterdam'a gelen Pitts, burada oldukça nazik karşılandığını kendi ülkesinde kaba bir muamele ile karşılaştığını yazar. Pitts, Kraliyet donanmasına zorla götürülmüştür. Esaretten döndüğünü gözyaşları içinde anlatmasına karşın Colchester hapisanesine götürülmüş, Sir William Falkener⁴⁷¹'e bir kredi mektubu yazmış, bir mektup da babasına yazmıştır. Sir William Falkener'den hızlı bir cevap almış, Amirallik ofisine giden Pitts burada iyi karşılanarak gitmesine izin verilmiştir. Londra'da babasını karşılaması için eski arkadaşlarından birini göndermiş ve Pitts'in babasının ilk sözü ise "Sen oğlum Joseph misin?" (*Art thou my Son Joseph?*) olmuştur. Annesinin yaklaşık bir yıl önce öldüğünü öğrenen Pitts, Tanrı'nın kendisine yaptığı iyilikleri unutmayacağını belirtir ve kısa bir duadan sonra anlatısını bitirir. Böylece 1678'de esir edilen ve nihayetinde 1695'te Exeter'de ailesine kavuşan Joseph Pitts'in maceralı anlatısı son bulur.

⁴⁷¹ William Fawkenner (1642-1716) Levant kumpanyasının önde gelen zengin tüccarlarından birisidir.

SONUÇ

İki köklü medeniyetin (İslam ve Hıristiyanlık) buluşma ve çatışma alanı olan Akdeniz, 16. Yüzyılda Cezayir'in Osmanlı devletine ilhâk olmasıyla birlikte "küçük savaş"da denilen korsanların altın çağına şahit olmuştur. Cezayir'in ekonomisinin baskın olarak korsanlığın çıktısı olan ganimete dayalı olması burada pek çok esirin bulunmasına yol açmıştır. Cezayir'de Akdeniz ülkelerinden pek çok esirin bulunduğu gibi kuzey ülkeleri olan Britanya ve Hollanda gibi ülkelerden de esirler vardı. Müslüman korsanların eline düşen esirler gerek çevre baskısı gerekse ticari amaçlarla olsun esâret hikâyelerini yayımlamışlardır.

Erken modern dönem İngiltere'sinde esirlere ait çok sayıda esâret anlatısı bulmak mümkündür. İngiltere'de ilk esâret anlatısının yayımlandığı 1577 yılından 1625 yılına dek on İngiliz esâret anlatısı, 1704 senesine kadar ise yirmi üç esâret anlatısı yayımlanmıştır. İngiliz esâret anlatılarına baktığımızda birkaç ortak özellik görmek mümkündür. Bunlar din propagandası, cinsellik konuları, savaş ve sömürgecilik çağrısı ve son olarak "İngilizlilik" vurgularıdır.

1589 yılı ile 18. yüzyılın ilk çeyreği arasında yayımlanan İngiliz esâret anlatıları, 1640'dan önce yazılan ve 1640'dan sonra yazılan olarak ikiye ayrılabilir. 1640 öncesi yazılan İngiliz esâret anlatıları deniz savaşları, işkence, köle iş gücü ve din değiştirmeye karşı mukavemet hikâyelerini kapsamaktayken; 1640 ve sonrası İngiliz esâret anlatıları muhteva olarak değişmiştir. Bu tarihten itibaren yayımlanan anlatılar daha uzun ve esirlerin sahipleri hakkında sosyal, dini, kültürel hayatlarıyla birlikte doğal ya da inşa edilmiş yapılar hakkında bilgiler sağlar. Ayrıca 1640'dan itibaren İngiliz esirler, İngiliz-Proestan değerleri, erdemleri ve tavırlarını doğrulamayı amaçlayan ahlak hikâyeleri sunmuşlar ve kendilerini macera kahramanları olarak sunmuşlardır.

Yeniçağ İngiltere'sinde yazılan en önemli esâret anlatısı bu tezin konusu olan Joseph Pitts'in esâretnâmesidir. Joseph Pitts'in anlatısı, esâreti, seyahati ve İslam beldelerinin tasvirini içermesi bakımından Akdeniz dünyası hakkında yayımlanan anlatılar içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. Bu anlatının gösterdiği üzere Akdeniz dünyası "gelip

*gidenlerle*⁴⁷² doluydu. 1678’de korsanlarca ele geçirilişinden 1695’de memleketi olan Exeter’a varışına değin, Cezayir ve İskenderiye’deki yaşantısı, İslâmın kutsal beldeleri olan Mekke ve Medine’yi ziyareti ve İzmir’den kaçışının ardından Avrupa’daki yolculuğunda coğrafyadan tarihe kadar birçok alanda bilgi vermiştir.

Pitts’in anlatısı, Cezayir’in hem bir sınır toplumu olarak nitelikleri, kayganlıkları ve “çatallanmış kimlikleri”ni göstermesi hem de toplumda var olan çeşitli grupların yani korsanlar, askerler, yerel halk, kabileler vb. arasındaki ilişkiyi yansıtması bakımından ilginç anekdotlarla doludur. Pitts’in kutsal mekânlara dair gözlemleri o dönem de hiçbir İngiliz’e nasip olmayan içerden bir bakışa izin vermesi eserini oldukça değerli kılmıştır. Zaten İngiliz toplumunda esâret anlatılarına yoğun bir ilgi olması ve Pitts’in anlatısının “korsan” baskıları bu eserin İngiltere’de İslâm’ın ve Müslümanların tanıtılmasında ve haklarında oluşan imgede önemli bir rol oynadığını gösterir.

⁴⁷² Emilio Sola, *Los que van y vienen: Información y fronteras en el Mediterráneo clásico del siglo XVI*, Universidad de Alcalá. Servicio de Publicaciones, 2005.

KAYNAKÇA

A. YAYIMLANMIŞ KAYNAKLAR

Auchterlonie, Paul, *Encountering Islam: Joseph Pitts: An English Slave in 17th-century Algiers and Mecca*, Arabian Publishing, London, 2012, ss.99-266.

Baker, Thomas, *Piracy and Diplomacy in Seventeenth-Century North Africa: The Journal of Thomas Baker, English Consul in Tripoli, 1677-1685*, ed. C.R: Pennell, Associated University Press, 1989.

Barbaros Hayreddin Paşa Gazavâtnâmesi ve Zeyli, Haz. Abdullah Gündoğdu, Hüseyin Güngör Şahin, Dilek Altun, Panama Yay., Ankara, 2019.

Blount, Henry, *Doğu Akdeniz'e Yolculuk*, Çev. Dilek Berilgen Cenkçiler, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2010.

de Sosa, Antonio, *An Early Modern Dialogue with Islam: Antonio de Sosa's Topography of Algiers (1612)*, Ed. Maria Antonio Garces, Çev. Diana De Armas Wilson, University of Notre Dame Press, Notre Dame, Indiana, 2011.

Fox, John, "The Worthy Enterprise of John Fox, in Delivering 266 Christians Out of the Captivity of the Turks", *Piracy, Slavery and Redemption: Barbary Captivity Narratives from Early Modern England*, Ed. Daniel Vitkus, Columbia University Press, New York, 2001, s. 55-70

Hasleton, Richard, "Strange and Wonderful Things Happened to Richard Hasleton... in His Ten Years' Travails in Many Foreign Countries (1595)", *Piracy, Slavery and Redemption: Barbary Captivity Narratives from Early Modern England*, Ed. Daniel Vitkus, Columbia University Press, New York, 2001, ss.71-95.

Heberer, Michael, *Osmanlı'da Bir Köle: Brettenli Michael Heberer'in Anıları, 1585-1588*, Çev. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2016.

Hindî Mahmûd, *Sergüzeşt-nâme-i Hindî Mahmud: İnebahtı Gâzîsi Hindî Mahmûd ve Esaret Hatırâları*, Haz. Ahmet Karataş, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., İstanbul, 2013.

Fahir İz, “Macuncuzâde Mustafa’nın Malta Anıları: Sergüzeşt-i Esiri-i Malta”, *TDAY Belleten*, Ankara, 1970, s. 69-122.

“Letter and Depositions Describing ‘Turkish’ Corsair Raids on the West Country Sent by Thomas Ceely to the Privy Council (1625)”, *Piracy, Slavery and Redemption: Barbary Captivity Narratives from Early Modern England*, Ed. Daniel Vitkus, Columbia University Press, New York, 2001, s.354-358. (Ek 3)

Okeley, William, “Ebenezer; or, A Small Monument of Great Mercy , Appearing in the Miraculous Deliverance of William Okeley (1675)”, *Piracy, Slavery and Redemption: Barbary Captivity Narratives from Early Modern England*, Ed. Daniel Vitkus, Columbia University Press, New York, 2001,ss. 124-192.

Pellow, Thomas, *The History of the Long Captivity and Adventures of Thomas Pellow, in South-Barbary*, London, 1739.

Phelps, Thomas, A True Account of the Captivity of Thomas Phelps (1685)”, *Piracy, Slavery and Redemption: Barbary Captivity Narratives from Early Modern England*, Ed. Daniel Vitkus, Columbia University Press, New York, 2001, ss.193-217.

Ricaut, Paul, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Hâlihazırının Tarihi (XVII. Yüzyıl)*, Çev. Halil İnalçık- Nihan Özyıldırım, T.T.K. Basımevi, Ankara, 2012.

Schmidt, Franz, *The Journal of Master Franz Schmidt Public Executioner of Nuremberg, 1573-1617*, Ed. Albrecht Keller, Skyshorse Publishing, New York, 2015.

Tolasa, Harun, *Kendi Kalemıyla Temeşvarlı Osman Ağa (Bir Osmanlı Türk Sipahisinin Hayatı ve Esirlik Hatıraları)*, Selçuk üniversitesi Yayınları, Konya, 1986.

Temeşvarlı Osman Ağa, *Bir Osmanlı Askerinin Hatıratı, 1688-1700-Esaretten Kaçış-*, Haz. Orhan Sakin, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2019.

B. ARAŞTIRMA ESERLER

Atalay, İbrahim, *Doğa Bilimleri Sözlüğü*, Meta Basım, İzmir, 2004.

Agoston, Gabor, *Osmanlı'da Strateji ve Askeri Güç*, Çev. M. Fatih Çalışır, Timaş Yay., İstanbul, 2012.

Akgündüz, Ahmed, *İslâm Hukukunda Kölelik- Cârîyelik Müessesesi ve Osmanlı'da Harem*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul, 1995.

Aksoy, Nazan, *Rönesans İngiltere'sinde Türkler*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2004.

Arı, Bülent, *Akdeniz'de iki Süper Gücün Hâkimiyet Mücadelesi: İspanya ve Osmanlı*, Kadim Yay., Ankara, 2019.

Bak, Greg, *Barbary Pirate: The Life and Crimes of John Ward*, The History Press, 2010.

Bisaha, Nancy, *Doğu ile Batı'nın Yaratılışı: Rönesans Hümanistleri ve Osmanlı Türkleri*, Çev. Melek Dosay Gökdoğan, Dost Kitabevi Yay., Ankara, 2012.

Black, Jeremy, , *Kısa İngiltere Tarihi*, Çev. Ekin Duru, Say Yay., İstanbul, 2017

Bostan, İdris, *Osmanlı Akdenizi*, Küre Yay., İstanbul, 2017.

Bono, Salvatore, *Yeniçağ İtalya'sında Müslüman Köleler*, İletişim Yay., İstanbul, 2003.

_____, *Corsari Nel Mediterraneo: Christiani e Musulmani fra Guerra, Schiavitù e Commercio*, Arnaldo Mondadori Editore, Milano, 1993.

Braudel, Fernand, *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, Çev. Sian Reynolds, Cilt:1, Harper&Row, New York, 1972.

_____, *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Cilt:I, Doğu Batı Yay., Ankara, 2017.

_____, *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, C.II, Doğu Batı Yay., Ankara, 2017.

Brummett, Palmira, *Osmanlı Denizgücü: Keşifler Çağında Osmanlı Denizgücü ve Doğu Akdeniz'de Diplomasi*, Çev. H. Nazlı Pişkin, Timaş Yay., İstanbul, 2009.

Cezar, Mustafa, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, T.T.K. Yay., Ankara, 2013.

Chew, Samuel C., *The Crescent and The Rose: Islam and England during the Renaissance*, Oxford University Press, New York, 1937

Coles, Paul, *Avrupa'da Osmanlı Tesirleri*, Çev. Vecdi Bürün, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1975.

Corbett, Julian S., *Deniz Startejişinin Prensipleri*, Çev. A. Tunçer Büyükonat, Doruk Yayıncılık, İstanbul, 2010.

Coşan, Leyla, *16.yüzyılda Almanların Türklerden Korunmak için Yazdığı Dualar: Tanrım Bizi Türklerden Korum*, Yeditepe Yay., 2. Baskı, İstanbul, 2012.

_____, *Kıyamet Alâmeti Türkler*, Yeditepe Yay., 1. Baskı, İstanbul, 2012.

Davis, Robert C., *Christian Slaves, Muslim Masters*, Palgrave, New York, 2004.

Dursteler, Eric R., *İstanbul'daki Venedikliler: Yeniçağ Başlarında Akdeniz'de Millet, Kimlik ve Bir Arada Varoluş*, Çev. Taciser Ulaş Belge, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2012.

_____, *Dönme Kadınlar: Toplumsal Cinsiyet, Kimlik ve Sınırlar*, Çev. Deniz Koç, Koç Üniversitesi Yay., 2. Baskı, İstanbul, 2018.

Ertuğ, Nejdet, *Osmanlı Döneminde İstanbul Hammalları*, Timaş Yay. İstanbul, 2008.

Faroqhi, Suraiya, *Hacılar ve Sultanlar (1517-1638)*, Çev. Gül Çağalı Güven, T.V.Y. Yay. İstanbul, 1995.

Fleischer, Cornell, *Tarihçi Mustafa Âli: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, Çev. Ayla Ortaç, T.V.Y. Yay., İstanbul, 2013.

Garcés, María Antonia, *Cervantes in Algiers: A Captive's Tale*, Vanderbilt University Press, Nashville, 2002.

Genç, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2010.

Guilmartin, John F. Jr., *Kadırgalar ve Kalyonlar*, Çev. Ali Özdamar, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2010.

Gümüş, Şenay Özdemir, *Osmanlı Sularında Balık Avcılığı*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2019.

Gürkan, Emrah Safa, *Sultanın Casusları: 16. Yüzyılda İstihbarat, Sabaotaj ve Rüşvet Ağları*, Kronik Yay., İstanbul, 2017.

_____, *Sultanın Korsanları*, Kronik Yay., İstanbul, 2018.

_____, *Bunu Herkes Bilir*, Kronik Yay., İstanbul, 2020.

Harding, A. E. - J. Palutikof, T. Holt, *The Climate System, The Physical Geography of the Mediterranean*, Ed. J. C. Woodward, Oxford University Press, Oxford,

Hess, Andrew, *Unutulmuş Sınırlar: 16.yy. Akdeniz'inde Osmanlı- İspanya Mücadelesi*, Çev. Özgür Kolçak, Küre Yay., 1. Basım, İstanbul, 2010.

Hobsbawm, Eric, *Haydutlar*, Çev. Fatma Taşkent, Logos Yayıncılık, İstanbul, 1994.

Hodges, Richard – David Whitehouse, *Muhammed, Şarlman ve Avrupa'nın Kökenleri: Arkeoloji ve Pirenne Tezi*, Çev. Ahmet Aybars Çağlayan, Ayrıntı Yay., İstanbul, 2018.

Horden, Peregrine -Nicholas Purcell, *The Corrupting Sea: A Study of Mediterranean History*, Blackwell Publishers, Oxford, 2000.

Iordanou, Ioanna, *Venice's Secret Service: Organizing Intelligence in the Renaissance*, Oxford Unicersiy Press, 2019.

Işın, Priscilla Mary, *Osmanlı Mutfak İmparatorluğu*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2014.

İlter, Aziz Samih, *Şimali Afrika'da Türkler*, Vakit Gazete Kütüphanesi, C. 1, İstanbul, 1937.

_____, *Şimalî Afrika'da Türkler*, C. 2, Vakit Gazete Matbaa Kütüphanesi, İstanbul, 1937.

Imber, Colin, *The Ottoman Empire, 1300-1650: The Structure of Power*, Palgrave Mcmillan, New York, 2002.

Jamieson, Alan G., *Lors of the Sea: A History of the Barbary Corsairs*, Reaktion Books, London, 2012.

Jorga, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, 1640-1774*, Çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2017.

Kafadar, Cemal, *Kendine Ait Bir Roma: Diyar-ı Rum'da Kültürel Coğrafya ve Kimlik Üzerine*, Metis Yay., İstanbul, 2017.

Kenanoğlu, M. Macit, *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek*, Klasik Yay., İstanbul, 2018.

Konstam, Angus, *Elizabethan Sea Dogs: 1560-1605*, Osprey Publishing, 2000.

Krstic, Tijana, *Osmanlı Dünyasında İhtida Anlatıları 15.-17. Yüzyıllar*, Çev. Ahmet Tunç Şen, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2015.

Kumrular, Özlem, *İslam Korkusu: Kökenleri ve Türklerin Rolü*, Doğan Kitap, İstanbul, 2012.

Kural Shaw, Ezel -C.J. Heywood, *English and Continental Views of the Ottoman Empire 1500-1800*, William Andrews Clark Memorial Library, University of California, Los Angeles, 1972.

Kurat, Akdes Nimet, *Türk- İngiliz İlişkilerinin Başlangıcı ve Gelişmesi (1553-1610)*, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1953.

Lewis, Bernard, *What went wrong? Western Impact and Middle Eastern Response*, Oxford University Press, New York, 2002.

_____, *Crisis of Islam: Holy War and Unholy Terror*, Modern Library, New York, 2003.

_____, *Çatışan Kültürler: Keşifler Çağında Hıristiyanlar, Müslümanlar, Yahudiler*, Çev. Nurettin Elhüseyni, T.V.Y. Yay., İstanbul, 2014.

_____, *Orta Doğu'da Irk Kavramı ve Kölelik*, Akılçelen Kitaplar, Ankara, 2018.

_____, *Müslümanların Avrupa'yı Keşfi*, Çev. Belin Çınar, Akılçelen Kitaplar, Ankara, 2019.

Lloyd, Christopher, *English Corsairs on the Barbary Coast*, Collins, London, 1981.

Maclean, Gerald, *Doğuya Yolculuğun Yükselişi: Osmanlı İmparatorluğunun İngiliz Konukları (1580-1720)*, Çev. Dilek Şendil, Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2017.

Mahan, A. Thayer, *Deniz Harbi Üzerine*, Çev. A. Tunçer Büyükonat, Der. Allan Westcott, Doruk Yayıncılık, İstanbul, 2013.

Matar, Nabil, *Turks, Moors and Englishmen in the Age of Discovery*, Columbia University Press, New York, 1999.

_____, *Keşifler Çağında Türkler, Mağripliler ve İngilizler*, Çev. Hasan Baktır, Kopernik Kitap, İstanbul, 2018.

Maclean, Gerald - Nabil Matar, *Britain and the Islamic World, 1558-1713*, Oxford University Press, New York, 2011.

McNeill, J.R. , *The Mountains of the Mediterranean World*, Cambridge University Press, 2003.

Minkov, Anton, *Conversion to Islam in the Balkans: Kisve Bahasi Petitions and Ottoman Social Life, 1670-1730*, Brill, Leiden, 2004.

Murdoch, Steve, *The Terror of the Seas? : Scottish Maritime Warfare, 1513-1713*, Brill, Leiden, 2010.

Neumahr, Uwe, *Miguel de Cervantes*, Çev. Erol Özbek, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018.

O'connel, Monique - Eric R. Dursteler, *Akdeniz Medeniyetleri*, Çev. Bozkurt leblebicioğlu, Say Yay., İstanbul, 2019.

Onuk, Taciser, *Osmanlı Çadır Sanatı (XVII-XIX. yüzyıl)*, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1998.

Özbaran, Salih, *Bir Osmanlı Kimliği: 14.-17. Yüzyıllarda Rûm/Rûmi Aidiyet ve İmgeleri*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2017.

Pamuk, Şevket, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2. Basım, İstanbul, 2018.

Panzac, Daniel, *Osmanlı Donanması (1572-1923)*, Çev. Ahmet Maden-Sertaç Canpolat, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2018.

_____, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700- 1850)*, Çev. Serap Yılmaz, T.V.Y. Yay., İstanbul, 2017.

Parker, Geoffrey, *Askeri Devrim: Batı'nın Yükselişinde Askeri Yenilikler 1500-1800*, Çev. Tuncay Zorlu, Küre Yayınları, İstanbul, 2018.

Pirenne, Henri, *Hz. Muhammed ve Charlemagne*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, 2. Baskı, İmge Kitabevi Yay., Ankara, 2006.

Pryor, John H., *Akdeniz'de Coğrafya, Teknoloji ve Savaş*, Çev. Füsun Tayanç-Tunç Tayanç, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2004.

Ralli, Augustus, *Christians at Mecca*, Willaim Heinemann, London, 1909.

Ransom Slavery along the Ottoman Borders (Early Fifteenth- Early Eighteenth Centuries), Ed. Géza David and Pál Fodor, Brill, Leiden, 2007.

Said, Edward W., *Şarkiyatçılık: Batı'nın Şark Anlayışları*, Çev. Berna Yıldırım, Metis Yay., İstanbul, 2017.

Schick, Irvin Cemil, *Avrupalı Esireler ve Müslüman Efendileri*, Der. Irvin Cemil Schick, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005.

Sestier, J. M., *Antikçağ'da Korsanlık*, Çev. Oğuz Adanır, Doğu Batı Yay., Ankara, 2017.

Sola, Emilio, *Un Mediterraneo de pirates: Corsarios, renegados y cautivos*, Editorial Tecnos, Madrid, 1988.

_____, *Los que van y vienen: Información y fronteras en el Mediterráneo clásico del siglo XVI*, Universidad de Alcalá. Servicio de Publicaciones, 2005

Soykut, Mustafa, *Papalık ve Venedik Belgelerinde Avrupa'nın Birliği ve Osmanlı Devleti (1453-1683)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2007.

Şahin, Hüseyin Güngör, *İspanyol ve Osmanlı Kaynaklarına Göre Barbaros Hayreddin Paşa*, Panama Yay., Ankara, 2019.

Şeker, Mehmet , *Osmanlı Belgelerinde İhtidâ Kavramı ve Mühtediler*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2007,.

Tabakoğlu, Hüseyin Serdar, *Deryadaki Ateş: Barbaros Hayreddin*, Erdem Yay., İstanbul, 2018.

_____, *Akdeniz'de Savaş: Osmanlı- İspanya Mücadelesi*, Kronik Kitap, İstanbul, 2019.

Tolan, John V. , *Saracens: Islam in the Medieval European İmagination*, Columbia University Press, New York, 2002.

Sönmez, Erdem, *Annales Okulu ve Türkiye'de Tarihyazımı- Annales Okulu'nun Türkiye'deki Tarihyazımına Etkisi: Başlangıçtan 1980'*, Tan Kitabevi Yay., Ankara, 2010.

Snader, Joe, *Caught Between Worlds: British Captivity Narratives in Fact and Fiction*, The University Press of Kentucky, Kentucky, 2000.

Tinniswood, Adrian, *17. Yüzyılda Akdeniz'de Korsanlık: Denizler, Fetihler, Korsanlar, Esaret, Politika, Yayılmacılık ve Bölünme*, Çev. Dinç Tayanç, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2011.

Tütüncü, Mehmet, *Cezayir'de Osmanlı İzleri (1516-1830)*, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul, 2013.

Valensi, Lucette, *Venedik ve Bâb-ı Âli: Despot'un Doğuşu*, Çev. A. Turgut Arnas, Bağlam Yay., İstanbul, 1994.

_____, *Avrupa'da Müslümanlar, 16.-18. Yüzyıllar*, Çev. Alp Tümertekin, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2015.

Nicolas Vatin, *Sultan Djem Un prince ottoman dans l'Europe du XVe siècle d'après deux sources contemporaines: Vâkı`ât-ı Sultân Cem, Œuvres de Guillaume Caoursin*, T.T. K. Yay., Ankara, 1997.

White Slaves, African Slaves: An Anthology of American Barbary Captivity Narratives, Ed. Paul Baepler, The University of Chicago Press, London, 1999.

Wolf, John B., *The Barbary Coast: Algiers under the Turks*, WW Norton, New York, 1979.

Varlık, Nükhet, *Akdeniz Dünyasında ve Osmanlılarda Veba 1347-1600*, Çev. Hazal Yalın, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2017.

Zilfi, Madeline C., *Osmanlı İmparatorluğunda Kölelik ve Kadınlar (1700-1840)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2018.

Zinkeisen, Johann Wilhelm, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Nilüfer Epçeli, C. 5, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2019.

C. MAKALELER

Abulafia, David, “Akdeniz nedir?”, *Tarih Boyunca Akdeniz Uygarlıkları*, Haz. David Abulafia, Çev. Nurettin Elhüseyni, Oğlak Yayıncılık, İstanbul, 2005, ss.11-32.

Auchterlonie, Paul, “Joseph Pitts”, *Christian-Muslim Relations: A Bibliographical History, Western Europe (1700-1800)*, Ed. David Thomas-John Chesworth, C.13, Brill, Leiden, 2019,ss. 214-219.

Beckingham, Charle, “The Date of Pitts’s Pilgrimage to Mecca”, *The Journal of The Royal Asiatic of Great Britain and Ireland*, No:3/4, (Oct. 1950), ss.112-113.

Bennett, Clinton, “Richard Hakluyt”, *Christian –Muslim Relations: A Bibliographical History*, Ed. David Thomas- John Chesworth, C. 8, Brill, Leiden, 2016, ss.76-93.

_____, “Samuel Purchas”, *Christian –Muslim Relations: A Bibliographical History*, Ed. David Thomas- John Chesworth, C. 8, Brill, Leiden, 2016, s.152-160.

Bostan, İdris, “Akdeniz’de Korsanlık: Osmanlı Deniz Gücü”, *Türk Denizcilik Tarihi*, Ed. İdris Bostan- Salih Özbaran, Boyut Yayıncılık, C:1, İstanbul, 2009, ss. 227-239.

_____, “Mezemorta Hüseyin paşa”, *İstanbul’un 100 Denizcisi*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yay., İstanbul, 2014, s. 162-165.

Braudel, Fernand, “Deniz”, *Akdeniz: Mekân, Tarih, İnsanlar ve Miras*, (ed.) Fernand Braudel), Çev. Necati Erkurt, Metis Yay., İstanbul, 2018, ss. 9-14.

_____, “Akdeniz”, *Akdeniz: Mekân, Tarih, İnsanlar ve Miras*, (ed.) Fernand Braudel), Çev. Necati Erkurt, Metis Yay., İstanbul, 2018, ss.34-54.

Chemache, Loucif, vd., “Ethnic making and consumption patterns in the Northeast of Algeria”, *Journal Ethnic of Foods*, C. 5, s. 3, 2018, ss. 211-219.

Çolak, Hasan, “Tekfur, fasiliyus and kayser: Disdain, Negligence and Appropriation of Byzantine Imperial Titulature in the Ottoman World”, *Frontiers of the Ottoman Imagination: Studies in Honour of Rhoads Murphey*, ed. Marios Hadjianastasis, Brill, Leiden, 2014, 5-28.

Dalbay, Ramazan Saim, “Kimlik” ve “Toplumsal Kimlik” Kavramı, *Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl:2018/2, Sayı:31, ss. 161-176.

Dursteler, Eric R., “On Bazaars and Battlefields: Recent Scholarship on Mediterranean Cultural Contacts”, *Journal of Early Modern History* 15(2011), ss.413-434.

_____, “Fernand Braudel (1902-1985)”, *French Historians 1900-2000: New Historical Writing in Twentieth-Century France*, Ed. Philip Daileader and Philip Whalen, Blackwell Publishing, 2010, ss.62-76.

_____, “Infidel Food: Food and Identity in Early Modern Ottoman Travel Literature”, *Osmanlı Araştırmaları/ The Journal of Ottoman Studies*, C. XXXIX, S. 39, (2012), ss.143-160.

_____, “Bad Bread and the “Outrageous Drunkenness of the Turks”: Food and Identity in the Accounts of Early Modern European Travelers to the Ottoman Empire”, *Journal of World History*, Vol. 25, No. 2&3, 2014, ss. 203-228.

Ergül, F. Aslı, “The Ottoman Identity: Turkish, Muslim or Rum?”, *Middle Eastern Studies*, C.48, No.4, 2012, s. 629-645.

Friedman, Ellen G. “The Exercise of Religion by Spanish Csptives in North Africa”, *The Sixteenth Century Journal* , C. 6, No. 1 (Apr., 1975), 19-34.

_____, “Christian Captives at ‘Hard Labor’ in Algiers, 16th-18th Centuries”, *The International Journal of African Historical Studies*, C. 13, No. 4, (1980), ss.616-632.

Fodor, Pal, “Piracy, Ransom Slavery and Trade: French Participation in the Liberation of Ottoman Slaves from Malta during the 1620s”, *Turcica*, 33, 2001, ss. 880-894.

Fusaro, Maria, “After Braudel: Reassessment of Mediterranean History between the Northern Invasion and the Caravane Maritime”, *Trade and Cultural Exchange in the Early Modern Mediterranean: Braudel’s Maritime Legacy*, Ed. MariaFuaro et al. I.B. Tauris, 2010, ss. 1-22.

Gedik, Nusret, “Gemici Dili ile Kılıç Ali Paşa Hicviyesi”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, C.37, İstanbul, 2017.

Gezer, Ömer, “Temeşvarlı Osman Ağa- Esir, Tercüman ve Yazar”, *Türkbilig*, 2018/35, ss. 73-88.

Gürer, Ahmet Şamil, “Osmanlı Kölelik Tarihi Araştırmaları İçin Veri Kaynağı Olarak İtknâmeler ve 1822 Yılına Ait Bir İtkname Örneği”, *Journal Of Turkish Studies*, C. 32/I, 2008, s. 255.

Gürkan, Emrah Safa , “Osmanlı- Habsburg Rekâbeti Çerçevesinde Osmanlılar’ın XVI. yüzyıl’daki Akdeniz Siyaseti”, *Osmanlı Dönemi Akdeniz Dünyası*, Ed. Haydar Çoruh, M. Yaşar Ertaş, M. Ziya Köse, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2011

Hess, Andrew C. , “The Battle of Lepanto and Its Place in Mediterranean History”, *Past & Present*, No.57, Oxford University Press, 1972, ss. 53-73.

Heywood, Colin, “Fernand Braudel eand the Ottomans: the emergence of an involvement (1928-50), *Mediterranean Historical Review*, Vol. 23, No. 2,December 2008, ss. 165-184.

Hobsbawm, Eric, “Toplumsal Eşkıya”, *İlkel Asiler: 19. Ve 20. Yüzyıllarda Toplumsal Hareketin Arkaik Biçimleri Üzerine İncelemeler*, Çev. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yay., İstanbul, 2014, s.27-49.

Höfert, Almut, “Bartholomaeo Georgius”, *Christian-Muslim Relations: A Bibliographical History, Central and Eastern Europe, Asia, Africa and South America (1500-1600)*, Ed. David Thomas-John Chesworth, C.7, Brill, Leiden, 2015, s.321-330.

Huntington, Samuel P. , “Medeniyetler Çatışması mı?”, Çev. Mustafa Çalık, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Yıl:10, sayı:41, Mayıs-Haziran-Temmuz 2007, ss.83-108.

İnalcık, Halil, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Köle Emeği”, *Osmanlılar: Fütühat, İmparatorluk, Avrupa ile İlişkiler*, Yımaş Yay. İstanbul, 2010, s.163-194

Jezernik, Bozidar , “”Türk” İmgesi”, *Hayallerdeki “Türk”*, Ed. Bozidar Jezernik, Çev. Ali Özdamar, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2012, ss.7-25.

Kafadar, Cemal, “Venedik’te Bir Ölüm: Serenissima’da Ticaret Yapan Anadolu Müslüman Tüccarlar”, *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken*, Metis Yay., Altıncı Basım, İstanbul, 2017, ss.73-122.

Kılıç, Orhan, “Beylerbeyilerden Dayılara Cezayir-i Garp Vilayeti/ Eyaletinin Yönetim ve Yöneticileri (16.-18. Yüzyıllar)”, *Cappadocia Journal of History and Social Sciences* , C. 9- (October 2017), 418-439.

Knutson, Roslyn L., “Elizabethan Documents, Captivity Narratives and the Market for Foreign History Plays”, *English Literary Renaissance*, C.. 26, No.1, Culture, Documents and the Drama (Winter1996), ss. 75-110.

Kumrular, Özlem, “16.Yüzyılda Akdeniz’de Türk ve Mağripli Korsanlar: Mağripliler Karaya Çıktı!”, *Toplumsal Tarih*, S.160, Nisan, 2007, ss. 14-24.

_____, “16. Yüzyılda Osmanlı’nın Eline Düşen Esirler: Esaretin Avrupa’daki Yansımaları” *Toplumsal Tarih*, S. 162, Haziran 2007, s. 50.

_____, “Batı Yazınında Cezayir: Hıristiyan Esirler, Müslüman Efendiler”, *Toplumsal Tarih*, S. 165, Eylül 2007, s. 62.

Lewis, Bernard, “The Muslim Discovery of Europe”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London, Vol. 20, No. 1/3, Studies in

Honour of Sir Ralph Turner, Director of the School of Oriental and African Studies, 1937-57 (1957), ss.409-416.

Mallette, Karla, “Lingua Franca”, *A Companion to Mediterranean History*, Ed. Peregrine Horden-Sharon Kinoshita, Wiley Blackwell, 2014, ss. 330-344

Mantran, Robert, “Osmanlı İmparatorluğunda Cezayir, Tunus ve Trablusgarb’ın Statüleri”, *XVI-XVII. Yüzyillarda Osmanlı İmparatorluğu*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara, 1995, ss. 221-232.

Matar, Nabil, “Introduction: England and Mediterranean Captivity, 1577-1704”, *Piracy, Slavery and Redemption: Barbary Captivity Narratives from Early Modern England*, Columbia University Press, New York, 2001, ss.1-52.

_____, “English Accounts of Captivity in North Africa and the Middle East: 1577-1625”, *Renaissance Quarterly*, C. 54, No.2, (Summer, 2001), ss. 553-572.

_____, “Barbary and British Women”, *Britain and Barbary, 1589-1689*, University Press of Florida, Gainesville, 2005, 76-110.

_____, “Piracy and Captivity in Early Modern Mediterranean: The Perspective from Barbary”, *Pirates? The Politics of Plunder, 1550-1650*, Ed. Claire Jowitt, Palgrave Macmillan, New York 2007, ss. 56-73.

_____, “Encountering Islam. Joseph Pitts: An English Slave in 17th-Century Algiers and Mecca. A critical edition, with biographical introduction and notes of Joseph Pitts of Exeter's 'A Faithful Account of the Religion and Manners of the Mahometans' 1731 by Paul Auchterlonie”, *Journal of Islamic Studies*, C. 24, No. 2 (May 2013), ss. 239-241.

Moberly, David C., “William Okeley”, *Christian-Muslim Relations: A Bibliographical History*, Ed. David Thomas- John Chesworth, C. 8, Brill, Leiden, 2016, s. 459-467.

Murray, Dian, “The Practice of Homosexuality among the Pirates of Late Eighteenth-and Early Nineteenth- Century China”, *Bandits at Sea: A Pirates Reader*, Ed. C.R. Pennell, New York University Press, New York, 2001, ss.244-252.

Nadal, Gonçal Lopez , “Corsairing as a Commercial System: The Edges of Legitimate Trade”, *Bandits at Sea: A Pirates Reader*, Ed. C.R. Pennell, New York University Press, New York, 2001, ss.125-136.

Özbaran, Salih, “Ottomans as ‘Rumes’ in Portuguese Sources in the Sixteenth Century”, *Portuguese Studies*, C.17, 2001, s. 64.

Öztürk, Yücel, “Tarih ve Kimlik”, *Akademik İncelemeler*, Cilt:2, Sayı:1, Yıl: 2007, 1-25.

Prevenier, Walter, “Henri Pirenne (1862-1935), *French Historians 1900-2000: New Historical Writing in Twentieth – Century France*, Ed. Philip Daileader- Philip Whalen, Blackwell Publishing, 2010, ss. 486-500.

Rackham, Oliver, “Fiziksel ortam”, *Tarih Boyunca Akdeniz Uygarlıkları*, Ed. David Abulafia, Çev. Nurettin Elhüseyni, Oğlak Yayıncılık, İstanbul, 2005, ss. 33-66.

Rheinheimer, Martin, “From Amrum to Algiers and Back: The Reintegration of Renegade in the Eighteenth Century”, *Central European History*, C. 36, No. 2,(2003), s. 209-233

Ricci, Giovanni, “Türkler ve Deniz: İtalya’dan Bir Bakış 15.-18. Yüzyıllar”, *Türkler ve Deniz*, Çev. Zuhâl Bilgin, Ed. Özlem Kumrular, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2007, ss. 163-173.

Pryor, John, “Parçalanmış Akdeniz”, *Tarih Boyunca Akdeniz Uygarlıkları*, Haz. David Abulafia, Çev. Nurettin Elhüseyni, Oğlak Yayıncılık, İstanbul, 2005, ss. 155-181

Said, Edward W, “Cehaletin Çatışması”, Çev. Nurgün Oktik- Gaye Gökâl, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Yıl:10, sayı:41, Mayıs-Haziran-Temmuz 2007, ss. 109-116.

Shuval, Tal, “The Ottoman Algerian Elite and Its Ideology”, *IJMES*, Vol. 32, No. 3 (Aug., 2000), 323-344.

Tütüncü, Mehmet, “Mehmet Tütüncü ile Türkiye’nin Unuttuğu Topraklar”, *Zaman Treni*, Haz. Özlem Kumrular-Mehmet Perinçek, Doğan Kitap, İstanbul, 2017, ss. 167-178.

Weiss, Gillain, “Emanuel d’Aranda”, *Christian-Muslim Relations: A Bibliographical History, Western and Southern Europe (1600-1700)*, Ed. David Thomas-John Chesworth, C.9, Brill, Leiden, 2017, ss. 482-488

Wilson, William E., “A Note on Christian Captives in North Africa”, *The Catholic Historical Review*, Vol. 28, No. 4, (Jan., 1943), 551-564.

Yağcı, Zübeyde Güneş , “İstanbul Esir Pazarı”, *Osmanlı Devletinde Kölelik: Ticaret, Esaret, Yaşam*, Ed. Zübeyde Güneş Yağcı- Fırat Yaşa, Tezkire Yay., İstanbul, 2017, s. 57-90

Ç. SÖZLÜK VE ANSİKLOPEDİK KAYNAK

Acar, H. İbrahim, “İddet”, *TDVİA*, C.21, İstanbul, 2000, s. 466-471.

Aydın, Mehmet Âkif- Muhammed Hamîdullah, “Köle”, *TDVİA*, C. 26, Ankara, 2002, ss.237-246

_____, “Mehir”, *TDVİA*, C.28, Ankara, 2003, s. 389-391.

Bostan, İdris, “Gemi: Osmanlı Dönemi”, *TDVİA*, C. 14, İstanbul, 1996, s. 11-15.

_____, “Korfu”, *TDVİA*, C. 26, Ankara, 2002, ss.201-202.

_____, “Kemal Reis”, C.25, *TDVİA*, Ankara, 2002, ss.226-227.

_____, “Preveze Deniz Muhaberesi”, *TDVİA*, C. 34, İstanbul, 2007, ss. 343-345.

_____, “Osmanlılar: Denizcilik” *TDVİA*, C. 33, İstanbul, 2007, ss. 512-515.

Boynukalın, Mehmet, “Umre”, *TDVİA*, İstanbul, 2012, s. 150-153.

Bozkurt, Nebi , “Kıyafet”, *TDVİA*, C. 25, Ankara, 2002, ss. 508-510.

Buzpınar, Ş. Tufan , “Surre”, *TDVİA*, C.37, İstanbul, 2009, ss. 567-569.

Çetin, Atilla, “Hasan Baba”, *TDVİA*, C.16, İstanbul, 1997, s. 289-290

Gürçay, Lütfi, *Gemici Dili*, Deniz Basımevi,, İstanbul, 1962.

Harman, Ömer Faruk, “İsmail”, *TDVİA*, C.23, İstanbul, 2001, ss. 76-80.

_____, “İshak”, *TDVİA*, C.22,İstanbul, 2000, ss. 519-521

_____, “İbrahim”, *TDVİA*, C. 21, İstanbul, 2000, ss.266- 272.

_____, “İsa”, *TDVİA*, C.22, İstanbul, 2000, ss. 465-472.

Kahraman, Kemal, “Cezayir: Osmanlı Dönemi”, *TDVİA*, C. 7, İstanbul, 1993, ss. 486-489.

Küçükaşçı, Mustafa Sabri, “Mekke: Osmanlı Dönemi”, *TDVİA*, C. 28, Ankara, 2008, s.563-572

Maksudoğlu, Mehmet , “Dayı”, *TDVİA*, C.9, İstanbul, 1994, s. 59-60.

Öğüt, Salim, “Sa’y”, *TDVİA*, C. 36, İstanbul, 2009, s. 206-207.

Önkal, Ahmet -Nebi Bozkurt, “Cami: Dinî ve Sosyokültürel Tarihi”, *TDVİA*, C.7, İstanbul, 1993, s. 40-56

Özcan, Abdülkadir , “Hac: Osmanlı Dönemi”, *TDVİA*, C. 14, İstanbul, 1996,s s. 400-408.

_____,“ “Pencik”, *TDVİA*, C. 34, İstanbul, 2007, ss.226-228.

Özel, Ahmet, “Esir”, *TDVİA*, C. 11, İstanbul, 1995, s. 382-389

_____,“Hac: Seyahatnameler”, *TDVİA*, C.14, İstanbul, 1996, s. 413-416.

Özen, Selim, *Gemiler Sözlüğü*, Denizler Kitabevi, İstanbul, 2017.

Özkuyumcu, Nadir, “Tanca”, *TDVİA*, c. 39, İstanbul, 2010, ss. 560-562.

Öztürk, Levent, “Kilise: İslam Tarihi”, *TDVİA*, C.26, Ankara, 2002, ss. 14-16.

Redhouse Sözlüğü, Ed. Robert Avery vd., Redhouse Yayınevi, İstanbul, 1983.

Saraç, Tahsin, *Büyük Fransızca-Türkçe Sözlük*, Adam Yayınları, İstanbul, 1985.

Tavukçu, Orhan Kemal, “Sergüzeştname”, *TDVİA*, C. 36, İstanbul, 2009, s. 559-560

Yiğit, İsmail, “Ribât”, *TDVİA*, C. 35, İstanbul, 2008, ss. 76-79.

Yıldız, Hakkı Dursun , “Berberîler”, *TDVİA*, C. 5, İstanbul, 1992, ss. 478-483.

D. TEZLER

Al-Tikriti, Nabil Sırrı, *Şehzade Korkud (Ca. 1468-1513) and the Articulation of Early 16th Century Ottoman Religious Identity*, Doktora Tezi, The University of Chicago, Chicago, Illinois, 2004.

Bak, Greg, *English Representations of Islam at the turn of the Century: Islam Imagined and Islam Experienced, 1575-1625*, Doktora Tezi, Dalhousie University, Halifax, Nova Scotia, 2000.

Beck, Brandon H., *The English Image of the Ottoman Empire, 1580-1710*, Doktora Tezi, The University of Rochester, Rochester, New York, 1976.

Derradj, Mohamed, *Osmanlılar'ın Cezayir'e Girişi (1512-1543)*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2006.

Dökmeci, Volkan, *Venedik Kaynaklarına Göre II. Bayezid ve I. Selim Dönemlerinde Osmanlı Denizciliği ve Korsanlık*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2011.

Friedman, Ellen G., *Spanish Captives in North Africa in the Early Modern Age*, Doktora Tezi, The City University of New York, 1975.

Gillaspie, Joel M., *English Identity and Muslim in the Mediterranean, 1580-1640*, Doktora Tezi, The University of Mississippi,

Gürkan, Emrah Safa, *Espionage in the 16th Century Mediterranean: Secret Diplomacy, Mediterranean Go- Betweens and the Ottoman Habsburg Rivalry*, Doktora Tezi, Georgetown University, Washington, DC. 2012.

Hebb, David Delison, *The English Government and the problem of Piracy 1616-1642*, Doktora Tezi, London University, 1985,

Jaradat, Rami, *Contrary Perspective: The Image of the Turk in the English Renaissance*, Doktora Tezi, Purdue University, 2002.

Ocakaçan, Levent Kaya, *Geç 16. Ve Erken 17.yy'da Osmanlı Devletindeki Patronaj İlişkilerinin Gazanfer Ağa Örneği Üzerinden Venedik Belgelerine Göre İncelenmesi*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2016.

Onay, Elif, *Bir Hıristiyan Mezhebi Olarak Kuveykırlar*, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2009.

Özdemir, Şenay, *Akdeniz Hakimiyetinde Osmanlı Devleti ve Korsanlık (1695-1789)*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2004

Sallanti, Sancar, *The Image of The Turks in Early Modern British Drama*, Yüksek Lisans Tezi, The University of Houston Clear Lake, 2003.

Sette, Gianpietro, *17. Yüzyılın İlk Yarısında Kuzey Afrika'da Osmanlı İdaresi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2016.

Tiryakioğlu, Nevsal Olcen, *The Western Image of Turks From The Middle Ages To The 21st Century: The Myth Of 'Terrible Turk' and 'Lustful Turk'*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Nottingham Trent University, , 2015.

Tok, Özen, *XVII. Yüzyılda Mısır Eyaleti*, Doktora Tezi, Erciyes üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2002.

Toprak, Uğur, *Ortaçağ'da Avrupalı Seyyahların Kayıtlarında Prester John*, Yüksek Lisans Tezi, Batman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Batman, 2019.

Weiss, Gillian Lee, *Back From Barbary: Captivity, Redemption and French Identity: in the Seventeenth and eighteenth CenturyMediterranean*, Doktora Tezi, Stanford University, 2002.

E. ELEKTRONİK KAYNAKLAR

<https://www.britannica.com/place/Mediterranean-Sea#accordion-article-history>

Erişim Tarihi: 09/12/2019.

<https://www.mgm.gov.tr/genel/meteorolojisozlugu.aspx?m=K&k=aa101> Erişim Tarihi : 09/12/2019.

Bernard Lewis, “The Roots of Muslim Rage”, *The Atlantic Monthly* (Eylül 1990).

<https://www.theatlantic.com/magazine/archive/1990/09/the-roots-of-muslim-rage/304643/> Erişim Tarihi : 01/01/2020.

<https://www.britannica.com/story/pirates-privateers-corsairs-buccaneers-whats-the-difference> Erişim Tarihi: 31/03/2020.

<http://www.lugatim.com/s/%C5%9Fayak> Erişim Tarihi: 02/04/2020

EK 1. 16. VE 17. YÜZYILLARDAKİ İNGİLİZ ESÂRET ANLATILARININ LİSTESİ⁴⁷³

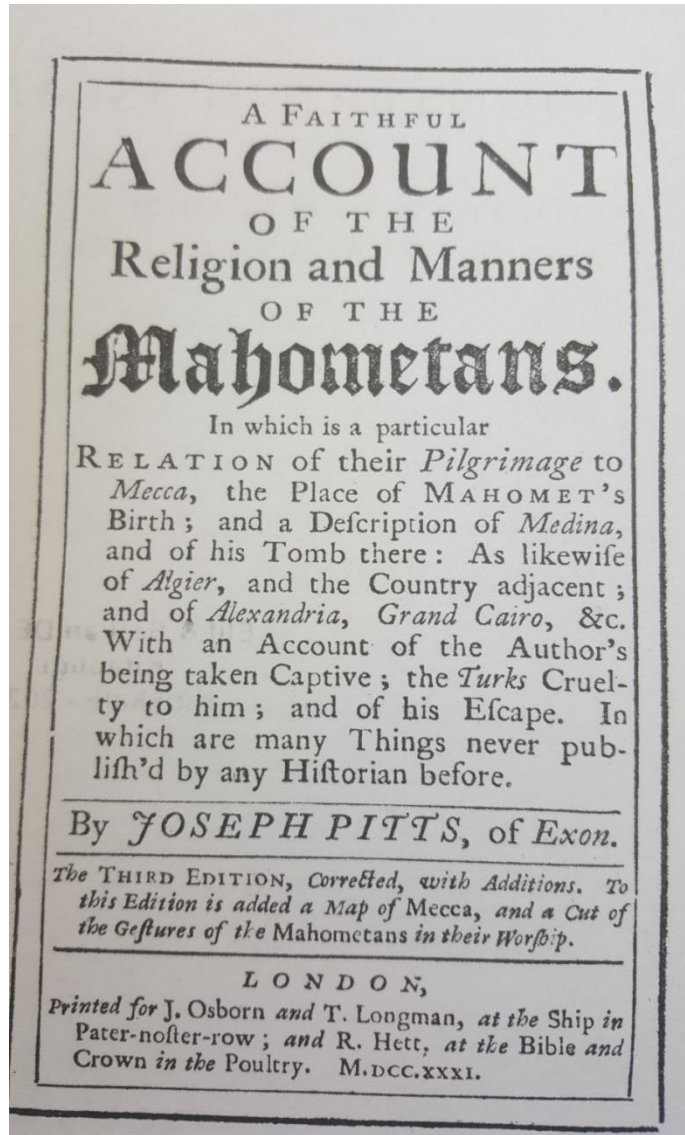
1. 1563–1577: *The worthie enterprise of Iohn Fox an Englishman in deliuering 266. Christians out of the captiuitie of the Turkes at Alexandria, the 3. of Ianuarie 1577* (içinde Hakluyt, *Principal Navigations*, 1589, ss.. 150–153).
2. 1583. Thomas Sanders, *The voyage made to Tripolis in Barbarie, in the yere 1583. with a ship called the Iesus, wherein the aduentures and distresses of some Englishmen are truely reported, and other necessary circumstances observed* (in Hakluyt, *Principal Navigations*, 1599, 2:184–191).
3. Edward Webbe, *The Rare and Most Wonderfvll Things which Edward Webbe an Englishman borne, hath seene and passed in his troublesome trauailes, in the cities of Ierusalem, Damasko, Bethlem and Galely: and in the lands of Jewrie, Egypt, Grecia, Russia, and Prester Iohn* (1590).
4. 1593. Richard Hasleton, *Strange and Wonderfvll Things. Happened to R. Hasleton, borne at Braintree in Essex, In his ten yeares trauailes in many forraine countries* (1595).
5. 1593. Richard Johnson et al., *The casting away of the Tobie neere Cape Espartel corruptly called Cape Sprat without the Straight of Gibralter on the coast of Barbarie*. 1593 (in Hakluyt, *Principal Navigations*, 1599, 1: 201–203).
6. c. 1604. *The True Travels, Adventvres, and Observations of Captaine Iohn Smith, In Europe, Asia, Affrica, and America, from Anno Domini 1593. to 1629* (1630).
7. Anthony Munday, *The Admirable Deliverance of 266. Christians by Iohn Reynard Englishman from the captiuitie of the Turkes, who had beene Gally slaues many yeares in Alexandria* (1608).

⁴⁷³ Nabil Matar, *Turks, Moors and Englishmen in the Age of Discovery*, Columbia University Press, New York, 1999, s. 181-183.

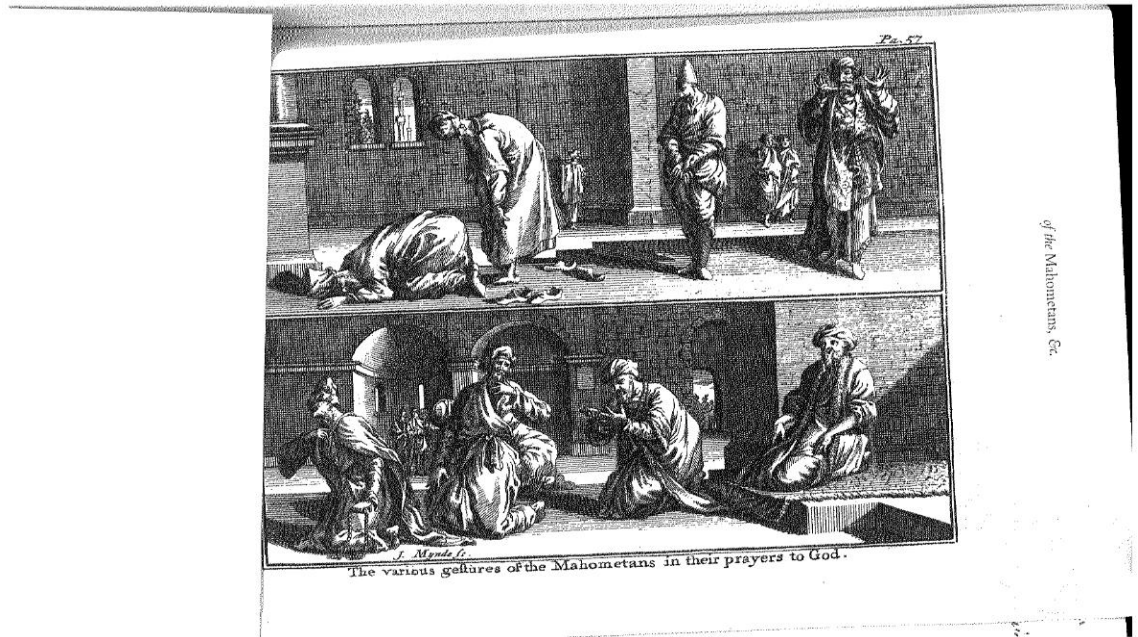
8. 1610–1612. Henry Middleton, *The sixth Voyage, set forth by the East-Indian Company in three Shippes; the Trades Increase, of one thousand Tunnes, and in her the Generall Sir HENRY MIDDLETON, Admirall; the Pepper-Corne of two hundred and fiftie, Vice-Admirall, the Captaine NICHOLAS DOVNTON: and the Darling of ninetie. The Barke Samuel Followed as a Victualler of burthen one hundred and eightie: written by Sir H. MIDDLETON* (in Purchas, *Purchas his Pilgrimes*, 1625, ss. 247–266).
9. 1622. John Rawlins, *The Famovs and Wonderfvll Recoverie of a Ship of Bristoll, called the Exchange, from the Turkish Pirates of ARGIER* (1622).
10. c. 1628. James Wadsworth, *The English Spanish Pilgrime. Or a New Discoverie of Spanish Popery, and Iesviticall Stratagemes* (1629).
11. 1631–1638. Francis Knight, *A Relation of Seaven yeares Slaverie vnder the Turkes of Argeire, suffered by an English Captive Merchant* (1640).
12. Devereux Spratt, “The Capture of a Protestant Divine, by an Algerine Corsair, in the Seventeenth Century” (in T.A. B. Spratt, *Travels and Researches in Crete*. Amsterdam: Adolf M. Hakkert, 1984. First publ. in 1865. 1: 384–387).
13. 1642. *Newes from Sally: of a Strange Delivery of Foure English Captives from the slavery of the Turkes* (1642).
14. c. 1639–1644. William Okeley. *Eben-Ezer: or, A Small Monument of Great Mercy, Appearing in the Miraculous Deliverance of William Okeley . . . from the Miserable Slavery of Algiers* (1676).
15. c. 1648. T. S. *The Adventures of (Mr.T.S.) an English Merchant, Taken Prisoner by the Turks of Argiers, and carried into the Inland Countries of Africa* (1670).
16. c. 1655. Abraham Browne, “A Book of Remembrance of God’s Provydences towards me, A. B., throughout the cours of my Life, written for my own medytacō in New Engl.” The captivity account appears as a selection in T. Riley, “Abraham Browne’s Captivity by the Barbary Pirates,” *Seafaring in Colonial Massachusetts*. Boston: The Colonial Society of Massachusetts, 1980, ss.. 31–42.

17. c. 1657–58. Edward Coxere, *Adventures by Sea of Edward Coxere*, ed. By E. H.W. Meyerstein. Oxford: Clarendon Press, 1946.
18. c. 1670. Adam Elliot, “A Narrative of my Travails, Captivity and Escape from Salle, in the Kingdom of Fez,” in *A Modest Vindication of Titus Oates the Salamanca-Doctor from Perjury* (1682).
19. 1680–87. Joshua Gee, *Narrative of Joshua Gee of Boston, Mass.* (Hartford, 1943).
20. Thomas Phelps, *A True Account of the Captivity of Thomas Phelps, at Machaness in Barbary* (1685).
21. c. 1681–92. Francis Brooks, *Barbarian Cruelty. Being A True History of the Distressed Condition of the Christian Captives under the Tyranny of Mully Ishamel Emperor of Morocco, and King of Fez and Macqueness in Barbary.* (1693).
22. cc. 1678–1690s. Joseph Pitts, *A True and Faithful Account of the Religion and Manners of the Mahometans in which is a particular Relation of their Pilgrimage to Mecca* (1704).

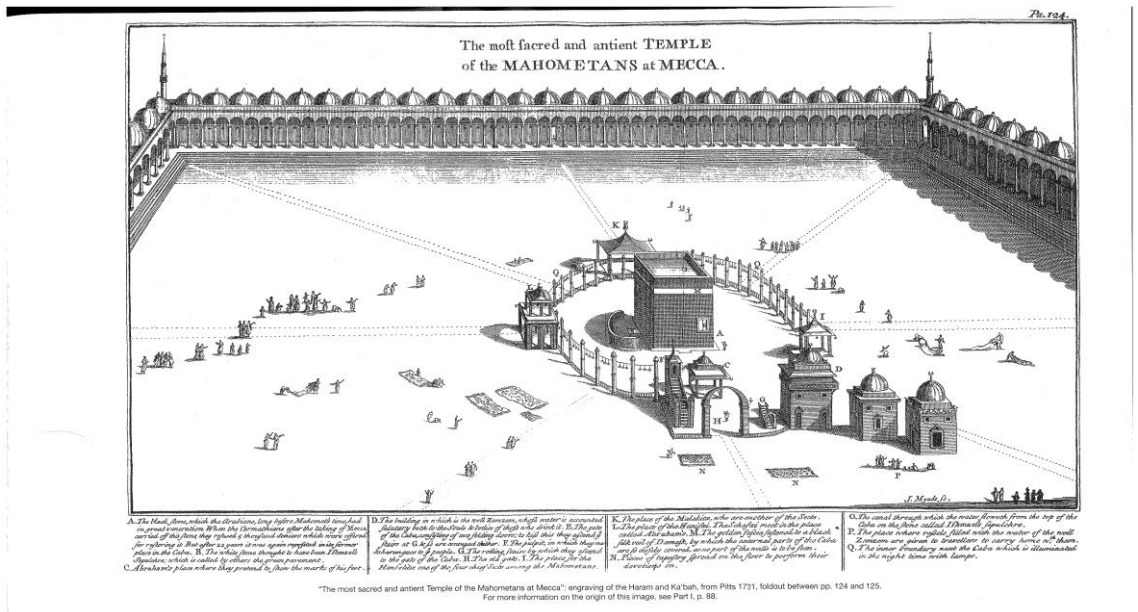
EK 2: RESİMLER

Ek 2. 1. : Joseph Pitts'in 1731 tarihli *A Faithful Account of the Religion and Manners of the Mahometans* isimli eserinin başlık sayfası (Kaynak: Paul Auchterlonie, *Encountering Islam: Joseph Pitts: An English Slave in 17th- century Algiers and Mecca*, Arabian Publishing, London,2012, s.ii)

Ek 2.2: Muhammedîlerin Tanrı'ya ibadetlerinde çeşitli hareketleri (Kaynak: Paul Auchterlonie, *Encountering Islam: Joseph Pitts: An English Slave in 17th- century Algiers and Mecca*, Arabian Publishing, London,2012, s. 149)

Ek2.3: Mekke'de Muhammedîlerin en kutsal ve en eski mabeti (Kaynak: Paul Auchterlonie, *Encountering Islam: Joseph Pitts: An English Slave in 17th- century Algiers and Mecca*, Arabian Publishing, London,2012.)

Ek. 2.4. Triniteryen keşişlerin Hıristiyan esirleri fidye ile kurtarması (Kaynak: *White Slaves, African Slaves: An Anthology of American Barbary Captivity Narratives*, Ed. Paul Baepler, The University of Chicago Press, London, 1999, s.4)

Ek 2. 5: Bir Müslüman avlusunda Hristiyan bir esirin çarmıha gerilmesi (Kaynak: *White Slaves, African Slaves: An Anthology of American Barbary Captivity Narratives*, Ed. Paul Baepler, The University of Chicago Press, London, 1999, s.5)

Ek 2. 6. Hristiyan bir esirin falakaya çekilmesi (Kaynak: *White Slaves, African Slaves: An Anthology of American Barbary Captivity Narratives*, Ed. Paul Baepler, The University of Chicago Press, London, 1999, s.28)

Ek 2. 7. Hristiyan esirlerin el yapımı bir botla Cezayir'den kaçma girişimi (*White Slaves, African Slaves: An Anthology of American Barbary Captivity Narratives*, Ed. Paul Baepler, The University of Chicago Press, London, 1999, s. 5)

Ek 2. 8: Cezayirli Korsan Kaptan (Antonio de Sosa, *An Early Modern Dialogue with Islam: Antonio de Sosa's Topography of Algiers (1612)*, Ed. Maria Antonio Garces, Çev. Diana De Armas Wilson, University of Notre Dame Press, Notre Dame, Indiana, 2011.)

Ek 2. 9: Cezayirli Murabıt (Kaynak: Antonio de Sosa, *An Early Modern Dialogue with Islam: Antonio de Sosa's Topography of Algiers (1612)*, Ed. Maria Antonio Garces, Çev. Diana De Armas Wilson, University of Notre Dame Press, Notre Dame, Indiana, 2011.)

Ek 2. 10: Cenaze Alayı (Kaynak: Antonio de Sosa, *An Early Modern Dialogue with Islam: Antonio de Sosa's Topography of Algiers (1612)*, Ed. Maria Antonio Garces, Çev. Diana De Armas Wilson, University of Notre Dame Press, Notre Dame, Indiana, 2011)